

ALTERNATIVY

časopis Centra strategických a teoretických studií

Číslo 13, rok 2023

Obsah čísla

NÁZORY A POLEMIKA		
Eva Bartůňková, Václav Exner – Kritický pohled na přínosy a problémy „reálných socialismů“, především v Evropě a v Československu ve 20. století		2
Josef Heller – Socialismus a Pražské jaro		12
Jiří Malínský – Skutečné místo Ledna 1968 v dějinné paměti budoucích Čechů a Evropanů		58
Ladislav Šafránek – Co je a jaký byl náš socialismus?		63
Jan Zeman – Základní rysy moderního socialismu a (trvale) udržitelný rozvoj		67
Ján Mišovič - Názory české populace na mezinárodní spolupráci, válku a vlastenectví		75
Jan Zeman – Koronavirové informace a dezinformace		90
EKONOMICKÉ OSOBNOSTI		
Pavel Sirůček – Vesměrné bloudění „posledního moravského kacíře“	F. M. Klácela	96
RECENZE		
Jiří Malínský – Od revoluce k eurokomunismu (k monografii o F. Krieglvi)		176
Pavel Sirůček – Kreativní nerůstová performance nebo vážné sluníčkářské snění o distopii nerůstu (ke sborníku Čas : dorůst)		190

Eva Bartůňková a Václav Exner

Kritický pohled na přínosy a problémy „reálných socializmů“, především v Evropě a v Československu ve 20. století

Úvod

Následující materiál vznikl jako podklad k diskuzi a poučení v rámci činnosti pracovní skupiny pro Socialismus v 21. století při Centru strategických a teoretických studií KSČM. Je ohlédnutím za obdobím 1948-1989, které nazýváme obdobím budování socialismu. Třídění na klady a zápory je jen orientační, protože ve skutečnosti není mnoho událostí/rozhodnutí/situací, které by byly jen kladné a neunesly v sobě také zápor, případně více versa. Zkoušíme na to v jednotlivých bodech upozornit. Řada uvedených skutečností se netýká socialistické cesty jen v Československu po 2. světové válce, ale do značné míry dějin celého komunistického a dělnického hnutí. Má také posloužit jako zkušenost, kterou lze při dalším vývoji využít: čemu se vyhnout, co zdůraznit. Ke zpracování, kromě autorů, přispěli i další členové pracovní skupiny, nejvíc asi Evžen Smrkovský.

V redakčně zkrácené podobě byl materiál publikován v Naší pravdě č.8/2022 (poslední týden v únoru), str. 14. Jelikož se setkal s příznivým přijetím nabídli autoři publikaci úplného textu v Alternativách.

I. Přínosy

Obecně:

- Bylo prokázáno, že lze jít socialistickou cestou, s jasnými výsledky: Mnohokrát bylo řečeno, že cesta k socialismu neznámá návrat k tomu, co bylo. I tak musíme vzít minulost v úvahu. Socialismus už není jen cíl dosažitelný v budoucnosti. Jednou jsme ho dosáhli. S námi část světa, země s různou mentalitou, různým typem hospodářství a vyspělosti. S různými úspěchy i neúspěchy. Ne všude byl socialistický režim poražen, mnohde pokračuje v různých podobách a lze předpokládat, že se bude dále vyvíjet. S plusem jde i mínus. Např. v poměrech Česka chyby dřívějšího socialismu ztěžují jeho nové přijetí.

- KSČ nastoupila cestu socialistické orientace země na základě výsledku prvních poválečných demokratických voleb 26. května 1946, když její program dalšího rozvoje země byl schválen většinou národa, a na základě dalšího politického vývoje.
- Nejdůležitějším poselstvím z historie je fakt, že v naší zemi nenalézáme jiný režim, který by víc myslel na obyčejné lidi. A nebylo to snadné. K socialismu vykročila země sice vyspělá, i když nerovnoměrně (např. rozdílná životní úroveň a nutnost industrializace Slovenska) a poznamenaná světovou válkou a okupací, ztrátami hospodářskými i lidskými. Nejprve bylo třeba obnovit hospodářství a zvyšovat životní úroveň. Byly odstraněny hluboké sociální rozdíly a extrémní chudoba. Zemědělství se orientovalo na zajištění potravinové soběstačnosti a družstevnictví přispívalo k modernizaci a zvyšování životní úrovně na vesnici. Doprava byla řízena jako služba lidu, takže fungovala plná dostupnost obydleného území. Podobně to bylo se zdravotnictvím, vzděláváním, službami a obchody, i když postupem let vždy vše nestačilo stoupající náročnosti lidí. Neobešlo se to bez potíží a mnohá nutná opatření byla dvojsečná, např. měnová reforma v roce 1953, omezení styků především s kapitalistickým zahraničím apod.
- Byl vybudován systém, který dosud neměl v lidské civilizaci obdoby v tom, co udělal pro důstojný život občana. Prokazatelně udělal víc než kterýkoliv jiný společenský systém v minulosti, často dokonce i za podpory různých náboženství. Hospodářský stav státu i společnosti, tedy i jednotlivých občanů, byl na slušné úrovni i v mezinárodním srovnání. Stát ani většina občanů neznaly v roce 1989 zadlužení, exekuce, všichni měli práci. Při plné zaměstnanosti byla práce zdrojem příjmů (na druhé straně byla v některých odvětvích přezaměstnanost a v některých nedostatek pracovníků). Postupně měli všichni době odpovídající bydlení, ačkoliv bylo nutno napravovat deficit z 1. republiky a okupace, a ne vždy nabídka naplňovala vyvíjející se představy o kvalitě. Každý byl zajištěn v případě stáří, nemoci a v jiných kritických situacích, měl možnost bezplatného vzdělání, bez problémů dosáhl na své právo (po určité stabilizaci společnosti), nebyli u nás žebráci, bezdomovci, ve srovnání se současností minimální počet exekucí, stabilita a jednotnost cen spotřebního zboží, zanedbatelná inflace atd. To se i objektivně statisticky prokazuje.
- Byl učiněn velký pokrok v oblasti humanizace společnosti doma i mezinárodně – prosazování míru a rovnoprávných mezinárodních vztahů, rozsáhlá spolupráce a pomoc v případech osvobozování z koloniální závislosti, z hospodářské, sociální a kulturní zaostalosti, úroveň podpory a spolupráce zemí, které se vydaly cestou socialistického směřování.
- Tato konstatování platí při plném vědomí chyb, nedostatků, ano i excesů a tragédií, které jeho vývoj provázely, s vědomím zmíněných škod, utrpení i ztrát na životech, které ho provázely. Tyto nedostatky různé váhy byly v různých obdobích a různě pociťované. Např. často zmiňované problémy s cestováním byly vnímány jako závažné, nejsou však na stejné úrovni s excesy padesátých let. V průběhu vývoje si to mnozí, včetně vedoucích státních i politických orgánů, uvědomovali a usilovali o nápravu. Bohužel, náprava nebyla dost rychlá a nešla hladce, a ne vždy byla dokončena.
- Je třeba vzít v úvahu, že podobné excesy vedle vykořisťování a hospodářské i sociální nespravedlnosti paralelně probíhaly v konkurenčním kapitalistickém světě (např. mccarthismus v USA). Rozhodně však nelze poukazovat na vnější podmínky a na obdobnou situaci ve světě způsobem „vždyť oni jsou stejní (nebo horší)“. Takový alibismus je pro komunisty neakceptovatelný.

- Souhrnně: V reálném životě bylo prokázáno, že občan už při tehdejšímu stavu společenského rozvoje může mít takové podmínky pro svůj důstojný život, že podobné mu všeobecně nezajistila ani slibovaná revitalizace kapitalismu u nás za dalších víc než 30 let, ani kdekoli jinde, kde kapitalistický systém organizace společnosti nebyl přerušen.
- I když období let 1948-89 nemohlo být bez chyb, lze ho považovat z hlediska vize a možností pro občana žít v prostředí, které mu zajistí důstojný život, za mimořádně podnětné, za vzor. Z poučení o tom dobrém a přínosném vychází současné heslo Komunistické strany Čech a Moravy „S lidmi pro lidi“.

Některé další konkrétní přínosy:

- V dějinách naší komunistické strany najdeme příklady, kdy komunisté osvědčili jednoznačnost, aktivitu a otevřenost přístupu před národ v různých situacích. Týká se to např. stávkového hnutí za 1. republiky, chování v době ohrožení republiky německým fašismem, Února 1948, ve značné míře i tzv. Pražského jara.
- Existují příklady úspěšných výsledků uvolnění iniciativy a překonání zbytečných překážek v průmyslu i zemědělství. Nejznámější je asi tzv. Slušovický zázrak, ale také např. organizace zlepšovatského hnutí nebo výrazné zlepšení demografické situace v 70. letech a výrazný podíl investičního vývozu v obchodní bilanci do r. 1989 založený především na vlastním technickém a technologickém pokroku. Z druhé strany mohly být takové dobré příklady šířeji přijímány a podporovány.

II. Problémy

Obecně:

- Socialismus v Československu byl budován v určitých geopolitických podmínkách. Celé období nastoupených cest k socialismu bylo provázeno nepřátelstvím okolního kapitalistického světa, který, když poznal, že v otevřené agresi neuspěje, přešel k podvratným akcím podloženým rozsáhlou špionáží a diverzní činností, akcím, které později byly označeny jako studená válka, k vytváření institucionální a finanční podpory proti socialisticky orientovaným zemím, a to po celou dobu do současnosti. Některé tyto akce nebyly rozpoznány a byly důvodem, anebo aspoň přispěly, k činům, které se posléze ukázaly jako nesprávné, škodlivé nebo dokonce nezákonné.
- Důležité je, nakolik čs. představitelé mohli či chtěli dělat samostatnou politiku (původně byla ohlašována vlastní cesta k socialismu). Nepopiratelná je nadměrná závislost / podřízenost vzoru SSSR (nesamostatnost vlastní politiky), projevující se i v integračních seskupeních Rada vzájemné hospodářské pomoci (kde se ovšem členské státy k jednotlivým projektům samy hlásily nebo se svou účastí na přijatých závěrech souhlasily) a Varšavská smlouva.
- V závěrečných letech se přidal dopad změn v Sovětském svazu po nástupu Michaila Gorbačova do čela KSSS i Sovětského svazu, především na evropské země s nastoupenou cestou k socialismu. Ukázal (takřka všeobecně) velkou bezradnost a neschopnost k obhajobě kladů systému a k nasměrování alternativního racionálního postupu a má záporné důsledky a dopady na vývoj celého komunistického a dělnického hnutí.

- Jenom na geopolitické podmínky však nelze svádět vlastní chyby. Důležité je hledat příčiny těchto chyb a pochopit, které byly způsobeny vnějšími okolnostmi, které byly vlastní socialismu (či jeho u nás zavedené variantě). Je nezbytné vědět, jak při novém pokusu o socialismus zabránit recidivě.
- Nedostatečná a málo účinná reakce v jednotlivých zemích i v celém komunistickém a dělnickém hnutí na prvky diskreditující socialismus jak po stránce teoretické, tak praktické.
- Nepodařilo se, nejen u nás, trvale udržet spojení s masami (s lidmi, občany). Výjimky existovaly a existují: Kuba – soustavné podněcování občanů k podpoře rozvoje socialismu na základě aktuální skutečné situace s jejími úspěchy i problémy, obracení se o pomoc a účast při nacházení řešení krizí, problémů, chyb a omylů k „lidu“ (možná jen těžko opakovatelný vzor v jednání za vedení Fidela Castra), KLDŘ – spojení vedoucího představitele s lidem na základě zvláštních národních rysů, až po ideologický a jiný nátlak(?), a v určitých obdobích i jinde. Jde o to, aby byly soustavně a skutečně v plném, anebo co nejširším, rozsahu vytvářeny podmínky pro uskutečňování (pravých) potřeb a zájmů lidí.
- V celosvětovém soutěžení se nepodařilo vytvořit podmínky pro rozvoj socialistické cesty překonáním skoro úplného monopolu soukromovlastnického (kapitalistického) ovládnutí společnosti ve vnějším světě. A to i přes řadu pokusů i mimo „socialistický tábor“. Jedná se přitom o klíčový problém ve vztahu kapitalismus – socialismus (socialistická cesta), jehož řešení je návratem ke kapitalistickému uspořádání společnosti i v naší zemi mnohem ztíženo.

Dílčí, konkrétní problémy:

- Ne dost správné zaměření rozvoje společnosti: zvláště v 70. a 80. letech snaha o „soutěž“ s kapitalizmem spíše posilováním konzumu, spotřeby, a nedostatečným vytvářením prostoru pro všestranný duševní, tvůrčí a kulturní rozvoj každého jednotlivce – pro posilování humanizace společnosti, při kterém ovšem materiální podmínky nemohou zaostávat.
- Nebylo rozhodné zvýšení uplatňování výsledků vědy, inovací, ač jejich význam byl v teorii rozpoznán a formálně byl zahrnut mezi rozhodující úkoly společnosti.
- Nepodařilo se vyhnout dílčím hospodářským krizím i v době socialistické orientace (u nás např. 1953-5, 1956-7, krach 3. pětiletky, 1980-4). Podobné situace měly za důsledek pokles důvěry, podpory, kreativity a iniciativy občanů.
- Nedostatky ve vývoji politického systému. „Politické násilí“ místo „rovnoprávního postoje“.
- Nevývážený vztah mezi „revolucí zdola“ – iniciativou a prostorem pro aktivitu zdola, která se občas setkávala spíše s překážkami, a „revolucí shora“ – podněcováním aktivity a změn ze strany vedoucích orgánů veřejné správy a komunistické strany na základě plánu a řídicích kompetencí, které se občas jevilo spíše jako násilné prosazování, případně formálnost.
- Nedostatečná příprava a využívání potenciálu lidí – zaváděny byly jen prvky permanentního (stálého a soustavného) celoživotního vzdělávání a nebyl vytvořen dostatečný prostor pro jeho uplatnění, pro podporu pro změny praxe, rozvoj, inovace. Často lidé pociťovali spíše obavu z nich, pokud by proces nebyl pod „dostatečnou“ kontrolou.
- Zamlčování excesů a chyb místo poukázání na jejich příčiny, vývoj, nebo přiznání i osobních selhání. Byly to chyby, které působily a působí jako těžké břemeno na historii systému,

který se s nimi velice těžko a často nedostatečně vyrovnával. A stále sloužil nepřátelům komunistů jako propagandistická bomba. Nedostatečná otevřenost při hovoru o chybách zvláště poznamenala výchovu mladé generace za normalizace. Uvolnil se prostor antikomunistické propagandě k ovlivňování veřejnosti, včetně mládeže.

- S tím souvisí nedostatečný přenos informací a způsobů jednání a chování mezi generacemi a v důsledku také nevyužití často krvavě nabytých zkušeností předchozích generací.
- Výrazné subjektivistické prvky vedení státu i komunistické strany (nejen v naší zemi) prohlubující postrádání (nebo nedostatečný) pokrok v rozvoji socialistické (komunistické) společnosti – jedna z příčin porážky poválečného socialismu.
- Padesátá léta s neomluvitelnými politickými procesy. Je pravda, že se konaly rehabilitace, ale nepodařilo se je zcela dotáhnout k nejen morálnímu vyrovnání s jejich dopady a důsledky.
- Nezvládnutý vývoj v roce 1968 a křivdy normalizace: Velká, i když částečně rozporná podpora veřejnosti, nezvládnutí mezinárodních souvislostí až po „vstup vojsk“ skoro všech členů Varšavské smlouvy a následující proces tzv. normalizace, jehož součástí byla prověrka (čistka) ve straně, která kromě dílčího ozdravení strany vedla ke zbavení funkcí a části občanských práv na půl miliónu občanů, ztrátu mnoha sympatizantů socialismu a k projevům strachu, útlumu, letargie a dusna ve společnosti. Z KSČ bylo vyloučeno mnoho aktivních členů/idealistů, byli umlčeni, zbaveni vlivu na chování strany a někteří, často beze ztráty přesvědčení o zásadní správnosti socialistické cesty, přivedeni do řad opozice. Mnozí z nich přitom osvědčili i po r. 1989 věrnost myšlence socialismu.
- Honba za masovostí na úkor kvality. To vedlo, mimo jiné, také ke členství ve straně jako součásti kariéry nebo cesty k ní. Mezi skutečnou elitou prověřenou boji za 1. republiky a za okupace se tak otevřela cesta kariéristům a bezpáteřným konformistům. Právě takoví lidé měli (možná rozhodný) podíl na záporných projevech normalizace, aby se po r. 1989 úspěšně mnozí z nich octli v řadách pravice již uvedený
- Neodborné zasahování politických (stranických) orgánů do společenských, především hospodářských procesů.
- Spěch a přeskokování etap (např. prohlášením o vybudování socialismu, postupy združstevňování a zespolečenšťování). V Československu (nejen) měla kolektivizace a znárodňování některé uspěchané paušální, masívní až násilné rysy.
- Neobrácení se o pomoc a účast při nacházení řešení krizí, problémů, chyb a omylů k „lidu“ (proti tomu již uvedený vzor např. v jednání vedení Fidela Castra na Kubě).
- Volby neprobíhaly z variant, nepřípustné byly „volné návrhy“ mimo formální struktury. Nerozumná obava z nežádoucích výsledků.
- Chyběl nebo byl nedůsledný poctivý, nekompromisní i permanentní rozbor minulosti, aktuálních námětů i cest, kterými má být program komunistů realizován a který má společnost oslovit, aby i ta ho přijala za svůj.
- Nedostatečná úroveň kolektivního rozhodování ve státech se socialistickým směřováním, trpěné až podporované projevy kultu osobnosti některých vedoucích osobností s vážnými důsledky, a naopak snaha následně svěst odpovědnost na jednotlivé představitele, když byla (měla být) rozhodnutí přijata příslušnými orgány kolektivně. Neschopnost řídicích ko-

lektivů i celých „vedoucích“ stran, případně celé společnosti, včas reagovat na chyby vedoucích představitelů nebo na jejich ztrátu schopnosti potřebného akčního, rozvojového vedení a demokratickými právními postupy je nahradit novými lidmi.

- Časté pojetí ideologie jako jakéhosi „náboženství“ přecházející až do manipulace s veřejným míněním.
- Systém postupně ztrácel revolučnost a širokou aktivní podporu, nereagoval potřebnými změnami, včetně personální obměny, a s činovníky jistými si svou pozicí a mocného zázemí doma i v rámci tzv. socialistického tábora v SSSR, Varšavské smlouvě i Radě vzájemné hospodářské pomoci, které ovšem trpěly podobnými problémy. Jde o jeden z důvodů, které nakonec na konci 80. let a následně vedly k dominovému efektu – kolapsu celého tzv. socialistického tábora.
- Nevyužitý potenciál velké podpory KSČ
 - a) při uskutečnění „specifické cesty k socialismu“ v ČSR v druhé polovině 40. let a
 - b) za tzv. Pražského jara v roce 1968, k jehož záměrům vzhlížela s nadějemi značná část lidí doma i v celém komunistickém a dělnickém hnutí.
- Zásah vojsk téměř celé Varšavské smlouvy a politický nátlak v roce 1968 proti ČSSR, tehdejšímu vedení KSČ a probíhajícím společenským změnám a domácí nevládnutí situace vedly ke zdiskreditování celého nového společenského systému s těžkými, dlouhodobě trvajících důsledky.
- Souhrnně: Nedostatečné zvládnutí stálého vytváření zdravého, čerstvého, odborného subjektu změn, který byl naopak příliš spojený s uzákoněnou „vedoucí rolí“ komunistické strany.
- Měnová reforma r. 1953 přes hospodářskou nezbytnost, a nakonec i další přínosy umožněním změny hospodářské politiky, byla společensky nedostatečně zvládnutá a nepopulární. Je to příklad události, která v sobě zahrnuje plus i minus.
- Občasné chyby či neobratnosti v chování vedoucích představitelů státu a KSČ. Lhaní A. Zápotockého v době měnové reformy je příkladem situace, kdy prezident těžko mohl jednat jinak, ale stálo ho to prestiž vlastní i celého systému. Vztah ke Slovensku, jak ho projevoval A. Novotný, je čistým příkladem neprozíravosti.
- Nevyužívání vlastních domácích přístupů z minulosti – příklad organizace podniku (výroby) Tomášem Baťou, naopak nepříznivé nebo málo příznivé reakce na podobný, ale už socialistický systém ve slušovickém agrokombinátu vedeném doc. F. Čubou a jeho řídícím kolektivem.
- Už tehdy se projevoval jednostranný pohled na (především novodobé) dějiny. Není to jedinečná vlastnost socialismu, historie vždy má objektivní fakta a jejich subjektivní, ideologickou interpretaci. Výtky jednostrannosti jsou ovšem zčásti oprávněné. I dříve docházelo k nedostatečně objektivnímu přehodnocování názorů na jednotlivá rozhodnutí nebo představitelů/osobnosti i na oficiální úrovni. Nebyly dostatečně brány v úvahu zvláštnosti konkrétní situace, role kolektivních orgánů, období studené války a aktuální mezinárodní situace. Jednostranný pohled, důkladnost, překrucování a autoritativnost nového vykládání dějin v současnosti překonávají často svou podjatostí, ideologickou účelovostí a neobjektivitou výrazně vše z minulosti.

- Církevním představitelům byla v řadě případů prokázána činnost režimu nepřátelská a v nesouladu se zákonem, ale postup vůči věřícím byl v některých případech paušální a zbytečně vyhrcožený, vyvolávající nepříznivé nebo velmi zdrženlivé postoje.
- Nereagovalo se dost pružně na přežitá (většinou dočasně potřebná) opatření, např. prakticky uzavření hranic do států s kapitalistickým zaměřením pro většinu občanů, omezené cestování a styky se zahraničím, nedostatečné možnosti individuální (osobní) nebo skupinové iniciativy v některých oblastech, omezené a jednostranné informování o opozičních názorech a návrzích apod. K tomu poskytoval možnosti, mimo jiné, i po roce 1975 nedostatečně využitý tzv. helsinský proces a jeho dokumenty.
- Režim na hranicích s tragédiemi na straně pohraničníků i narušitelů hranic, omezování i legálních přechodů. Šlo o období po 2. světové válce, rychlé Západem iniciované zavedení studené války, vznik tzv. železné opony a teroristické akce proti československým obyvatelům apod., což si vynutilo opatření a přísnou legislativu pro tuto oblast.

Shrnutí a poučení pro výhled do budoucnosti: Komunisté usilují o rozvoj humanismu. Jejich politika, s výjimkou oprávněné obrany, není založena na násilí, omezování svobody nad rámec velmi obezřetně formulovaného právního řádu apod. Rozhodují schopnosti, znalosti, aktivita, nekompromisní odstraňování chyb a problémů, zaměření na změny a rozvoj, vytváření a udržení podpory lidí, kteří jsou cílem celé činnosti, která je především službou v jejich zájmu. Je-li však socialisticky zaměřený režim vážně ohrožován, má právo jako podmínku svého přežití a rozvoje se bránit i na základě platného mezinárodního práva v zájmu i svých občanů všemi prostředky, které toto právo poskytuje. Jde ovšem o velmi citlivou otázku, aby právo na obranu nebylo využíváno k potlačení demokratických aktivit, práva na názor a potřebných změn.

Problémy v současnosti – důsledky změn, porážky socialistického zaměření země počínaje rokem 1989:

Zde se dostáváme k současnosti. Je zmíněno několik problémů, které jsou následkem porážky socialistické orientace. Netýká se to jen Česka. Byly to nezládnuté problémy, které vedly k porážce socialistické cesty, a to s výrazným přispěním vlastních obyvatel.

- Návrat překonaných poměrů po roce 1989: Znovu jsme se navrátili do situace vykořisťovatelů a vykořisťovaných, kumulace bohatství na jedné straně a rostoucí chudoby, nezaměstnanosti, bezdomovectví, korupce, uplácení, protekce, využívání rodinných a podobných vztahů, mafie, ohromné hospodářské kriminality, nakonec i obnovy cenzury doplněné o možné sankce, včetně trestního stíhání, při zveřejňování, a dokonce i jen zastávání, „nevhodných“, „neschvalovaných“ názorů.
- Znovu, dokonce větší, arogance a přehlížení názorů, připomínek, kritiky, ale i oprávněných potřeb a zájmů veřejnosti.
- Zákon 198/1993 Sb. „O protiprávnosti komunistického režimu a o odporu proti němu“, snažící se spolu s lustracemi a dalšími opatřeními o vypořádání nového režimu s minulým socialistickým (komunistickým) směřováním společnosti. Použitý způsob není v souladu s ústavním pořádkem země, vytváří podmínky pro odvetu a je v nesouladu i s řadou zásad meziná-

rodního práva, a to i přes to, že odpůrci i u ústavního soudu neuspěli. Zdůvodnění proti-právnosti minulého režimu se opírá o tendenční a jednostranný rozbor v preambuli zákona. Většina společnosti (především její zvolené vládnoucí složky) se proti přijetí neohradila, naopak se účastnila „revolty“ proti socialistické cestě. Oprávněně to jde nakonec posuzovat i jako důsledek/důkaz neúčinné, chybné předchozí ideologické činnosti a komunikace ze strany komunistů s výsledkem zlhostejnění společnosti a jejího sklonu přijmout vnější pohledy a politiku, ke ztrátě samostatného postoje její velké části.

- Stinné stránky zkušeností s „reálným socialismem“ (nejen u nás) ztěžují levicovou činnost a agitaci, a to i v situaci, která by měla být protikapitalistickému postoji příznivá.
- Bezpečnostní situace ve světě se zhoršila, o světovém míru nelze mluvit, mírové hnutí je oslabeno. Potvrzuje se, že s kapitalizmem jsou (zákonitě) spojeny další války, zhoršení bezpečnostní, hospodářské a sociální situace velké části obyvatel, a dokonce ohrožení existence lidstva. Na tomto vývoji se aktivně podílí i kapitalistická ČR.
- Politické přístupy a ideologie mají hlavní slovo: Zmatečná, neodborná vyjádření politiků, projevující se ve špatných, zpolitizovaných rozhodnutích, neschopnost vytvořit podmínky pro řešení aktuálních krizových jevů i dílčích problémů, včetně zapojení vědy, odborníků i občanů, a tím jejich prohlubování místo řešení.
- Nejen pro ČR velmi nebezpečné zhoršení a ohrožení soběstačnosti nebo potřebné úrovně v mnoha životně důležitých oblastech, včetně zdravotnictví a sociální oblasti, a přehlížení této situace vedením státu i nadnárodních seskupení.
- Nevyhovující stav veřejné správy, včetně soudů a kontrolních orgánů, které se dále byrokratizují a fungují s vážnými problémy z pohledu občanů – uživatelů. Zároveň stálý růst počtu úředníků veřejné správy, a přitom na řadě míst nezvládání agendy v potřebném čase a jakosti.
- Charitativní reakce ve „prospěch“ vznikajících chudých, žebráků, nemocných, nezaměstnaných a nebydlících místo předcházení těmto a dalším nepříznivým sociálním jevům.
- Zneužívání tzv. lidských práv v politice bez jejich naplňování těmi, kteří jimi soustavně mají vliv. Naopak časté masové porušování vyplývající z legislativních manipulací a na základě pochybných ideologických východisek, např. v oblasti mezinárodní politiky, sociální a zdravotní péče.
- Celkový pokles úrovně vzdělávacího systému a jeho organizace nevycházející dostatečně z potřeb společnosti, např. zanedbání péče o technický dorost podporující změnu země na velkou montovnu se zaučeným personálem.
- Přehlížení a zanedbávání názorů a návrhů opozičních a nevládních odborníků – existence jediné „oficiální pravdy“, která ale z velké části spíše komplikuje, než řeší problémy.

K nastíněným problémům současnosti výrazně přispěla porážka socialistické orientace společnosti v bývalých socialistických zemích s vážnými důsledky pro velkou část občanů i pro stav zemí. V ČR jsou dobře viditelné při porovnání víc než 30 let kapitalistické orientace po roce 1989 s obdobnou dobou socialistické cesty a doložitelné i statistikami jak domácího vývoje, tak pozic v mezinárodním srovnání. Problémy a chyby bylo třeba rozhodně odstraňovat, ne se vracet na překonanou chybnou cestu. To je poučení pro celou společnost, nejen pro lidi s komunistickým zaměřením a východisko pro další společenský vývoj. A to i v případě, kdy si to velká

část lidí neuvědomuje a spolu představiteli současné moci hledá příčiny svých, často vážných, existenčních potíží všude možně, jen ne tam, kde opravdu jsou.

Shrnutí:

Pro diskuzi a hledání cesty, která by dávala naději na další možný rozvoj společnosti, popř. alespoň dosahování standardu sociálně a hospodářsky vyspělých zemí a jeho rozšiřování na zbytek světa (v mezních situacích také pro přežití lidského rodu), zůstává socialistické směřování reálnou alternativou, což dobře už v první čtvrtině 20. století vystihla Rosa Luxemburgová heslem „socialismus nebo barbarství“.

* * *

Na závěr citujeme doporučení zpracované pracovní skupinou pro boj s antikomunizmem předložené stranickým orgánům (VV ÚV KSČM 19. srpna 2011 a 10. února 2012):

Metody boje s antikomunismem – doporučení, jak postupovat

1. Pravda. Aktivní všestranné seznamování s komunistickou teorií, programy, cíli, hnutím a jeho dějinami. Nezakrývání chyb ani záporů, jejich rozbor a opatření, aby se neopakovaly. Boj proti antikomunismu je především bojem za „komunistickou myšlenku“, za něco, ne proti něčemu. Bojem za demokratickou, levicově otevřenou, na vědeckém socialismu založenou identitu KSČM (viz stanovy KSČM) s občansky odpovědným koncepčním myšlením, strany neprivilegovaných lidí práce v širokém sociálním spektru, strany diskuzi a dialogu fungující jako otevřené fórum, strany občanské iniciativy a vysoké politické kultury s praktickou sociální politikou v nejširším slova smyslu i s vizí dosažitelné budoucnosti (socialismu).
2. Snášlivost, věcnost a kooperativní chování v pluralitní společnosti, věcný a klidný přístup vedoucí k vymýcení extremismu, včetně antikomunismu. Účast v občanských iniciativách s podobným chováním a rozhodujícími cíli.
3. Co největší otevřenost a veřejnost jednání a činnosti, přizívání veřejnosti i sdělovacích prostředků.
4. Aktivní rozvoj teorie a praxe komunistického hnutí. Rozvíjení marxistické metodologie, prosazování ve vzdělávání a samozřejmě v praktické politice. Trvalé vyhodnocování a poučení se z chyb a uplatňování nejlepší praxe. Zvýrazňování kreativního charakteru teorie i praxe hnutí spojených s komunistickou orientací, zdroje racionálních myšlenek a nápadů.
5. Teoretické objasňování a seznamování veřejnosti s podstatou, metodami a důsledky antikomunismu. (Významný podíl skupiny pro boj s antikomunismem)
6. Ukazování antikomunismu jako společenského problému a návrh opatření, aby byl jeho výskyt co nejmenší, a v co nejvyšší míře se mu předcházelo.
7. Další rozpracovávání strategie a taktiky aktivních opatření jednak v obecném působení proti antikomunismu, jednak pro konkrétní projevy antikomunismu proti stranám a organizacím, ve sdělovacích prostředcích, proti osobám nebo skupinám osob.
8. Vystupovat především proti snahám o ideologizaci práva všemi zákonnými, demokratickými prostředky, parlamentní cestou, právními kroky až na evropskou úroveň a otevřít širokou veřejnou diskuzi na toto téma.

9. Rozbor rizik vyplývajících z právního řádu a z konkrétní situace ve společnosti s navrhováním možných alternativ jejich eliminace.
10. Rozbor možností v oblastech: činnost státu a veřejných institucí a požadavky na ně, veřejné vystupování a sdělovací prostředky, legislativní návrhy (činnost), pomoc organizacím a osobám, případně jejich obrana a ochrana, veřejná kontrola, monitorování a stíhání nezákonného chování vycházejícího z antikomunismu. Návrhy, zajištění a uskutečnění konkrétních opatření.
11. Projednávání tohoto našeho přístupu s odpovědnými veřejnými činiteli a požadování praktických opatření. Informování prezidenta republiky, členů vlády a v parlamentních komorách při vhodných příležitostech a projednáváním tématech.
12. Organizace sběru podkladů pro hodnocení, rozbor a agitaci: a) podklady k dispozici a jejich možné určení (pro tisk, televizi a rozhlas, technické prostředky komunikace – internet), b) návrh na obsah instruktážní příručky, c) další sběr, vyhodnocování a zajišťování využití.
13. Průběžné vylepšování metod a jednání v rámci boje proti antikomunismu. Výměna zkušeností s bojem proti antikomunismu v rámci komunistického hnutí, vyhodnocování i zahraničních zkušeností.
14. Solidarita s postiženými stranami, osobami, občanskými sdruženími apod. projevovaná i veřejně, včetně akcí protestu a pomoci. Morální a hmotná podpora, právní pomoc.
15. Účast na pluralitních diskuzích a fórech, uplatňování práva na rovnoprávné postavení, v nepřátelsky zaměřených usilovat o selhání takového původního záměru. Posuzování a komentování každého návrhu podle obsahu, nikoli podle předkladatele. Obhajoba objektivně analytických postojů, plurality zkušeností a názorů a kultury jejich konfrontace.
16. Pořádání protiakcí k odhalení podstaty antikomunismu, k jeho hrubým projevům a k jejich otupení, vyvrácení a také jako prevenci.
17. Informování veřejnosti (samozřejmě i členské základny a orgánů strany) o průběhu a výsledcích konkrétních případů reakcí na projevy antikomunismu.
18. Vyčlenění nezbytné kapacity na koordinaci boje s antikomunismem v odborném zázemí, případně aparátu strany, proškolení funkcionářů a členů strany o zásadách boje s antikomunismem tak, aby mohl být kvalifikovanou součástí jejich politické činnosti.

Doporučení, jak nepostupovat

1. Za žádných okolností nepřipouštět pozici uzavřené enklávy vyhýbající se konfrontaci (v rámci legálních pravidel).
2. Uvádět neprověřené údaje z minulosti i současnosti hnutí.
3. Vyloučit agresivní vystupování proti akcím antikomunistů, vystupovat rozhodně, ale s klidem v rámci právního řádu.
4. Skrývat nebo utajovat vlastní problémy hnutí.
5. Přehlížet antikomunistické činnosti (nad rámec dohodnuté taktiky ke způsobům reakce).

O autorech :

Mgr. Eva Bartůňková.

Původně pracovnice Národní knihovny, publikační činnost především z knihovnictví, informační vědy. Odborný zájem o historii, především evropský středověk, 16.-17. století, dále dějiny dělnického hnutí a historie česko-německých vztahů. Členka KSV v sekci regionální historie, lektorka stranického vzdělávání. Zájem o poezii a kulturu vůbec, spolupráce s časopisem Lípa (Výnor národní kultury)

RNDr. Václav Exner, CSc.

*1942. Původně fyzik. 1992-2010 poslanec, 1993-2006 místopředseda ÚV KSČM. Odborné články z oblasti fyziky. Publicistika v souvislosti s politickými funkcemi. Odborný zájem: socialismus v 21. století, vývoj v Číně a v Latinské Americe, mezinárodní komunistické a dělnické hnutí. Lektor pro mezinárodní politiku. Místopředseda CSTS. Zájem o inovativní levicovou – komunistickou politiku.

Josef Heller

Socialismus a Pražské jaro

I. Pražské jaro – krize socialismu?

Zamýšlíme-li se nad výrazným, ale ve svých cílech neúspěšným společenským pohybem v ČSSR v letech 1968-69, který je označován jako Pražské jaro, musíme začít takřikajíc „od lesa“ – a to otázkou v rámci jakého společenského systému tento pohyb probíhal, jaký systém vládl tehdy nejen v ČSSR, ale s jistými modifikacemi na podstatné části planety, a vážně konkuroval kapitalismu. Velmi neuměle tento problém vyjádřili mnozí rétoři vítězné „sametové“ revoluce, včetně v podstatě čestných a erudovaných myslitelů levice (prof. Šamalik), když podmiňovali spolupráci s komunisty po listopadu tím, že budou „plyšáka“ chápat jako revoluci, své vlastní osvobození.

I/a Linie dějinného procesu

Prvním krokem k pochopení podstaty společenské krize systému, který byl prvním historickým, trvaleji udržitelným pokusem o nekapitalistický vývoj společnosti, krize, která nebyla jen krizí jedné národní formy, ale systému jako takového, s širokými mezinárodními dopady a souvislostmi, je pochopení místa tohoto systému v kontextu dějinného vývoje. Přitom nehodláme obsáhle rekapitulovat různá pojetí dějin a jejich logiky, známá z dějin filosofie či z historické či jiné společenskovední teorie. Soustředíme se na to pojetí dlouhodobé logiky lidských dějin, které bylo v dané době i řadu let později prezentováno jako oficiální, závazné, a i dnes ovlivňuje vědomí řady osobností z těch, kteří nepovažují kapitalismus za věčný a jedině možný systém, jakýsi „konec dějin“. Toto pojetí bylo v minulém systému, v jeho normách a učebnicích předkládáno jako marxistické.

Je to lineární pojetí, které dějiny vidí jako nepřetržitý pokrok, jako vzhůru stoupající přímku, kde je jeden nedokonalý systém nezvratně překonáván druhým a ten zas třetím a dalšími, až ke komunismu jako vyšší fázi komunistické společensko-ekonomické formace.

Stoupenci systému o této představě příliš nepochybovali a i odpůrci, kteří ji odmítali a zesměšňovali, byli de facto v jejím zajetí. Nečekané zhroucení systému v celosvětovém měřítku a návrat kapitalismu daly odpůrcům dostatečný argument, který zdánlivě jednoznačně potvrzoval jak správnost jejich kritiky systému, tak jejich tvrzení o nesmyslnosti celého marxistického způsobu uvažování.

Stoupenci systému byli tímto rozbitím představy o logice dějin a způsobu jejího prosazování tak dezorientováni, že se mnozí odklonili nejen od marxismu, ale od perspektivy sociálně spravedlivé společnosti jako takové. Ti nejortodoxnější, nejvíce spojení s minulou oficiální ideologií, si našli vysvětlení v tom, že odmítli určující roli ekonomické základny vůči nadstavbě, zánik považovali a považují stále za jakousi nahodilost, případně výsledek ryze subjektivních procesů – až po zradu M. Gorbačova a jeho skupiny i obdobných skupin v jiných zemích. Někteří dokonce sklouzli až k biologickému determinismu a příčinu zániku vidí ve špatné odvěké lidské přirozenosti, což jim dává odrazový můstek pro volání po obnově autoritářského systému v čele s velkým vůdcem.

Přitom již v oficiální, zejména sovětské odborné literatuře¹ bylo dávno před pádem objeveno a prezentováno skutečné Marxovo pojetí dějin jako proudu, který je sice utvářen cílevědomou aktivitou lidí, která se však vzájemně kříží a proplétá tak, že výsledkem byl a stále ještě je živelný tok, v němž se ovšem prosazují určité tendence jakožto statistické zákony, jakožto hlavní směr toku. Tento valící se tok se v různých podmínkách rozděluje, vytváří řadu paralelních ramen, z nichž některé vysychají a některé se opět vrací k hlavnímu proudu.

K. Marx toto pojetí uplatňuje při zkoumání procesů rozpadu prvobytně pospolné, rodové a kmenové společnosti a vzniku soukromého vlastnictví. Oproti učebnicové představě po sobě následujících předkapitalistických společností ukazuje, že dějiny prověřovaly více méně paralelně několik prototypů soukromého vlastnictví – antické otrokářství, orientální despocie (podle Marxe asijský výrobní způsob), feudalismus, cechovní městskou pospolitost a prostou zbožní výrobu.² Propojením prvků prosté zbožní výroby, městské pospolitosti a zpočátku i evropského feudalismu vznikla ta skutečně efektivní a udržitelná forma soukromého vlastnictví, která pohltila ostatní – kapitalismus. Ten se pak dále vyvíjel, včetně jeho rozporů, které ho dovedly do hluboké aktuální krize. Dvě světové války, boj s extrémní formou kapitalismu – fašismem a hospodářské krize a jako reakce na to nová vyšší kvalita třídního boje neprivilegovaných v čele s dělnickou třídou – to byly faktory, které prolomily kapitalismus v nejslabším článku, což dále pokračovalo vznikem nekapitalistické světové soustavy nacházející spojení v třetím světě.

Je přirozené, že pro toho, kdo nevzal v úvahu víceliniový vývoj ke kapitalismu, se i vzniklý nekapitalistický systém považovaný i považující se za socialismus, jevil jako trvale udržitelná, jediné možná alternativa a její krach jako krach celé marxistické koncepce dějin. Nebudeme v tomto článku ztrácet čas argumentováním proti stalinskému subjektivistickému pojetí roku

¹ Srv. např. NIKIFOROV, V., N., *Východ a světové dějiny*. Praha: Svoboda 1980, s. 168-169,

² MARX, K., *Rukopisy „Grundrisse“*, sv. II. Praha: Svoboda 1974, s. 85-130.

1968 jako jakéhosi puče připraveného zrádci a rozvědkami za účelem zvrácení strategické rovnováhy.³ Každému marxistovi by snad mělo být jasné, že systémy fixované i světovými soustavami států nepadají nahodile, z druhořadých příčin, že vždy jde o otázky funkčnosti dané formy vlastnictví a politiky ve vztahu k úrovni výrobních sil a zájmům tříd.

Jestliže však položíme těžiště na materialistické pojetí dějin a připustíme do úvah i více-
liniové pojetí, vzniká otázka: Nejde i v případě prvního pokusu o socialismus a systému, který vznikl, pouze o protosocialismus⁴ – o jeden z možných prototypů, v nichž živelný dějinný tok usměrněný statisticky platnými zákony společenského pokroku prověřuje různé možnosti překonání kapitalismu a soukromého vlastnictví vůbec? Z této otázky logicky vyplývá i další otázka směřující blíže k předmětu tohoto textu: Bylo Pražské jaro jako masový pohyb společnosti odrážející hluboké vnitřní, konec konců ekonomicko-vlastnické rozpory a zájmy tříd, snahou o prohloubení socialistické tendence v rámci skutečného socialismu jako první fáze komunistické formace? Nebylo jen vyvřením rozporů pouhého prototypu socialismu – protosocialismu, vedlejší a nereformovatelné větve dějinného vývoje, představující svého druhu svébytnou společensko-ekonomickou formaci – jako kdysi otrokářství nebo asijský výrobní způsob byly svým způsobem prototypy společnosti založené na dokonalém rozvinutí soukromého vlastnictví výrobních prostředků (kapitalismu) a jako takové zanikly bez šanci na další vývoj?

/b Ztroskotat jediný možný projekt socialismu?

V rozsáhlém díle klasiků není příliš mnoho explicitních vyjádření k projektu budoucnosti. V podstatě jde jen o Marxovu a Engelsovu práci označovanou jako Kritika gothajského programu předvídající existenci dvou fází komunistické formace a upozorňující na mateřská znaménka nižší fáze, především starou dělbu práce.⁵ Na tuto práci navázal a projekt komunistické formace prohloubil Lenin ve Státu a revoluci⁶ a později k tomu přidal i geniální definici tříd ve Velké iniciativě.⁷

Je však řada dalších vyjádření implicitních, významných pro osvojení si metody uvažování klasiků. K takovým patří zejména Marxovo varování před hrubým komunismem, prognózováním odrážejícím nižší stupeň zespolečenštění výroby. Marx přirovnává zespolečenštění vlastnictví v představách hrubých komunistů k tehdy módním úvahám o „zespolečenštění žen“, kdy vlastnictví přechází ze stavu výlučného manželství se soukromým vlastníkem do stavu

³ Srv. naprosto vzorovou stalinskou interpretaci roku 1968/69: KOŠTÁL, Z., *O podstatě tzv. Pražského jara a jeho interpretací /45. výročí/. K referátu 16.4.2013*. Praha: SMKC. /online/. Dostupné: <http://www.komsomol.cz, /cit.2.1.2018/>.

⁴ Termín „protosocialismus“ – viz např. MENCL, V., *Křížovatky dvacátého století*. Praha: Naše vojsko, 1990, s. 132.

Viz též HOLUBEC, S., *Socialismus mezi minulostí a budoucností*. Praha: KSČM, s. 3-6. /online/ Dostupné: <http://www.kscm.cz, rubrika Naše politika /odborné zázemí/TAP/Studie a vystoupení, /cit. 6.6.2011/>.

⁵ MARX, K., *Kritika gothajského programu*. In: MARX-ENGELS, Spisy, sv. 19. Praha: NPL, 1966, s. 47-57.

⁶ LENIN, V. I., *Stát a revoluce*. In: LENIN, V. I., Spisy, sv. 25. Praha: SNPL, 1956, s. 476-487.

⁷ LENIN, V. I., *Velká iniciativa*. In: LENIN, V. I., Spisy, sv. 29. Praha: SNPL, 1959, s. 15.

všeobecné prostituce se společností.⁸ Paradoxně tuto Marxovu formulaci doplnil pamětníkům dobře známý drsný vtíp z dob normalizace v ČSSR, podle kterého „dělnická třída žere, chlastá a souloží prostřednictvím svých představitelů.“

V minulých oficiálních učebnicích a čítankách z marxismu nebyla zmiňována tak významná formulace, jako je Marxovo a Engelsovo charakterizování procesu, kdy si budou převlastňovat proletáři tak, že „vlastnictví bude podřízeno všem a masa výrobních nástrojů každému individu“.⁹ Už známější jsou Engelsovy úvahy kolem „ekonomických odrůd“ – „přidavačů“ a „profesorů“ týkající se překonání staré společenské dělby práce v Anti-Dühringu.¹⁰ Dlouhou dobu byly neznámé Leninovy nepovské výzvy k sovětským odborářům, aby vedli něco jako třídní boj proti svým socialistickým ředitelům,¹¹ případně byly tyto výzvy uváděny pouze v souvislosti s nespolehlivostí buržoazních odborníků převzatých novým státem.

Předlistopadoví političtí ekonomové objevili a docenili Kapitál a přípravné práce k němu, kde Marx rozlišuje formální a reálné zespolečenštění výroby.¹² Jak před listopadem (opět paradoxně) v těch nejscholastičtějších diskusích o etapě rozvinuté socialistické společnosti, tak po listopadu, v Ransdorfově novelizaci Hegelových i Marxových úvah o „werdende“ a „gewordene“ Form (formě proletariátu jako „o sobě“ a „pro sebe“) společensko-ekonomické formace,¹³ se uvažuje o socialismu, který je jen „místním průlomem“, nerozvíjí se na svém vlastním základě, zejména pokud jde o úroveň výrobních sil, ale i výrobních vztahů, který vzhledem k tomu do sebe integruje prvky předchozí formace. Pokud víme, snad jen Ransdorfova představa obou typů překračovala rámec pojetí dvou etap v téže formaci, v témž konkrétním regionálním zakotvení a časové posloupnosti. V osobních rozhovorech jsme se jen u něj setkali s náznakem poznání, že vzniká-li postkapitalistická společnost na nižším stupni vývoje kapitalismu, při jeho průběžné, a ještě překonatelné krizi, ale bez naplnění nutných podmínek zespolečenštění ve výrobě, jde o jinou kvalitu konkrétní společnosti, než kdyby kapitalismus v zásadě vyčerpal své přizpůsobovací možnosti a odcházel tak, jako např. feudalismus v Rakousku či ve Skandinávii. Až do pádu protosocialismu dominovala představa o jediné cestě k socialismu a komunismu, kde je možné pouze rozlišit kvantitativně odlišné vývojové stupně.

V méně sofistikovaných pracích byla Marxem zmíněná mateřská znaménka chápána jako přímé pozůstatky kapitalistického a maloburžoazního vlastnického sektoru a buržoazie a maloburžoazie ve společnosti. Sofistikovanější práce sice uznávaly, že v mateřských znaménkách nejde o směsici prvků, ale o svéráznou slitinu podmíněnou existencí staré společenské dělby práce, ale autoři se omezovali jen na zdůvodnění existence státního a družstevního vlastnictví a existence socialistických tříd – dělnické a družstevního rolnictva a zvláštní skupiny duševních

⁸ MARX, K., *Ekonomicko-filozofické rukopisy z roku 1844*. Praha: Svoboda, 1978, s. 53-60.

⁹ MARX, K., ENGELS, B., *Německá ideologie*. In: MARX-ENGELS, Spisy sv. 3. Praha: SNPL, 1958, s. 81.

¹⁰ ENGELS, B., *Anti-Dühring*. In: Spisy, sv. 20. Praha: Svoboda, 1966, s. 184-187, 292.

¹¹ LENIN, V. I., *Usnesení ÚV KSR (b) z 12. 1. 1922: "O úloze a úkolech odborů za nové ekonomické politiky"*. In: LENIN, V. I., SPISY, sv. 33. Praha: SNPL, 1955, s. 99-100.

¹² MARX, K., *Kapitál sv. III/1*. Praha: SNPL, 1956, s. 157-222.

MARKS, K., *Process proizvodstva kapitala /Okončenie/*. In: MARKS, K., Sočinenija, t. 48. Moskva: Izd. polit. liter.: 1980, s. 5-28.

MARKS, K., *Rezultaty neposredstvennogo proizvodstva*. In: Moskva, Sočinenija, t. 49, s. 74-90.

¹³ RANSDORF, M., *Nové čtení Marxe, I. díl*. Vimperk: Futura, 1996, s. 170-172.

pracovníků.¹⁴ Rozdíly mezi socialistickými neantagonistickými třídami v rámci Leninovy definice tříd byly interpretovány profesně. Dál, k analýze vlastnických odstínů a specifík tzv. reálného socialismu jako základu třídních rozdílů za socialismu, tyto úvahy nešly, trockistické poznatky o nové vládnoucí třídě byly stíhány jako největší kacířství a také objektivně nebyly dost zdůvodněné ekonomicky.¹⁵ Básnilo se o prohlubující se homogenitě společnosti a přesouvání diferenciace z třídní do profesní struktury. Byla fakticky uznávána existence zbožně peněžních vztahů za socialismu, nikdo však nepokračoval v jejich analýze metodou Marxova Kapitálu. Jen první vlaštovky před listopadem začaly zpochybňovat tezi tzv. politické ekonomie socialismu o bezprostřední společenskosti výroby a práce.¹⁶

Jako pracovní hypotézu jsme proto přijali předpoklad, že krize kapitalismu, která vyústila do prvního pokusu o socialismus, propukla v situaci, kdy kapitalismus ještě zdaleka nevyčerpal své možnosti, pokud jde o míru zespolenštění práce a výroby (což dokázal v poválečném vývoji). V revolucích ve 20. a 40. letech i později ve vývoji čínské revoluce a na Kubě se projevila spíše síla subjektivního faktoru, zejména politického, který sice dokázal rozvrátit klasické kapitalistické vlastnické vztahy, ale nemohl nahradit další faktory zespolenštění práce a výroby v oblasti výrobních sil a možností dělnické třídy fungovat jako skutečný vlastnický subjekt. Vzniklá ekonomicko-vlastnická a politická syntéza (nikoli směsice!!!) proto do sebe nutně integrovala řadu prvků kapitalismu, ba dokonce předkapitalistických vztahů. Kolem nich se, za aktivní role politiky, která nebyla diktaturou a mocí proletariátu, vytvořil specifický prototyp nekapitalistické společnosti, který ovšem neodpovídal parametrům prognózy komunistické společenské ekonomické formace, které připomínal pouze jevově. Přesto byl kvalitativně odlišný od kapitalismu a je ho proto možné nazvat „protosocialismem.“¹⁷

II. Protosocialismus – nedokonalý prototyp zespolenštění

¹⁴ Dominovalo tzv. tříprvkové pojetí třídně sociální struktury, jehož duchovním otcem byl J. V. Stalin. Srv. např.:

STALIN, J. V., *Otázky leninismu*. Praha: SNPL, 1954, s. 526-528.

STALIN, J. V., *Ekonomické problémy socialismu v SSSR*. Praha: SNPL, 1955, s. 26-30.

¹⁵ TROCKIJ, L., *Zrazená revoluce*. Brno: Doplněk, 1995.

DJILAS, M., *Nová třída: Kritika soudobého komunismu*. Curych: Demos, 1977.

DEUTSCHER, I., *The Unfinished Revolution: Russia 1917-1967*. London: G. M. Trevelyan lectures, 1967.

¹⁶ Zřejmě vrchol protosocialistického oficiálního poznání představovala následující teze Z. Háby z vysokoškolské učebnice politické ekonomie, vydané v r. 1984, podle které „v současném stadiu vývoje společenských vztahů sice existuje bezprostředně společenský charakter práce jako typ, avšak ještě nedozrál a nerozvinul se do všech podrobností.“ (KOLEKTIV. *UČEBNICE POLITICKÉ EKONOMIE PRO VYSOKÉ ŠKOLY. ZÁKLADNÍ KURS*. Praha: Svoboda, 1984, s. 85-386).

Obdobně uvažovala i Dušana Machová, která se dokázala plodně inspirovat i sovětskými zkušenostmi o základním a výchozím výrobním vztahu a mimo jiné dokázala rozlišit zbožně peněžní vztahy jako nadformační mechanismus, který se v různých formacích naplňuje jiným obsahem daným reálným vlastnictvím výrobních prostředků. Bohužel i její profesní kariéru a publikační činnost ukončil listopad 1989. Srv. MA-CHOVÁ, D., *Aktuální problémy zbožně peněžních vztahů a zákona hodnoty za socialismu*. Praha: Nepublikovaná práce – podkladová studie pro potřeby IVVK. ČSAV – Osobní archiv J. Hellera, 1988. Srv. rovněž HELLER, J., NEUŽIL, F., *Kdopak by se Marx bál?* Praha: Futura, a.s., 2011, s. 204-212.

¹⁷ Srv. HELLER, J., NEUŽIL, F., *Kdopak by se Marx bál?* Praha: Futura, a.s. 2011, s. 199-307.

II/a Skutečně marxistické pojetí vlastnictví a zbožně peněžních vztahů – nutná podmínka analýzy minulého systému

Naše koncepce proto právem vidí klíč k pochopení podstaty společenského systému existujícího od r. 1917 a živořícího dnes snad jen na Kubě v analýze kvality zespolenštění práce a výroby. I zde je možné do jisté míry navázat na obecnou metodologii M. Ransdorfa připomínající význam hegelovské i marxovské kategorie „zprostředkování“ a pokoušející se zkoumat tyto procesy v reálném kontextu vývoje formací i samotného protosocialismu.¹⁸ Skutečnost, že v podmínkách protosocialismu nešlo o bezprostředně, ale pouze zprostředkovaně společenskou práci a výrobu, která byla pouze zprostředkována jinak než v kapitalismu, ostatně již zřejmě před normalizací tušili např. českoslovenští badatelé v oblasti politické ekonomie, jenže si až těsně před listopadem troufli tento názor veřejně prezentovat.

Plnému pochopení těchto zprostředkujících mechanismů konkrétně v protosocialismu bránilo podle našeho názoru další dvojí nepochopení, které nemělo jen gnoseologické, ale i hluboce ontologické příčiny, dané zájmy určitých vlastnický privilegovaných skupin – nepochopení i kategoriálně primitivní postižení procesu vlastnictví výrobních prostředků a skutečně marxovského pojetí hodnoty, potažmo směnné hodnoty, a její odlišnosti od hodnoty užité.

Pokud jde o vlastnictví byl problém v tom, že badatelé příliš podléhali jevové formě vlastnictví jako držby a pohybu věcí a také jeho odrazu v právní formě. V československém prostředí jen nemnozí, jako např. Antonín Flek,¹⁹ M. Formánek²⁰ a Z. Hába²¹ dokázali vidět vlastnictví výrobních prostředků jako činný vztah, ve kterém různé fixované společenské skupiny (a tím i jednotliví příslušníci těchto objektivně určených skupin) vykonávají určité role, tedy jako jisté divadelní představení, ve kterém si herci musí své role odehrát, bez ohledu na své názory a pocity. Už snazší, ale nikoli samozřejmé, bylo přijímání skutečnosti, že vlastnické vztahy jsou vlastně totožné s výrobními vztahy a prostupují všemi fázemi reprodukčního procesu. To znamená, že např. role rozhodujícího vlastníka přímo nebo přes management dirigujícího zacházení s výrobními prostředky i živou prací byla neoddělitelná od určitého způsobu, jakým se tento vlastník (tato skupina lidí) dostávala znovu a znovu jak ke kontrole výrobních prostředků i živé práce, tak k spotřebním předmětům či službám pro sebe. Všichni klasikové, Lenin v definici tříd snad nejkonzistentněji, na rozdíl od pozdějších „kádrováků“ dokázali

¹⁸ RANSDORF, M., *Nové čtení Marxe, I. díl*. Vimperk: Futura, 1996, s. 17-40.

¹⁹ FLEK, A., *Pracovní profesionální a sociálně ekonomický aspekt dělby a kooperace práce*. In: Sociologický časopis 1977/2.

FLEK, A., *Způsob výroby a sociální struktura*. Nepublikovaná verze kandidátské práce. Osobní archiv J. Hellera.

²⁰ FORMÁNEK, M., *Socialistická robotnícka trieda*. Bratislava: Pravda, 1985.

²¹ HÁBA, Z., *Socialistické společenské vlastnictví*. Praha: SPN, 1975.

HÁBA, Z., KRÍŽEK, M., *K základním teoretickým otázkám politické ekonomie socialismu*. In: Politická ekonomie 1971/2.

²² MARX, K., *Teorie o nadhodnotě*, sv. I., Praha: SNPL, 1958, s. 151-274.

MARX, K., *Kapitál III/ 1*. Praha: SNPL, 1958, s. 310-312.

vidět vnitřní strukturovanost vlastnických procesů, odstíny ve vlastnickém vztahu, a nepropadli představě o dvou monolitních třídách, kde jedna prostě okrádá druhou o spotřební předměty. Díky takovému pohledu dokázal Lenin dojít až k pojetí neantagonistických, socialistických tříd, které si ani dnes nedokáže většina stalinistů osvojit, a zuřivě se proto brání tezi o existenci třídy řídicího aparátu za protosocialismu. Marx dokonce rozpracoval velmi členité pojetí dělby funkcí v procesu kapitalistického vlastnictví, které umožňuje diferencovat jak mezi kapitalisty, tak mezi jejich zaměstnanci, o maloburžoazii nemluvě, což dává straně dělnické třídy určitý prostor jak pro taktizování ve vztahu k některým politickým subjektům a procesům, tak pro volbu dlouhodobé strategické orientace a spojeneckého svazku s některými třídami a skupinami či taktického svazku se složkami, a tedy i politickými směry buržoazie.

Pochopil vlastnictví jako vztah, ve kterém musí skupiny hrát své role jako každodenní, opakující se souhrny aktivit, bez kterých celý systém nemůže fungovat, ať už si na své prapory či do svých ústav napíše cokoli. Socialismus, v němž každý den opakovaně nemůže většina členů společnosti reálně fungovat jako vlastníci, není a nemůže být socialistickým vlastnictvím podle prognózy klasiků a takovýto systém nelze nazvat skutečným socialismem a hovořit o bezprostředně společenské práci a výrobě.

Řada zavilých stoupenců neostalinské ideologie se zuřivě brání argumentu, že přes formálně právně proklamované společenské vlastnictví v tzv. socialistických zemích většina občanů nemohla jako reálně jednajících vlastníci jednat a mohla pouze pasivně přihlížet k tomu, jak o věcné i živé stránce výroby, rozdělování a spotřeby rozhoduje někdo jiný, přičemž toto rozhodování, bez ohledu na jejich pracovní výkon, určuje jejich postavení ve společnosti i kvalitu života. Neostalinisté nedokážou pochopit, že vlastnický rozdíl v širším pojetí nemusí mít charakter vykořisťování a nemusí ani být spojen s privilegovanou spotřebou. Tehdejší dělník by asi nebyl schopen pochopit, že v logice vlastnictví za protosocialismu nemá stejné postavení jako jeho mistr či špatně placený inženýr – vedoucí cechu, že mistr i vedoucí vlastně patří k vlastnické privilegované třídě, i když si ze svého platu nemohou dovolit koupit to, co dělník, nemluvě už o možnosti přikrádání ze společného. Přesto běžné vědomí dělníků i dalších něco podobného odráželo a velmi brzy po vyprchání revolučního nadšení začalo instinktivně rozlišovat mezi „My“ a „Oni“, i když třeba jen ve vzájemné negativní solidaritě – toleranci flákačství a přikrádání, melouchaření apod.

Nejen neostalinisté se brání konstatování tohoto vlastnického a rozhodovacího rozdílu poukazem na skutečnost, že s některými věcmi se prostě nedá nic dělat, že jde o jakýsi neměnný a věčný řád, kde většina musí pracovat a jen někteří mohou kvalifikovaně velet, protože jsou odborníci a mají patřičnou inteligenci. Tito lidé jsou i ve svém vědomí otroky staré dělby práce, bez jejíhož prolamování až překonání je ovšem socialismus podle klasiků nemožný. Není snad třeba dodávat, že přitom projevují totální neznalost názorů klasiků, které se před listopadem učily v celkem nezkrácené formě v každé náročnější formě školení či výuky marxismu na vysokých školách. Poučme se však alespoň z hlavní chyby stalinské i technokratické metodologie – z jejich neschopnosti vidět a docenit roli hlavního článku – vlastnictví

výrobních prostředků jako členitého a bohatě strukturovaného výrobního vztahu, vymezujícího velkými skupinami i konkrétním jednotlivcům jejich základní sociální funkce a kompetence.

Jako klasické začneme naši analýzu zbožně peněžními vztahy, i když klasický tržní mechanismus měl v systému výrobních, vlastnických vztahů protosocialismu velmi omezenou roli. Tento klasický tržní mechanismus byl totiž jen jednou a podřadnou stránkou realizace skutečných hodnotových vztahů, vztahů, ve kterých se poměřují různé produkty živé a mrtvé práce vynaložené v množství lokalit. Byl tedy jen dílčím nástrojem mechanismu prověřování společenské nutnosti a potřeby práce vynaložené v daném čase, kvalitě i kvantitě. Daleko větší roli v systému hrály přímé aktivity, direktivy a jednání skutečných, živých vykonavatelů logiky systému. Při neexistenci soukromých vlastníků šlo tedy o subjekty obou forem společenského vlastnictví – státního i družstevního. Potud byla vynaložená práce sice formálně, ale přece jen společenskou prací a vlastnictví společenským vlastnictvím. Z výše uvedených Hegelových přístupů a Marxova rozlišování formálního a reálného zespolenštění a úvah o vlastním základu příslušné formace logicky vyplývá, že zespolenštění práce i vlastnictví v podmínkách protosocialismu bylo pouze formálním zespolenštěním, které se neodehrávalo na vlastní základně výrobních sil, ale i schopností vykonávat vlastnické aktivity touto úrovní výrobních sil podmíněnou.

Hlavním „mateřským znamením“, příčinou toho, že v době velké krize kapitalismu kolem dvou světových válek umožňujících průlom do kapitalismu, nemělo budování socialismu svou vlastní základnu, byla podle klasiků stará společenská dělba práce, a to nejen ve své holé podstatě – oddělení rozdílných druhů práce a fixování každého druhu množstvím životního času velkými množstvím jednotlivců – tedy celých profesních skupin. Tato základní dělba a kombinace prací měla i svou další rovinu – celou síť mikrojednotek, v nichž docházelo (a samozřejmě stále dochází) ke konkrétnímu spojování různých druhů práce s příslušným věcným vybavením, a to za účelem konkrétní produkce materiálních i duchovních hodnot. Nejde přitom jen o jednotky bezprostředně výrobní, ale i o ty, které plní úkoly v rámci té nejširší společenské dělby funkcí. Kolektivy pracovníků v těchto jednotkách jsou pochopitelně profesně diferencovány podle hlavních principů dělby práce a vždy zahrnují pracovníky sféry profesionálního řízení. Marx rozvíjí teorii dvou stránek řídicí práce – funkce dirigenta orchestru i pohánka – vlastníka,²² počítá tedy s určitou rolí subjektu vlastnictví, což není nutně role suverénního vlastníka.

II/b Hodnota a užitná hodnota – bída a omyly politické ekonomie

Jak se z hlediska tohoto zadání celkové situace protosocialismu jeví obě základní určení produktu lidské práce, který v kapitalismu má systémově podobu zboží, které má jak užitnou, tak směnnou hodnotu?

²² MARX, K., *Kapitál*, sv. I. Praha: SNPL, 1954, s. 356-357.

MARX, K., *Kapitál*, sv. III.1. Praha: SNPL, 1958, s. 404.

Heller, J., Neužil, F., *Kdopak by se Marx bál?* cit. vyd. s. 333-337.

A tady narážíme na velký problém. Marxova genialita, která se promítla do jeho rozlišení užité hodnoty jako produktu práce konkrétní a hodnoty, jakožto produktu práce abstraktní, bezrozdílné, se kterou se seznamovaly celé generace odborníků, ale i dalších zájemců, a o které se učily v nejrůznějších povinných i dobrovolných formách studia dokonce celé generace občanů protosocialistických zemí, daleko přesáhla schopnosti současníků, včetně samotných marxistických teoretiků, této genialitě správně porozumět. To samozřejmě usnadnilo Marxovým protivníkům naplňování jejich snahy dezinterpretovat Marxe a odeslat ho na smetiště dějin pomocí fiktivního, tzv. transformačního problému, který zaslepil i mnohé nadějné a významné marxisty či Marxem významně ovlivněné myslitele. Vznikl dlouhodobě působící směr, který sice Marxe oceňoval a leccos z něj přebíral, zároveň však ho vyklešťoval mylnou revizí jeho teorie pracovní hodnoty.²³

Přes výrazná a vžitá upozornění na nutnost rozlišovat užitnou a směnnou hodnotu, resp. hodnotu jako takovou, nebyli ani mnozí významní teoretici považováni, resp. považující sama sebe, za marxisty takového rozlišení schopni, čemuž bohužel napomohly i některé formule samotného Marxe, které nebyly správně pochopeny, ale naopak vytrženy z kontextu a překrouceny. U aktivních či pasivních konzumentů marxismu ovládl při definování hodnoty přístup, který v podstatě jen přenášel do sféry abstraktní práce a hodnoty vymezení užité hodnoty. Nejen užitná hodnota, ale i hodnota byla de facto brána jako jakási substance, fyzikálně postižitelná a měřitelná (např. v jednotkách energie, ať vydané živě či ztajené ve věci). Tím se vytratil hlavní smysl Marxova rozlišení užitná hodnota jako produktu konkrétní práce a hodnoty jako konkrétně historické podoby, vtělení výrobních vztahů – vlastnických rolí tříd a skupin. Mnozí teoretici nebyli schopni pochopit, že hodnota není nic daného, postižitelného a srovnatelného fyzikálními jednotkami, pro které platí zákon zachování energie, ale že fakticky jde o výsledek konkrétně historické „dohody“ vlastníků a nevlastníků (vynucené přirozené třídním bojem) o rozdělování a spotřebě dané produkce materiálních i duchovních užitných hodnot, především výrobních prostředků. Bez ohledu na to, jak se ekonomická reprodukce jeví při povrchném pohledu, pod jakými pojmy jsou součásti zboží oceňovány, co je považováno za hodnotu práce, věcné složky či zisk, je celý systém nastaven tak, aby se neustále reprodukoval rozdíl ve vlastnictví a ekonomická nadvláda vládnoucí třídy nad ovládanou. A tuto skutečnost postihl Marx rozlišením hodnoty pracovní síly, jako té části produktu, kterou vládnoucí třída přenechává zaměstnancům, která ovšem neumožňuje mase těchto zaměstnanců se změnit ve vlastníky a plnoprávné majitele produktu s reálnou možností jím disponovat, a hodnoty touto pracovní silou vytvořené. Z tohoto hlediska se hlavní argument stoupenců tzv. transformačního problému a rozporu mezi 1. a 3. dílem Kapitálu jeví jako zcela absurdní. Zisk není vázán na organické složení kapitálu žádnými zákony zachování hmoty či přímého přenosu, je to prostě ta část souhrnného produktu, kterou vládnoucí třída nehodlá poskytovat zaměstnancům a kterou si může podle situace libovolně mezi sebou rozdělovat. Může to být průměrný zisk nebo nerovnoprávný monopolní zisk. Vždy však platí základní schéma rozdělování společenského produktu, které prezentuje Marx v 1. díle Kapitálu – tj.

²³ Srv. GOČEV, P., *Rehabilitace pracovní teorie hodnoty*. In: Praha: VŠE. /online/. Dostupné: <http://www.nb.vse.cz/Gocev/cit.7.6.2011/>.

TEJKL, M., *Historie téměř detektivní aneb Co Marxovi bránilo ve vydání dalších dílů Kapitálu*. In: Britské listy 2008/6/20.

rozdělení na konstantní a variabilní kapitál a zisk. Hranice rozdělení jsou dány konkrétní společenskou situací, včetně třídního boje či boje buržoazních skupin mezi sebou.

Marxovo pojetí rozdílu mezi užitnou hodnotou a hodnotou a hodnoty jako takové je bližší těm badatelům, kteří při analýze výrobních a zejména hodnotových vztahů současnosti dokázali přihlídnout k dějinnému vývoji těchto vztahů od momentu jejich vzniku. Tito badatelé dokázali pochopit Marxovu metodu konkrétně historické analýzy a rozlišení podstaty a jevu, určité vnitřní hierarchie různých stránek výrobních vztahů. Velmi plodné z tohoto hlediska byly diskuse probíhající v SSSR, ale i u nás, které se týkaly rozlišení základního a výchozího výrobního vztahu.²⁴ Účastníci diskuse pochopili, že i když hodnotové vztahy mají v různých společensko-ekonomických formacích shodné formy, liší se svými podstatami, které především určují jejich podobu, včetně samotné kategorie „hodnoty“. V pohledu ekonoma – historika má i při sledování pouhé prosté zboží výroby hodnota jiný charakter a vyjadřuje jiný vztah např. v otrokářství či feudalismu než v kapitalismu a pochopitelně též v protosocialismu nebo v prognózovaném samosprávném socialismu.

V tomto textu se nemůžeme zabývat historickou analýzou zboží peněžních vztahů od jejich počátku do vzniku kapitalismu, kde se trh a kapitalistická forma zboží směny jeví jako všeobecně vládnucí a určující vztah, ve kterém dochází k zcela ekvivalentní směně hodnot, ať už jde o hodnoty věcí a služeb nebo pracovní síly. Zvláště se takto jeví směna variabilního kapitálu vlastníka za hodnotu pracovní síly, ve které zdánlivě každý dostává to, co do vztahu vložil. Představa jakési nadhodnoty zázračně vznikající pouze zaměstnanci prodávajícími svou pracovní sílu za hodnotu je s tokem času a převratnými změnami za VTR stále absurdnější.

Buržoazní ideologové se s marxistickým pojetím hodnoty a nadhodnoty vyrovnávají různými způsoby, především odmítnutím schopnosti pracovní síly tvořit hodnotu a nadhodnotu a chápáním hodnoty (směnné hodnoty) jako ceny, jako ad hoc se vytvářejícího psychologického stavu prodávajícího i prodávaneého. V tomto smyslu tvoří zisk všechny faktory – včetně věcného vybavení a aktivity vlastníka. Tvorbu nadhodnoty však odmítají i ti, kteří uznávají objektivnost hodnoty a opírají se o fakt, že základní Marxovo schéma procesu reprodukce a zhodnocení kapitálu podané v 1. díle Kapitálu se i podle samotného Marxe liší od reality v podmínkách kapitalismu volné soutěže, kde dostává kapitalista průměrný zisk, bez ohledu na to, kolik živé práce používá. Vytvářejí proto krkolomné matematické modely, aby dokázali, že základní vazba mezi pracovní silou a ziskem neexistuje, přičemž se leckdy přibližují k subjektivistickému přístupu a psychologizování.

Máme-li však díky klasikům k dispozici metodologii analýzy zboží peněžních vztahů, neřeší to náš základní problém – aplikaci této metodologie na realitu protosocialismu, kterou klasиковé k dispozici neměli a některé její prvky nanejvýše tušili.

²⁴ MACHOVÁ, D., cit.vyd.

ABALKIN, L. I., *Dialektika socialistickej ekonomiky*. Bratislava. Pravda, 1984.

KOSOLAPOV, R., I., *Socialismus. K otázkám teorie*. Praha. Svoboda, 1982.

MEDVEDEV, V., A., *Socialistická výroba*. Praha: Praha. Svoboda, 1981.

III. Metoda Kapitálu a její aplikace na protosocialismus jakožto nedokonalou formu zespolenštění

III/a Protosocialismus – socialismus zprostředkovaný aparátem

Vezměme tedy Marxem charakterizované abstrakce výrobního a hodnototvorného procesu za kapitalismu a sledujme, jak se modifikovaly v momentě, kdy bylo převážně formálně překonáno suverénní vlastnictví výrobních prostředků jednou třídou, tedy jako plnohodnotné a stále se obnovující reálné rozhodování konkrétních vlastníků (není důležité zda fyzických jednotlivců nebo jejich aparátů) o disponování výrobními prostředky i pracovní silou, včetně rozhodování o hranici mezi hodnotou pracovní síly i vytvořeného produktu a samozřejmě i o formě a míře rozdělování spotřebních předmětů a služeb. Mějme přitom na paměti, že rozhodování kapitalistických vlastníků je systémově dáno nikoli touhou maximalizovat individuální spotřebu, ale hlediskem maximalizace míry zisku. Dále – že zboží za kapitalismu tají v sobě rozpor mezi skrytým společenským, ale zjevně soukromým charakterem práce a výroby fixovaným množinou suverénních kapitalistických podniků spojených trhem. Bezprostřední příčinou tohoto rozporu je rozdělení společenské výroby vlastnickými bariérami a nutnost tyto bariéry překračovat zboží směnou.

Jak tomu bylo v již konsolidovaném (po přechodném období) protosocialismu, při neexistenci suverénního individuálního vlastnictví výrobních prostředků a třídy těchto vlastníků, které nahradilo jednak státní, jednak družstevní vlastnictví, přičemž zůstalo zachováno nutné ekonomicky zdůvodněné rozdělení společenské výroby do množství podniků a institucí a rozdělení jak celé společnosti, tak podnikových a institucionálních kolektivů starou dělbou práce? Toto rozdělení se bezprostředně promítlo ve víceméně automatickém převzetí profesní struktury odpovídající již výrobním silám za kapitalismu, což bylo nesporně významné mateřské znaménko podvazující možnou společenskost výroby i produktu za protosocialismu.

Mnohem závažnější „mateřské znaménko“ však vzniklo ve sféře třídně sociální, vlastnické. Třída soukromých vlastníků zmizela, ale nezmizely funkce nutné k realizaci vlastnictví, a tudíž i chodu ekonomiky. I zde si hlavní subjekt protosocialistické revoluce – dělnická třída – našla svoji cestu – jedinou možnou na dané úrovni výrobních sil i dělby práce. Naplnily se přitom již mladým Marxem proklamované obavy z „hrubého komunismu“, kdy místo stavu, kde každý člen společnosti je reálným „manželem“ výrobních prostředků, nasává do značné míry chaotická všeobecná prostituce výrobních prostředků s celou společností, které se však skutečně mohly účastnit jen určité skupiny spojené s privilegovanými činnostmi umožňujícími se do této prostituce zapojit, především řídicí aparát jako vnitřně diferencovaný a hierarchizovaný celek. Určité okrajové skupiny získaly dokonce postavení, kdy svou roli při vlastnickém, rozhodování mohly naplňovat individuálně, v určitém nekontrolovatelném prostoru, ovšem při podřízení řídicímu aparátu. Mám na mysli pracovníky obchodu, služeb, nadstavbové inteligence apod. Ekonomicky nejdále k své roli formálního spoluvlastníka měla skutečná dělnická třída.

Tyto rozdíly v míře vlastnické subjektivity existovaly nejen obecně celospolečensky, ale konkrétně v každém výrobním kolektivu, ale i v e většině kolektivů nevýrobních, přičemž některé kolektivy byly vlastnický homogenní – řídicí štáby, nemocnice, školy, podniky služeb, obchodu podniky, úřady, mocenské orgány apod. Základním článkem systému byl ovšem výrobní podnik vedený řídicím štábem s fakticky výkonnou funkcí vlastnickou.

Již znalost základní faktografie systému, ať už získané vlastními prožitky nebo druhotně z literatury a pramenů, ukazuje na absurdnost minulé oficiální teze o bezprostředně společenské práci. I bez soukromovlastnických bariér je zřejmá vysoká zprostředkovanost procesu vynaládání živé i mrtvé společenské práce, alokace zdrojů. Paradoxně je tato zprostředkovanost složitější než v kapitalismu a daleko větší roli v ní hraje sám subjekt – řídicí štáb v daném podniku či článku celospolečenského řízení a celospolečenském měřítku řídicí aparát jako vnitřně nehomogenní celek s doplňkem jisté „divoké karty“ v podobě značné volní subjektivity výše zmíněných skupin (služby, obchod atd.) Kapitalista jedná podle jednoduché motivace, má k tomu všechny potřebné kompetence a jeho rozhodnutí jsou korigována ex post, trhem.

Řídicí aparát protosocialismu je složitou mozaikou dílčích štábů, které nemohou fungovat bez vazby k ostatním a musí respektovat jistá pravidla tvořící se živelně i cílevědomě v denní realitě. Především je však formuje jejich dílčí funkce v daném dílčím celku. Na rozdíl od kapitalisty produkujícího pro trh a co nejvyšší míru zisku, může protosocialistický řídicí štáb zajistit provoz dílčího celku a udržení své privilegované ale neúplné vlastnické subjektivity, jen když se bude stále znovu etablovat v množině zájmů ostatních štábů, se kterými se setkává a naplní i celková kritéria společenské nutnosti stanovená hierarchizovanými strukturami řídicího aparátu při pasivitě ostatních skupin. Základní strukturu těchto norem uznaných jako celospolečensky závazné představoval plán se všemi doplňujícími celostátními i lokálními direktivami, jehož naplnění především ovlivňovalo ekonomické postavení pracovních kolektivů, životní úroveň každého jednotlivce a špičkových řídicích pracovníků zvlášť.

Do míry společenskosti zacházení s výrobními prostředky i živou prací, tedy do míry společenskosti výkonu vlastnické funkce řídicího aparátu, se promítaly dva faktory:

- 1) lokální zájmy pracovních kolektivů a jejich řídicích štábů,
- 2) charakter celospolečensky závazných norem vytvářených složitým sladováním lokálních zájmů v rámci aparátu.

Na rozdíl od jednoduchého a objektivizovaného procesu prosazování zájmu soukromého vlastníka dávajícího i vykořisťovanému pracovníku jasnou motivaci pro jeho výkon, a to nejen kvantitativní, ale i kvalitativní (stimulace inovací, vědy apod., ale hlavně – obava o práci) byla vazba mezi motivací a výkonem pracujícího na jedné straně a lokálně i celospolečensky efektivním vynaložením společenské živé i mrtvé práce daleko více zprostředkovaná a nejistá. Nejbezprostřednější a nejsrozumitelnější byla v základních ekonomických lokalitách – podnicích produkujících výrobní prostředky i spotřební předměty, kde byla dána tím současníkům dobře známým způsobem – splnění plánu–prémie, příp. práce dle norem – mzda. I zde však do hry vstupovaly faktory, které řadový pracovník nemohl ovlivnit a kde měl i lokální řídicí štáb omezené možnosti:

- 1) skutečnost, zda byl plán a normy nastaven optimálně, z hlediska skutečné celospolečenské potřeby a efektivnosti.
- 2) Skutečnost, zda celospolečenská alokace zdrojů do jednotlivých lokalit a struktura těchto lokalit byla společensky potřebná a efektivní, zda střety lokálních zájmů a subjektivismus řídících pracovníků na vrcholové úrovni řízení a plánování správně složily, odrážejí skutečné společenské potřeby a orientují na efektivní vynaložení zdrojů.

Jakým způsobem však to celospolečenské slaďování probíhalo? Oficiální trh a oficiálně proklamované hodnotové vztahy a jejich promítnutí do cen objektivní informaci neposkytovalo, protože bylo regulováno přímými direktivami. Zejména ceny byly stanoveny značně subjektivně, některé zboží bylo dotováno, docházelo k přerozdělování, podpůrné dotace měly leckdy politický účel a nebyly vázány na výkonnost, efektivnost či společenskou poptávku a potřebu. Často byla používána mimořádná opatření k pokrytí nenosného výpadku určitých užitných hodnot (viz antikomunisty s takovým potěšením uváděný nedostatek toaletního papíru, masa, dámských vložek či banánů), a to bez ohledu na ekonomičnost tohoto pokrytí. Celospolečenské priority promítnuté v ukazatelích plánu i dotacích nebyla často výsledkem ekonomické kalkulace i z jiného důvodu - tlaku jednotlivých významných lokalit či regionálních řídících struktur nebo dokonce zcela subjektivistického rozhodnutí politických vůdců. Nebyly v souladu s reálnými možnostmi ekonomických lokalit a byly tudíž všelijak obcházeny nebo vykazovány jen formálně, „jako“. Toto kouzelné slovíčko vlastně prostupovalo celým systémem a metaforicky vyjadřovalo i stupeň zespolenštění práce i výroby, které skutečně bylo „zespolenštěním JAKO“.

Společenská a užitečnost vynaložení zdrojů i živé práce byla nadto korigována nezákonnými, ale neodstranitelnými mechanismy ovlivňujícími faktickou hodnotu a cenu zboží a služeb, jako byl podpultismus, klientelismus, černý trh – všeobecně šedá a černá ekonomika, což dále komplikovalo získávání objektivních informací pro vlastnické rozhodování aparátu. Teprve proběhnutí všech těchto forem stanovení hodnoty a ceny práce, výrobních prostředků i spotřebních předmětů znamenalo zakončení procesu realizace vlastnického vztahu. Rozpor mezi zjevně soukromým a skrytě společenským charakterem práce i produktu byl daleko členitější a nejasnější, a to nejen pro řízené pracovníky, fakticky pouze potenciální vlastníky, ale i pro faktické vlastníky – aparát, včetně jeho špiček.²⁵

Jestliže za kapitalismu se proces stanovení hodnoty uzavírá momentem prodeje a koupě zboží či služeb, v protosocialismu byla oficiální cena jen orientační informací o skutečné hodnotě. Ta skutečná se vyjevila až proběhnutím všech legálních i nelegálních procesů probíhajících mimo trh i mimo stanovování oficiálních norem a direktiv (např. tak, že k oficiální ceně zboží musel spotřebitel přičíst úplatek pro distributora, u nedostatkových služeb mzdu meloucháře pracujícího s odcizeným materiálem – což zase fakticky měnilo hodnotu a cenu výrobního prostředku).

²⁵ CVIKLOVÁ, Lucie, *Politické a společenské postavení bývalých československých nomenklaturních elit v období tzv. normalizace. Okolnosti jejich rozkladu a vybrané aspekty jejich adaptace*. In: Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky. Praha: NÚ Josefa Hlávky, studie 6/2008. ISBN 80-86729-41-9

CVIKLOVÁ, Lucie. *Rozklad nomenklaturního vlastnictví a postprivatizační proměny formálních a neformálních vztahů na podnikové úrovni*. In: Studie národohospodářského ústavu Josefa Hlávky. Praha: NÚ Josefa Hlávky, studie 9/2002, 123 s.

Jestliže tedy budeme chápat hodnotu nikoli jako energetickou substanci, ale jako „dohodu“ vlastníků a nevlastníků, v daných podmínkách ne zcela suverénních vlastníků a pracovníků, ne zcela oddělených od výkonu vlastnických funkcí, mění se nám i definice hodnoty zboží či služby zhruba takto:

Jako objektivně daná hodnota určitého zboží či služby se vyjevuje hodnota takového množství konkrétně vynaložené mrtvé i živé práce, které celospolečenské společenské mechanismy (trh, direktivy i další aktivity probíhající mezi subjekty vlastnictví) prověřily jako společensky užitečné a nutné.

Jak pojmut klíčovou hodnotu – hodnotu živé práce, resp. **hodnotu pracovní síly**? I protosocialistická „dohoda“ mezi subjekty i objekty vlastnictví musí nastavit pravidla tak, aby pracující jakéhokoliv druhu nedostal plnou hodnotu zboží a služby, na jehož vytvoření se podílel. Jinak by nebylo možné společenské přivlastňování a přerozdělování, alokování zdrojů, vymezování míry výrobní i osobní (případně kolektivní) spotřeby a investic nutných pro rozšířenou reprodukci. Jak upozornil v polemice s lasallovci již Marx a Engels, dělník v první fázi komunismu (dle Lenina socialismu) nemůže ještě dostat celý výtěžek své práce a větší či menší část nadhodnoty musí být odložena pro společenskou či osobní (u nepracujících), výrobní i nevýrobní spotřebu a investice v rámci rozšířené reprodukce.²⁶ Proto musí být nastaveny mechanismy, které rozdělují hodnotu (i cenu) zboží (produktu i služby), na níž se společnost „dohodla“, na dvě složky – tu, kterou dostává pracující (z níž část může svěřit k rozhodování a užití celému kolektivu – např. vynaložení části příjmu pracovního kolektivu na podnikovou školku či vzdělávací zařízení, event. rekreaci – takto však může být využita i část nadhodnoty dosažené společností či jejími dílčími celky!!!!) a tu, o které rozhodují společenské řídicí (ve vysoké míře samosprávné) orgány jako jacísi společenští správci. Tyto složky můžeme označit pojmy převzatými z politické ekonomie kapitalismu (hodnota pracovní síly v podobě mzdy a nadhodnota v podobě zisku). Je ovšem třeba mít na paměti, že protosocialistická hodnota a nadhodnota, její určení, souvisí s odlišnými mechanismy prověřování a dohadování. V kapitalismu vytvoření základního pravidla nastavování rozdílu hodnota pracovní síly – nadhodnota, mzda – zisk probíhá v konečné instanci jako živelný tržní mechanismus a klíčovým zprostředkujícím článkem je vlastnická sféra konkrétního kapitalistického vlastnického subjektu (podniku, obchodu, banky atd.). V protosocialismu do dohadovacích mechanismů vstupují aktuální řídicí subjekty a pracovní kolektivy. V tomto systému je klíčovým problémem to, nakolik se nejširší a dělbu práce nejvíce handicapované vrstvy mohou na dohadovacích procesech podílet či nikoli, resp. kdo v nich hraje rozhodující roli a je faktickým celospolečenským či celokolektivním správcem společenské hodnoty i nadhodnoty. Soulad zájmů a nikoli vyšší míra zisku je hlavní motivací ekonomicko-vlastnických subjektů, což má dobré, ale i negativní stránky, negativní za podmínek, když velká část společnosti do těchto mechanismů reálně vstupovat nemůže.

V této skutečnosti – v možnosti společensky prospěšně a sociálně nastavovat mechanismus rozdělování společenské hodnoty a nadhodnoty a také určit, co je hodnota pracovní

²⁶ MARX, K., *Kritika gothajského programu*. In: MARX-ENGELS, Spisy sv.19. Praha: NPL.1966. s. 47-57.

síly a co nadhodnota, je obsažena síla i slabost protosocialismu i klíčová příčina pádu protosocialismu.

Za těchto podmínek je možné definovat tu část hodnoty, která ve mzdě přichází výrobcům, vcelku podobně jako za kapitalismu, kde z podstaty společenské dohody dané převahou vlastníků, jsou pravidla nastavená tak, aby pracovník nedostal společensky uznanou hodnotu své produkce **Hodnotu pracovní síly vyjádřenou ve mzdě (název vyplacení tohoto příjmu není důležitý) můžeme vyjádřit v hodnotě zboží a služeb nutných pro reprodukci pracovní síly v daných obvyklých historicko-společenských podmínkách.** Tato definice ovšem neznámá, že tuto částku převedenou na peníze inkasuje pracovník v mzdovém sáčku. Tato částka může být snížena nebo zvýšena společensky zaběhanými formami korupce, naturálními zisky (např. materiálem z podniku či částí úrody v zemědělství, vazbami na černý trh, ale taky třeba takovým či onakým rozhodnutím o společenských prioritách, alokacích zdrojů, dotací apod.) Na stanovování pravidel alokace apod. přitom pracující nemusí mít vůbec žádný vliv, může být dán dílčími zájmy a tlakem některých řídicích subjektů – např. subjektivismem generálního tajemníka a jeho lobby, subjektivismem podnikových či regionálních lobby, zájmy složek aparátu státní plánovací komise atd. **Poměrně značný prostor pro subjektivismus a voluntarismus se v některých momentech (válka) projevoval pozitivně, v zásadě byl však vážným nedostatkem protosocialismu.**

Jestliže pojmáme hodnotu jako svého druhu zájmovou „dohodu“ vlastníků a nevlastníků, je nesporné, že **hodnota pracovní síly není dána nějakými fyzikálními určeními, množstvím kalorií ke spotřebě apod.** Samozřejmě je jejím hlubinným jádrem a limitem množství životních prostředků a služeb, které pracující potřebuje k fyzické i základní společenské reprodukci pracovní síly. Daleko větší roli zde ovšem hraje právě určitá shoda obou pólů výrobního vztahu na tom, jaká je společenská forma této reprodukce i jaká minimální kvantita a kvalita i druh práce výrobní způsob požaduje. Je to např. diferenciací podle složitosti, kvalifikovanosti, předběžné přípravy apod., ale především, co je ochotna přenechat třída vlastníků nevlastníkům nebo omezeným vlastníkům. To je pak do značné míry výsledkem třídního boje probíhajícího v daném systému v každodenní realitě.

Na druhé straně však nelze chápat jako společensky nutný a prospěšný každý příjem jedno-tlivců i skupin „zaměstnanců společnosti“ v protosocialismu. Jen zdánlivě je společenská prospěšnost pracovníka či celé skupiny pracovníků dána v konečné instanci poptávkou po konkrétních, v daném typu společnosti i v dané historické etapě obvyklých, v tržní poptávce se odrážejících, užitných hodnotách. Rozhodně nelze říci, že každý, kdo vyrábí bochník chleba, který je k jídlu, oděv, do něhož se lze obléknout, či poskytuje nějakou luxusní službu, po které je poptávka, vynaložil svoji pracovní sílu i svěřené společenské prostředky byl společensky užitečným a zaslouží si obvyklou mzdu.

On není jednoduchý **ani vztah užité hodnoty a hodnoty.** Ani ten není tak idylický, jak to líčily některé stalinské učebnice politické ekonomie, podle kterých hodnota v kapitalismu vlastně určuje užitnou hodnotu produktu (věci či činnosti), zatímco v socialismu je to naopak. I když klasikové neprognozovali protosocialismus, přesto upozorňovali na přechodnost, limitovanost první fáze komunismu, de facto na zprostředkovaně společenský charakter výrobních vztahů.

Ano v kapitalismu je míra zisku tím, co určuje hodnotu a převádí potenciální užitnou hodnotu produktu do užitečnosti skutečné, reálně se naplňující. Víme přece dobře, co se dělo a děje při krizích z nadvýroby a známe song Voskovce a Wericha o světě, v němž je „pro lidi třeba, pálit laciné žito v peci, aby zdražil chleba“. Jedině při tržní poptávce je užitná hodnota skutečně užitnou hodnotou a sama prospěšnost či užitečnost výrobku či činnosti pro člověka nemusí být jako podmínka užitné hodnoty, a tedy i hodnoty zboží vůbec naplněna (zbraně, drogy, tabák, alkohol, prostituce atd.).

Ani v rámci společenské „dohody“ sociálních skupin v protosocialismu není okamžitě základním prvkem hodnoty a ceny bezprostředně viditelná užitečnost produktu pro konzumaci, dokonce ani při značné běžné poptávce po tomto produktu. Podobně jako při kapitalistické krizi z nadvýroby nemusí být normálně použitelné produkty či služby reálně zužitkovány a leží ve skladech či na pultech, ale jejich výrobci, zejména některé profese, svou mzdu dostaly, a to větší než jiní, pro spotřebitele únosní výrobci, pokud by se měřilo třeba jen tržní poptávkou. Situace se pak řeší neoficiálními či přímo ne-legálními činnostmi, zejména černým trhem, podpultismem a meloucharažením, rozkrádáním státního majetku, nevyužitím pracovní doby pro plánované účely apod. I v protosocialismu proto prověřovaly a poměřovaly užitnou hodnotu výrobku mechanismy, které je nutno označit jako vlastnické aktivity, podobně jako tomu je u kapitalistických vlastníků obsluhujících základní poměřovač – kapitalistický trh z hlediska svých vlastnických zájmů.

V protosocialismu je však situace mnohem komplikovanější, vzhledem k tomu, že formálně jsou vlastníky všichni, všichni do jisté míry vykonávají zprostředkující vlastnické aktivity, jsou si tedy rovni „ale někteří jsou si rovnější“ a výsledek společenského poměřování či plánování ovlivňují podstatně výrazněji, než např. drobný melouchář či rozkradač majetku podniku, o dělníkovi v pásové výrobě nemluvě.

Hodnota pracovní síly zaměstnance státního sektoru tedy není adekvátní nějakému energetickému či výkonovému efektu jeho práce, např. množství a kvalitě jeho produktů za časovou jednotku. Je ve spotřebě a službách i kompetencích vyjádřenou hodnotou, kterou mechanismus zprostředkovaný aktivitami tříd a skupin přiznává jako adekvátní odměnu za výkon těch vlastnických aktivit, které jsou s příslušnou pozicí pracovníka (spíše však celé skupiny) spojeny. Termínem „kompetence“ rozumím ty možnosti spojené s výkonem určité činnosti – např. tvořivou seberealizaci, potěšení z role řídicího atd.). Společenské ocenění příslušné vlastnické či nevlastnické role za protosocialismu nemůžeme mechanicky spojit s konzumací věcí či osobních služeb – některé části vlastnický privilegovaného řídicího aparátu protosocialismu se z hlediska takového zjednodušené konzumace příliš nelišily od dělníka nebo je dělník převyšoval – mistr, vedoucí cechu, řadový pracovník politického aparátu, úředník v Státní plánovací komisi apod.).

Proces spojení pracovní síly s výrobními prostředky tedy ani v protosocialismu neměl jen jednu stránku – vynaložení konkrétní práce spojené s danou profesní pozicí v rámci dané organizačně technické dělby práce. Byl dán především stránkou vlastnickou, výkonem té míry vlastnické aktivity, která by byla spojena s danou profesní funkcí. Je možné také říci, že spojení s výrobními prostředky je dáno hodnototvornou stránkou profesní činnosti,

prací jakožto prací abstraktní. Na rozdíl od kapitalismu neexistovala systémově v protosocialismu v legální ekonomice konkrétní práce bez jistého aspektu realizace spoluvlastnické aktivity:

V kapitalismu pracující může při konkrétní práci zažívat uspokojení, rozvoj, kvalifikaci, ale nemění se jeho oddělenost od výrobních prostředků, svou konkrétní práci, výrobou zboží či po-skytnutím služby pod velením kapitalisty, v jeho podniku, který nebo kterou kapitalista prodá, reprodukuje svou pozici nerovnoprávného nevlastníka, vykořisťovatele, jemuž je všechno odcizeno.

Protosocialističtí formální vlastníci nic neprodávají – všichni plní určité, navzájem propojené vlastnické funkce. Jen tím potvrzují svoji roli vlastníka, byť i nerovnoprávného a formálního – stále znovu reprodukují svoje formální spojení a formální neodcizenost (práce, produktu, rodové podstaty apod.)

Ale vlastnické funkce jsou nerovnoprávné – dělník sice neprodává svoji pracovní sílu, ale ji i její produkt vkládá do celospolečensky strukturovaného „mlýnku“ – mechanismu realizace vlastnictví, ve kterém má ovšem podřadnou roli ve srovnání s aparátem i jinými. Ti nevykořisťují, ale spravují, jsou omezeni v pravomocích, musí zajistit veškeré dělnické třídy apod. obživu, nemohou ji oddělit od VP, ale mohou v rámci „mlýnku“ zhodnotit svou roli – např. udržení neefektivních lokalit, tolerancí negativ a protispoločenských jevů, vlastním parazitováním na nelegálních mechanismech, povšechně – nadřazují lokální a krátkodobý zájem nad celospolečensky efektivní. Přitom znehodnocují část potenciálně společenské živé i mrtvé práce. Váha lokálních zájmů je taková, že může znehodnotit pracovní sílu ve své lokalitě a zapojit do toho i celý de facto nevlastnický kolektiv a reprodukovat svou i jeho omezenou společenskost, parasitismus, s dopadem na motivaci k práci i schopnost užívat efektivně výrobní prostředky. To se odráží i v chaotičnosti formálně plánované výroby, neustálých disproporcích vytvářejících určitým skupinám pracujících prostor pro nelegální aktivity, šedivou i černou ekonomiku. Efekt je pak velmi podobný efektu kapitalistické živelnosti, ba dokonce ekonomického efektu této živelnosti nedosahuje. K dopadu na vědomí občanů –pracujících musíme přidat i fakt, že přestává být schopno vidět pozitivní stránky systému a otevírá se buržoazní ideologii a politice, což se aparátu dlouhodobě nedaří pacifikovat dokonce ani násilnými a nedemokratickými prostředky v politice a ideologické regulaci.

Při vší lokální subjektivitě aparátu a dalších skupin jsou však tyto skupiny omezeny touto minimální subjektivitou dělnické třídy i dalších skupin zaměstnanců bez lokální vlastnické subjektivity, která vymezuje prostor pro lokální zacházení s výrobními prostředky i spotřebními předměty a službami. Jestliže je pracovní výkon dělníků v rámci ostatními určených podmínek nízký, limitovaný nedostatečnou motivací, není o čem rozhodovat a z čeho si brát.

Zůstaňme však analýzy procesu realizace protosocialistického vlastnictví a po Marxově vzoru u analýzy produktu celého procesu. Jakým termínem bychom však měli tento produkt označit? V kapitalismu je to kategorie „zboží“, které má užitnou hodnotu i (směnnou) hodnotu. Pokud bychom měli na paměti výše popsanou odlišnost vlastnických aktivit členů protosocialistické pospolitosti zapojených do procesu výroby i oběhu, mohli bychom se spokojit s analogií, možná ve formě „socialistické zboží“. Tento pojem však značně nesedí, zejména

proto, že nejde o socialistické, ale protosocialistické zboží, kterýžto pojem je pro normální komunikaci hodně kuriozní a málo srozumitelný. Krom toho, v kapitalismu i v prosté zboží výrobě zboží vyjevuje systémově (každodenně, většinou) svou skutečnou hodnotu prostřednictvím legálního trhu, kdežto v protosocialismu účinkují takto systémo-vě, každodenně, ještě jiné mechanismy – černý trh, přímé direktivy i téměř naturální směna věcí i služeb, ba dokonce i efektu politicko-správních činností (protekce, podpultismus, melouchářství apod.). Za těchto okolností se mi zatím jako nejvýstižnější jeví termín „produkt“, případně s přívlastkem „protosocialistický“ nebo „postkapitalistický“, ale to jistě ještě bude předmětem diskusí. Pro naši potřebu mi dovolte hovořit o P-produktu.

Předpokládáme-li, že celý proces výroby a oběhu potvrzuje užitnou hodnotu P-produktu, pak si musíme klást otázku – čeho je tento produkt svou fyzikální formou – statickou (věcnou, nehybnou) či kinetickou (služba) – výrazem, ztělesněním, fixací (včetně zvěcnění), jaký vztah vyjadřuje, co tvoří jeho hodnotu. Částečně jsme si na tuto otázku již odpověděli.

P-produkt:

1) je fixací, výrazem, ztělesněním jisté formy vlastnické subjektivity všech pracujících, členů jejich rodin, těch, kdo se připravují na povolání, a dožívajících seniorů k výrobním prostředkům i spotřebním předmětům a službám. Jen v jejich kooperaci může vzniknout. Tato subjektivita se realizuje jakoukoli činností ve společenské dělbě práce, bez ohledu na konkrétní charakter práce (duševní či fyzická, tvořící věci či poskytující služby, tvořící bezprostřední materiální či duchovní hodnoty apod.) Právně i v politicko-správní realitě se tento vztah projevuje jistou mírou zajištění práce a legální obživy pro všechny, ovšem s plným respektováním zásady „Každý podle svých schopností, každému podle jeho práce i vlastnické aktivity“. Je na svobodném rozhodnutí samosprávných orgánů nakolik tato společnost chce či může poskytovat základní zajištění těm, kdo pracovat odmítají a není to dáno zdravotními či rodinnými důvody. Z tohoto hlediska protosocialismus značně předstihl tento princip, což přispělo rovněž k jeho zániku.

2) je fixací i živelného vyladování diferencovaných lokálních vlastnických aktivit řídicího aparátu i dalších méně zespolečňených činností majících charakter obchodu či jiných forem rozdělování výrobních prostředků (i služeb) i spotřebních předmětů a služeb. S těmito aktivitami ovšem nejsou spojeny všechny třídy a skupiny stejně, takže se zde fixuje i určité privilegované postavení části společnosti, a naopak velmi silné oddělení dělnické třídy od těchto činností. Tvorba P-produktu vlastně reprodukuje jisté odcizení a nerovnoprávnost vlastnického postavení tříd a skupin v P-společnosti.

Při zkoumání hodnoty v kapitalismu jsme došli k závěru, že zde nejde o nějaký přenos energetických ekvivalentů v rámci zákona zachování energie jako u užitné hodnoty, ale o výrobními silami podmíněnou společenskou „dohodu“, podle které vlastnické mechanismy zaručují, že bez ohledu na výkyvy trhu dostane kapitalista větší podíl na výrobním prostředku (zde má monopol) i spotřebních předmětech, takže na pracujícího – zaměstnance zbude v každém případě jen množství spotřebních předmětů a spotřebních služeb nutné k reprodukci jeho schopnosti pracovat (pokud ho ovšem kapitalista potřebuje). Velikost a kvalita této

složky má historicky obvyklou úroveň a za kapitalismu není totožná s tím, co je nutné k bezprostřednímu trvalému přežití pracujícího jednotlivce jako za otrokářství. Z dosud napsaného vyplývá, že v protosocialismu je určitý poměrně slušný základ reprodukce životních podmínek všech občanů, dokonce včetně parazitů. I u privilegovaných vrstev (nepracujeme s výjimkami) nestanovuje společenská dohoda reprodukci jejich privilegovaného postavení jako u kapitalistů – tedy takovou, která neprivilegovaným znemožňuje vlastnit výrobní prostředky a privilegovaným to umožňuje. Privilegovanost vlastnického postavení řídicího aparátu (i podpultistů a melouchářů) nevyplyvá z výlučného vlastnictví výrobních prostředků, tedy ze stálé reprodukce vztahu vykořisťování, ale jen z vyčlenění pro konkrétní rozhodování o společenské mrtvé i živé práci a o distribuci spotřebních předmětů a služeb. A je to pouze charakter výrobních sil a pracovního i případných doprovodných procesů, který stále znovu reprodukuje potřebu, aby existovali ředitelé i přidavači. Ovšem – tatáž, možno říci technologická úroveň výroby a distribuce už nezajišťuje automaticky soulad dílčích funkcí privilegovaných skupin, resp. nezajišťuje ji v protosocialistickém vlastnictví tak, jako v kapitalistickém. To je další zásadní příčina nedostatků a pádu protosocialismu.

IV. Struktura protosocialistické společnosti

IV/a Třídy a skupiny státního sektoru protosocialismu

Jaké aktivity v dělbě práce podmíněné úrovní výrobních sil a fixované životem celých tříd a skupin se v protosocialismu promítaly do hodnoty a zajišťovaly svým vykonavatelům specifický (ani u vlastnických privilegovaných skupin to nemusel být nadprůměrný – viz mistr nebo špatně placený inženýr vedoucí cechu, příp. řadový aparátník KSČ či úředník národního výboru) přístup k spotřebním předmětům a službám?

- 1) Hodnotu přirozeně tvořili všichni pracující, jejichž činnost byla v dané logice systému nutná pro tvorbu společensky uznané užité hodnoty. Nejde samozřejmě o jakoukoli užitnou hodnotu, v logice systému leckdy vznikaly užité hodnoty, která nevstoupily do zhodnocovacího systému (plnění plánu, přidělování a tržního odbyt) a nebyly uznány (např. produkce zastaralých výrobků, které nenašly odbyt, zbytečně vynaložené služby, užité hodnoty vynaložené formou naturální směny mezi např. různými řemeslníky, služby kamarádům kvůli udržení kontaktu ne-bo tzv. „papalášům“, ale i lékařům, vedoucím prodejen nedostatkového zboží, úředníkům bytového odboru apod., velitelům útvarů, ekonomickým manažerům apod.). Na druhou stranu je třeba vidět, že prakticky neexistovala skupina, jejíž obživa by byla založena výhradně na takovéto činnosti, i když existovaly skupiny, které pro takovouto produkci věcí a služeb zcizovaly značné množství společensky propláceného času a dokonce i společenských zdrojů (stavební materiál, energie, pohonné hmoty, kancelářský materiál atd.) Tyto skupiny (služby, obchod, společenská správa) se již tímto atributem vymykaly společenským integrujícím mechanismům a byly potenciálními nositeli protisociálních tendencí. To se pak výrazně ukázalo při krachu systému a obnovování kapitalismu.

U všech těchto pracovníků tvořících daným systémem uznané, trhem direktivami potvrzené užité hodnoty musíme mít na paměti závažnou skutečnost. Praktický podíl na

tvorbě užitných hodnot – ať už jako věci přenosné, oddělené fyzicky od tvůrce a v tomto oddělení použitelné, nebo v podobě „tekuté“, od tvůrce neoddělitelné a nepoužitelné, zanikající okamžikem jejího provedení (tj. služby) nelze podle Marxe postupovat tak „skotsky“ (tj. mechanicky).²⁷ Nelze jej omezit jen na ty, kdo působili až na konci celého výkonu „souhrnného pracovníka“ – dělníka u pásu, soustružníka, seřizovače, horníka, traktoristu či dojičku, opraváře věcných komponent výroby, řidiče vozidel přepravujících náklad atd. Již Marx tento v proces viděl a zkoumal v rámci moderní dělby práce a kooperace aplikované v konkrétní technologii. Bez ohledu na hodnototvorný aspekt, z čistě výrobně silového hlediska, sem musíme počítat i bezprostřední dirigenty tohoto procesu – mistra, vedoucí cechu, ale i konstruktér, aplikující vědec – to jest ty, kteří by existovali v jakémkoli ekonomicko-vlastnickém systému slučitelném s velkovýrobou – tedy jak v kapitalismu, tak v protosocialismu nebo event. v samosprávném socialismu.²⁸ Tito pracovníci – protosocialističtí spoluvlastníci – tvořili v protosocialismu jistou obdobou těch, kdo v kapitalismu produkovali zboží (i jako zboží prodávané služby vlastněné kapitalistou) a byli odměňováni z kapitalistova variabilního kapitálu, nikoli osobního důchodu. V protosocialismu, i při nízké míře reálného zespolečnění, byli tito pracovníci (spoluvlastníci, i když formální) odměňováni ze společenského spotřebního fondu vytvářeného i vynakládaného jak v lokálních kolektivech (podnik, instituce), tak celostátně rozdělovaného prostřednictvím aparátu centrálního řízení. Při nejrůznějších výpočtech srovnávajících systémy, životní úroveň, mzdy apod. je zejména třeba vzít v úvahu, že část odměny všech pracujících občanů, nejen těch produktivních, byla poskytována přes konstantní a na výkonu jednotlivců i kolektivů nezávislé celostátní bonusy (zdravotnictví zdarma, dotace cen potravin i jiného zboží (pro děti), levná doprava i bydlení). Dnes už i mnozí nekritičtí obhájci minulého systému chápou, že přes celkovou humanitnost těchto mechanismů odměňování, odebíraly tyto mechanismy neprivilegovaným vrstvám motivaci pro práci i společensky nutné realizování společenské dimenze vlastnictví, zvláště když nebyly spojeny s možností rozhodovat o vlastnictví. Méně už si tito analytici uvědomují význam toho, že i tyto obecně vcelku rovnostářské mechanismy byly ve vztahu k základnímu kádru společenských spoluvlastníků ZPROSTŘEDKOVANÉ rozhodnutími zejména centrálního řídicího aparátu, který nadto nebyl nijak demokraticky volen, ale tvrdě reglementován politikou prováděnou v zájmu především řídicího aparátu, tedy – nadneseně řečeno – v zájmu diktatury aparátu. Opakovaně zdůrazňujeme, že v našich úvahách o zájmech aparátu i neaparátu není podstatný rozdíl v životní úrovni, v množství dostupných spotřebních předmětů či služeb apod.!!!, i když samozřejmě existoval, výrazněji v SSSR či dalších zaostalých zemích, méně výrazně v ČSSR a NDR a s vývojem systému a jeho poruchami sílil. Důležitá je však ta zprostředkovanost zapojení společenských spoluvlastníků, tedy určité stránky jejich

²⁷ MARX, K., *Teorie o nadhodnotě*, sv. I. Praha: SNPL.1958, s.170.

²⁸ MARX, K., *Kapitál*, sv. I. Praha: SNPL.195e.s. 371.

Různými kontexty, ve kterých Marx používá pojmu „der Gesamtarbeiter“, který lze do češtiny překládat souhrnný dělník i souhrnný pracovník, se i v době normalizačního temna velmi plodně zabýval prof. PhDr. Ivan Hruža, CSc., a to přesto, že sám patřil k normalizačním teoretikům. Srv.např. HRUŽA, I., *Aktuální otázky historického poslání a vedoucí úlohy dělnické třídy*. In: Dělnická třída a současnost. Praha: Svoboda.1973.

vlastnické aktivity, do hodnototvorného procesu PROSTŘEDNICTVÍM specifické vlastnické funkce jedné třídy – řídicího aparátu a doplňkových funkcí skupin pracovníků obchodu, služeb i nadstavby.²⁾ Ze společenského spotřebního fondu však nebyli odměňováni jen v bodě 1 uvedení tvůrci PS-produktu v pojetí tzv. souhrnného pracovníka. Obdobně jako v kapitalismu měli s první skupinou společný znak odměňování ze společenského spotřebního fondu i ne – producenti, kteří ovšem pracovali v protosocialistických podnicích i jiných typech pracovních kolektivů, kteří s produkcí neměli nic společného, ale kteří představovali tzv. faux frais (neproduktivní, ale v daném vlastnickém systému nutné náklady). Marx touto otázkou vysvětloval pomocí podobenství s Robinsonovým ostrovem, kde by pro jakoukoli výrobu byli naprosto nepotřební a parazitní např. obchodní zaměstnanci, bankovní úředníci, právníci, účetní,²⁹ dnes bychom k tomu mohli přidat celou sféru marketingu, různé ochranky apod. Na tomto fiktivním ostrově by v dané výrobě bylo možné jen jediné vlastnictví – a to prvobytně pospolné. Takovéto společenství by bez produktivní práce nebo při jejím omezení živilo tak maximálně ženy pečující o děti a možná i nějaké staré lidi, případně „uvolněného“ šamana. Rozdělování by probíhalo bez hodnoty, ve formě bezprostředních užitečných hodnot. Klasikové si ovšem uvědomovali, že rozvinutá průmyslová výroba umožňující v zásadě pouze kapitalismus (později se ukázalo, že i protosocialismus) se i z hlediska čistě technologického neobejde bez v podstatě zbytečných neproduktivních činností a značného počtu námezdně zaměstnaných pracovníků tyto činnosti vykonávajících. Jen tak mohl být produktivní kapitalismus jako systém. Byli si vědomi i toho, že námi výše uvedená „společenská dohoda“ apriori omezuje i přiděl produktů výroby (i služeb) pro tyto neproduktivní a nevlastníci zaměstnanci prodávající svou pracovní sílu, tedy, že jde o určitým způsobem vykořisťované pracovníky a zájmové spojení proletariátu. Marx ve svých stěžejních pracích to ukazoval na obchodních příručích, účetních, a dokonce i na pracovnících v peněžnictví. Jejich vykořisťování však viděl jako zprostředkované vykořisťováním těch produktivních, a proto je do proletariátu jako takového neřadil. Byli to pro něj svého druhu „bratřanci“, ale nikoli bratři proletariátu, produktivní jen z toho nejširšího hlediska – směny pracovní síly za peníze jako variabilní kapitál. Dnes můžeme jen podtrhnout jeho jasnořivost. Kapitalismus sice silně tlačí na zmíněné vrstvy a nehodlá je nějak preferovat v odměňování víc, než jak je dle kvalifikace zavedeno ve společnosti, ale lze jen těžko popřít jejich existenční závislost na parazitních a za jistých okolností odbouratelných i v kapitalismu činnostech či sférách, jako je peněžnictví či obchodní čachry, o zbytečné reklamě a marketingu nemluvě. Tyto vrstvy však existovaly i v protosocialismu, a to nejen ve formě pracovníků obsluhujících omezené tržní a zbožně peněžní vztahy, ale i ve formě zaměstnanců ve sféře společenského řízení, správy a moci. I tady musíme brát v úvahu technickou dělbu práce uvnitř „souhrnného řídicího pracovníka“ – na podniku i na ministerstvu, státní plánovací komisi, ve stranic-

²⁹ K pojmu faux, frais viz: MARKS, K., Rezul'taty neposredstvennogo proizvodstva. In: Moskva. Sočinenijsa t. 49. s. 553-554. MARKS, K., *Process proizvodstva kapitala /Okončenijsa/*. In: MARKS, K., Sočinenijsa, t. 48. Moskva: Izd. polit. liter. 1980. s. 376, 410-411, 430 aj. MARX, K., *Kapital* sv.II. Praha: SNPL. 1955. Kap. VII a II. Srv. též HELLER, J., NEUŽIL, F. *Kdopak by se Marxe bál?* Praha: Futura, a. s. 2011. s. 204-224, HELLER, J., *Protosocialismus – první historický krok za hranice kapitalismu*. In: Socialismus pro 21. století. Sborník statí. Praha: TAP ÚV KSČM, 2008. s. 33-44.

kém, státním i jiném aparátu nefungoval samotný ředitel, tajemník, ministr, vlastní plánovač ale leckdy zbytečně členitý a málo výkonný řídicí štáb s nevýkonnými sekretářkami, kádrováky, apod. v obcho-dě nebyl jen vedoucí, ale i fyzicky pracující pomocníci apod., v bance ostraha a zaměstnanci provádějící čistě účetnické, evidenční práce apod. V našem pojetí nelze tuto kategorii občanů, tuto dokonce třídu omezit jen na tzv. nomenklaturní kádry, stranický aparát, vidět jen generálního tajemníka, politbyro, vládu, státní plánovací komisi nebo i ty výrobě značně vzdálené ředi-tele podniků i VHJ. Patřil tam mistr i ministr, sekretářka i poslední úředník národního výboru, ale i ředitel školy či nemocnice, důstojník i policista, ideolog i pracovník společenských věd. Patřili jsme tam i my sami a řada našich přátel i sympatizantů s naším formujícím se pojetím (pedagogických i vědecko-výzkumných pracovníků v oblasti marxismu v ideologicky kontaminovaných, zejména stranických, pracovištích – ústavech i vysokých školách, kabine-tech poli-tické výchovy, armádním i policejním ideologickým aparátu, a také zcela řadových učitelů, je-jichž základní pedagogická funkce nemohla být oddělená od realizace oficiální ideologie). Prosíme jen čtenáře, aby podobně jako protosocialističtí kádrováci nezaměňovali objektivní třídní příslušnost a aktivní prosazování ideologie a politiky dané třídy – řídicího aparátu. I za feudalismu existovali biskupové a preláti na straně jedné a na druhé straně obyčejní faráři typu Jana Husa, nemluvě už o husitských kazatelích, mniších – vůdcích kacířských hnutí, kněžích padlých na barikádách buržoazní i protosocialistické revoluce nebo i skrytých kacířích a osvícencích žijících sice v relativním dostatku v zabezpečených kláštrech, ale svým celoživotním dílem rozbíjejících a vyvracejících reakční ideologie a dogmata. Je známý vztah klasiků i mnoha revolučních pocházejících z vládnoucí třídy – F. E. Dzeržinskij, L. B. Krasin, v buržoazní revoluci abbé Mirabeau, markýz Lafayette – k jejich třídní příslušnosti a výchozímu prostředí. Z historie i z reality protosocialismu jsou naopak dobře známí ideologové a politikové reakčních tříd – buržoazie či dnes už i řídicího aparátu protosocialismu, pocházející z dělnického prostředí a aktivně prosazujících zájmy vládnoucích reakčních tříd (např. odborářští bossové v USA a Velké Británii, sociálně demokratičtí vůdci v kapitalistických zemích, fašističtí vůdci, v protosocialismu stalinští politikové a realizátoři procesů, represí vůči nevinným, příslušníci mocenského aparátu jednající proti zájmu své třídy a vůli většiny občanů), o různých pracovnících vyzdvižených z dělnického prostředí do politiky a ideologie a páchajících tam obrovské škody. Stačí si jen připomenout dva tak odlišné krejčovské dělníky – Ladislava Zápotockého a Vasilu Bifa-ka.³⁰ Část řídicího aparátu (mistr, vedoucí cechu, aktivně praktikující lékař – člen vedení nemocnice, pedagogicky působící ředitel školy) měla dokonce s dělnickou třídou společný i ten podíl na tvorbě hodnoty a společenské nadhodnoty spojený s realizací užité hodnoty, který

³⁰ K dialektice třídní příslušnosti a stavu vědomí především:

MARX, K., ENGELS, B., *Manifest komunistické strany*. In: MARX, K., ENGELS, B., Spisy, sv.4. Praha: SNPL.1958. s. 435-437.

LENIN, V., I., *Co dělat?* In: LENIN, V., I., Spisy, sv. 5. Praha: SNPL.1953. s.387-388, 395-99, 405-406, 412-41, 416-417, 428-429, 434-435, 439, 450-452 aj.

HELLER, J., NEUŽIL, F., *Kdopak by se Marxe bál?* Praha: Futura, a. s., 2011. Kap. IX.

NEUŽIL, F., *Souvislost mezi marxistickým pojetím všeobecné práce a utvářením třídně socialistického uvědomění dělnické třídy*. In: Socialismus pro 21. století. Sborník statí. Praha: TAP ÚV KSČM. 2008. s.168-173.

jsme popsali v bodě 1. Větší část řídicího aparátu se ovšem na tvorbě hodnoty podílela právě výše zmíněným **zprostředkováním první formy vlastnické aktivity občanů – zjednodušeně - jejich profesní činnosti** (NE VŠECH³¹), rozhodováním o alokaci společenských zdrojů ve všech dimenzích a na všech úrovních (lokální i vyšší - VHJ, kraj, resort, mezinárodní obchod), o míře vynaložení a způsobu propojení těchto zdrojů (např. potřeby pracovních míst, způsobu oceňování práce, rozhodování o tom, co dostane dělník jako svého druhu hodnotu pracovní síly – vzhledem k spoluvlastnictví dělníka tak jeho podíl na PS(?) produktu, ale i na míře připuštění k rozhodování. V tomto smyslu měl řídicí aparát spolu s některými dalšími skupinami větší podíl na tvorbě hodnoty než samotný produktivní pracovník (opakuje znovu – hodnota není uchopitelná, energeticky vymezitelná substance, ale společenská nerovnoprávná dohoda o jejím ocenění a základním rozdělení), a to právě díky této skutečnosti zahrnující i rozhodnutí o hranici mezi tím, co je považováno za podíl pracovníka za profesní činnost. Pokud jde o mzdu – uvědomme si odlišnost od kapitalismu, kde mzda jen stále potvrzuje rozpor mezi vlastníkem a vykořisťovaným pracovníkem, zatímco v protosocialismu jen vyjadřuje nerovnoprávnost ve výkonu vlastnické subjektivity a podílu příslušníků určité skupiny na společenském nadproduktu. Ta se vyjevuje až jako výsledek rozhodování řídicího aparátu a míra společenského sladění rozhodnutí různých článků aparátu pak rozhoduje o míře společenskosti výroby i postavení tříd a skupin. Na druhou stranu však ani při aplikaci na protosocialismus nesmíme ztratit se zřetelem fakt, že i zde existoval jistý sociálně ekonomický, vlastnický rozdíl mezi samotnými zaměstnanci bez lokální subjektivity. Od nesubjektivit dělnické třídy produkující hodnotu a protosocialistickou formu nadhodnoty bezprostředně, spolu s produkcí užité hodnoty (věcí i služeb), musíme opět s analogií na Marxe a kapitalismus alespoň v teoretické abstrakci, „in potentio“, odlišit pracovníky bez subjektivity, ovšem v rámci útvarů mimo souhrnného pracovníka – producenta užité hodnoty. Šlo o pracovníky zaměstnané v útvech zabývajících se zprostředkováním produktivní činnosti, zprostředkujících společenský charakter výroby a vlastnickou subjektivitu dělnické třídy. Na první pohled se nabízí jednoduchá analogie – postavení neřídicích pracovníků ve službách, obchodě, na úřadech, nadstavbových institucích apod. – tedy prodávačů, bankovních úředníků, řemeslníků v podnicích služeb, např. v dost nechvalně proslulých OPBH – obvodních podnicích bytového hospodářství, osobních šoférů, tzv. „panských kočů“ na úřadech a v politickém aparátu (např. na ÚV KSČ či v ministerstvech), vrátných a uklízeček a dalších profesí, které bychom mohli uvést. Ne náhodou jsme zdůraznili, že tuto otázku nastolujeme jen v teoretické abstrakci, v rámci určitého abstraktního, ideálního modelu. V realitě totiž šlo o rozdíl nevýznamný, ba leckde se ani v realitě nenaplnující. I zde je totiž třeba aplikovat teorii „souhrnného pracovníka“ a „souhrnného dělníka“.³² U vykonavatelů řady fyzických

³¹ Zprostředkováním řídicího aparátu totiž neprocházela lokální vlastnická aktivita skupin pracovníků obchodu a služeb, příp. nadstavbových správních pracovníků apod., při které tito pracovníci svou individuální profesní činností zneužívali společenské věcné prostředky k jistě období živnostenského podnikání (meloucháři s podnikovým materiálem a v společensky placené pracovní době, korupčníci ve správních orgánech či v mimoekonomické sféře – např. lékaři - tedy všichni, kdo se pohybovali na hraně legální či šedé a černé ekonomiky).

³² Viz pozn. 27.

profesí ve výrobních či dopravních podnicích by bylo neplodné konstatovat, že uklízečky, vrátní, obchodní „příručí“, skladoví dělníci, prodavačky či slečny u bankovní přepážky, průvodčí ve vlacích a hlídači a ostraha všeho druhu neřídí a neovlivňují společenskost práce a subjektivitu dělnické třídy, že do této třídy patří a z vlastnického hlediska se od ní neodlišují a že podobní pomocní pracovníci se liší jen co do konkrétní práce, kterýžto rozdíl Marxe nezajímal.

Příliš bychom asi nezaujali ani připomínkou, že tito pracovníci by nebyli na Robinsonově ostrově a že jsou tedy jen „faux frais“, neproduktivní, pouze charakterem civilizačního vývoje a daným vlastnickým systémem potřebné nutné, ale neproduktivní náklady. Na druhé straně jsme však vícekrát poukazovali na skutečnost, že vlastnický jednotné (souhrnný pracovník) a jen profesně diferencované a tudíž od dělnické třídy vlastnický odlišné jsou kolektivy **zprostředkovaně produktivních pracovníků** – řídicí štáby, včetně sekretářek a písařek, obchodní podniky, kde podpultismus nemusí provozovat jen vedoucí, kolektivy pracovníků služeb, které by-ly leckdy jen formálním sdružením individuálních podnikatelů – melouchářů, že protekci nemusí zařizovat vedoucí studijního či bytového oddělení, tajemník OV či KV KSČM a že subjektivitu může projevit i vrátný či uklízečka, o zdravotní sestře a učitelce nemluvě. Jinak řečeno – nositeli lokální vlastnické subjektivity byl „souhrnný řídicí štáb“, „souhrnný okresní či krajský aparát“, „souhrnný národní výbor“ či „souhrnný obchodník“, „souhrnný opravář“ atd. Nelze říci, že by neřídící zaměstnanci obchodu či podniku služeb byli zbavováni nadhodnoty zásadně jiným způsobem než ředitel továrny a dělníci v této továrně (nemluví o pravidlech diferencovaného odměňování různých kategorií zaměstnanců či různých podniků a regionů stanovených v rámci systému řízení řídicím aparátem, ani o rozdílných objektivních možnostech jejich obcházení, přijímání úplatků a protislužeb apod.). Není zde tedy analogie ke kapitalistickému vykořisťování obchodních zaměstnanců či účetních podmíněném vykořisťování bezprostředně produktivních dělníků ve výrobě.³³ Je tu však specificky protosocialistický jev – závislost zprostředkovaně produktivních či neproduktivních kolektivů na nastavení pravidel pro míru subjektivity a odměňování dělnické třídy i dalších bezprostředně produktivních tvůrců užitné hodnoty i hodnoty a nadhodnoty, neboli, při jisté redukci, odvozenost role zprostředkovaně produktivních kolektivů od role dělnické třídy. Z toho pak vyplývá i závislost neřídících pracovníků zprostředkovaně produktivních útvarů na projevování lokální subjektivity řídicích pracovníků, což je spojuje s řídicím aparátem a také odděluje od dělnické třídy. V podmínkách protosocialismu trpícího nedostatkem pracovních sil a garantujícího zaměstnanost všem občanům (uklízečka nebyla tak dalece závislá na tom, aby její řídicí štáb uhrál zbytečnou existenci byrokratické instituce či pseudovědeckého ústavu) hrají ovšem tyto rozdíly zanedbatelnou roli a lze od nich abstrahovat. Z uvedeného pak vyplývá pro stalinisty těžko pochopitelná skutečnost. Protože tu jde o rozdíl ve vlastnické subjektivitě mezi dělnickou třídou vybavenou pouze první možností být vlastnickým subjektem, možností po výtce potenciální, a řídicím aparátem (i některými dalšími skupinkami viz výše – služby, obchod, správa) lze hovořit o aparátu jako o třídě. Je tu – z hlediska Leninovy definice tříd – odlišný vztah k výrobním prostředkům (velmi omezená vlastnická

³³ MARX, K., *Kapitál*, sv. III/1. Praha: SNPL. 1956. s. 310-312.

subjektivita oproti prostoru pro lokální subjektivitu řídicího aparátu) i odlišná role ve společenské organizaci práce. Také způsob a velikost nabývání spotřebních prostředků je odlišná – u dělníka i jemu blízkých zaměstnanců je podíl na spotřebě zprostředkován rolí řídicího aparátu, která se promítá i do produktivnosti výroby, a tedy i velikosti spotřebního fondu, nemluvě už o tom, že pravidla rozdělování fondu stanovuje jen řídicí aparát. Ten naopak ve spotřebě rozhoduje sám o sobě, i když to neznamena, že si musí automaticky přidělit nespravedlivý podíl. Stalinisté, ale i jejich mnozí odpůrci uvnitř levice i mimo ni, si ale neuvědomují i druhou stránku postavení aparátu, kterou jsme již popsali v souladu s Leninovou představou o neantagonistických, tedy nevykořisťovatelských třídách. Přes všechny nedokonalosti byl protosocialistický aparát třídou nového typu, odlišnou od buržoazie, nakročením k odumření tříd. Nebyl třídou vykořisťovatelskou v tom smyslu, že by byl systémově a parazitně živ z nadhodnoty vyprodukované jinými třídami a jeho sociální rolí, a tedy hlavní motivací by bylo všemožně redukovat a omezovat spotřebu dělnické třídy. Svoji odměnu čerpal na základě výkonu těch funkcí, bez kterých by to v podmínkách protosocialismu nešlo, nemohl nerespektovat potřeby dělnické třídy i jiných skupin a podíl, který jim poskytl na výnosu nemohl být neomezeně redukován. Jádrem role aparátu bylo ve funkci jistého společenského správce svěřených prostředků i živé síly. Hlavním negativem jeho role však byl až příliš velký manévrovací prostor pro prosazování jeho lokálních zájmů a malá účinnost celospolečenských mechanismů slaďujících mnohost řídicích funkcí aparátu. Odtud ty další i nadstavbové souvislosti, o kterých jsme psali výše.

3) Z Marxovy metodologie vyplývá ještě jedna otázka podstatná pro charakteristiku vlastnické či nevlastnické subjektivity skupin občanů protosocialistické společnosti. Od Marxe víme, že v kapitalismu vedle šíře i úžeji požímaných produktivních, přímo či zprostředkovaně vykořisťovaných pracovníků existovala v kapitalismu i vedlejší, tzv. služební třída existující mimo základní vztah kapitalismu zahrnující jednak ty, kdo byli placeni z důchodu kapitalisty (osobní šofér, bodyguard, služka, guvernantka dětí), jednak víceméně státní zaměstnanci (dnes i zaměstnanci politických stran, odborů, společenských organizací, církví atd.) placené přes daně (dnes i členské příspěvky atd.) přerozdělených zisků kapitalistů a mezd zaměstnanců či příjmů maloburžoů. Existovalo něco analogického i v protosocialismu? Existovala v protosocialismu neproduktivní (ve vlastnickém smyslu), služební třída? Z pozic naší metodologie zní odpověď – ano. Šlo ale o vcelku zanedbatelnou složku společenské struktury.

a) Velmi okrajová byla skupina osobních zaměstnanců (např. pomocnice v domácnosti, dohled nad dětmi, zahradník) placených z mezd jiných zaměstnanců či důchodců, ovšem i u těch byla takováto obživa většinou jen doplňkem ke mzdě či důchodu. Příjmy získané přímo od konsumentů měly často formu šedé, neoficiální ekonomiky provozované na úkor státních či družstevních podniků a institucí většinou v podobě úzkoprofilových řemesel či stavebních prací, nicméně nelze podcenit rozsah takovéto ekonomiky i ztráty způsobené na společenských zdrojích těmito téměř soukromými podnikateli se společenským majetkem. Ještě citelnější však bylo, že na této bázi de facto existoval styl života i myšlení charakteristický pro maloburžoazii a bur-

žoazii. Ne náhodou se po velkém třesku právě z této skupiny vygenerovala významná část nové buržoazie, ba lumpenburžoazie prorostlé s kriminálním podsvětím.

- b) Daleko větší význam měla skupina neproduktivních pracovníků odpovídající analogicky tzv. „ideologickým stavům“, o nichž se zmiňuje Marx – tj. těm, kdo jsou placeni z přerozdělených příjmů a vnucují společnosti své pochybné služby – tvorbu ideologie, náboženství, umění požadované buržoazií, soudci a advokáti, policisté, vojáci i kněží a pochopitelně i politikové – tedy všichni „služebníci“ kapitalismu jako systému, plnící pro kapitalisty ideologické a politické či mocensko - potlačovatelské funkce.³⁴ Analogii s touto Marxovou charakteristikou příslušné skupiny v kapitalismu však nelze přehnat. Není nijak sporné, že ani v kapitalismu díky existenci států, na zisk kapitalisticky provozovaných podniků nepatří do neproduktivních, služebných pracovníků zaměstnanci státních výrobních a obchodních podniků, vědeckých institucí podnikajících na zisk, personálu státních nemocnic a škol, a podniků služeb, ziskových kulturních a sportovních institucí apod., které můžeme zařadit mezi výše zkoumané skupiny šíře či úžeji produktivních pracovníků, příslušníků i spojenců dělnické třídy.

Od Marxových dob také značně stouply nároky na zabezpečení služeb civilizačně nevyhnutelných, přesahujících rámec jednoho systému, jako je např. boj proti kriminalitě, nutná společenská správa a organizace, práce s informacemi, vzdělávání a osvěta apod., takže u pracovníků v této sféře nemůžeme vidět jen jejich ideologickou, politickou, potažmo mocensko-potlačovací stránku jejich společenské role, ale i stránku obecně nutnou, civilizační. Nežádka se např. u kriminalistů obě stránky jejich role střetávají a také tyto skupiny se stávají volnějšími spojenci proletariátu. Ještě to zesiluje fakt, že kapitalisté na těchto skupinách výrazně šetří a náklady na ně se snaží přesunout na pracující a maloburžoazii, což mění potenciální spojení v reálné (stávky policistů, státních zaměstnanců apod.). V protosocialismu, kde měl stát a jeho základna – aparát komunistické státostrany monopol na tyto obecně nutné funkce a kde objektivně existoval vysoký stupeň objektivní jednoty tříd a skupin, pokud jde o základní zájmy daný společenským spoluvlastnictvím a kde existovala také vysoká rovnost v placení daní a dávek, se role „státní“ služebné třídy ještě více relativizovala. Nadto – vládnoucí aparát byl natolik provázaným celkem, kde se v konkrétních štábech, podnicích, institucích, u konkrétních jednotlivců, těsně propojovaly funkce ekonomicko-vlastnické, ideologické i politické, že se v něm dá jen je těžko určit nakolik jeho složky patřily do bezprostředně (to jen výjimečně) či do zprostředkovaně produktivních skupin produkujících hodnotu a nadhodnotu či zda šlo o skupiny plnící výhradně funkce vyjadřující specifické zájmy vládnoucí třídy a její politické elity, a to na účet státních či stranických, resp. společenských organizací, získaných přerozdělením mezd. Je ovšem fakt, že s vyčerpáváním možností a progresivity systému se i ve vnímání veřejnosti rozdíl mezi výkonem služeb v zájmu aparátu a obecně potřebných funkcí zvýrazňoval a přenášel i na celé typy pracovišť (kacířství jako záležitost ideologického aparátu, naopak tvrdá obrana systému jako záležitost mocensko-potlačovatelských aparátů, zejména tajných služeb). Přes všeobecné prolínání rolí a funkcí lze

³⁴ MARX, K., *Teorie o nadhodnotě*, sv. I., Praha: SNPL, 1958. 174-175, 292, 293-294.

tento protosocialistický typ, převážně neproduktivní, služební součástí řídicího aparátu identifikovat. I on byl spojen s ostatními složkami aparátu spojené ovšem s ostatními složkami aparátu oním volnějším prostorem pro svou subjektivitu, projevujícím se třeba i kontraproduktivně vzhledem k účelu existenční ideologické funkce (volné rozhodování ideologickou funkcí vykonávajících pracovníků o náplni své pracovní doby, přesném zaměření svých výstupů, možnost „šdit“ oficiální funkci a bádát v různých kacířstvech, zejména v takových kacířských učeních, jako byly autentické texty K. Marxe, B. Engelse, V. I. Lenina, příp. i L. Trockého či Milovana Djilase, o západních autorech nemluvě).

Při zkoumání procesu zahnívání a pádu protosocialismu nás samozřejmě zajímá převážně negativní stránka lokální vlastnické subjektivity – únik před plněním plánu, práce vykazovaná „jako“, se-trvačnost byrokratických mechanismů, zastírání rozkrádání materiálu a zneužívání pracovní doby atd. Tento prostor však nemusel vždy sloužit omezeným zájmům aparátu jako třídy. Tak jako kriminalista na západě při vyšetřování vraždy nemusí nutně zavírat oči před pachatelem spojeným se zájmy notá-blů velké korporace, tak také kriminalista v protosocialismu přes všechny tlaky ze stranického sekretariátu nemusel nutně tolerovat výstřelky papalášských dětí. Tak jako mohl na západní universitě učit marxismus pedagog a badatel odmítající a kritizující mainstreamové prokapitalistické teorie, mohli i učitelé marxismu v protosocialismu buď opakovat dogmata, nebo seznamovat posluchače s vlastním kritickým a proti elitě zaměřeným, i když důsledně marxistickým bádáním. Pro vývoj společnosti to ovšem podstatné nebylo. Paradoxně bylo zejména ve společenských vědách i v politickém aparátu nemálo těch pracovníků placených za realizaci deformované ideologie a politiky aparátu, ale fakticky se ve své činnosti s touto ideologií rozcházejících a působících proti ní – tedy jakési obdoby chudých kněží jako kontraproduktivních (z hlediska systémového účelu), rozvracečských odnoží prohnílé feudálně potlačovací mašinerie. Roli těchto „kacířů“, k nímž jsme patřili i já a moji kamarádi, nelze ovšem přeceňovat, protože žádná progresivní ideologická činnost nemohla překonat diktát negativních praktických zkušeností rodících se ze systému a forem vlády aparátu, zejména v politice. Většina těchto pracovníků – pokud nepodlehla buržoazní ideologii či vědomě či nevědomě nepřešla k prokapitalistickým, zvenčí dirigovaným silám havlovského a bendovského typu, což se dělo v poměrně širokém měřítku (zvláště u obětí normalizace), neměla chuť vystoupit proti systému a spáchat tak i s rodinou společensko-existenční sebevraždu. Bez toho bylo naše kacířství pouhým šepotem, kterému širší vrstvy nemohly rozumět, takže přijímaly buržoazní, a dokonce prioritně pravicově liberální ideologii. Na naši obranu lze pouze uvést, že i kdybychom se k té profesní a společenské sebevraždě od-hodlali, sotva by se o tom díky péči mocenského aparátu někdo dozvěděl. V tom bylo naše postavení horší než u zvenku řízeného a placeného, spíše pravicového disentu. Jako jediné plus si můžeme při-psat snad jen to, že jsme neztratili kontakt se skutečným marxismem a snažili se ho rozvíjet, byť i do šuplíků, a že jsme nepodlehli svůdné a primitivní logice stalinismu, který se po velkém třesku zrodil v části poražených vrstev aparátu a přísál se na KSČM. Potom, co jsme s využitím našich životních zkušeností stručně připomněli, že představa o jakémsi automatickém odrazu ekonomicko-vlastnického postavení i do myšlení, zejména ideologické orientace, a volního jednání (zejména v politice), se ještě na závěr této kapitoly vraťme k určitému shrnutí charakteristik, které zakládají třídně sociální role jednotlivých tříd i skupin. Základním výsledkem našeho zkoumání je poznání skutečnosti, že v rámci

nedokonale společenské výroby v této boční větvi nekapitalistického vývoje není žádná třída či sociální skupina zásadně oddělena od výrobních prostředků. U všech je však toto spojení více či méně zprostředkováno. Přitom se však projevují i větší či zásadní nerovnosti v možnosti fungovat při vlastnickém jednání nejen jako součást propojeného celku, ale i jako specifický individuální či skupinový subjekt se specifickým lokálním zájmem. Přitom v celém systému není dostatečně účinný mechanismus sladování těchto lokálních zájmů a aktivit. Trh ve firmě směny hodnot podmíněných užitnou hodnotou působí jen jako sice významný, ale nikoli rozhodující faktor. Je neustále modifikován subjektivními, lokálním zájmem orientovanými aktivitami řídicích štábů, zejména v oblasti centrálního řízení a plánování. Hodnotové mechanismy působí i v živelných, právně problematických či přímo nelegálních podobách a omezeně působí i naturální směna produktů i činností. Lze rozlišit dvě základní skupiny občanů začleněných v protosocialistické ekonomice.

- 1) Vnitřně diferencovaná skupina těch, kdo mají jen takovou subjektivitu, která se naplňuje výkonem profesní činnosti podle směrníc stanovených řídicím aparátem a pod vlivem specifických rolí dalších skupin vybavených vlastnickou subjektivitou, jejíž prospěšnost pro tuto skupinu není v její plné moci. Jádrem této široké skupiny diferencované mírou, ve které je výkon vlastnické funkce spojen s celospolečenským souladem lokálních článků a ve které je vyloučeno prosazování specifické lokální vlastnické funkce proti jiným lokálním funkcím celospolečenského přivlastňování, byl průmyslový proletariát velkých závodů závislých nejvíce na funkci centrálního řídicího a plánovacího aparátu. Z našeho výkladu však vyplývá, že ani u tohoto proletariátu nebyla zájmová vazba na celospolečenské mechanismy řízení, plánování a rozdělování, a tedy i na efektivitu celospolečenské ekonomiky příliš silná.
- 2) Množina skupin, kterým jejich postavení v dělbě práce dávalo určitý prostor pro prosazování svých specifických zájmů a ovlivňování zájmů jiných skupin z této pozice – jinými slovy řečeno, skupin, disponujících určitou lokální vlastnickou subjektivitou. Možností aktivně, jako subjekt, ale v omezeném rozsahu, disponovat s tou částí společenských zdrojů, která jim byla svěřena. Nejhomogennější z těchto skupin byla masa řídicích pracovníků, značný prostor, zejména v rozdělování, měl pracovníci služeb a obchodu i přímé distribuce (např. přidělování bytů, rozhodování o studijních místech, atd.), ale forem této subjektivity bylo mnohem více, takže hovořit o určité třídě (ovšem odlišné od vládnoucích a vlastnických tříd v systémech založených na soukromém vlastnictví) lze jen u řídicího aparátu v nejširším pojetí – od mistra až po generálního tajemníka. Je přirozené, že jako v každém třídně diferencovaném systému i zde si privilegované třídy a skupiny vytvářely vlastní zkreslené duchovní obrazy reality i politicko-mocenské rituály a normy, přičemž s výhodou využívaly deformovaného marxismu, progresivních prvků, které obsahoval jakožto ideologie dělnické třídy.

IV/b Družstevní sektor a třída družstevního rolnictva

Naše analýza ekonomických základů protosocialismu i jeho třídně sociální struktury by však nebyla úplná, kdyby nevzala v úvahu fakt, že v protosocialistických zemích většinou ve větší či menší míře a samostatnosti existoval i sektor skupinového vlastnictví, především ze-

mědělská družstva. I v tomto sektoru lze identifikovat skupiny vykonávající určité role v procesu realizace tohoto vlastnictví, souhrnně označované jako třída družstevního rolnictva jakožto vedlejší třídy protosocialistické společnosti. I toto družstevní rolnictvo bylo vnitřně strukturováno a lze na něj s určitou korekcí aplikovat model, který jsme použili v případě spoluvlastníků v sektoru státním. I zde je možné vlastnický rozlišit družstevní řídicí aparátu a masu řadových neřídicích pracovníků – členů družstev, i zde se kromě těchto dvou pólů dají vyčlenit některé specifické skupiny družstevníků pracujících v obchodní sféře či ve službách. Jako méně podstatný, ale existující jev musíme zaznamenat i skupinu zaměstnanců (nikoli členů) družstev. Při zkoumání procesů realizace skupinového vlastnictví v protosocialismu a jeho dopadu na sociálně ekonomickou – třídně sociální strukturu společnosti můžeme v zásadě aplikovat výše naznačený model použitý k analýze státního vlastnictví, rozhodně však nikoli mechanicky, ale s významnými modifikacemi, danými i vnějším vlivem státního vlastnictví a vztahem skupinového vlastnictví k trhu. Již sám trh, přes veškerou reglementaci hospodaření družstev orgány centrálního ekonomického i politického řízení, tedy z pozic svérázného průniku a sladění lokálních zájmů aparátu (řídicí aparáty družstev byly více závislé na zájmech aparátu spojeného se státním sektorem než se zájmem kolektivu družstevních vlastníků), měly trh a zbožné peněžní vztahy větší význam pro proces realizace družstevního vlastnictví než ve státním sektoru. Bylo tomu tak proto, že rozdrobení vlastnických jednotek v družstevním sektoru tlačilo na centrální rozhodovací orgány a je-jich roli v sladění lokálních zájmů do té míry, že sladění zájmů a proces porovnávání společenské nutnosti a užitečnosti v těchto lokalitách ponechávaly právě samočinnému mechanismu trhu, jakkoli do něj zasahovaly strategickým rozhodováním (o cenách, dotacích, velkých investicích a mzdách apod.). Funkce řízení a plánování zde byly daleko více delegovány na příslušné lokality. Takto delegovaných funkcí se samozřejmě bezprostředně ujímal profesionální řídicí aparát družstev, který ovšem do vzniku velkých spojených družstev z povahy převážně zemědělské výroby či přidružených služeb a drobných výrob nemohl být oddělen od ostatních členů družstva tak dokonale, jako v průmyslu. Tyto bezprostředně motivující mechanismy ale zcela nezaklikly ani po slučování družstev do velkých celků a zkušenosti některých velkých družstev (a nejen obligátních Slušovic či JZD Práche) ukazovaly jisté progresivní šance do budoucna. V některých lokalitách dokonce přežívají dodnes, přes velkou nesmyslnou politickou destrukci po listopadu, kterou si klausovská špička snažila vytvořit buržoazní třídní základ. Vezmeme-li původní klasický model JZD, můžeme i zde rozlišit většinu družstevníků – producentů užité i směnné hodnoty, se kterou vstupovalo družstvo do celospolečenské prověrky převážně trhem či regulačními direktivami. Převládaly zemědělské produkty, čím dále tím více ale sílil i sektor nedostatkových služeb, které v ekonomice chyběly. Jen v agrokomplexech se v družstevní formě začala produkovat i věda (např. biotechnologie v Slušovicích vyvážená i na Ukrajinu) Ponecháme-li pro danou dobu stranou změny v charakteru práce po nástupu vědeckotechnické revoluce a zůstaneme-li u klasického zemědělského podnikání s vysokým podílem fyzické práce (později více a více nabývající charakteru obsluhy strojů – kombajny, traktor, mechanizované dojení apod.), vidíme, že většina družstevníků se nemohla příliš angažovat v řízení a formování vlastnické strategie a byla závislá na zprostředkovací roli družstevního řídicího aparátu (nemluvě už o roli aparátu centrálního státního řízení realizovaného nejen formálně státními institucemi, ale i aparátem komunistické strany, který měl dominantní roli). Přesto však možnost ovlivňovat celodružstevní vlastnické rozhodování na vesnici byla

rozhodně větší než v průmyslovém závodě, už jen vzhledem k spjatosti denního života řídících pracovníků a jejich rodin s vesnickou komunitou. Rizikem pro hospodaření družstva ovšem zůstávaly nejen přírodní podmínky, ale i, srovnatelně s živelními pohromami, rozhodnutí centrálních orgánů, které družstevní řídicí aparát musel respektovat, ať byla mou-drá či nikoli (viz neblahé zkušenosti s chruščovovskou kukuřičnou kampaní, z SSSR necitlivě přenášenými formami setí, ale i rozhodnutími o cenách, mzdách apod. Životní úroveň i míra sebe-realizace těchto většinových družstevníků byla tedy obdobně jako u dělníků v průmyslu závislá na vlastnické aktivitě řídicího aparátu, schopného zhodnotit či znehodnotit práci družstevníků a efektivitu zacházení s věcnými prostředky. Jejich možnost ovlivnit tento proces byla o třídu nižší než u družstevního aparátu, který mohl navíc své specifické zájmy uspokojit i jinak než při optimálním zhodnocení produkce družstva, nemluvě už o možnosti určitých privilegií při rozdělování mzdy a zisku. Tedy – prozatím jsme na podmínky družstevního vlastnického sektoru celkem bez problémů aplikovali model uplatněný při analýze sektoru státního a jím podmíněné třídně sociální struktury. Na jedné straně jsme dostali jakousi „družstevní dělnickou třídu“, která nemá zvláštní subjektivitu a její sebepotvrzení jakožto vlastníka je dáno hospodářským výsledkem konkrétního družstva jako celku ovlivňovaného nadto ještě subjektivitou článků řídicího aparátu ve státním sektoru a trhem, regulovaným převážně z pozic zájmů řídicího aparátu státního sektoru. Obdobně jako v státním sektoru i tato družstevní dělnická třída se prací nezbavuje svého vlastnictví, jakkoli formálního, a svou profesní činností tvořící užitnou hodnotu i směnnou hodnotu se v každém cyklu v této své roli potvrzuje. Na druhé straně tady máme řídicí aparát družstva, který má předchozí určení s družstevním dělníkem společné, zároveň se však uvnitř družstva výkonem své profese potvrzuje jako zvláštní bezprostřednější vlastník, jehož zájem se nemusí kryt se zájmem celého družstevního kolektivu, i když je tímto celodružstevním zájmem omezen daleko těsněji než řídicí aparát ve státním průmyslovém podniku. Významným momentem je, že v družstvu aktivně ovlivňuje „dohodu“ o hodnotě jako jednotce poměrování užitečnosti, nutnosti uvnitř družstva vynaložené živé i mrtvé práce. Činí tak samozřejmě v rámci vyšší, „celospolečenské dohody“, resp. dohody vlastnických dominujících tříd a za vyšší míry spoluúčasti družstevní dělnické třídy, než je tomu ve státním průmyslovém podniku, resp. ve společnosti vůbec. Svou profesní činností spojující produkci užité hodnoty s produkcí hodnoty, resp. hodnoty směnné, může aktivněji než většina družstva činit produkt více či méně užitečným a na druhé straně ho zhodnocovat či znehodnocovat. Z tohoto postavení vyplývá potenciální zájmový rozpor mezi oběma kategoriemi družstevníků i spojovací můstek mezi aparátem státního i družstevního sektoru, který samozřejmě nemusí být antagonistickým rozporem. Družstevní vlastnictví a z jeho podstaty plynoucí manévrovací prostor i pro neřídicí pracovníky, větší role ekonomického živelního mechanismu trhu při vlastnickém sebepotvrzování s dopadem na životní úroveň a realizaci, naopak sebou nese možnost realizace družstevních zájmů v rozporu s dělnickou třídou a dalšími pracujícími ve státním sektoru, a tedy i možnost různých projevů tohoto rozporu v politice, ideologii, morálce, právu apod. I uvnitř družstevního kolektivu, budeme-li mít na paměti nejen společné, ale i zvláštní rysy družstevního vlastnictví ve srovnání se státním, pak můžeme dále diferencovat mezi družstevníky podle kritérií hodnotové produktivnosti jejich práce a postavení. Zvláště u původních malých družstev byla značná část nepočteného řídicího aparátu součástí **pracovníků produktivních** – jak ve smyslu tvorby konkrétní užité hodnoty (nejeden agronom se musel v případě potřeby chopit motyky či sednout za traktor a

zootechnik naopak vidlí, aby složil krmivo či vykydal hnůj a i kdyby toho nebylo, jeho řízení mělo v sobě v daném čase daleko více prvků bezprostředního dirigování pracovního procesu než role „družstevního pohůnka“ - sledování dodržování dohodnutých vlastnických rozhodnutí, např. o nerozkrádání družstevního majetku. Většinu řídících pracovníků však stále více dělba práce a její rostoucí náročnost vytlačila do role zprostředkovaně produktivních pracovníků produkujících pouze hodnotu – formujících vlastnické podmínky realizace výrobního procesu, volbu podnikatelské strategie, alokace zdrojů, finanční toky, obchodní podmínky, účetnictví. ale také jednajících s nadřízenými orgány a orgány celospolečenského řízení v centrální či regionální rovině. Již od prvních krůčků protosocialistických družstev existoval i **neproduktivní řídicí aparát**, ovšem zanedbatelný. Předseda stranické organizace nebyl uvolněný, patřil k managementu družstva a tak či onak se podílel na práci i produktivním řízení, jinak by ve vesnické komunitě nevydržel. Teprve mnohem později přibývaly školky a jesle, knihovny a podobná kulturní zařízení, kde ovšem dost dobře nebylo možné mluvit o řídicím aparátu, ani tito neřídicí neproduktivní pracovníci nebyli nijak početní. Novou kapitolu v této oblasti začala psát až velká sloučená družstva a agrokomplexy, ale i později nehrála tato sociální skupina v celospolečenském rámci žádnou roli, stejně jako skupina zaměstnanců – nečlenů družstev. Tím můžeme uzavřít tu nejpodstatnější kapitolu analýzy protosocialismu a získat základ pro odpověď i na otázku charakteru procesu proběhlého v ČSSR v l.1968-69. Po Marxově vzoru jsme, jak doufáme, rozkryli charakter produktu vyráběného za protosocialismu a ve kterém byl koncentrovaně vyjádřen i charakter zbožně peněžních vztahů. Podobně jako Marx v Kapitálu jsme přitom pochopili a vyložili systém vlastnických vztahů a aktivit probíhajících v protosocialistické ekonomice a determinujících charakter celé společnosti, pochopili jsme a snad i dobře vyložili charakter základních třídně sociálních, vlastnických i nevlastnických rolí jednotlivých tříd i sociálně ekonomicky, vlastnický specifických skupin. Postupovali jsme s maximálním využitím metody i metodologie Marxova Kapitálu i dalších revolučních myšlenek klasiků teoreticko-logicky reprodukovat jádro výrobních vztahů i třídně sociální struktury protosocialismu, jako jistého omezeně progresivního, vedlejšího prototypu cesty ke komunistické společensko-ekonomické formaci. Čtenář, zvláště ten, který něco z díla klasiků zná a není negativisticky orientován jak stalinskou, tak buržoazní ideologií, která mu brání porozumět našemu (i klasiků) způsobu uvažování, nechť posoudí, nakolik se nám to podařilo.

V. Protosocialismus a Pražské jaro

V/a Protosocialismus – svébytná dějinná linie

Porovnáme-li výsledek naší analýzy – ekonomicko-vlastnický model a třídně sociální strukturu systému, který celé generace považovaly za socialismus, za jeho jediné možné vtělení, docházíme k následujícím výsledkům:

- 1) Skutečnost, že daný model lze jako postižení obecné, společné podstaty aplikovat na všechny konkrétní podoby tohoto systému, včetně těch asijských i Kuby, by měl přesvědčit ty „dogmatické“ či „ortodoxní“ marxisty či socialisty, kteří nezvládli vztah obec-

ného a zvláštního, inter-nacionálního a národního, a snaží se problémy minulého systému vysvětlovat národními a kulturními specifiky a jen kvantitativně se lišící rozdíly mezi sovětským, jugoslávským, čínským či kubánským modelem považovat za odlišné kvality a po pádu systému skládat pošetilé naděje v čínskou či korejskou cestu k socialismu. Vědce nedůstojné, je reagovat na antikomunistické přiřazování ke “komunismu” jedné z mnoha forem zešílení rolnických mas a s nimi spojených intelektuálů, jakým byl Pol-Potův režim v Kambodži, kde se nestačil rozvinout ani protosocialismus, jak jsme ho rozebrali.

- 2) Musíme jednoznačně odmítnout všechny spekulace a snahy vysvětlit rozpor mezi realitou a projektem klasiků pomocí bezprostředně přejímaných dějinných analogií z minulosti – analogií s asijským výrobním způsobem, feudalismem, kapitalismem, zejména monopolním. Shody jsou jen zdánlivé, případně způsobené tím, že některé mechanismy se táhnou řadou formací založených na soukromém vlastnictví, i když se modifikují. Zato rozdíly ve vlastnických vztazích a zbožně-peněžních vztazích, nemluvě už o třídní struktuře, jsou podstatné, ovšem jen pro toho, kdo nepodlehli ideologii řídicího aparátu. Mnoho různých autorů už poukázalo na druhou stránku specifiky minulého systému – na jeho odlišnost od projektu klasiků i širších humanitních ideálů a hodnot lidstva. Tímto problémem jsme se zabývali v jiných textech. Jde skutečně o svěbytný formační útvar a v teoretické abstrakci lze vytvořit model jiného „socialismu“, který se bude shodovat s poznatky klasiků a v praxi překoná ta negativa, která, v náležitém zvětšení buržoazní propagandou poškodila přitažlivost socialismu i marxismu ve vědomí lidí, včetně neprivilegovaných tříd.
- 3) Tato formační specifika minulého systému ovšem dělá problémy i při volbě kategorie, která by ho označila. U řady autorů, kteří nepovažují minulý systém za jakousi variantu soukromého vlastnictví, ani v něm nevidí jedinou možnou formu socialismu, ke které je nutné se vrátit, se při volbě shrnující kategorie projevuje snaha postihnout i termínem tu zvláštní dvoupólovost minulého systému, jeho vazby na minulost i budoucnost lidstva. Z nabízených označení se díky našemu setrvávání na pozicích víceliniového pojetí dějin zdá být nejkorektnějším termín “protosocialismus”. Vystihuje totiž jak jeho odlišnost od kapitalismu, skutečnost, že šlo o jednu, i když trvale neudržitelnou možnost negace kapitalismu, ale také skutečnost, že tím podstatným pro jeho hodnocení a místo v dějinách je objektivní směřování společnosti k negaci kapitalismu. Tento pojem navozuje i u laiků představu známou z technických věd – že totiž šlo o prototyp, první nedokonalý model nekapitalistické společnosti, na kterém je nutné dále pracovat.

V/b Protosocialistické revoluce

- 1) Je logické, že i sociální revoluce, které otevřely přímo či zprostředkovaně cestu ke vzniku tohoto systému by měly nést jeho název, tak jako revoluce, které svrhávaly feudalismus otvíraly přes iluze současníků a tehdejších neprivilegovaných tříd, nazýváme revolucemi buržoazními. Na tom nic nemění skutečnost, že oba typy revoluce byly vždy urči-

tou dialektikou možného a skutečného. Ve Francii došlo k Babeufovu „spiknutí rovných“ ztělesňujícím možnost, ale nereálnost vývoje k socialismu (nebo jen k protosocialismu), stejně jako Kronštadt a aktivity dělnické opozice v ruské revoluci ztělesňovaly možnost, ale nereálnost vývoje ke skutečnému socialismu a reálná byla a obstála pouze revoluce protosocialistická. Francouzská buržoazní revoluce měla svůj thermidor i napoleónskou éru, protosocialistická revoluce zase stalinismus a na něj navazující snahu roznést protosocialismus do světa ve formě povrchně zabezpečené expanze SSSR.

Skutečná socialistická revoluce se stává reálnou možností až na bázi zásadních převratů ve výrobních silách v rámci VTR a dnes 4. průmyslové revoluce a také úměrně zásadnímu přezbrojení industriální dělnické třídy na kognitariát, a to v kontextu globalizace. Je tudíž jasné, že skutečná socialistická revoluce nebude mít tu podobu, jako měly revoluce protosocialistické a že strašení širokých vrstev občanů minulými formami revolučního boje je jen dalším zoufalým aktem buržoazní ideologie.

- 2) Jistě by se při uplatnění naší metodologie daly porovnat i projevy krize protosocialistického systému, i když byly v určitých etapách vývoje systému a v určitých zemích promíchány s pokračujícím třídním bojem proti buržoazii domácí i zahraniční. Přesto odrážejí vyvráždění nového systému i jeho vnitřních rozporů, zejména prohlubující se rozpor mezi řídicím aparátem na jedné straně a ostatními třídami a skupinami na straně druhé. V tomto smyslu bylo Pražské jaro kvalitativně nejčistší formou odporu široké národní a lidové fronty zahrnující i část řídicího aparátu proti systémovým vadám protosocialismu, která ještě plně zůstávala v rámci systému, a dokonce při politické hegemonii komunistické strany. Další formy protisystémového odporu už stále více probíhaly pod ideologickou i fakticky politickou dominací sil, dirigovaných světovou kapitalistickou soustavou a zahraničním kapitálem, a to paradoxně i za tak vysoké aktivity dělnické třídy, jaké bylo dosaženo Solidaritou v Polsku

Analýza tedy potvrzuje naši hypotézu o protosocialismu jako zvláštní, relativně samostatné formaci se svébytnou formou vlastnictví, ovšem nikoli soukromého, specificky modifikovanými hodnotovými vztahy, se specifickými třídami a skupinami, kde vznikaly i specifické politické struktury, formy ideologie, morálky, práva atd. Tato formace byla rozporným útvar. Na jedné straně byla progresivním krokem za rámec kapitalismu a soukromovlastnické vykořisťovatelské společnosti jako takové vyplývajícím z jeho rozporů, projevem nespokojenosti subjektu, zejména industriálního dělnictva, projevem vůle těchto sil. Na druhé straně byl podvázán mateřskými znaménky takového rozsa-hu, jako je úroveň výrobních sil (industrialismus) a stará společenská dělba práce znemožňujících skutečnou rovnoprávnost. Proto se stala pouhým prototypem socialismu a nikoli socialismem, skutečným. I kdybychom se v tomto obecném konstatování shodli s případnými čtenáři či posluchači, stále ještě nás od nich může oddělit hluboký příkop, ke kterému jsme se dosud explicitně nevyjadřovali.

V/c Možnost či nemožnost přechodu od protosocialismu ke skutečnému socialismu a historické místo Pražského jara

Tímto dělícím prvkem by se mohla stát taková či onaká odpověď na otázku objektivní reformovatelnosti systému, přerůstání odporu proti nedostatkům systému do skutečné socialistické revoluce nahrazující protosocialismus socialismem. Na tom závisí i správné hodnocení Pražského jara z širších historických souvislostí. Je o to, zda šlo o sice ne dost silný a úspěšný, ale přesto reálně možný progresivní proces, jakým byla i Pařížská Komuna, který i tak prospěl progresivnímu vývoji, nebo zda šlo o pokus sice hrdinný a obdivuhodný, ale bezperspektivní z hlediska reálné historické možnosti, jako v různých dočasně vznikajících utopických společenstvích typu jezuitské republiky v Paraguayi či husitského Tábora s káděmi, čínské říše tchajpchingů apod. Tato zdánlivě příliš teoretická a abstraktní otázka má i obecnější podobu, která stále ještě vyvolává bouřlivé emoce zejména v těch generacích, které systémem reálně tvořily, rozvíjely a hájily, aby byly na sklonku života bezohledně uráženy, označovány za zločince, občany druhé kategorie apod. Ve vědomí příslušníků těchto generací nabývá podoby otázky – žili jsme zbytečně? Obětovali jsme leckdy zdraví, rodinu, osobní prospěch apod. ve jménu nesmyslu, nerealizovatelné utopie? Není divu, že v těchto kalných vodách loví vědo-mě či podvědomě stalinismus ztělesněný řadou příslušníků bývalého aparátu, kteří se nijak nepoučili z nedostatků systému i z vlastních chyb, kteří se vehementně prohlašují za jediné pravé komunisty, kádrují ostatní a již jen svou přítomností na akcích diskreditují stranu a znehodnocují úsilí normálních, poctivých komunistů a brzdí proces skutečné analýzy. Jsou dnes faktickým spojencem, někdy až potenciálně fašistických sil. Bez ohledu na buržoazní i stalinické dezinterpretace však problém sám existuje a je třeba se k němu vyjádřit.

Je třeba si položit dvě zásadní otázky:

- 1) Změnilo se do r. 1968 něco z těch objektivních systémových charakteristik, díky kterým vznikl (poprvé v r. 1917 a dále v Rusku) pouhý protosocialismus místo skutečného socialismu a které protosocialismus jako vedlejší linii vývoje vymezovaly (industriální úroveň výrobních sil, stará dělby práce, nerovná objektivní možnost tříd a skupin vykonávat funkce společenského vlastníka)?
- 2) Disponovala intelektuální fronta roku 1968 poznáním podstatných charakteristik protosocialismu a měla realizovatelnou představu, jak z vedlejší linie přeskočít na hlavní?

Pokud jde o první otázku, podle našeho názoru zní odpověď na ní jednoznačně „Ne“. Od 40. let sice dochází ve výrobních silách k významným změnám, k silnému toku kapitálových investice do vědy a mohutnému toku inovací, které dávaly tušit změnu kvality nejen výrobního procesu a vědecko-technického procesu, ale i role člověka a ve výrobě směrem, který předvídal Marx v *Grundrissech*³⁵ a které jen matně a deformovaně odrážely módní západní teorie industriální, postindustriální techno-trónní apod. revoluce. K masovému dopadu těchto inovací ve výrobním procesu do každodenního procesu výroby a jejího pokrytí lidským faktorem, který by se promítl v profesní struktuře a podryl i sociálně ekonomické aspekty dělby práce a realizace vlastnictví však i na západě dochází až počínaje 70 lety, a protosocialistické země jsou v tomto smyslu ještě více v zajetí industrialismu, pokud vůbec nedokončují industrializaci. Ani ČSSR se z tohoto stavu nijak nevymyká, i když právě zde v této době vystupuje nejvíce do popředí hluboká systémovost nedostatků protosocialismu, a to nejen v politice, ale hluboko v ekonomice. I zde se nijak nemění profesní i třídně sociální struktura

³⁵ MARX, K., *Rukopisy „Grundrisse“*, sv. II. Praha: Svoboda 1974, s. 333-344.

protosocialismu, nevzniká disponibilní čas pro neřídící pracovníky, aby se mohli reálně zapojovat o výkon vládních funkcí, diktatura řídicího aparátu, byť i v poměrně pohodlné podobě, trvá. Je ovšem skutečností, že vývoj výrobních sil posunul možnost nahrazení protosocialismu skutečným socialismem z oblasti utopie do roviny reálné, i když ještě nepravděpodobné možnosti. Milovníky historických analogií bychom mohli potěšit konstatováním, že v r. 1968 byla možnost vzniku skutečného socialismu ve srovnání s Kronštadtem obdobná, jako byla v době Pařížské Komuny možnost vzniku protosocialismu podstatně reálnější než v době Babeufova spiknutí. Podstatně složitější je odpověď na druhou otázku, která by vyžadovala specifickou analýzu dobového diskurzu, kterou nemůžeme provádět. Stav poznání problémů a nedostatků protosocialistické společnosti konkrétně v ČSSR v 60 letech, v době tzv. novotnovské renesance, rozhodně nelze podceňovat, zvláště ve srovnání s 50. léty. Netroufáme si už ale srovnávat tento stav se stavem poznání v intelektuálních špičkách sovětské společnosti 20. let, který ovšem překryla a na dlouhou dobu zmrazila stalinská zima, ve které ve vědomí společnosti jako celku naopak zakořenily základy stalinského pseudomarxismu, jakožto ideologie řídicího aparátu protosocialismu (včetně stalinismem převzatých prvků trockismu – viz Preobraženského teorie původní socialistické akumulace). Na druhé straně ovšem trockismus (včetně jeho poválečného rozvíjení Djilasem a Deutscherem) sehrál svoji svébytnou roli. Svou teorií „ukradené“, „odcizené“, „ztracené“ či „nedokončené“ revoluce a „nové třídy“ se poznání podstaty systému přiblížil nejvíce. Bohužel mu v jeho počátcích vadila přílišná zaujatost specifickou sovětskou politickou elitou, a tudíž i soustředění pozornosti na politickou stránku její privilegovanosti a omezenosti. Chyběl mu politicko-ekonomický marxistický přístup objasňující určující základy protosocialismu a role třídy řídicího aparátu, v trockistickém podání příliš zúženého na politicko-mocenské špičky a mechanismy. Tomu se nevyhnuly ani podstatně tvořivější osobnosti trockismu z poválečné doby a trvalo velmi dlouho, než rozumnější trockistické proudy začaly spojoval to nejdůležitější – teorii „nové třídy“ a „samosprávné vlastnictví dělnické třídy“. Prvky vlivu tohoto neotrockismu v různých modifikacích v diskursu 60 let v ČSSR a za Pražského jara už ovšem k dispozici byly, ale nepředstavovaly tam mainstream. Pravděpodobně nejbližší měli k této linii diskursu radikálního typu Petra Uhla, Luboše Kohouta a Egona Bondyho³⁶, z nichž zejména Petr Uhl dokázal překročit přehnaně politické zaměření trockismu a tvořivě aplikovat prvky marxismu a došel k programu samosprávy,³⁷ pak jako první podnikl i praktické kroky proti normalizačnímu procesu, a to i po jeho vítězství. Za to zaplatil léty vězení. Vzhledem ke stalinské perzekuci a v podstatě i nezájmu západních ideologických center se trockismus u nás nemohl rozvíjet a pronikat do mas. Jak jsme již uvedli výše, masy se k tomu stupni poznání, ke kterému dospěl trockismus přes teoretickou abstrakci a „velkou politiku“ (nová třída), dostával přes nejpřímitivnější empirické poznání a určitý „třídní instinkt“ (nová šlechta, dělnická třída si užívá prostřednictvím svých představitelů). Z diskursu 20. let v SSSR ovlivňovaly podle našeho názoru československý diskurs (hlavně přes polské, možná i jugoslávské a maďarské zprostředkování) nejvíce různé plodné debaty týkající se vztahu plánu a trhu, které měly nejbližší

³⁶ BONDY, E., *Otázky bytí a existence*. Praha: Svobodné slovo, 1967.

BONDY, E., *Útěcha z ontologie*. Academia, Praha 1967.

³⁷ UHL, P., *Program společenské samosprávy*. Kolín n. Rýnem: Společné vydání, Index (Kolín nad Rýnem) ve spolupráci s informačními materiály (Západní Berlín), 1982.

k akutním vidění denním problémům, které řešila progresivní část řídicího aparátu v ČSSR, jejíž zájmy i světa vyjadřovali zejména různí „rebelové“ mezi ekonomy (katedra politické ekonomie Právnické fakulty UK, obdobně celá plejáda plodných ekonomů na ČVUT³⁸ i VŠP UV KSČ, sociologové typu P. Machonina,³⁹ D. Slejšky⁴⁰, I. Dziedzinské⁴¹ aj.). Politicky nejvýznamnější osobností schopnou spojovat diskurs o plánu a trhu s otázkami podnikové samosprávy byl Ota Šik⁴². Za největší praktický úspěch Pražského jara považujeme fakt, že diskurs o reformě systému byl v podvědomí současníků spojován právě s Šikem (samozřejmě i mnoha jinými, nejspíše i teoreticky plodnějšími) a myšlenkou zaměstnaneckého vlastnictví, která byla i prakticky realizována v podobě zákona o podniku. Na věci nic ne-mění fakt, že prvky podnikové samosprávy byly za normalizace udupány v praxi a dehonestovány v propagandě (omezenost skupinového vlastnictví, proudhonisms, maloburžoazní iluze jdoucí proti proudu koncentrované výroby atd.) a v éře přestavby se neuchytily. Stalinismus pohrobků protosocialismu konvenující setrvačností negativních zkušeností bývalých řídicích pracovníků majících výrazný podíl na členské základně KSČM pak plynule přenesl tuto dehonestaci i do politiky a ideologie KSČM. 60. léta a rok 1968 jako jejich vyústění však jsou i obdobím, kdy po odsunu značné části sta-linských přístupů z oficiální ideologie i formálního i neformálního diskursu intelektuálů začaly uvolněné místo zaplňovat nejrůznější teorie západní provenience, a to již zmíněné variace na téma indu-striální, ale už i postindustriální společnosti opírající se o technologický determinismus, sociologie dodala stratifikační pojetí společenské struktury nenápadně nahrazující třídní strukturaci založenou na vlastnických rolích strukturací profesní, případně eklekticky míchající dohromady zkreslené vlastnické, jako určující chápané profesní znaky a strukturací dle vědomí a sebeidentifikace lidí. Přímo papežem tohoto proudu, který nezmizel za normalizace (jeho politicky angažovaní průkopníci ovšem ano) a do dneška ovládá celé generace sociologů, se stal Pavel Machonin a jeho současným vtělením je Jan Keller⁴³ přes v zásadě levicové postoje obou (jinak sem patřili či patří i J. Večerník, P. Matějů, M. Tuček, F. Zich, aj.) V rámci těchto dobových přístupů byla zrelativizována role dělnické třídy i existence tříd a třídního hlediska a podtržena role nesprávně pojímané profesní skupiny intelligence. Svou roli sehrála i Mannheimova teorie deideologizace, která sice pomohla zpochybnit stalinismus jako nejvyšší pravdu, ale relativizovala možnost pravdivosti a vědeckosti marxismu.

³⁸ CHLUMSKÝ, Jiří, JANIŠ, Jindřich. *Státně kapitalistické tendence ve vyspělých zemích*. Praha: Vyd. ÚV KSČ. 1965.

CHLUMSKÝ, J., CHYBA, A., JANIŠ, J., RUMLER, M., SLÁDEK, J., SMETANA, L., URBAN, L. *Kapitalismus našeho věku*. Praha: NPL. 1966. 423.

³⁹ MACHONIN, P. a kol., *Sociální struktura socialistické společnosti: sociologické problémy soudobé československé společnosti*. Praha: Svoboda 1966.

⁴⁰ SLEJŠKA, D., *Možnost samosprávného modelu v našich podmínkách*, Filosofický časopis, 1969/3.

⁴¹ DZIEDZINSKÁ, L., *Intelligence a dnešek*. Praha: Melantrich.1968.

⁴² ŠIK, O., *Ekonomika, zájmy, politika*. Praha: NPL. 1962.

ŠIK, O., *Plán a trh za socialismu*. Praha: Academia.1967.

ŠIK, O., *K problematice socialistických zbožních vztahů*. Praha: Nakladatelství ČSAV. 1964.

⁴³ KELLER, J., *Tři sociální světy: sociální struktura postindustriální společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2010.

Západní ekonomové dodali opuštění teorie pracovní hodnoty a soustředění pozornosti na behavioristické chování subjektů nabídky i poptávky plus matematické modely zahalující podstatné prvky role trhu a zbožně peněžních vztahů. Z tohoto zrna, v 60. letech ještě regulovaného vlivem prvků marxismu v oficiální ideologii, posléze vzklíčila vlna neokonzervatismu a neoliberalismu, která zlikvidovala nejen oficiální ideologii, ale marxismus vůbec. Největší úspěch však měli politologové s liberálním pluralismem, který zdánlivě nejbezprostředněji reagoval na problémy protosocialismu a nabízel nejpochopitelnější a zdánlivě nejsnáze realizovatelná řešení. Jeho papežem a Vatikánem, ovšem zdaleka ne jediným věroučným centrem, se stal Zdeněk Mlynář a jeho tým.⁴⁴ Doufáme, že tento přehled nevyznívá nijak dehonestujícím způsobem z povýšeného odstupu téměř 60 let. Sami jsme byli jako mladí studenti součástí tohoto ideového proudění a mýlili se. Nelze však pominout oněch 60 let následného poznání, máme-li odpovědět na výše uvedenou otázku reformovatelnosti protosocialismu. Shrňme si ideové proudy, které se protínaly na jevišti zvaném Pražské jaro a mísily se s nově objeveným marxismem a zrekapitulujme si, co mohly nabídnout pro poznání protosocialismu a cest jeho přetvoření v socialismus skutečný. Pak bude naše odpověď na otázku, zda dobové poznání poskytovalo potřebují poznatky o protosocialismu a jeho přetvoření opět znít: „Ne.“, ovšem s výhradou, že jde jen o pracovní hypotézu zakládající se na zachycených dobových zkušenostech a vzpomínkách, případně na kvalifikovaném studiu, ale věnovaném jiným problémům, bez potřebného obohacení studiem později vzniklých pramenů, bez odkazů apod. Podle naší hypotézy dobové poznání vcelku dostatečně popisovalo jevy, které byly projevem systémových nedostatků, ale nebylo schopné zobecnit tyto jevy a zrekonstruovat procesy ideálně, v hlubinných abstrakcích. Tak podstatné momenty, jako je nedokonale společenské přivlastňování si výrobních prostředků charakterizované Marxem v pasážích o hrubém komunismu⁴⁵ byly známy, ale nedostatečně aplikovány na realitu, nebyly přesně spojené s třídami a skupinami, existence třídy řídicího aparátu byla sice tušena, ale chápána příliš politicky, bez politicko-ekonomické charakteristiky jejího způsobu vlastnění, sám pojem vlastnictví nebyl sice chápán výlučně právně, ale nebyl taky chápán jako role, důvod lokálního zájmu a nespolečenskosti jednání řídicího aparátu nebyl odhalen, byl příliš subjektivizován, psychologizován, moralizován. Leninovo poznání možnosti existence neantagonistických tříd a nového, od vykořisťování odlišného způsobu vlastnění řídicím aparátem nebylo dostatečně bráno v úvahu, a naopak byl přeceněn proces sblížování tříd a skupin.⁴⁶ Nebyl jasný rozdíl mezi profesní a třídní sociální strukturalizací, za třídy byly dosazovány profesní skupiny nebo politické elity. V důsledku toho nebyly jasně poznány zájmy tříd a vlastnických specifických skupin, což znemožňovalo formovat adekvátní třídní politiku a ideologii. U podnětných myšlenek i praktických činů v oblasti podnikové samosprávy chybělo propracování systému až do nejvyšších pater společenského řízení, chybělo poznání, jak v souladu s celospolečenským zájmem sladit zájmy lokálních řídicích štábů, jak zainteresovat řídicí štáby na tomto propojení. Chybělo správné a vžité pochopení základních kategorií politické ekonomie, zejména rozdílu mezi hodnotou a nadhodnotou na jedné straně a užitnou hodnotou na straně druhé.

⁴⁴ MLYNÁŘ, Z., *Československý pokus o reformu 1968: Analýza jeho teorie a praxe* (1975).

MLYNÁŘ, Z., *K teorii socialistické demokracie* (Praha:1961).

⁴⁵ MARX, K., *Ekonomicko-filosofické rukopisy z r. 1844*. Praha: Svoboda.1978. s. 74-77.

⁴⁶ RUTKEVIČ, M. N., *Proces sblížování tří a sociálních skupin*. Praha: Svoboda. 1985.

ROŠKO, R., *K teorii zblížovania robotníckej triedy a inteligencie*. In: Sociológia, 1986/2.

Především – nebyl dostatečný zájem a pochopení významu každodenní vlastnické aktivity neřídících vrstev, a naopak volného prostoru pracovníků služeb, obchodu, nadstavbové inteligence aj i řídicího aparátu. Nebyly identifikovány zásadní společenské rozpory, nemluvě už o zpracování postupů k jejich řešení. S rolí dělnické třídy v realizaci vlastnictví se nepracovalo a ona sama si ji ani neuvědomovala a nepožadovala ji. V politické sféře uvěřila pluralismu a lpěla na spíše povrchních symbolech svobody a demokracie (osobnosti, instituce). Své zájmy byla schopná prosazovat jen přes řídicí aparát a další privilegované skupiny – zejména pracovníky masových sdělovacích prostředků, část intelektuální fronty, zejména umělce, spisovatele apod.

V/d Pražské jaro – převážně politický reformní proces ve vedlejší větvi dějinného vývoje – protosocialismu, netransformovatelnému na skutečný socialismus

Jestliže si tedy shrneme odpovědi na obě otázky, docházíme k následujícím závěrům:

1. Úroveň výrobních sil nadále limitovala možnost rovnoprávného podílu společenských tříd a skupin na vlastnických aktivitách, a tedy i sjednocování jejich zájmů.
2. Jedinou reálnou možností mezi možnými formami vlastnictví na této bázi (pokud vynecháme soukromé vlastnictví, hlavně kapitalismus) bylo protosocialistické vlastnictví zprostředkované řídicím aparátem i s jeho nedokonalými formami propojování lokálních funkcí a zájmů a omezenou rolí trhu.
3. Ekonomická realita diktovala i společenskou hegemonii, kterou nemohl mít nikdo jiný než právě řídicí aparát. Aktivní roli ale dávalo postavení v dělbě práce i dalším skupinám. Právě početné složky řídicího aparátu a především další skupiny vědecké a umělecké inteligence vybavené výše zmíněným manévrovacím prostorem a lokální vlastnickou subjektivitou výrazně cítily nemožnost vládnout či existovat postaru. Svedly tedy úporný boj s těmi složkami řídicího aparátu, zejména v politických špičkách a mocenském aparátu, které se nechtěly starého způsobu centrálně direktivní a nedemokratické vlády vzdát. Tento jejich boj, který vedly nejen v národním měřítku, ale i v měřítku celé socialistické soustavy, byl přirozeně komplikován silným vlivem konkurenčního kapitalistického systému pokoušejícího se aktivizovat zbytky poražené domácí buržoazie a s ní spojených vrstev a dávajícího tím silné argumenty do rukou konzervativních protosocialistických elit, zejména elity sovětské, hluboce dotčené ve svých velmocenských zájmech. Do srpna 1968 vysloveně protisocialistické síly (K 231, KAN atd.) skutečně existovaly, ale byly zanedbatelné a musely se maskovat všeobecně převládající podporou obrodného procesu. V dalším vývoji by jistě zesílily a hledaly si ekonomickou základnu.

Daleko větší problémy však působila stranickým reformátorům určitá anarchizující živelnost ostatních privilegovaných skupin, zejména umělecké a společenskovědní inteligence a pracovníků sdělovacích prostředků. Tyto skupiny, které krize protosocialismu vynesla do čela společenského pohybu aparátu a inteligence měly naprosto nedostatečné výchozí poznání podstatných prvků protosocialistického systému v oblasti vlastnictví. Musely proto reagovat za pochodu, živelně, přičemž přejímaly i různé recepty z konkurenčního kapitalismu (pluralitu politických subjektů, která v daných souvislostech musela působit destruktivně).

Vůbec největším problémem nejen roku 1968, ale celého protosocialismu, ve všech zemích, byl fakt, že tento systém nezrodil třídu, která by již v lůně protosocialismu byla zájmově spojena s novou pokrokovou formou společenského vlastnictví a stala se hegemonním subjektem dalšího revolučního pohybu od protosocialismu k skutečnému socialismu. Dnes víme, že tento proces je nemožný bez rozvoje samosprávného, zaměstnaneckého vlastnictví a vzniku třídy samosprávných vlastníků, která by byla potřebným vůdčím i integrujícím faktorem. Hlavní příčinou, proč ztroskotal reformní pokus v r.1968, tedy nebyla pouze zdánlivě nesporná skutečnost, že byl převálcován tanky armád dirigovaných konzervativními elitami okolních protosocialistických států. Byla to skutečnost, že reformně orientované části privilegovaných vrstev protosocialismu, které měly v celém procesu reformy hegemonii, nemohly být konstruktivním nositelem pohybu vpřed. Dělnická třída a družstevní rolnictvo byly sice schopny jim pomáhat, nikoli však je nahradit.

4. Nedokonalost ekonomického propojování lokálních funkcí i nadále vyžadovala výraznou integrující roli a homogennost politiky, což při nerovnosti postavení tříd a skupin nadále předpokládalo diktaturu řídicího aparátu a její politický výraz – vedoucí úlohu komunistické strany. To ale vytvářelo i napětí a podhoubí pro politický boj vycházející z rozdílných dílčích zájmů. V logice systému se ale tohoto boje zúčastňovali nikoli dělníci v roli uvědomělého prosazovatele svých celotřídních, a tím i celospolečenských zájmů. Jako jediný reálný sociální protipól proti řídicímu aparátu, schopný generovat autonomní politická hnutí a struktury a také specifické ideologické proudy projevovaly ty již častokrát námi zmíněné dvojaké a přechodné, nicméně svým manévrovacím prostorem aparátu podobné skupiny. Do potlačení Pražského jara to byla především nadstavbová inteligence – novináři, spisovatelé, umělci, společenskovědní pracovníci, vysokoškolští pedagogové. Zřejmě by se však brzy dostavily i skupiny schopné se stát průkopníky soukromého vlastnictví (obchod, služby).

Naši hypotézu o větší funkčnosti a vlastnické motivaci družstevního sektoru potvrdil fakt, že i když tento sektor měl potenci narušit monopol státního vlastnictví a napomoci jeho rozkladu, nestalo se tak a družstva sehrála roli opory protosocialistického systému, a to i přesto, že různé systémové vady, které se projevíly při kolektivizaci byly ještě v čerstvé paměti a pod protosocialistickým homogenním povrchem doutnaly staré zášti a pocit nenaplněných ambicí u bývalé venkovské buržoazie a maloburžoazie, což se nakonec projevilo po r. 1989.

Normalizátoři správně identifikovali dvojaké skupiny mimo aparát i dělnickou třídu jako největší nebezpečí pro protosocialismus a ve svých perzekučních opatřeních se zaměřili především na ně. V propagandě se všemožně snažili líčit tyto skupiny jako potenciálně protisocialistické, odcizené lidu i vznešeným cílům, podléhající buržoazní ideologii a rejdu rozvědek, ochotné za slávu a peníze takřka ke všemu apod. Snažili se hrát na jistotu v běžném vědomí živelně vznikající nevráživost neprivilegovaných vůči do jisté míry privilegovaným, ale v dané době neměli v tomto úsilí úspěch.

Zmíněné skupiny a z nich vzeší politikové a ideologové sice svou živelností značně komplikovaly život stranickému reformnímu vedení a jeho ikonám a příliš celý vývoj urychlovaly a dráždily tak sovětskou elitu. Postrádaly nezbytnou míru politického realismu a jejich v průběhu Pražského jara však přes své potenciálně méně společenské a rozporné

postavení vystupovaly spíše jako nositelé společenského pokroku a celospolečenského zájmu a jejich značná část ideově setrvala na bázi protosocialismu či projektu socialismu a komunismu. Stačilo však 20 let normalizace a postnormalizace a při velkém třesku už tyto skupiny tíhnoucí ke skutečným nebo iluzorním omezeným zájmům sehrály aktivní roli při ideologické masáži občanů z pozic buržoazní ideologie a zájmů globálního kapitálu a kontrarevolučním politickým převratu a část jejich příslušníků i politických vůdců z těchto skupin se zapojila i do přebudování protosocialistické ekonomiky, zejména vlastnictví, na kapitalismus. Skutečnost, že tyto skupiny jednaly v průběhu Pražského jara živelně, pod různými vlivy a s velkými nejasnostmi, pokud jde o budoucí uspořádání, že je vedoucí síla procesu reformně orientovaný řídící, zejména stranický aparát nedokázal usměrnit a že dělnická třída myslela a reagovala spíše pod jejich vlivem než podle svých dlouhodobých zájmů, opět jen potvrzuje nereformovatelnost protosocialismu a nereálnost jeho přetvoření na skutečný socialismus. Ve společnosti se navíc takto zaměřená ideologie v potřebné intenzitě nevyskytovala. Hlavní politické heslo Pražského jara – „Socialismus lidskou tváří“ v sobě nezahrnuje ani poznání specifiky protosocialismu, ani vůli k jeho podstatnému přetvoření.

5. V podmínkách protosocialistické ČSSR (a ještě více v jiných zemích) nemohl uspět liberální politický pluralismus, který nebyl ničím jiným, než odstínem buržoazní demokracie, dle klasiků de-mokracie pro menšinu a diktatury pro většinu. Politický pluralismus a parlamentarismus politických stran (převážně buržoazních) byl použitelný v kapitalismu, kde byla jednota vlády kapitálu a funkčnost systému zajištěna plnou suverenitou a rámcovou shodou zájmů (zisk, vykořisťování) vládnoucí třídy. Při neexistenci jednotící vlastnické aktivity a rovnoprávnosti v protosocialismu, kde potenciální vládnoucí třídu nespojovala bezprostřední vazba na způsob hospodaření, ale spíše jen vzdálenější a obecnější politické zájmy (potřeba denního demokratismu, nechuť k perzekucím, nacionalismus atd.) bez vazby na charakter vlastnictví, muselo odstranění zjevné diktatury aparátu ztělesněné ve vedoucí úloze komunistické strany opřené o mocensko-potlačovací systém dříve či později vést k zájmovým střetům, které by otevřely cestu zahraničnímu kapitálu i nově se akumulujícímu domácímu kapitálu a také politickému vlivu kapitalismu (o tom, že by se země stala bojištěm a střetem zájmů protosocialistických vládnoucích tříd, zejména sovětské, na jedné straně a západního kapitálu a velmocí na straně druhé ani nemluvě. Určité symptomy formování ideologie těchto sil postsocialistické budoucnosti tu byly a pod tlakem SSSR by se dále rozvinuly. Na druhé straně se zdá, že i reformátoři připravovali jistý komplex mocensko-potlačovatelských opatření proti tvrdým obhájcům protosocialismu, což by rovněž nepřispělo k vzniku skutečného samosprávného socialismu. Přesto, že pro nás autory a naše přátele i mnoho lidí prožívajících Pražské jaro v mládí byla tato historická událost osudovou skutečností a zformovala náš kritický přístup k protosocialismu, jeho elitě i ideologii, museli jsme po dlouhých letech studia systému a další historické zkušenosti – destrukci protosocialismu v roce 1989 dát zapravdu těm nejtuzšíím stalinistům v tom, že by vítězství reformního křídla v roce 1968 bez zásahu SSSR nejspíše vedlo k stejnému pádu protosocialismu u nás, jako tomu bylo v době po listopadu 1989 V tomto smyslu nám zásah a normalizace skutečně zajistily cca 20 let poklidného života ve zlaté kleci protosocialismu.

Tento odklad byl ovšem drazé zaplacen obrovskými škodami na morálce a vědomí občanů vztahujícím se k projektu komunismu a neobyčejně ztížil restart směrem ke skutečnému socialismu. Kdyby pád systému proběhl bez dalšího dvacetiletého vyhánění systému a plýtvání zdroji i morálkou lidí, nemusel by být tak totální a vracet se tolik zpět, jako se to stalo po r. 1989. Mohly se vyprofilovat síly schopné klást odpor a získávat přitom potřebné zkušenosti a vytvářet si i ekonomické základy – např. rozvojem těch forem podnikání, které ohlašovaly agrokomplexy v čele se Slušovicemi. Kapitalismus nemusel dostat celý protosocialistický svět takřkajíc „na stříbrném podnose“ a jeho krize mohla dokonce krizi protosocialismu předběhnout.

Otázka „Co by kdyby?“ je sice legitimní a pokusy na ni odpovědět budou pokračovat, není však plně legitimní z hlediska předmětu naší analýzy. Z hlediska tohoto předmětu můžeme jen konstatovat, že v lůně protosocialismu nevyrostly základy pro skutečný, tj. samosprávný způsob hospodaření, pro zaměstnanecké vlastnictví dotažené až do nejvyšších pater a překračující výrazné hranice ekonomiky. Parafrázujeme-li Marxe a Engelse v Manifestu – nevznikly zbraně, jimiž by bylo možné prosadit socialismus a nevyrostli ani ti, kdo by byli schopni se jich chopit. Industriální dělnická třída byla schopna podpořit jinou sílu v boji za progresivní překonání protosocialismu, ale nebyla schopna tento boj vést a dostatečně působit na politické elity. Vůdcem pohybu se stal nedostatečně společensky za-interesovaný řídicí aparát a jemu příbuzné skupiny inteligence, resp. část tohoto aparátu a inteligence, i když dočasně většinová. Je proto logické, že v momentu střetu se projevila jeho nedůslednost a dvojakost. Nejen tvrdí odpůrci změn, ale rozhodující část aparátu nakonec pochopila, že v jejích zájmu je uchování podstaty systému, že základní model protosocialismu je v dané realitě jediným, který můžeme, byť i dočasně, fungovat a podřídila se tlaku elit ostatních protosocialistických zemí, zejména SSSR. Přímo symbolem tohoto vyčerpání revolučnosti řídicího aparátu je aktivní vstup Gustava Husáka do politiky a odchod živelně tápajícího Alexandra Dubčeka. S ním i s dalšími reformátory, kteří neobrátili kabáty (resp. k tomu ani nedostali šanci), odešla nejen reformní ideologická varianta a všechny demokratizační politické vymoženosti, ale i pracně prosazené prvky samosprávného vlastnictví na podniku. Na druhé straně staronová „realistická“ politická elita pochopila a dala najevo, že je pro její zájmy a vůbec i jen udržení moci nepřijatelná nějaká nová historická podoba krvavých procesů 50. let, po které volali nejtvrďší konzervativci. Tuto skutečnost posléze vzali na vědomí i protosocialističtí sovětští „jestřábi“, a to ani ne tak z důvodů humanitních, ale z pragmatického propočtu výhod a nevýhod, které by ČSSR jako krvavý bolák přinesl jejich mocenským protivníkům na západě, kde i tak „internacionální pomoc“ a „normalizace“ silně otřáslы prosovětským i vůbec komunistickým a levicovým táborem. Dostáváme se tedy k závěru – k tomu, že přes svůj značný význam a dopad na životy velkého počtu lidí, a to nejen v ČSSR, bylo Pražské jaro jenom nejvážněji a v nejpříznivějších podmínkách rozvíjeným pokusem o socialistické přetvoření protosocialismu. Bylo spíše masovým politickým střetem (nikoli pučem či spiknutím rozvědek, které zmanipulovaly veřejnost), než sociální revolucí a nemělo šanci na úspěch.

V/e Progresivní odkaz Pražského jara i celého protosocialismu v dlouhodobém dějinném kontextu

To však neznamená, že přejmeme povrchní až nenávistné odsouzení tohoto hnutí v normalizační ideologii i polistopadovém stalinismu a že i vedoucí osobnosti „osmašedesátníků“ budeme hodnotit tím posměvačným dehonestujícím způsobem, jaký zazníval z úst normalizátorů i jejich služebníků či polistopadových pohrobků.⁴⁷ Politický úspěch či neúspěch nemůže být pro marxistu dostatečným kritériem hodnocení osobnosti či politického či ideologického proudu. Zvláště odporná je snaha dehonestovat celý pokus o reformu protosocialismu akcentováním různých osobnostních nedostatků vůdců reformního křídla – zejména A. Dubčeka a J. Smrkovského. Velmi to připomíná postupy různých kontrarevolučních monarchistických a klerikálních sil po porážce revoluce v Anglii či Francii, kde představovaly osobnostní rysy Cromwella, Robespierrea, Marata, Dantona, Napoleona, ale také utopických socialistů aj., zvláště vděčný materiál, přičemž rysy představitelů reakce (Ludvíka XVIII., Karla I. a II., Metternicha, Talleyranda, Františka Josefa I. aj. – v Rusku Romanovců až po toho posledního, reakčních ministrů, policejních náčelníků apod.) – zůstávaly jaksi mimo tyto vysoké nároky vznášené na revolucionáře a reformátory. Je samozřejmé, že historie pracuje s těmi osobami, které má k dispozici a že se řada osob ukáže ne dost vybavenými pro roli, která na ně padla. Mezi vůdci velkých společenských pohybů lze vždy diferencovat – v marxismu hlavně podle míry integrity osobnosti, schopnosti podřídit osobní zájem zájmu sil, v jejichž čele stojí či které ovlivňuje (viz Jan Hus), podle schopnosti poznat a porozumět jevům, volit přístupy humánnější či krutější atd. V marxistickém hodnocení však vždy jde především o tom, jak dalece dokázala daná osobnost zachytit (ne vždy vědomě) směr společenského pokroku a třídu, která byla jeho nositelem, adekvátnost prostředků k jeho dosažení a jednat i myslet podle toho. I mezi osmašedesátníky bychom mohli takto diferencovat – např. mezi vcelku průměrnými představiteli stranické špičky A. Dubčekem, O. Černíkem a J. Smrkovským, které události spíše nesly, mnohdy proti jejich vůli, a daleko koncepčněji uvažujícími politiky i intelektuály, jako byl především O. Šik, F. Kriegel, který projevil i vysokou mravní integritu, Z. Mlynář, B. Šimon, V. Slavík, Martin Vaculík, J. Šabata, M. Hýbl, V. Mencl, J. Pelikán, V. Šilhan, J. Hermach, J. Šabata a mnoho jiných. Nebyly to jen tyto osobnosti takřkajíc „1. linie“, ale byly zde i mnohdy vzdělanější, aktivnější a statečnější osobnosti druhé i dalších linií – např. historikové na katedře dějin MDH FF UK, řada vědců a pedagogů VŠP ÚV KSČ, Ústavu dějin KSČ i KSS, příp. vojenských škol. Naše koncepce vděčí za svou existenci klíčovým podnětům, vzešlým z marxistického studia PhDr. Antonína Fleka, v době Pražského jara vědeckého pracovníka Ústavu marxismu-leninismu ÚV KSČ, který přes ztrátu květiny (stranicovou důtku) nebyl normalizací vyhozen z oboru, ale jeho myšlenky neprošly přes normalizační síto, prakticky nebyly publikovány a autorem samým přestaly být rozvíjeny. Na různých neměli ustláno kvůli osmašedesátnickým hříchům ani další naši inspirátoři – prof. Ing. Zdeněk Hába, CSc., propagátor zaměstnanectví a vlastnictví, a Miloslav Formánek, CSc., který se v době Pražského jara pokoušel klást základy marxistické politologie. Všichni tři jmenovaní se anga-

⁴⁷ Srv. POUČENÍ Z KRIZOVÉHO VÝVOJE VE STRANĚ A SPOLEČNOSTI. Praha: SPN. 1988.

žovali pro rozvoj marxistického myšlení i v 70.-80. letech, včetně tehdy politicky velmi riskantní přípravy reformy společnosti v 80. letech. I když jejich odborná kariéra skončila pádem protosocialismu, neutekli od praporu a do posledních chvil se angažovali v odborném zázemí KSČM. Příkladů podobných ubíjení marxisticky myslících talentů nejprve normalizací a později „plyšákem“ by bylo možno uvést mnohem víc. V zájmu spravedlnosti je však třeba říci, že ani normalizační oficiální věda zemí sovětského bloku, zejména sovětská, nebyla pouští marxistického myšlení, a dokonce práce některých tuhých konzervativců a normalizací na výsluní vynesných oficiálních koryfeů dokázaly rozvíjet marxismus a obohacovat společenskovědní diskurs, podobně jako když v klášterech dob temna kvetla humanistická vzdělanost a osvěcenství. Jako příklad musíme uvést dalšího našeho inspirátora z normalizační éry, RSDr. Ivana Hrůzu, CSc., vedoucího katedry vědecké-ho komunismu na VŠP ÚV KSČ, po listopadu tuhému stalinistu, myslícího a jednajícího v rozporu s řadou prvků svého vlastního učení. Nicméně – jak praví lidové přísloví – jedna vlaštovka (v tomto případě celé hejno marxisticky a tvořivě myslících lidí) jaro nedělá, což platí i o jaru pražském. Byli také mnozí dnes zapomenutí bojovníci a tvůrci v regionech, kteří nesli na svých bedrech konkrétní realitu probíhajících procesů a doplatili na to stejně, ne-li víc, než někteří špičkoví vůdci a tvůrci z center. Přes všechny nedostatky Pražského jara je třeba vzdát s odstupem let úctu těm, kteří i v těchto podmínkách, stejně jako kdysi ruští bolševici (podobně neschopní předvídat, co jejich pokus uvede do pohybu, kteří byli povražděni či vězněni Stalinovým režimem), sehráli svou předem prohranou, ale nicméně hrdinskou roli na dějinném jevišti. Mnozí z nich za to zaplatili kvalitou svého dalšího života, zejména tím nejcennějším – ztrátou možnosti věnovat se těm druhým pracovním činnostem představujícím ve společenské dělbě práce určité člověkatvorné privilegium. Škoda jen, že neblahé zkušenosti z porážky a normalizace přerušily nadějný vývoj marxistického myšlení u řady tvořivých osobností a vedly k jejich příklonu k různým variantám buržoazní ideologie, i když většinou levicovým. Ještě větší škoda je, že v průběhu dalších dějinných peripetií i dnes nacházíme řadu těchto bývalých demiurgů pokusu o socialistickou reformu mezi stoupenci obnoveného kapitalismu, kam mnohé z nich zahnaló úporné pronásledování ze strany normalizačních vítězů. Ti opět potvrdili platnost zákona slepoty odcházející třídy, když ani v posledních dnech existence systému nedokázali využít značně prokomunistického potenciálu osmašedesátníků, zejména z Obrody, a spojit se s nimi při organizovaném odchodu od moci. Místo toho vsadili na tak pochybné osobnosti a loutky kapitálu, jako byl V. Havel, čímž i v závěru systému dokázali způsobit obrovské škody. Vyústěním naší analýzy ale nemůže být jen ocenění hrdinského zápasu historii známých revolucionářů a reformátorů, kteří podobně jako kdysi Jan Hus a Jeroným Pražský, J. J. Rousseau, G. Babeuf, M. Robespierre, J. P. Marat, L. Saint Just, utopičtí socialisté a později blanquisté a komunardi, nemluvě o ruských a sovětských, kubánských i jiných revolucionářích, „šturmovali nebe“ i když nevěděli, jakou roli plní a co mohou dokázat. Musí zde být především ocenění celých generací poctivých pracujících lidí, kteří spojili svůj osud s překonáním kapitalismu, vědomě či nevědomě k němu vytvářeli alternativu a nepodlehli lákadlu buržoazní ideologie, naopak obětovali systému to nejlepší ze svého života. Ať už se k nim společenské procesy zachovaly takovým či onakým způsobem, neměli by podléhat tvrzení na jedné straně buržoazie, na druhé stalinistů, že uznání minulého systému a v jeho rámci i Pražského jara znamená totéž,

co pohrdání jejich celoživotním dílem. Tento poznatek by naopak měl být zdrojem optimismu, potvrzením toho, že projekt socialismu a komunismu není něčím zločinným a nadobro poraženým, že má ještě mohutný vývojový potenciál, i když je dočasně v útlumu.

Poněkud v rozporu se suchým jazykem i stylem vědeckého pojednání nemůžeme skončit náš text jinak než veršem ze staré dělnické písně, jakkoli utopicky dnes zní:

„I kdybychom padli všichni, vstanou noví bojovníci, rudý prapor zavlaje.“

Seznam použité literatury a pramenů

- ABALKIN, L., I., *Dialektika socialistickej ekonomiky*. Bratislava: Pravda. 1984.
- BONDY, E., *Otázky bytí a existence*. Praha: Svobodné slovo, 1967.
- BONDY, E., *Útěcha z ontologie*. Academia, Praha 1967.
- CVIKLOVÁ, Lucie, *Politické a společenské postavení bývalých československých nomenklaturních elit v období tzv. Normalizace. Okolnosti jejich rozkladu a vybrané aspekty jejich adaptace*. In: Studie národohospodářského ústavu Josefa Hlávky. Praha: NÚ Josefa Hlávky, studie 6/2008. ISBN 80-86729-41-9.
- CVIKLOVÁ, Lucie. *Rozklad nomenklaturního vlastnictví a postprivatizační proměny formálních a neformálních vztahů na podnikové úrovni*. In: Studie národohospodářského ústavu Josefa Hlávky. Praha: NÚ Josefa Hlávky, studie 9/2002, 123 s.
- DJILAS, M., *Nová třída: Kritika soudobého komunismu*. Curych: Demos.1977.
- DEUTSCHER, I., *The Unfinished Revolution: Russia 1917–1967*. London: G. M. Trevelyan lectures, 1967.
- DZIEDZINSKÁ, L., *Inteligence a dnešek*. Praha: Melantrich.1968.
- ENGELS, B., *Anti-Dühring*. In: Spisy, sv. 20. Praha: Svoboda.1966. s.184-187, 292.
- FLEK, A., *Pracovně profesionální a sociálně ekonomický aspekt dělby a kooperace práce*. In: Sociologický časopis 1977/2.
- FLEK, A., *Způsob výroby a sociální struktura*. Nepublikovaná verze kandidátské práce. Osobní archiv J. Hellera.
- FORMÁNEK, M., *Socialistická robotnícka trieda*. Bratislava: Pravda-1985.
- GOČEV, P., *Rehabilitace pracovní teorie hodnoty*. In Praha: VŠE. /online/. Dostupné: <http://www.nb.vse.cz/Gocev/cit.7.6.2011/>.
- HÁBA, Z., *Socialistické společenské vlastnictví*. Praha: SPN. 1975.
- HÁBA, Z., KŘÍŽEK, M., *K základním teoretickým otázkám politické ekonomie socialismu*. In: Politická ekonomie 1971/2.
- HELLER, J., *Protosocialismus – první historický krok za hranice kapitalismu*. In: Socialismus pro 21. století. Sborník statí. Praha: TAP ÚV KSČM. 2008.
- HELLER, J., NEUŽIL, F., *Kdopak by se Marxe bál?* Praha: Futura, a. s., 2011.
- HOLUBEC, S., *Socialismus mezi minulostí a budoucností*. Praha: KSČM. s. 3-6. /online/ Dostupné: <http://www.kscm.cz/rubrika/Naše-politika/odborné-zázemí/TAP/>, Studie a vystoupení. /cit. 6.6.2011/.
- HRUZA, I., *Aktuální otázky historického poslání a vedoucí úlohy dělnické třídy*. In: Dělnická třída a současnost. Praha: Svoboda.1973.

CHLUMSKÝ, Jiří, JANIŠ, Jindřich. *Státně kapitalistické tendence ve vyspělých zemích*. Praha: Vyd. ÚV KSČ. 1965.

CHLUMSKÝ, J., CHYBA, A., JANIŠ, J., RUMLER, M., SLÁDEK, J., SMETANA, L., URBAN, L., *Kapitalismus našeho věku*. Praha: NPL. 1966. 423.

KELLER, J., *Tři sociální světy: sociální struktura postindustriální společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2010.

KOLEKTIV. *Učebnice politické ekonomie pro vysoké školy. Základní kurs*. Praha: Praha:Svoboda. 1984. s. 85-386.

KOSOLAPOV, R., I., *Socialismus. K otázkám teorie*. Praha: Svoboda 1982.

¹KOŠTÁL, Z., *O podstatě tzv. Pražského jara a jeho interpretacích. /45.výročí/. K referátu 16.4.2013*. Praha: SMKC. /online/. Dostupné: <http://www.komsomol.cz/>. /cit.2.1.2018/.

LENIN, V., I., *Stát a revoluce*. In: LENIN, V., I., Spisy, sv. 25. Praha: SNPL.1956.s. 393-505.

LENIN, V., I., *Velká iniciativa*. In: LENIN, V., I., Spisy, sv. 29. Praha: SNPL.1959. s. 405-430.

LENIN, V., I., *Usnesení ÚV KSR (b) z 12.1.1922: „O úloze a úkolech odborů za nové ekonomické politiky.“*, In: LENIN, V., I., SPIŠY, sv. 33. Praha: SNPL.1955. s. 99-100.

MACHONIN, P. a kol., *Sociální struktura socialistické společnosti: sociologické problémy soudobé československé společnosti*. Praha: Svoboda, 1966.

MACHOVÁ, D., *Aktuální problémy zbožně peněžních vztahů a zákona hodnoty za socialismu*. Praha: Nepublikovaná práce – podkladová studie pro potřeby IVVK. ČSAV – Osobní archiv J. Hellera. 1988.

MENCL, V., *Křižovatky dvacátého století*. Praha: Naše vojsko.1990, s. 132.

MARKS, K., *Sočinenija, t. 47, otd. I. Moskva: Izd. polit. liter.* 1973. s. 3-189.

MARKS, K., *Process proizvodstva kapitala /Okončanie/*. In: MARKS, K., Sočinenija, t. 48, otd. I. Moskva: Izdatelstvo političeskoj literatury. 1980. s. 3-117.

MARKS, K., *Rezul'taty neposredstvennogo proizvodstva*. In: Sočinenija, t. 49. Moskva: Izdatelstvo političeskoj literatury. 1974. s. 3-136.

MARX, K., *Ekonomicko-filozofické rukopisy z roku 1844*. Praha: Svoboda.1978. s. 53-60.

MARX, K., *Rukopisy „Grundrisse“, sv. II*. Praha: Svoboda 1974.

MARX, K., *Kapitál, sv. I*, Praha: SNPL.1954. s. 356-357.

MARX, K., *Kapitál, sv. //*, Praha: SNPL.1955. Kap. VI/I a II.

MARX, K., *Kapitál, sv. III/1*, Praha: SNPL.1956. s.157-222.

MARX, K., *Teorie o nadhodnotě sv. I.*, Praha: SNPL, 1958.

MARX, K., *Kritika gothajského programu*. In: MARX-ENGELS, Spisy, sv.19. Praha: NPL.1966. s. 47-57.

MARX, K., ENGELS, B., *Německá ideologie*. In: MARX-ENGELS, Spisy, sv.3. Praha: SNPL.1958. s. 81.

MARX, K., ENGELS, B., *Manifest komunistické strany*. In: MARX-ENGELS, Spisy, sv. 4. Praha: SNPL. 1958. s. 435-437.

MEDVEDEV, V., A., *Socialistická výroba*. Praha: Praha: Svoboda. 1981.

MLYNÁŘ, Z., *Československý pokus o reformu 1968: Analýza jeho teorie a praxe*, 1975.

MLYNÁŘ, Z., *K teorii socialistické demokracie*, Praha: 1961.

NEUŽIL, F., *Souvislost mezi marxistickým pojetím všeobecné práce a utvářením třídně socialistického uvědomění dělnické třídy*. In: Socialismus pro 21. století. Sborník statí. Praha: TAP ÚV KSČM. 2008. s. 168-173.

NIKIFOROV, V., N., *Východ a světové dějiny*. Praha: Svoboda 1980, s. 168-169.
POUČENÍ Z KRIZOVÉHO VÝVOJE VE STRANĚ A SPOLEČNOSTI. Praha: SPN. 1988.
RANSDORF, M., *Nové čtení Marxe, I. díl*. Vimperk: Futura.1996.
ROŠKO, R., *K teorii zblížovania robotníckej triedy a inteligencie*. In: Sociológia, 1986/2.
RUTKEVIČ M. N., *Proces sblížování tří a sociálních skupin*. Praha: Svoboda. 1985.
SLEJŠKA, D., *Možnost samosprávného modelu v našich podmínkách*, Filosofický časopis, 1969/3.

STALIN, J., V., *Otázky leninismu*. Praha: SNPL. 1954. s. 526-528.
STALIN, J., V., *Ekonomické problémy socialismu v SSSR*. Praha: SNPL. 1955. s. 26-30.
ŠÍK, O., *Ekonomika, zájmy, politika*. Praha: NPL. 1962.
ŠÍK, O., *Plán a trh za socialismu*. Praha, Academia.1967.
ŠÍK, O., *K problematice socialistických zbožních vztahů*. Praha: Nakladatelství ČSAV. 1964.
TEJKL, M., *Historie téměř detektivní aneb Co Marxovi bránilo ve vydání dalších dílů Kapitálu*. In: Britské listy 2008/6/20.
TROCKIJ, L., *Zrazená revoluce*. Brno: Doplněk. 1995.
UHL, P., *Program společenské samosprávy*, Kolín n. Rýnem: Společné vydání, Index (Kolín nad Rýnem) ve spolupráci s informačními materiály (Západní Berlín), 1982.

Zpracoval PhDr. František NEUŽIL ve dnech 14. – 19. února 2018.

O autorovi:

PhDr. Josef Heller, CSc.

1947- 2018. Absolvoval FF UK obor historie-politická ekonomie. Od r. 1983 vědecko-pedagogický pracovník – zástupce vedoucího katedry ML Institutu vzdělávání vědeckých kádřů ČSAV. Od r. 1990 analytik KSČS a KSČM a člen Rady CSTS.. Autor řady knih s tématem tzv. prosocialismu a nedogmatického marxismu.

Jiří Malínský

Skutečné místo Ledna 1968

v dějinné paměti

budoucích Čechů a Evropanů

Závažné zamyšlení zesnulého reformního komunisty-leninovce Josefa Hellera (1947–2017) nad společenským významem a váhou Pražského jara, jak byl později nazván reformně komunistický experiment revolučního roku 1968, zůstává i po autorově smrti stále *vykřičníkem v sebereflexi Komunistické strany Čech a Moravy*. Po třicet let zápasí rovně-nerovně s břemenem dědictví sovětizace a stalinismu, který v různé míře (nejcitelněji na přelomu čtyřicátých a padesátých let) ovlivnil vývoj československé společnosti až do konce osmdesátých let minulého století.

Oprávněné pocity, že oněch čtyřicet let, uvozených dvouletkou Gottwaldovy třetirepublikové vlády a navazujících na volební reformně komunistický program z r. 1946 (blíže okolností jeho zrodu a vazby na Košický vládní program líčí ve svých vzpomínkách tehdejší členka vedení KSČ Marie Švermová), přineslo řadu nepopíratelných úspěchů, nemohou mít celou řadu protiprávních aktů tzv. politických procesů, které nejprve postihly řadu potenciálních spojenců KSČ – demokratické strany typu dr. Milady Horákové nebo generálů Heliodora Píky a Karla Klapálka, aby posléze řádily v nejužším vedení KSČ s vrcholem v Slánském procesu na podzim 1952 i ekonomických subjektivismů, které začínaly být napravovány Rozsypalovou reformou na konci padesátých let, po nichž po zhroucení třetí pětiletého plánu r. 1963 nastoupilo pětiletí ekonomických reforem spojených se jménem akademika-malíře Oty Šika na konci Novotného éry.

Z uvedených faktů je patrné, že Leden 1968 byl výsledkem složitého politického procesu, který započal již na konci Gottwaldova života, jak ve své podnětné knize *Kultura a politika v Československu 1945–1956* (v Česku poprvé r. 1998) vyložil synovec Alexeje Čepičky, někdejší reformní komunist Alexej Kusák (1929–2017). Jeho součástí se stal volný, byť bedlivě prověřený přístup řady komunistických intelektuálů do historických archivů i snaha napravit nejhorší omyly (v řadě případů i zločiny) padesátých let. Ve zralejší fázi této sebereflexe, povzbuzené proslulým Chruščovovým projevem na XX. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu r. 1956, i II. sjezdem Svazu československých spisovatelů v dubnu 1956 a posléze celostátní konferencí KSČ (25. 9.–27. 9. 1956) postupoval zrod renesance leninského reformního křídla především v řadách stranické inteligence.

Proto sílí volání po nápravě křivd, jež vrcholí na XII. sjezdu KSČ (1962) pod vlivem dobového chruščovovského *tání*. Spolu s tehdejší představou o dobudování socialismu, těžící z finančního polštáře tak řečené měnové reformy (1953), také duchovní myšlení spěje ke snaze

o dobudování socialistického životního stylu (kniha *Civilizace na rozcestí*, určená XIII. sjezdu KSČ /1966/, později na dlouhá léta zakázaná normalizací pro údajnou kontrarevoluci). *Obrodný proces*, vyhlášený XII. sjezdem, jehož první tváří se stal Antonín Novotný (1905–1975), dále pokračoval a sílil. Během několika příštích let dozrává podhoubí přemýšlivé části KSČ a probíhající sblížení stranické i občanské umělecké a vědecké společenskovední inteligence. Obroda myšlení tlačila stále silněji na stalinistickou nadstavbu a dostávala se stále citelněji k období *kultu Stalinovy osobnosti* padesátých let. Činnost Kolderovy a zejména barnabitské rehabilitační komise (1963, jejím členem byl i Alexander Dubček) vyvedla z vězení stovky a tisíce vězňů padesátých let a významně urychlila jejich občanské a v řadě případů i politické rehabilitace (mezi jinými Josefa Smrkovského (/1911–1974/, dr. Gustáva Husáka /1913–1991/ nebo národního umělce Laca Novomeského /1904–1976/). A vedla i k politickým důsledkům: z premiérského křesla byl odvolán někdejší Novotného prezidentský konkurent Viliam Široký (1902–1971) a uzavřely se politické dráhy policejních-bezpečnostních ministrů Karla-Karola Bacílka (1896–1974), Ladislava Kopřivy (1897–1971) a řady dalších. Po XIII. sjezdu tyto tlaky dále zesílily a r. 1967 vyvrchly v několika událostech, jež byly projevem nastupující krize režimu.

Nejen IV. sjezd Svazu československých spisovatelů a předčasný odchod vládní a stranické (komunistické) delegace z něj nebo neblaze proslulé strahovské události či Novotného politická sebevražda v Matici slovenské přispěly k nárůstu nespokojenosti a rozevírání dlouhá léta neřešených problémů především v podvyživených investicích do infrastruktury. Říjnové a prosincové plénium ÚV KSČ vyústilo do pléna lednového a nedobrovolného Novotného odchodu z vedoucí stranické funkce. Leden 1968 byl jen jednou ze systémových krizí *protosocialismu*, jak tento stalinismem protkaný systém nazýval Heller. Pražské jaro, počínající březnovým výbuchem svobody, bylo podpořeno prestižní skupinou starých, předválečných členů KSČ, mezi nimiž nechyběly ani Marie Švermová a Marie Zápotocká. Z druhé strany se formovala ultrastalinistická skupina kolem Josefa Jodase, zvaná podle místa svých schůzek Čechie. A mezi lednem–březnem/dubnem 1968 se profilovalo Dubčekovo vedení KSČ, které se prezentovalo *Akčním programem*, jenž se měl stát základem programatického ruchu směřujícího ke zpracování dlouhodobého programu KSČ. Období Pražského jara bylo krátké, ve své podstatě trvalo necelý půlrok, jakkoliv jeho výhonky působily až do podzimu 1969. A potlačeny byly až v průběhu let 1970 a 1971; za rozhodující bod lze považovat zveřejnění publikace *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ* (10. 12.–11. 12. 1970).

Socialismus s lidskou tváří (termín akademika Radovana Richty) navazoval na reformní týmy obrodného procesu šedesátých let a usnesení XII. a XIII. sjezdu KSČ. Byly to týmy pro ekonomickou reformu (akademik Ota Šik), politickou reformu (doc. Zdeněk Mlynář, jehož tajemníkem byl Petr Pithart), pro vědeckotechnickou revoluci (akademik Radovan Richta) a řada dalších skupin a týmů s tímto reformním zaměřením, jež směřovala k *obrodě původních cílů socialismu dvacátých, třicátých a čtyřicátých let* minulého století.

Josef Heller v tomto kontextu ve své analýze vychází ze sovětského socialistického modelu, jak se vykrystalizoval během třicátých let a zejména průběhem ruské (sovětské) Velké vlastenecké války v první polovině čtyřicátých let (*protosocialismus*). Tato vývojová stádia se po r. 1953 vsákla do erenburgovsko- chruščevovského *tání*, které bylo reakcí na nejhorší výstřelky stalinského stalinismu (stalinismus ve své pronikavé knize *Nové čtení Marxe* definuje

Miloslav Ransdorf jako přetrvávající recidivu válečného komunismu a jeho často až subjektivistických výstřelků, jež byly jednak reakcí na existenční boj leninovského bolševického režimu v jeho zakladatelských letech, jednak živelnou konfrontací stalinského a leninského řízení společnosti). Není náhodou a je jen zdánlivým paradoxem, že základní myšlenky tání zformuloval na konci svého života Stalinův nohsled sovětskou veřejností nenáviděný Lavrentij Berija (1899–1953).

Hellerův pohled na protosocialismus, tj. *dirigistický sovětsko-socialistický model*, je názorem člověka, který si byl vědom některých jeho neoddiskutovatelných předností, ale i nepřehlédnutelných záporů a je provázen přesvědčením, že šlo o *útvár přechodný a historicky jen dočasně udržitelný*. „Svůj“ protosocialismus podrobuje všestranné marxistické analýze, založené na Marxových a Engelsových pracích a v mnohém přitom ve své studii vychází i z výtěžků dobových i polistopadových domácích prací nejen filozofických a politologických, ale i ekonomických. Konstatuje také potřebnost životně důležitého *imperativu jeho vývojového překonání*.

Stejnou metodou postupuje i při rozboru Ledna 1968 (Pražského jara) a podrobně zkoumá jeho reformní náměty i atmosféru, v níž k reformním změnám docházelo. Za vedoucí osobnosti tohoto leninského reformního komunismu označuje prvního tajemníka ÚV KSČ Alexandra Dubčeka (1921–1992) a jeho blízkého spolupracovníka Josefa Smrkovského (1911–1974), někdejšího místopředsedu první České národní rady a výraznou postavu únorového převratu 1948 (na fotografii z balkónu paláce Kinských stojí vedle Klementa Gottwalda), posléze posledního předsedu Národního shromáždění a současně i oběť politických procesů padesátých let minulého století.

Co se Hellerovi do rukou zjevně nedostalo, to byly *dokumenty přechodného vysočanského sjezdu* (22. srpen 1968). Proto také otazníky, které si tento komunistický myslitel klade, postrádají výhledovou sebereflexi reformního leninského proudu. XIV. sjezd KSČ, který se měl konat 9. září 1968, měl podle nich vytvořit *masivní prostor pro celočeskoslovenskou demokratickou diskusi*, již měl r. 1971 uzavřít XV. sjezd KSČ, na němž mělo být rozhodnuto o dalším směru vývoje tehdejší společnosti. Aby obraz těchto leninovců – *jdoucích cestou Šmeralovou, Kalandrovou a Guttmanovou*, ale i manželů Švermových – byl úplný, je nutné dodat, že Dubčekovo vedení *se nevzdalo žádného z mocenských nástrojů*, kterých komunistické hnutí postupně nabylo v letech 1944–1948. Tato má konstatace mj. vede i k závěru *o neobyčejně rychlé dynamice Pražského jara* a o zřejmé historicky měřeno *raketové rychlosti změn jeho tvaru*. (Jedno z varovných hesel československé srpnové komunistické i nekomunistické rezistence znělo „Lenine, probuď se, Brežněv se zbláznil!“).

Průvodním, jistě přechodným, ale nikoliv přehlédnutelným jevem tohoto reformního času byl *nebývalý vzestup autority KSČ a neuvěřitelná popularita jejích vedoucích představitelů* Dubčeka, aktivního účastníka Slovenského národního povstání, Smrkovského, někdejšího interbrigadisty a vůdčí osobnosti poválečného krajského výboru KSČ v Praze, dr. Františka Kriegla, CSc. (1908–1979), v době Pražského jara předsedy ÚV NF ČSSR, třetího legionářského prezidenta armádního generála Ludvíka Svobody (1895–1979), hrdiny od Zborova, Bachmače, Sokolova, Kyjeva, Dukly, i předsedy vlády, dělnického ekonoma ing. Oldřicha Černíka (1921–

1994). Do tohoto výčtu patřili také již zmínění výrazní slovenští intelektuálové dr. Gustáv (Augustín) Husák, CSc., i národní umělec, básník a publicista i přední československý činitel Laco Novomeský, s nimiž, stržena Dubčekovými reformními snahami, šla i slovenská inteligence a občanská veřejnost (je nutné zmínit i Dubčekovo pětileté bratislavské působení ve funkci vedoucího tajemníka ÚV KSS na přelomu první a druhé poloviny šedesátých let).

Nepříliš připomínaným jevem prvních dnů sovětské okupace Československa je i skutečnost, že byly veřejně mezi vzniklou veřejností rozhazovány přihlášky ke vstupu do KSČ, jež nejenže nebyly trhány, ale v tisících případech také vyplňovány a odevzdávány (podle neoficiálních údajů do KSČ tehdy touto cestou vstoupilo kolem 40 000 lidí). Mráz z Moskvy, jak tento stalinistický přístup pojmenoval tehdejší tajemník ÚV KSČ prof. Zdeněk Mlynář (1930–1997), způsobil nenapravitelné škody nejen myšlenkou socialismu a leninismu, ale historickou spravedlností poznamenal i SSSR a také celý globální protosocialistický experiment. Někdejší zakladatelské mládí, neschopné zvládnout vývojovou přeměnu dělnictví do generačně odstupňované sociální metamorfózy hodnot i životního stylu středních vrstev, postupně retardovalo do *pozdně stalinistické zkostrnatělé stařeckosti*.

Proto také na závěr těchto zběžných poznámek, jež dokreslují nejen pozadí tématu Hellerova úvahového, myšlenkově neobyčejně poctivého textu, ale zprostředkovaně i jeho zoufalství ze sebevražedného kursu československého komunistického hnutí, které mi nejdenní svěřil během našich nočních, většinou telefonních rozhovorů, zdůrazňuji i jeho hodnocení Ledna 1968, jež ho přibližuje i k obdobně strukturovanému Ransdorfovu odkazu: „*Přes všechny nedostatky Pražského jara je třeba vzdát s odstupem let úctu těm, kteří i v těchto podmínkách, stejně jako kdysi ruští bolševici (podobně neschopní předvídat, co jejich pokus uvede do pohybu, kteří byli povražděni či vězněni Stalinovým režimem), sehráli svou předem prohranou, ale nicméně hrdinskou roli na dějinném jevišti. Mnozí z nich za to zaplatili kvalitou svého dalšího života, zejména tím nejcennějším – ztrátou možnosti věnovat se těm druhům pracovní činnosti představujícím ve společenské dělbě práce určité člověkatvorné privilegium.*“ (s. 42 Hellerova rukopisu).

O autorovi:

PhDr. Jiří Malinský

*1951. Absolvent FF UK. Odborný pracovník a editor Prognostického ústavu ČSAV (1986-1993). Dlouholetý člen ústředního odborného zázemí ČSSD (od r. 1993) a zakladatel a předseda ústřední odborné historické komise (od r. 2003). Člen představenstva MDA (2009-2015) a člen správní rady Knihovny Miloslava Ransdorfa (od r. 2017). Specializuje se na dějiny českého dělnického socialistického hnutí 19. a 20. století.

Ladislav Šafránek

Co je a jaký byl náš socialismus? (Příspěvek k diskuzi)

Společnost, která se nevyrovnala se svou minulostí, si ji musí zopakovat, tvrdí historici i odborníci na globální problémy lidstva. To platí i pro naši KSČM. Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti spojené s čistkami ve stranických řadách potřebnou objektivní analýzou nebylo. Takzvaná „normalizace“, naopak přispěla k její dvě dekády trvající stagnaci. Obdobně tomu bylo s dosud nedokončenými pokusy o zhodnocení příčin, důsledků a vývoje strany a společnosti po listopadu 1989. Pokusů bylo hodně, v dlouhodobě připravovaném a neustále odkládaném dokumentu Socialismus pro (v) 21. století. Fatální krach idejí socialismu a faktické „vymizíkování“ prosocialistických sil z politické mapy Evropy je toho důsledkem a současně inspirací pro hledání reálných cest k obnově postavení a poslání komunistických idejí ve společnosti. Problém se fakticky člení nejméně do tří relativně ucelených bloků: od Února po Srpen, od Srpena po Listopad, od Listopadu po současnost.

Celou společnost lze v souladu s nejobecnějším členěním na základnu a nadstavbu dále rozčlenit na ekonomickou základnu společnosti, typ civilizace, ideologii a politiku. Chápat je lze jako vrstvy vertikálního členění společnosti řazené nad sebou, kdy ideologie a politika se neustále prolínají.

Jejich charakter a vzájemný vztah se různí podle toho, o jakou společnost jde: kapitalistickou, socialistickou, zdravou, dezintegrovanou, hybridní. Jakkoli se všechny tyto složky mohou jevit jako relativně autonomní, jakkoli je ekonomická základna mezi nimi určující, tvoří všechny jeden celek. To platí v kterékoli společenské formaci. V socialistické o to více, že je ve svých základech alespoň v teorii vědecky řízena. Porušování tohoto principu a faktický přechod na ad hoc systém řízení a správy společnosti nemohl vést k ničemu jinému, než ke stagnaci, deformaci a drolení systému. Naše společnost, jakkoliv měla být vědomě a cílevědomě tvořena, se postupně připodobňovala kapitalistické živelnosti.

Jevů a vývojových tendencí, které by v každé oblasti života naší společnosti vyžadovaly konfrontace s principy a zásadami socialismu jsou řady. Jaké jsou nejcharakterističtější?

Oblast ekonomické základny

Zde se rýsují tři základní mezníky. Prvním je nerealizovaná známá československá cesta k socialismu charakterizovaná stručně ministrem zahraničí Janem Masarykem po jeho návratu z Moskvy. Druhým mezníkem je rok zlomu 1960 spojený s poklesem HDP při současném vyhlášení vítězství socialismu v zemi a přijetím nové Ústavy. Konečně třetím boj a osud ekonomických reforem Kurta Rozsypala a konkurenční Oty Šika. Vášnivá diskuze a tvůrčí hledání bylo v souladu s ideou „normalizace“ nahrazeno plíživou stagnací a společenským kompromisem mezi věrchuškou a lidem. To vše vedlo strategii a taktice vývoje socialismu u nás, neodpovídající konkrétně historickým podmínkám.

V teorii i praxi šlo především o tabuizování samotného racionálního jádra „československé cesty k socialismu“ a navrhovaných reforem (v dalším období již nešlo o inovaci teorie a praxe socialistické ekonomiky, nýbrž pouze o její udržování v chodu) Připomeňme si, že osou odmítaných kvalitativně nových vstupů do teorie socialistické ekonomiky bylo samostatné podnikání podniků bez řízení ze strany společnosti jako celku, ze stran státu. Podnikání na základě působení tzv. tržních mechanismů. Konečně zárukou samouúčelného a tedy správného působení našeho vnitřního trhu mělo být jeho napojení na světový kapitalistický trh.

Osou kritiky této koncepce byla otázka po jejích důsledcích pro ostatní oblasti naší společnosti. Neobsahuje její racionální jádro rizika riskantní a hazardní? Zdá se, že kritérium socialistické správnosti naší ekonomiky (a v mnohém celé společnosti) byl redukován pouze na otázku, komu patří (primárně, formálně) výrobní prostředky, Vše ostatní jako by bylo vedlejší, druhotné). Jako by stávající vlastnická struktura byla optimální,

Avšak zespolečenštění výrobních prostředků není samoučelem. Neprovádí se proto, aby se podniky vzaly soukromým podnikatelům „jen tak“ a jinak se nic nezměnilo, nýbrž proto, aby spolu se zespolečenštěním výrobních prostředků mohla být kvalitativně přetvořena celá společnost, všechny její oblasti, aby se celá společnost mohla stát reálně demokratickou a hluboce humánní. Zdá se, že tato teze plně vyjadřuje rozdíl mezi idejemi a politikou KSČM a ČSSD. Rozdíl mezi socialismem a sociálním státem.

Organizační model společnosti

Nedoceneným důsledkem krizového roku 1968 a následující normalizace bylo přetvořené hledání nových cest rozvoje socialismu včetně jeho vlastnické a organizační struktury. Objevily se a částečně i zaváděly organizace a jejich akční podoby odpovídající kapitalismu volné soutěže, ale i moderním monopolním strukturám. Klasickým příkladem se stal faktický státní kapitalismus v rouše socialistických výrobních vztahů v Maďarsku. Nicméně i v Československu bujely pololegální i plně legální instituty založené na kapitalistických principech a jemu sloužící především v kultuře, sportu a dalších neformálních aktivitách.

Typ civilizace

Typickou oblastí rozvíjející se v rostoucí míře autonomně, byť pod vládní cenzurou a organizačními zásahy, byla kultura se svými dvěma liniemi: oficiální a šedou. Lze hovořit přímo o existenci paralelních kulturních struktur. Proti zjevné ideologické diversi se stát bránil nikoli věcnými argumenty, nýbrž slaboduchou represí. Deformace myšlení veřejnosti prostřednictvím omezování svobody tvorby se postupně stávala neúnosnou. Kulturní tvorba postupně přestávala vyjadřovat autenticitu skutečnosti. Veřejnost byla v rostoucí míře zamořována kulturou vnějšího efektu, kultem nejrůznějších hvězd masové spotřební kultury Západu, a to již dlouho před Listopadem. Krátce po zahájení „normalizace“ jsme nepochopitelně začali znovu pěstovat kult hvězd a hvězdiček z oblasti kultury a kult západního profesionálního sportu jako vrchol a cíl našich sportovců.

Obecně lze konstatovat „tvorbu“ výtvorů a hodnot odpovídajících masové spotřební kultuře a spotřebitelské společnosti Západu. Vládní tolerance těchto tendencí neměla jiný cíl, než zachování relativního sociálního a ideového kompromisu, relativního klidu mezi vedením státu a občanskou veřejností. Ve skutečnosti šlo ovšem o otevírání prostoru pro hodnoty západní kapitalistické civilizace, uzpůsobení našeho způsobu života, svých životních cílů a ideálů. Právě období kolem srpna 1968 založilo „tradici“ politiků – hvězd, tolik frekventovaných v současnosti. Smutné je, že jsme tváří v tvář buržoasní ideologii nechali postupně zahynout tradice spojené se vznikem a vývojem socialismu u nás a v ostatních socialistických státech. Tradice, které v posledních dvou dekadách s vysokým vypjetím a diferencovaně obnovujeme.

Ideologie a politika

V ideologické a zejména politické oblasti byl u nás po změně vlastnických vztahů největší kvas. Především v takových otázkách jako je třídní základna a třída vnitřní a zahraniční politiky proletářský internacionalismus, nacionalismus vers. vlastenectví. Socialistická a buržoasní demokracie, svoboda, nezávislost, suverenita, neutralita. Směs, ve které se orientovat a nalézat řešení bylo a je mimořádně obtížné.

Studujeme-li stav v kterékoli z těchto otázek všude zjistíme rozpornost, roztříštěnost, subjektivismus, voluntarismus. Naše společnost byla a nadále je (dokonce v rostoucí míře) dezintegrována, stav a vývoj v kterékoli z uvedených otázek určuje tu jedna, tu druhá politická síla. Vývoj společnosti je stále více determinován politickým cyklem na úkor plánovitého a koncepčního vývoje s dlouhodobou vizí. Tragické je, že se vnitropolitický a zahraničně politický charakter společnosti mění na vojenskostrategický.

Shrňme-li, pak musíme konstatovat, že se socialismem to u nás nebylo zdaleka tak v pořádku, jak si mnozí dosud myslí a nalhávají sami, zejména redukuje-li socialismus jen na otázku vlastnictví výrobních prostředků a k ostatním oblastem života přistupujeme jako druhotným, odvozeným.

O autorovi:

Mgr., Ing. Ladislav Šafránek, CSc., MBA

**1946. Bývalý dlouholetý politický pracovník. Nyní ekonomický a právní odborník působící v podnikatelské oblasti. Autor řady odborných studií, popularizačních článků a monografií v ČR i v zahraničí.*

Jan Zeman

Základní rysy moderního socialismu a (trvale) udržitelný rozvoj – systém ekonomických zákonů

1.1. Obecné ekonomické zákony, které platí ve všech společensko-ekonomických formacích, jsou:

- 1.1.1. zákon ekonomie času,
- 1.1.2. zákon růstu produktivity práce,
- 1.1.3. zákon růstu pravých lidských potřeb,
- 1.1.4. zákon závazného souladu výrobních sil s charakterem výrobních vztahů.

1.2. Zákony specifické pro kapitalistickou společensko-ekonomickou formaci:

- 1.2.1. základní ekonomický zákon kapitalistické společensko-ekonomické formace – zákon maximalizace zisku,
- 1.2.2. systémový ekonomický zákon kapitalistické společensko-ekonomické formace – zákon přirozené akumulace kapitálu (na jednom pólu společnosti se hromadí bohatství, na druhém chudoba),
- 1.2.3. zákon hodnoty a zákon oběhu neplnohodnotných peněz (zákony působící v otrokářské, feudální, asijské, kapitalistické a socialistické společensko-ekonomické formaci),
- 1.2.4. zákon klesající míry zisku, který prokazatelně působil v 19. století, podle všeho po roce 1945 nepůsobí, resp. jsou poměrně dlouhá období rostoucí míry zisku a poměrně dlouhá období klesající míry zisku.

1.3. Zákony specifické pro komunistickou společensko-ekonomickou formaci:

- 1.3.1. základní ekonomický zákon komunistické společensko-ekonomické formace – zákon společenského přivlastňování,
- 1.3.2. systémový zákon komunistické společensko-ekonomické formace – zákon plánovitého rozvoje,
- 1.3.3. zákon rozdělování podle práce, který je účinný v přechodném období, v nerozvinutém socialismu a v rozvinutém socialismu, ale nebude účinný ve vlastním komunismu, pokud vznikne,

- 1.3.4. zákon hodnoty a zákon oběhu neplnohodnotných peněz, které jsou účinné v otrokářské, feudální, asijské, kapitalistické a v částech komunistické společensko-ekonomické formace – v přechodném období, v nerozvinutém socialismu a v rozvinutém socialismu. Nebudou účinné ve vlastním komunismu, pokud vznikne.

Poznámka: tzv. reálný socialismus sovětského typu z důvodu vulgarizace odkazu klasiků pošlapával zákon hodnoty, což z ekonomického hlediska bylo jeho největší deformací. Jiná otázka je, jak zákon hodnoty efektivně využívat k urychlování rozvoje. Zákon růstu pravých lidských potřeb se zejména pod tlakem Západu realizoval nedostatečně a deformovaně jako zákon růstu potřeb pravých i nepravých, resp. jejich formování rozumným směrem bylo zjevně nedostatečné.

1) Problém zespolečenštění

Jak správně upozorňoval profesor Zdeněk Hába, ale i mnozí jiní, situace v oblasti výrobních prostředků, resp. produkčních sil, je z hlediska míry zespolečenštění značně diferencovaná, což se musí promítnout i do zespolečenštění a způsobů řízení. Je nutné diferencovat:

2.1. Odvětví, jejichž plné zespolečenštění je základní podmínkou efektivního rozvoje výrobních sil a socialistické společnosti. Jde zejména o:

2.1.1. Velký finanční sektor (velké banky, pojišťovny, spořitelny).

2.1.2. Odvětví technické infrastruktury (vodárny, vodovody, kanalizace, komunální čistírny odpadních vod, elektrorozvodné sítě, plynárenské sítě – všechny s výjimkou místních přípojek, ropovody, plynovody, zásobníky ropy a plynu, dopravní a spojová infrastruktura s výjimkou místních přípojek, sítí pošt apod.).

2.1.3. Odvětví ekologické infrastruktury, tj. lesy, vodní toky a nádrže, zejména ty velké.

2.1.4. Kolejová a trolejbusová doprava.

2.2. Odvětví, jejichž zespolečenštění až na výjimky je žádoucí v zájmu efektivního rozvoje výrobních sil a socialistické společnosti. Jde zejména o značně rizikové výroby – jaderné elektrárny a teplárny, velké elektrárny, teplárny a výtopny na fosilní paliva a biopaliva, velké doly, hutě, chemičky, cementárny, vápenky, farmaceutický a zbrojní průmysl, obchodní řetězce a podniky občanského vybavení (odvětví sociální infrastruktury) – školy, nemocnice, domy sociální péče, kulturní domy, sportovní stadiony, ústavy Akademie věd a ústavy průřezového významu. Patří sem i pozemky tzv. územních systémů ekologické stability krajiny – lesů (včetně lesů městských, příměstských a silně rekreačních), vodních toků a větších vodních ploch i protierozní meze, rozptýlená zeleň, maloplošná zvláště chráněná území (zde možná správa organizací ochránců přírody při vlastnictví pozemkových spolků bez možnosti příslušné pozemky prodávat) apod.

2.3. Podniky, vyžadující výraznější regulaci společnosti. Jde zejména o zemědělství, z průmyslu pak výše neuvedené problematiky s citelným dopadem na bezpečnost, zdraví pracovníků, životní prostředí ad.

2.4. Podniky, které mohou být bez větších problémů v soukromém vlastnictví při standardní státní regulaci, tj. v 1) - 3) nejmenované.

2.5. Podniky, jejichž zespolečenštění je zjevně neefektivní. Jde zejména o drobné výroby, drobné obchody, mnohé podniky běžných služeb pro občany ad. (klasické živnostenské podnikání).

Veřejné vlastnictví výrobních prostředků známe státní, krajské a komunální. Někteří tam řadí i vlastnictví spolků, které ale může mít soukromý charakter (organizace vrcholového sportu) Většinou jde ale o drobné provozovny. Družstevní vlastnictví a individuální vlastnictví výrobních prostředků se přizpůsobují dominantním vlastnickým poměrům ve společnosti. Na rozdíl od soukromých vlastníků nemaximalizují zisk (m), ale hrubý důchod (v + m), takže jsou svou podstatou sociálně citlivější. Družstva jsou často zakládána za účelem uspokojení té či oné konkrétní potřeby, např. bydlení. Platí ale, že pokud nevydělají, splní účel bez hospodářských problémů, zkrachují a vnitřní podmínky, zejména mzdové, v důsledku nelítostné kapitalistické konkurence mohou být v družstvu horší než v mnohém kapitalistickém podniku. Nemělo by se tak dít v ekonomice do značné míry zespolečenštěné. Připuštění soukromého vlastnictví znamená vzpruhu ekonomiky i řadu nežádoucích jevů – ždímání pracujících, ignorace ochrany životního prostředí, korupce, rozklad systému efektivní veřejné správy... Státní regulace a veřejná odborná kontrola může tyto problémy zmírnit.

Podniky ve veřejném vlastnictví by měly být rozvíjeny buď účelově (Správa železnic, České dráhy...), nebo podle kritéria zisku, které ale nemusí být vymáháno tak brutálně jako u kapitalistů, zejména pokud jde o snahu o maximální krátkodobý zisk ve srovnání s dosahováním dlouhodobého zisku. V každém případě nelze tolerovat nekompetentní řízení nebo řízení, aby se dokázalo, že stát je ten nejhorší hospodář, viz pošta ČR po roce 1989.

Problém organizace výrobních prostředků

3.1. Současný systém organizace výroby má množství často nepřehledných právních forem. Mám za to, že by mělo stačit řádově 10-15 základních druhů podniků. Podniky státní, podniky krajské, podniky obecní (cíl obvykle není zisk, ale vyrovnané finanční hospodaření, byť výjimky jsou možné), podniky – akciové společnosti a podniky s ručením omezeným (základním cílem podnikání je zisk, výrobní družstva (cílem je obvykle maximalizace hrubého důchodu), několik specifických druhů podniků, nejen ve finančním sektoru. Měly by být zakázány zejména tzv. hedgeové fondy, podniky s nejasnou majetkovou strukturou (akcie na doručení anonymních vlastníků) apod.

3.2. U hodnocení efektivnosti rozvoje některých odvětví by mělo hrát významnou roli uspokojení příslušných potřeb společnosti (energetika, doprava, zemědělství, lesnictví, vodní hospodářství, zdravotnictví atd.), ale také nákladnost a šetrnost příslušné činnosti. Stát by měl vytvářet přibližně rovné ekonomické podmínky podnikání jednotlivých činností, například mezi základními obory dopravy, což se zejména po roce 1989 zjevně neděje.

3.3. Stát by měl formovat věcný rozvoj ekonomiky, nejen ve směru podpory exportu. Na místě je i účinná antiimportní politika v oblasti dovozu paliv a energií, surovin, zejména podporou recyklačního průmyslu, a potravin. Není ale reálná představa části ekologů, že paliva a energie budou zajišťovány vesměs jen z tzv. obnovitelných zdrojů. Nejde jen o problematické dopady některých z těchto zdrojů na přírodu a další. Reálnější je určitá dlouhodobá symbióza „velké jaderné a fosilní energetiky“ s „malou energetikou z OZE“ s tím, že velká jaderná energetika by měla více méně nahradit velkou fosilní energetiku a bioenergetiku. Zcestné jsou snahy zlikvidovat a nerozvíjet jadernou energetiku.

3.4. Efektivní rozvoj dopravy vyžaduje výrazné posilování šetrné a úsporné kolejové dopravy při tlumení nešetrné a neúsporné dopravy silniční a letecké. K tomu je nutné zejména zásadně modernizovat železniční síť (k vyšším rychlostem, moderní zabezpečovací zařízení, elektrifikace včetně posupného přechodu na střídavý proud o napětí 25 kV v severní polovině ČR, postavení druhé či další koleje, chybějících železničních zastávek, vleček ad.), postavit základní vysokorychlostní tratě (rychlost nad 250 km/h), v lokalitách s dostatečnými dopravními potřebami dostavovat železniční, tramvajové, trolejbusové tratě a tratě metra. Samozřejmě, dopravní efektivnost a přijatelné náklady by měly být zaručeny.

3.5. Zásadně by mělo být posíleno postavení odborů a tam, kde nejsou, závodních rad pracujících – zaměstnanců. Participace zaměstnanců by měla být uzákoněna jako všeobecný princip. Volba vedení podniku zaměstnanci je aktuální zejména u družstev. Není zjevně vhodná u velkých podniků, zvláště u podniků ad 2.1. a 2.2. Je třeba vidět, že mnoho pracovníků o větší účast na řízení nestojí a je rádo, že se ho někdo zhostí.

3.6. Posílena by měla být úloha inspekci všeho druhu, zvláště pak inspekce bezpečnosti práce, hygienické služby, zemědělská a potravinářská inspekce, inspekce životního prostředí apod. Je nepřijatelné, aby inspekce škodily veřejným zájmům, které mají chránit, jak se v ČR děje opakovaně u hygienické služby v ochraně před nadměrným dopravním hlukem apod.

3.7. Vědeckotechnický rozvoj bude i nadále přinášet rozsáhlé revoluční změny ve výrobě, zvláště pak elektronizací, robotizací, automatizací a biologizací výroby. Vyžaduje výraznou všeobecnou podporu od společnosti na všech úrovních. Pracovníci budou i nadále vytlačováni z vlastní výroby do předvýrobních a povýrobních etap reprodukčního procesu. Bude klesat zaměstnanost ve zpracovatelském průmyslu a v běžných službách. Bude se měnit i struktura výroby i služeb, a to jak rozšiřovat, tak zužovat, zejména služeb pochybných. Poroste naopak zaměstnanost v sociálních službách, ve školství, ve zdravotnictví a ve vědě. Nutné je podstatně zvýšit zaměstnanost v lesnictví, kde drastická redukce počtu pracovníků v rámci idiotské transformace let 1990-95 významně přispěly k rekordní kůrovcové kalamitě v letech 2015-20. Naše lesy jsou ohroženy, což obnáší velké nebezpečí pro budoucí vývoj. Zásadně se musí zlepšit péče o vodu, zvláště pak o vodní poměry. Zkracování pracovní doby jako základní nástroj boje proti nezaměstnanosti je a bude nutností.

2) Daňová soustava

Daňová soustava by se od současné (ne)musela příliš lišit. Měla by zahrnovat:

4.1. daň z příjmu fyzických a právnických osob, na rozdíl od dneška ale značně progresivní u vysokých příjmů vůči stávajícím sazbám,

4.2. daň z přidané hodnoty – orientačně 21 % základní a 5 % snížená sazba s tím, že vybraný okruh činností by byl od ní i nadále osvobozen,

4.3. daň spotřební – základní zdaňované komodity by měly být stejné nebo mírně rozšířené, sazby by měly být vyšší, přinejmenším o inflaci posledních let,

4.4. daň silniční, dálniční známka a elektronické výkonové zpoplatnění – mělo by jít i ze zákona o užívatelské poplatky, příjemcem by měl zůstat Státní fond dopravní infrastruktury, silniční daň by se měla zvýšit asi o 400 %, dálniční známka a elektronické výkonové zpoplatnění asi o 100 %, měly by být zásadně sníženy slevy pro emisně šetrná auta (max. ne 9, ale 3 roky a maximálně 25 %), neboť paralyzují i tak nedostatečný ekonomický smysl této daně,

4.5. daň dědická, darovací a z převodu nemovitostí – obnovit přinejmenším na úrovni 90. let, lépe učinit mnohem podstatně progresivnější, než byla a je. V USA u velkých dědictví činí 40 %,

4.6. daň z nemovitosti – zachovat zhruba stávající systém včetně účelového určení jako příjem obcí, měst a městských částí statutárních měst, navýšení se nabízí jen o inflaci,

4.7. Daň z finančních transakcí, tzv. Tobinova daň,

4.8. daň z emisí skleníkových plynů přepočtenou na emise CO₂ při zrušení hrubě chybného spekulativního obchodu s povolenkami na emise CO₂.

Četné výjimky z placení daní vyžadují přezkum. Některé jsou disfunkční. Svět by měl okamžitě zrušit osvobození mezinárodní veřejné dopravy od placení daně z přidané hodnoty, včetně jí spotřebovaných paliv a energie, a mezinárodní námořní, námořně rybářské, vnitrozemské vodní a letecké dopravy od placení spotřební daně za pohonné hmoty.

Daně typu daň z elektřiny z fotovoltaických elektráren sice nelze vyloučit, ale především by neměla být připuštěna situace vzniku superzisku, kdy nezbývá než k ní přistoupit.

Výše uvedený náčrt daňové soustavy obnáší samozřejmě celkové směřování s tím, že nebude snadné jej prosazovat, že je prosaditelný jen celou řadou postupných kroků, že nelze připustit vysoké zadlužení státu a že je nutné dlouhodobě hospodařit s vyrovnaným až mírně přebytkovým státním, resp. veřejnými rozpočty. Dluhy jsou v zásadě nežádoucí, ale mohou být ještě horší alternativy k růstu zadlužení, resp. zákon o rozpočtové odpovědnosti je kontroverzní. Jde zejména o míru zadlužení, aby se z ní nestala smrtící oprátka. Preferovat by se měly dluhy v české měně. Otázkou je, jak reagovat na hrozící pád (bankrot) eura a USD.

K daňové soustavě je nutné počítat i vybrané poplatky a nástroje jim podobné. Jde zejména o:

4.8. sociální a zdravotní pojištění, kde je nutné odstranit deformace minulých let a podle potřeb důchodového účtu a nákladů na zdravotnictví měnit jejich sazby;

4.9. posílit některé druhy speciálních pojištění – nejen tzv. odvody na účet jaderné koncovky (sazbu zvýšit minimálně o 100 %);

4.10. zásadně zvýšit tzv. úhrady za těžbu nerostných surovin – z objemu těžných nerostů. Měly by činit alespoň 20 % z hodnoty těžných nerostů. Poskytování ložisek nerostných surovin a paliv k těžbě takřka zadarmo je praxí kolonie;

4.11. aktualizovat stávající poplatkový systém včetně administrativních poplatků, valorizovat přinejmenším s ohledem na rychlou inflaci.

5. Další problémy

5.1. Regionální rozvoj formovat po vzoru někdejšího reálného socialismu v oblastech bydlení (není ale žádoucí tak úzkostlivě šetřit se zemědělskou půdou a příliš zahušťovat sídliště), výroby, resp. zaměstnanosti, bránění chudobě, vybavení technickou a sociální infrastrukturou (tzv. občanská vybavenost). Na rozdíl od reálného socialismu nelze zanedbávat ochranu životního prostředí. Stávající, proti 80. letům podstatně progresivnější legislativu, je nutné důsledně naplňovat. Otázkou je, co dělat s odlehlejším venkovem, kde byla prakticky zničena ekonomika, který se vylidňuje a který se stal noclehárnou a prostorem pro dožívání staré generace, někde též rekreační zónou. V každém případě je nutné posilovat její ekonomickou základnu i sféru občanského vybavení.

5.2. Národohospodářské účetnictví pod taktovkou perverzního indikátoru hrubý domácí produkt doplnit o indikátor typu ISEW – trvale udržitelného blahobytu, který by měl být rozhodující. HDP maskuje množství nesrovnalostí v rozvoji ekonomiky.

5.3. Stávající strategii udržitelného rozvoje nahradit skutečnými strategiemi udržitelnosti. Přístup, že EU a jednotlivé resorty do výchozího materiálu nappou všechny své potřeby, prohlásí se to za strategii udržitelného rozvoje a následně vláda uloží ministru životního prostředí pacifikovat případné kritiky, je kocourkovský. Nepřijatelné je ale také přijímání nezdůvodněných koncepcí, jako je stávající Green Deal.

6. Udržitelný rozvoj

Udržitelný rozvoj je vymezen vágně jako „*takový rozvoj společnosti, který uspokojí potřeby stávající generace lidí, aniž by ohrozil uspokojování potřeb generací budoucích*“. Český zákon o životním prostředí správně dodává, že nesmí nerušit biologickou rozmanitost přírody.

Takové vymezení nevyvolává obecně spory. Problém je jeho uplatňování v praxi. Nejde jen o problém rozlišení pravých a nepravých potřeb a postupné omezování potřeb nepravých, falešných, komplikovaný množstvím protichůdných zájmů.

Při aplikaci vymezeného udržitelného rozvoje se mluví o jeho třech základních pilířích: ekonomickém, sociálním a environmentálním. V Česku aktuálně platí třetí strategie udržitelného rozvoje ministra Brabce.

Všechny tři nezvládají ekonomický pilíř udržitelného rozvoje. Nezvládnutí dobře charakterizují indikátory typu „*energetická, materiálová, dopravní, odpadová apod. náročnost hrubého domácího produktu*“. Může se snižovat i při absolutním růstu spotřeby paliv a energie, když HDP roste rychleji, než roste spotřeba paliv a energie. Nízký tlak na úspory paliv a energie (požadavek absolutních úspor v globálu postrádá), neefektivně fungující územní plánování, tolerance zjevně neudržitelného rozvoje dopravy s dominancí rychle rostoucí a hrubě základné silniční a letecké dopravy, přehlížení potřeby potravinové a energetické soběstačnosti... Ve výčtu problémů bych mohl dlouze pokračovat.

Udržitelný rozvoj je neslučitelný mimo jiné s dalším ekonomickým růstem ve vyspělých státech, zvláště pokud jde o růst výroby a spotřeby paliv a energie, materiálu, dopravy, odpadů... a také některých komodit, klasicky zbraní, dále je neslučitelný s nehorázným plýtváním ve hmotné soukromé i společenské spotřebě. Podílí se na něm zdaleka nejvíc rozmáhllost horního jednoho procenta nejbohatších občanů, dále militarismus a války. Udržitelný rozvoj vyžaduje kromě obvyklého zlepšování technických parametrů výroby a výrobků také absolutní úspory paliv a energie, dlouhou životnost výrobků a jejich důkladnou recyklaci po skončení dožití. Výrobci si ale běžně zvyšují odbyt nejrůznějšími kazítky, zabudovanými do výrobků, a důkladným vymýváním mozků občanů o potřebě mít všechno možné i nemožné komerčními reklamami. Může se zůstřit energetická, surovinová a potravinová krize, resp. ložiska užitečných nerostů se postupně vyčerpávají, nová se nemusí objevit a degradace půdy neutěšeně postupuje.

Udržitelný rozvoj (UR) vyžaduje přísnou ochranu lesů, půdy, vodních poměrů a zdrojů, ne jejich brutální ničení, jak jsme toho svědky od počátku průmyslové revoluce ve stále se stupňujícím tempu. Degradaci prostředí i náročnost reprodukčního procesu snižuje kvalitní územní plánování. To ale naráží na limity dané kapitalismem a také nízkou rozvinutostí mnoha států.

Strategie UR z dob ministra L. Ambrozka předpokládala mírné osekávání sociálního pilíře udržitelného rozvoje. Strategie UR přijatá za ministra J. Dusíka, předpokládala tvrdé osekávání

sociálního pilíře udržitelnosti. Strategie UR přijatá za ministra Brabce předpokládala jeho mírné posilování, např. citelné zvyšování minimální mzdy, starobních a invalidních důchodů, výdajů na školství atd.

Všechny tři strategie udržitelnosti ČR nezvládaly ani environmentální pilíř udržitelnosti, zvláště v klíčové dopravě, energetice, zemědělství, lesnictví a v ochraně vodních poměrů. Obří, převážně fotovoltaický tunel byl dán brutálním prosazováním zjevně technickoekonomicky nezralých, a tudíž velmi nákladných a málo efektivních technologií a liberální ekonomii při absenci záchranných brzd. Nová lobby obnovitelných zdrojů pak náležitě podojila společnost. Výsledkem je velmi nákladný a obnovitelné zdroje energie těžce kompromitující pas-kvil, děsící kdekoho od socialistů až po nejzarytější liberály. Něco podobného vzniklo pod názvem Zelená dohoda pro Evropu, pravděpodobně je možné očekávat stejný efekt, viz 1).

Účinná strategie udržitelného rozvoje musí zahrnovat v první řadě celosvětový rozměr, alespoň v hlavních směrech. Samozřejmě, prvním požadavkem je zajištění bezpečnosti, resp. situace, kdy jsou státy přepadávány, rozvraceny, embargovány apod. udržitelný rozvoj vylučuje. Nemůže se chápat jako brutální kořistnické šíření euroamerických (pa)hodnot včetně drancování přírodních i lidských zdrojů rozvojových států a vývozu odpadů a jiných ekologických problémů do těchto států, ale jako nezištná pomoc směřovaná mimo jiné k odstranění bídy, chudoby, k budování základů ekonomiky, pokud možno v parametrech udržitelnosti. Jeden příklad – nejlepší přírodní podmínky pro solární energetiku má Afrika a dalších státy nacházející se v tropech. Ta ale v českých i EU strategiích chybí, resp. tzv. environmentální pomoc slouží mnohem víc kořistnické expanzi západních států než potřebám příslušných zemí, o udržitelnosti nemluvě. Hlavní šik ekologů za tím o tom vážně neuvažuje. Jen se diví, že pokrok je jen malý, zvláště pak z celosvětového hlediska. Samozřejmě, pokud se tam vejdou i četné války, barevné revoluce a řadí tam různé státní i soukromé armády a ozbrojení gangsteři, chránící špinavé podnikání nadnárodních společností našich západních protektorů, nemělo by to překvapovat. Prý je něco zcela jiného, když tam či onde válčí USA a koalice jim ochotných a když se válkou proti ohrožení Západem brání Západu údajně nepřátelské Rusko. Zdá se, že i rostoucí hrozba světové jaderné války je nechává klidnými, popř. si ji ani nepřipouští.

Pochopitelně, mír a zásadní omezení nákladů na zabezpečování bezpečnosti je základním předpokladem jakéhokoliv rozumného vývoje lidstva. Jak ukazují dějiny reálného socialismu, vybojovat si mírovou existenci bylo i pro sovětský blok mimořádně obtížné a po pádu sovětského bloku Západ opět naplno vyjevuje své válečné potence. Ano, Rusko je dnes také kapitalistické.

Pokud je základním ekonomickým zákonem stávající kapitalistické společnosti zákon maximalizace zisku a jej podírající zákon přirozené akumulace kapitálu, pak neúspěšné snahy o udržitelný rozvoj sotva překvapí. V rámci kapitalismu (chcete-li, převážně soukromovlastnické, „svobodné“ tržní ekonomiky) není udržitelný rozvoj zřejmě dosažitelný. Nemusí ho dosahovat ani socialismus, zvláště pokud je vystaven konfrontaci s reálným kapitalismem a také pokud se těmto otázkám nevěnuje dostatečná pozornost.

Závěry:

Základním závěrem je, že úsilí o moderní socialismus je nutné spojovat s úsilím o udržitelný rozvoj, včetně postupného potlačování nepravých, falešných potřeb včetně samoúčelné hmotné konzumní spotřeby. Moderní technologie jsou nutné, ale nejsou všesпасitelné, jak se někteří naivně domnívají. Vyžadují společnost vzdělaných a sebevědomých občanů, ne

stádo ovcí. Vyžadují společnost vzdělanou. Neplatí, že víra tvá tě uzdraví, o fanatismu nemluvě.

K takové společnosti se lze dostat buď na základě velké revoluce (málo pravděpodobné), nebo dlouhou řadou postupných změn, které by iniciovala a prosazovala radikální rudoze-lená levice ve směru od stávajícího přezrálého kapitalismu k modernímu socialismu, spojenému s prosazováním udržitelného rozvoje. Oba postupy budou velice náročné, zvláště pak na společenský řídicí subjekt. Zatím dostatečný model udržitelného rozvoje chybí, byť ne všichni si tuto zásadní skutečnost připouštějí. Důležitější jsou prý agendy multi kulti, gender apod.

Současné převážně manipulativní volby jsou v západních státech značně nesvobodné a nevy-lučují, že dlouholeté pozitivní úsilí levicových vlád bude během krátké doby zcela znegováno pravíci. Mnohem hůř se také prosazuje v polokolonii, již se Česká republika a podobně Slo-vensko po roce 1989 reálně staly. Idiotská politika EU způsobila, že se polokolonií USA stala i samotná EU.

Literatura:

Zeman, J.: Velká energetická krize, Alternativy 12/2022.

O autorovi:

Ing. Jan Zeman, CSc.

*1956. Ekonom, environmentalista, expert na trvale udržitelný rozvoj a život, dopravu, energetiku, lesnictví, povodně. Básník.

Ján Mišovič

Názory české populace na mezinárodní spolupráci, válku, vlastenectví.

Složitá mezinárodní situace, ovlivněna rusko-ukrajinským konfliktem a energetickou krizí, se promítá i do názorových struktur české populace a ovlivňuje její jednotlivá stanoviska. Ta se manifestují i prostřednictvím vztahu k mezinárodním organizacím, jejichž členem je Česká republika. Odrážejí se i ve vnímání vlastních národních zájmů. Jak se všechna tato témata, spolu s probíhajícím válečným konfliktem, zrcadlí ve veřejném mínění, přiblíží následující text, který je rozdělený do tří částí. První část se věnuje hodnocení členství ČR v mezinárodních organizacích, druhá část analyzuje názory na obranu, armádu, politiku USA a reakce na konflikt probíhající na Ukrajině. Třetí část se zabývá projevy vztahu k České republice.

Předložená zpráva je výsledkem sekundární analýzy výzkumných dat získaných zejména agenturou CVVM v letech 2019-2022 na reprezentativních souborech populace ČR 15leté a starší a dat uložených v datovém archivu SOÚ AV ČR a údajů, které získala agentura STEM od dubna 2022 do ledna 2023 na reprezentativních souborech občanů 18letých a starších.

Tento výzkum také volně navazuje na společný projekt Transform!europe (nadace afilovaná ke straně Evropská levice podle unijního práva a také spolupracuje s frakcí GUE/NGL Evropského parlamentu). Dlouhodobý projekt, na kterém se uvedená organizace Transform podílí (vč. finanční spoluúčasti) byl zahájen v roce 2020 a první souhrnná zpráva byla publikována v únoru 2021. Název projektu byl „Politické chování příznivců radikální levice v ČR“ (bylo hodnoceno období 2018-20). Projekt zastřešovala Společnost pro evropský dialog, z.s. a spolupracovala s Institutem české levice z.ú. a Klubem společenských věd. Následně na to navázal doplňující výzkum, garantovaný SPED, který byl opět podporován Transform!europe v roce 2022 a který se zaměřil na některé dílčí aspekty sledovaného politického jevu. Tato zpráva, která je předkládána čtenáři, bude pak zahrnuta do tohoto pokračujícího výzkumu.

1. Hodnocení členství ČR v mezinárodních organizacích

Jak hodnotí česká populace členství země v rámci jednotlivých forem mezinárodního spo-
lečenství, přiblíží tabulka.

Tabulka 1 Hodnocení důvěryhodnosti EU, NATO, OSN v květnu 2022 (v %)

	Rozhodně důvěřuje	Spíše důvěřuje	Spíše nedůvěřuje	Rozhodně nedůvěřuje	Neví
EU	15	43	25	12	5
NATO	20	47	16	10	7
OSN	15	48	17	8	12

Zdroj výzkum CVVM (Součet údajů v každém řádku představuje 100 %.)

Z uvedených tří institucí požívá největší důvěru NATO. Tomuto uskupení důvěřovaly dvě
třetiny (67 %), na druhém místě bylo OSN s důvěrou 60 % a EU vyslovilo důvěru 58 %. Nedů-
věru NATO a OSN uvedla asi čtvrtina, zatímco EU nedůvěřovala více než třetina (37 %).

Jak se vyvíjela důvěra v letech 2003-2022 ilustruje následující tabulka.

Tabulka 2 Důvěryhodnost EU, NATO, OSN v letech 2003-2022 (v %)

	2003	2010	2015	2020	2022
EU	50	53	52	50	58
NATO	57	55	62	54	67
OSN	64	63	67	54	63

Zdroj výzkum CVVM (Dopočet do 100 % u každého údaje jsou ostatní odpovědi.)

V roce 2022 bylo hodnocení důvěryhodnosti EU a Severoatlantické aliance od roku 2003
nejvyšší. Pohled na důvěryhodnost OSN je s relativně stabilní.

Jaký roli hraje NATO v Evropě a jak ovlivňuje pozici ČR, přiblíží tabulky.

Tabulka 3 Názory na vliv NATO na situaci v Evropě (v %)

NATO	2000	2010	2022
Zvyšuje mír a stabilitu v Evropě	56	69	65
Zvyšuje napětí a nejistotu v Evropě	19	24	22

Zdroj výzkum CVVM (Dopočet do 100 % v každém sloupci tvoří odpovědi neví.)

Mírotvorná role Severoatlantické aliance v Evropě byla nejpříznivěji posuzována v roce 2010. Dnes jí uznávají necelé dvě třetiny. O Severoatlantické alianci jako o faktoru napětí a nejistoty uvažuje o něco více než pětina obyvatel ČR.

Přínos NATO pro ČR, jak ilustruje další tabulka, už není natolik příznivě hodnocen.

Tabulka 4 Dopady členství v NATO na ČR (v %)

Členství v NATO	2000	2010	2022
Je zárukou nezávislosti ČR	38	40	50
Je formou podřízenosti ČR cizím mocnostem	47	53	42

Zdroj výzkum CVVM (Dopočet do 100 % v každém sloupci tvoří odpovědi neví.)

Názor na členství v NATO, jako na záruku naší nezávislosti se od roku 2000 zvýšil o 12 procentních bodů, zejména v souvislosti rusko-ukrajinským konfliktem. Přesto si více než dvě pětiny myslí, že jde o formu podřízenosti ČR cizím mocnostem.

Jaký je stav spokojenosti s členstvím ČR v Evropské unii ilustruje další tabulka.

Tabulka 5 Spokojenost s členstvím ČR v EU

	2005	2010	2021
Velmi spokojen	6	7	7
Spíše spokojen	24	29	27
Ani spokojen, ani nespokojen	39	39	38
Spíše nespokojen	13	15	18
Velmi nespokojen	5	6	7
Neví	13	4	3

Zdroj výzkum CVVM (Součet 100 % tvoří údaje ve sloupcích.)

Podíl spokojených s členstvím ČR v EU byl nejvyšší v roce 2010, od té doby klesl o dva procentní body a tvoří přibližně třetinu obyvatel. Zastoupení nespokojených však narůstá, a zvýšilo se z necelé pětiny na čtvrtinu.

Výzkum se zabýval rovněž prospěšností evropské integrace ve vybraných oblastech života společnosti. Názory přibližuje tabulka.

Tabulka 6 Názory na prospěšnost EU v rámci vybraných oblastí (v %)

	2002	2010	2021
Obrana	71	72	60
Ekologie	78	68	59
Hospodářství	60	52	57
Kultura	70	65	56
Politika	59	54	34

Zdroj výzkum CVVM (Dopočet do 100 % u každého údaje jsou ostatní odpovědi.)

Ve všech oblastech nastal pokles jejich prospěšnosti od roku 2002. Ke kolísání názorů došlo v oblasti hospodářství. Téměř tři pětiny se vyslovily příznivě. V oblasti politiky však úbytek představoval 25 procentních bodů a prospěšnost této sféry evropské integrace vnímá prakticky třetina.

Poslední otázka bloku zjišťovala názory na další integraci EU. Údaje prezentuje tabulka.

Tabulka 7 Názory na směřování další integrace EU (v %)

Integraci	2012	2018	2021
Posilovat	19	14	18
Ponechat na stávající úrovni	40	48	46
Oslabovat	23	25	24
Neví	18	13	12

Zdroj výzkum CVVM (Součet 100 % tvoří údaje ve sloupcích.)

Podíl stoupenců integrace se pohybuje na úrovni necelé pětiny. Integrace by měla zůstat na stávající úrovni podle necelé poloviny dotázaných, přibližně čtvrtina by se přimlouvala za oslabení integrace.

70 % české veřejnosti by nepodpořilo další integraci Evropské unie. Názory zpochybňující další sbližování zemí evropského společenství se neobjevují jen mezi širokými vrstvami obyvatel, ale i v řadách společenských vědců. Polská autorka Sosnowska již v druhé polovině 90. let 20. století upozorňovala, že reformace, liberální revoluce a samotný politický a ekonomický rozvoj kapitalismu se formovaly v zemích střední a východní Evropy za jiných podmínek, a na jiném stupni než ve vyspělých západoevropských zemích. Bývalé komunistické země zauímají spíše periferní pozici ve světovém kapitalistickém systému a v žádném případě nejsou jeho

opožďeně se vyvíjející součástí. Polská autorka na základě mnoha věcných argumentů polemizuje s tezí, že zdejší vývoj by probíhal stejným způsobem jako na Západě, kdyby nebylo období reálného socialismu.⁴⁸

Rozšíření Evropské unie o státy střední a východní Evropy je považováno některými autory za součást neoliberálního ekonomického modelu, jenž uvažoval s hledáním zdrojů levné práce, s rozšířením trhu a s vytvořením nového bezpečného a výnosného území pro mobilní kapitál, s nepatrným zájmem o podporu společenské soudržnosti.⁴⁹ Globální krize 2008 s jejími důsledky pro středoevropský a východoevropský region odhalila velké nedostatky této politiky, když ke snižování ekonomického šoku bylo věnováno jen několik málo nástrojů⁵⁰. Novým rysem krize roku 2008 bylo i to, že vládoucí ekonomická doktrína neobsahovala řešení, které by dávalo naději na její překonání⁵¹. Nejnovější studie, mapující země EU na politické periferii, konstatuje okrajové zastoupení Východu a Jihu v institucích EU. Periferialita má socioekonomický, kulturní, politický a ideologický rozměr.⁵²

48 Sosnowska, A. 1997. Tu, tam-pomieszanie. *Studia sociologiczne*, No 4.

49 Slačálek, O. 2022. Rozhovor s antropologem Ivanem Kalmarem. Je západní postoj k Východu rasismem? *Právo. Salon*. 4. srpna 2022.

50 Onaran, Ö. 2011. From transition crisis to the global crisis: Twenty years of capitalism and labour in Central and Eastern EU new member states. *Capital&Class*. 35. (2).

51 Hauser, M. 2020. *Pandemie covidu-19 jako bod obratu neboli proč neoliberální kapitalismus není fraška, nýbrž tragédie*. In: Sušová-Salminen, Veronika, - Švihlíková, Ilona. (eds.) *Pandemie COVID-19: Konec neoliberální globalizace?* Praha: OVIA Argument z.s.

52 Sušová-Salmien, V., Celi, P., Petrovič, V. 2023. 100 Shades of the EU Mapping of the political economy of the EU peripheries. *Transform- Europe*.

2. Názory na význam obrany ČR, na vztah k politice USA a na dění na Ukrajině

Další část přiblíží názory obyvatel ČR na význam obrany a hodnocení armády ČR a posouzení zahraniční politiky USA. Názory na jednotlivé aspekty obrany a jejich rozložení uvádí tabulka.

Tabulka 8 Vyjádření stanovisek týkajících se obrany (v %)

	Rozhodně souhlasí	Spíše souhlasí	Spíše nesouhlasí	Rozhodně nesouhlasí	Neví
Suverenitu státu je třeba za každou cenu bránit	54	39	3	1	3
Kdyby k něčemu došlo, stejně bychom se neubránili	24	38	20	7	11
O malé zemi jako jsme my rozhodují velmoci	21	34	23	15	7
Náklady na obranu zbytečně zatěžují rozpočet	11	23	37	22	7
Naše armáda je na úrovni vyspělých armád	8	30	30	16	16

Zdroj výzkum CVVM (Součet 100 % tvoří údaje ve sloupcích.)

S obranou státní suverenity za každou cenu souhlasí 93 % respondentů. Současně téměř dvě třetiny (62 %) se domnívají, že v případě napadení bychom se neubránili. Více než polovina občanů soudí, že o malé zemi našeho typu rozhodují velmoci. Téměř 40 % lidí si myslí, že naše armáda je na úrovni vyspělých armád a třetina má za to, že náklady na obranu zbytečně zatěžují rozpočet.

Jak se měnily názory na možnosti armády, a na výdaje na obranu od roku 1993 je uvedeno v tabulce.

Tabulka 9 Názory na možnosti armády a na armádní výdaje (v %)

	1993	2001	2011	2022
Kdyby k něčemu došlo, stejně bychom se neubránili	65	67	66	62
O malé zemi jako jsme my, rozhodují velmoci	58	68	61	55
Náklady na obranu zbytečně zatěžují rozpočet	55	59	58	34

Zdroj výzkum CVVM (Dopočet do 100 % u každého údaje jsou ostatní odpovědi.)

Souhlas s třemi uvedenými výroky je od roku 1993 nejvyšší v roce 2022. Přesto se více jak tři pětiny domnívají, že v případě vojenského konfliktu bychom se neubránili. Více než polovina vnímá, že o malých zemích rozhodují velmoci. Jen u odpovědi o zbytečnosti nákladů na obranu došlo k výraznému poklesu oproti roku 2011 o 24 procentních bodů. Takový názor zastává třetina populace. Jde zřejmě o dopad rusko-ukrajinského konfliktu.

Jaké jsou názory na zahraniční politiku USA, přiblíží následující údaje. Vztah k zahraniční politice Spojených států amerických od roku 2003 do prosince 2021 je uveden v tabulce.

Tabulka 10 Vztah české veřejnosti k zahraniční politice USA (v %)

Vztah je	2003	2012	2021
Jednoznačně pozitivní	5	6	4
Převážně pozitivní	16	35	22
Neutrální, smíšený	17	34	26
Převážně negativní	32	17	28
Jednoznačně negativní	30	8	20

Zdroj výzkum CVVM (Součet 100 % tvoří údaje ve sloupcích.)

Pozitivní vztah české veřejnosti k zahraniční politice USA se od roku 2003 zvýšil o 5 procentních bodů a představuje čtvrtinu, neutrální stanovisko je vyšší o 9 % bodů a rovněž tvoří čtvrtinu. Negativní pohled se snížil o 14 procentních bodů. Přes uvedené změny je nepříznivý poměr k zahraniční politice USA rozšířený prakticky mezi polovinou obyvatel.

Jaký je vztah obyvatel k zahraniční politice USA podle levo-pravé orientace, přiblíží tabulka.

Tabulka 11 Vztah obyvatel k zahraniční politice USA podle sebeznačení na levo-pravé škále (v %)

	Levice	Levý střed	Střed	Pravý střed	Pravice
Jednoznačně pozitivní	2	0	7	5	5
Převážně pozitivní	18	17	14	27	37
Neutrální, smíšený	23	21	35	23	18
Převážně negativní	12	39	28	28	23
Jednoznačně negativní	45	23	16	17	17

Zdroj výzkum CVVM (Součet 100 % tvoří údaje ve sloupcích.)

Ve skupinách orientovaných levicově až středově měla příznivý vztah k zahraniční politice USA asi pětina, zatímco mezi pravicově orientovanými to byly více než dvě pětiny. Negativní vztah klesá z leva doprava. Mezi levicovými respondenty zaujímaly negativní stanovisko asi tři pětiny, mezi středovými to byla o něco více než polovina a v okruhu pravice to byly dvě pětiny.

Dílčí názory dokládají, že jednotlivá kritická stanoviska občanů jsou výraznější, než celkový pohled. 75 % obyvatel se domnívalo, že USA v zahraniční politice upřednostňují vlastní mocenské a ekonomické zájmy, 59 % si myslelo, že neberou ohled na mínění světového společenství, 52 % mělo za to, že usilují o obranu svobody, demokracie a lidských práv, 45 % se domnívalo, že usilují o zajištění stability a mírového uspořádání světa a 42 % vidělo v zahraniční politice USA hrozbu pro dnešní svět.

Jak vnímala česká veřejnost bezpečnostní hrozby spojené s rusko-ukrajinským válečným konfliktem a kroky české vlády spojené s podporou Ukrajiny, ve válce proti Rusku, naznačí další údaje.

Dění na Ukrajině vyvolalo zájem 78 % obyvatel ČR, nezájem projevilo 21 % a 1 % se nevy-slovalo.

Lidé se vyjadřovali k situaci na Ukrajině z hlediska bezpečnostních hrozeb. Názory na konkrétní hrozby jsou uvedeny v tabulce.

Tabulka 12 Situace na Ukrajině je bezpečnostní hrozbou pro (v %)

	Rozhodně ano	Spíše ano	Spíše ne	Rozhodně ne	Neví
Bezpečnost ČR	35	40	18	4	3
Evropskou bezpečnost	35	44	15	3	3
Mír ve světě	37	35	19	5	4

Zdroj výzkum CVVM (Součet 100 % tvoří údaje v řádcích.)

O bezpečnostních hrozbách války na Ukrajině uvažují přibližně tři čtvrtiny dotázaných. Zbý-vající čtvrtina až pětina takovou hrozbu nevidí nebo se nevyjádřila.

S kroky české vlády, při podpoře Ukrajiny, rozhodně souhlasilo 24 %, spíše souhlasilo 34 %, spíše nesouhlasilo 20 %, rozhodně nesouhlasilo 15 % a 7 % se nedokázalo se rozhodnout. Při

hodnocení míry podpory pomoci Ukrajině se 3 % domnívalo, že je podpory příliš málo, 49 % považovalo podporu za přiměřenou, 42 % za příliš velkou a 6 % se nevyjádřilo.

Agentura STEM zjišťovala od začátku dubna do poloviny června 2022 názory na pomoc ukrajinským uprchlíkům. V červnu tuto pomoc rozhodně schvalovalo 21 % respondentů, spíše schvalovalo 32 %, spíše odmítalo 21 % a rozhodně odmítalo 26 %. Ve srovnání s dubnem 2022 podíl schvalujících pomoc klesl o 9 procentních bodů a zastoupení odmítajících stouplo ve stejné míře.

Názory na možné kroky mezinárodního společenství ve vztahu k válce jsou uvedeny v tabulce.

Tabulka 13 Jaké kroky na podporu Ukrajiny podniknout (v %)

Mezinárodní společenství	Rozhodně by mělo	Spíše by mělo	Spíše by nemělo	Rozhodně by nemělo	Neví
Vyvíjet diplomatický tlak na Rusko	58	27	7	3	5
Poskytnout Ukrajině finanční pomoc	33	40	13	8	6
Zcela politicky a ekonomicky izolovat Rusko	38	25	17	15	5
Poskytnout Ukrajině vojenské vybavení	28	26	16	25	5
Poslat na Ukrajinu vojáky, kteří by se zapojili do boje	7	11	23	50	9

Zdroj výzkum CVVM (Součet 100 % tvoří údaje v řádcích.)

S diplomatickým nátlakem mezinárodního společenství na Rusko souhlasilo 85 % respondentů, poskytnutí finanční pomoci Ukrajině schvalovalo 73 %, k úplné politické a ekonomické izolaci Ruska se klonilo 63 %, poskytnutí vojenské podpory Ukrajině podpořilo 54 % a vyslání vojáků, kteří by se zapojili do bojů na Ukrajině, připouštělo 18 %.

Výzkum STEM zjišťoval poměr české veřejnosti k Rusku a k válce. Získané údaje z dubna a června 2022 dokumentuje tabulka

Tabulka 14 Poměr občanů ČR k Rusku a k válce na Ukrajině od dubna 2022 do ledna 2023 (v %)

Stanovisko	duben 2022	červen 2022	leden 2023
Prozápadní a proaktivní	37	36	28
Prozápadní a pasivní	20	17	24
Nejistí	33	35	34
Dezinformovaní	6	8	9
Silně proruští	4	4	5

Zdroj výzkum STEM (Součet 100 % tvoří údaje v sloupcích.)

V uvedeném období kleslo zastoupení prozápadně orientovaných občanů o pět procentních bodů na 52 % a zastoupení nejistých, dezinformovaných a silně proruských se zvýšilo stejným podílem.

Co je charakteristické pro jednotlivé skupiny? 1. Prozápadní a proaktivní - hodnotově se orientují převážně na Západ, převážně nevěří ruským argumentům a podporují alespoň přesuny vojáků NATO k hranicím Ukrajiny a Ruska. 2. Prozápadní a pasivní - hodnotově se orientují převážně na Západ, převážně nevěří ruskému pohledu a nepodporují žádnou aktivitu vojáků NATO nebo jsou dokonce proti ní. 3. Nejistí - pro ČR si přejí do budoucna především středovou pozici a nemají vyhraněně důvěru/nedůvěru v ruský narativ. 4. Dezinformovaní - pro ČR si přejí do budoucna především středovou pozici a velmi důvěřují ruským informacím. 5. Silně proruští - pro ČR si přejí do budoucna cestu na Východ.

Názory na přijetí Ukrajiny do Severoatlantické aliance a Evropské unie přibližuje tabulka

Tabulka 15 Ukrajina by se měla stát členem (v %)

	Ano, možná co nejdříve	Ano, ale ne hned	Ne, neměla by se stát členem	neví
NATO	15	26	41	18
EU	17	41	27	15

Zdroj výzkum CVVM (Součet 100 % tvoří údaje v řádcích.)

S přijetím do EU by souhlasilo 58 % dotázaných a s členstvím v NATO 41 %. Rychlé přijetí do obou organizací podporuje necelá pětina.

Podrobnější analýza ukázala, že v případě NATO odmítnutí začlenění Ukrajiny zesiluje s rostoucím věkem. Častěji je také odmítají lidé, kteří se politicky řadí jednoznačně na levici, naopak ti, kdo se řadí jednoznačně na pravici, více podporují začlenění Ukrajiny do NATO. Z hlediska stranických preferencí proti členství Ukrajiny v NATO výrazně častěji vystupují voliči KSČM a ČSSD, pro se vyslovují především voliči koalice SPOLU a koalice PirSTAN. V případě EU jsou rozdíly vesměs méně výrazné a v některých ohledech odlišné. Vyšší podporu začlenění Ukrajiny do EU vyjadřují ti, kdo se politicky řadí jednoznačně na pravici, naopak vyšší podíl odmítnutí se objevuje na levici i v levém středu. Z hlediska stranických preferencí odmítnutí vyjadřovali častěji voliči KSČM, zatímco voliči koalice SPOLU častěji podpořili začlenění Ukrajiny do EU v dlouhodobé perspektivě a voliči koalice PirSTAN více preferovali urychlené začlenění Ukrajiny do EU.

3. Názory na vlastenectví a vztah k České republice

Několik otázek v roce 2019 sledovalo vztah občanů ke své vlasti. Jedna z nich zjišťovala, jak by se respondent rozhodl při možnosti výběru žít v České republice. 41 % by si ČR rozhodně vybralo, 36 % by si spíše vybralo, 12 % by si spíše nevybralo, 4 % by si rozhodně ČR nevybraly a 7 % se nedokázalo rozhodnout.

Výpovědi od r. 2007 do r. 2019 jsou uvedený v tabulce.

Tabulka 16 Kdyby si lidé mohli vybrat žili by v ČR (v %)

Život v ČR by	Rozhodně vybral	Spíše vybral	Spíše nevybral	Rozhodně nevybral	Neví
2007	34	39	14	4	9
2013	28	37	20	7	8
2019	41	36	12	4	7

(Zdroj výzkum CVVM. Součet 100 % tvoří údaje v řádcích.)

Ve srovnání s rokem 2007 se mírně zvýšil podíl lidí, kteří by se i v případě možnosti výběru rozhodli žít v ČR.

Na Českou republiku je velmi hrdých 14 % respondentů, spíše hrdých je 39 %, není ani hrdých, ani se nestydí 38,5 %, spíše se stydí 6 %, velmi se stydí 0,5 % a nevyjádřily se 2 %. Nejvíce hrdých je v souboru vysokoškolsky vzdělaných s magisterským a inženýrským titulem (63 %) a nejméně mezi lidmi se základním vzděláním (44 %).

Jak se vyvíjí pocit hrdosti na ČR, ilustruje tabulka.

Tabulka 17 Vývoj pocitu hrdosti na ČR (v %)

	Velmi hrdý	Spíše hrdý	Ani hrdý, ani se nestydí	Spíše se stydí	Velmi se stydí	Neví
2007	15	34	41	5	1	4
2013	8	31	42	12	2	5
2019	14	39	38,5	6	0,5	2

(Zdroj výzkum CVVM. Součet 100 % tvoří údaje v řádcích.)

Pocit hrdosti na ČR byl v roce 2019 relativně nejvyšší od roku 2007.

Kdyby se ČR ocitla ve vojenském ohrožení, jak by se občané zapojili do dobrovolné obrany? 10 % by se dobrovolně přihlásilo, 23 % by se spíše přihlásilo, 23 % by se spíše nepřihlásilo, 31 % by se rozhodně nepřihlásilo a 13 % se nedokázalo rozhodnout. Dobrovolně by bránila vlast třetina občanů.

Podle věku jsou nadprůměrně ochotni se zapojit do obrany mladí lidé do 29 let a mladší střední generace 30-44 let (36 % a 38 %), podprůměrně 60letí a starší (27 %). Podle levo-právěho zařazení projevovali největší ochotu lidé od středu doprava (41 %). Levicově a středově orientovaní se pohybují pod průměrnými hodnotami (25-30 %). Ze vzdělanostních skupin jsou pod průměrem celé populace lidé se základním vzděláním (29 %) a nad průměrem vysokoškolsky vzdělání (37 %).

Tabulka 18 V případě vojenského ohrožení by se dobrovolně do obrany ČR (v %)

	Přihlásil	Spíše přihlásil	Spíše nepřihlásil	Nepřihlásil	neví
2007	9	25	24	22	20
2013	9	23	24	26	18
2019	10	23	23	31	13

(Zdroj výzkum CVVM. Součet 100 % tvoří údaje v řádcích.)

Podíl dobrovolně ochotných bránit ČR v případě vojenského ohrožení je dlouhodobě stabilní a tvoří třetinu. Část neochotných se postupem času zvyšuje, od roku 2007 o osm procentních bodů, a v roce 2022 představovala 54 % respondentů.

Vztah k blízkému, vzdálenějšímu okolí, k republice i Evropě přibližuje tabulka.

Tabulka 19 Vztah ke čtvrti, regionu, kraji, ČR, Evropě (v %)

Má	Velmi blízky	blízky	Ne moc blízky	Vůbec ne blízky	neví
Ke čtvrti, vesnici	42	47	9	1	1
K České republice	35	52	12	1	1
K regionu	35	50	14	1	1
Ke kraji	28	53	16	2	1
K Evropě	18	53	21	4	4

Zdroj výzkum CVVM (Součet 100 % tvoří údaje v řádcích.)

Nejužší vztah mají lidé ke svému nejbližšímu okolí. Takto odpovědělo téměř 90 %. K České republice je o málo slabší, více nebo méně blízky vztah má 87 % dotázaných. K regionu zaujímá těsný vztah 85 % dotázaných, ke kraji 81 % a k Evropě má blízky vztah 71 % obyvatel ČR. Stojí za pozornost, že vztah české populace k Evropě je příznivější než k Evropské unii.

Která období české historie patří k vrcholným, podle názorů veřejnosti? Nejvýznamněji je hodnoceno období panování římského císaře a českého krále Karla IV. Takto odpovědělo 36 % respondentů. Období první republiky oceňuje 22 %, husitství a dobu národního obrození vyvedlo po sedmi procentech respondentů. 13 % uvedlo další různá období. 11 % se nedokázalo rozhodnout a 4 % žádné období nevybrala.

Které ze státních svátků by se měly připomínat pro svojí důležitost, přiblíží další tabulka.

Tabulka 20 Následující státní svátky (v %)

Připomínat si je	Rozhodně důležité	Spíše důležité	Spíše nedůležité	Rozhodně nedůležité	neví
28. říjen – založení ČSR 1918	69	26	3	1	1
Štědrý den	64	29	5	1	1
28. září - Den české státnosti	52	37	8	1	2
17. listopad 1989 – Den studentstva	60	26	8	3	3

Zdroj výzkum CVVM (Součet 100 % tvoří údaje v řádcích.)

Ze státních svátků uvedených v tabulce je nejocetovanějším dnem založení Československé republiky v roce 1918. 95 % dotázaných jej považuje za důležitý. Za podobně významný je pokládán Štědrý den (93 %). Za méně významné jsou pokládány další dva svátky: Den české státnosti (89 %) a začátek „Sametové revoluce“ (86 %).

Závěrem

Z jednotlivých mezinárodních organizací je nejpříznivěji hodnoceno NATO, s dvoutřetinovou důvěrou. Její mírotvornou roli posuzuje pozitivně stejný podíl respondentů. Více než pětina si však myslí, že zvyšuje napětí v Evropě. Jako záruku nezávislosti ji vnímá polovina populace, 42 % má však za to, že jde o formu podřízenosti cizím mocnostem.

Evropské unii důvěřuje 58 % respondentů, s členstvím ČR v EU je spokojena jen třetina. Prospěšnost EU pro fungování vybraných oblastí od roku 2002 klesá. Společný postup v obraně, ekologii, hospodářství a kultuře oceňuje příznivě 56-60 % obyvatel. V oblasti politiky je to jen třetina. Další integraci EU podporuje necelá pětina. 70 % by zůstalo u stávající úrovně integrace, nebo by vazby rozvolnila.

Výroky o možnostech obrany ČR jsou rozporuplně hodnocené. Obranu státní suverenity za každou cenu podporuje více než 90 % obyvatel. Asi 40 % lidí si myslí, že naše armáda je na úrovni vyspělých armád. Necelé dvě třetiny se současně domnívají, že v případě napadení bychom se neubránili. Více než polovina soudí, že o malých zemích našeho typu rozhodují velmoci a třetina má zato, že náklady na obranu zbytečně zatěžují rozpočet.

Zahraniční politiku USA hodnotí příznivě čtvrtina a negativně polovina populace. Kladné ocenění se objevuje zejména u pravicově orientovaných (více než dvě pětiny), zatímco mezi levicově orientovanými je to pětina. Rovněž názory na dílčí aspekty zahraniční politiky USA jsou protichůdné.

O něco více než polovina vnímá, že USA usilují o obranu svobody, demokracie a lidských práv a necelá polovina spojuje politiku USA se zajištěním stability a mírového uspořádání světa. Současně se tři čtvrtiny domnívají, že USA upřednostňují vlastní mocenské a ekonomické zájmy, tři pětiny si myslí, že neberou ohled na mínění světového společenství a dvě pětiny viděly v zahraniční politice hrozbu pro dnešní svět.

Situace na Ukrajině je bezpečnostní hrozbou pro ČR, Evropu i světový mír podle 75-82 % obyvatel ČR.

Kroky české vlády na podporu Ukrajiny schvalují téměř tři pětiny (58 %). Polovina se domnívá, že pomoc je přiměřená. Členství Ukrajiny v NATO podporují dvě pětiny občanů a členství v EU tři pětiny. Za rychle přijetí do obou organizací by byla necelá pětina.

Diplomatický nátlak mezinárodního společenství na Rusko schvaluje 85 % respondentů, finanční pomoc tři čtvrtiny, vojenskou podporu polovina, vyslání vojáků na Ukrajinu necelá pětina.

Více než třetina obyvatel má prozápadní a proaktivní orientaci vůči Rusku, necelá pětina má prozápadní, ale pasivní postoj, třetina je nejistá, o něco více než desetina je dezinformovaná, případně proruská.

K České republice má blízký až velmi blízký vztah 89 % občanů. Hrdost na ČR vyjádřila o něco více než polovina obyvatel. V případě vojenského ohrožení by byla republika ochotna dobrovolně bránit třetina respondentů. Všechny tři údaje jsou nejvyšší od roku 2007. Při výběru vrcholných období české historie dominují historická období středověku (43 %) a doba první republiky (22 %). Období nejnovější historie se v hodnocení vrcholných dějinných etap objevují jen minimálně. Za nejdůležitější státní svátek považovaly více než dvě třetiny respondentů 28. říjen – výročí vyhlášení samostatnosti Československa v roce 1918.

O autorovi:

RSDr. Ján Mišovič, CSc.

**1948. Sociolog. Po vystudování vysoké školy dlouhodobě působil v Ústavu pro výzkum veřejného mínění jako výzkumný pracovník, později ve funkci vedoucího výzkumného oddělení. Poté pracoval v Sociologickém ústavu ČSAV a přednášel na Jihočeské univerzitě České Budějovice. Realizoval desítky výzkumů veřejného mínění, vydal několik odborných publikací, mj. encyklopedii Od A do Z ve výzkumech veřejného mínění a Víra v dějinách zemí Koruny české.*

Ing. Jan Zeman

Koronavirové informace a dezinformace

Snaha Fialovy pětikoaliční vlády (ODS, TOP-09, KDU-ČSL, STAN, piráti) trestně stíhat nijak nevymezené a reálně těžko vymezitelné dezinformace je skandální tím spíš, že hlavním nositelem dezinformací je premiér Petr Fiala (ODS), jeho ministři, dále novináři z mainstreamu. Podívejme se na otázku informací a dezinformací úhlem ne zcela ukončené epidemie či pandemie nového druhu koronaviru SARS CoV-2, dále koronaviru.

1) Pandemie koronaviru je vymyšlena

Když začalo vítězné tažení koronaviru po světě, v některých západních státech byly přeplněné nemocnice, katastrofální byl nedostatek přístrojů na podporu dýchání a mnohých dalších zdravotnických potřeb, před nemocnicemi, ale i před kostely vyrůstaly hromady rakví s nebožtíky atd. Vzpomeňte na jaro 2020 v severní Itálii, v Paříži, v New Yorku, v Londýně a na řadě dalších míst Západu. Nebezpečí koronaviru bylo reálné, byť někteří občané tvrdí opak. Šlo o lidskou hloupost, nebo o dezinformaci? Nevím. Někteří tvrdí, že počty nemocných nedosáhly kritéria pandemie, a tudíž se nemělo radikálně zasahovat a omezovat občanské svobody. Nedělám si iluze, že by šlo v nastalém chaosu o přesná čísla nemocných a v zásadě i zemřelých s koronavirem. V každém případě vysoký počet úmrtí s koronavirem žádal rozhodná opatření.

2) Koronavirus vytvořili lidé

Začátkem května 2020 i našimi médii proběhla s odkazem na italské a americké virology zpráva, že virus SARS CoV-2, původce nemoci Covid 19, byl vytvořen uměle. Měl totiž naprosto atypickou strukturu. Měl ho vytvořit patnáctičlenný tým virologů vedený předním americkým virologem doktorem Anthony Faucim, který již v roce 2012 veřejně sliboval pandemii, jakou svět neviděl. Jádrem jeho týmu tvořilo 12 virologů z USA a 3 z Číny, podle jedné verze ve Wuchanu, podle druhé v ústřední americké vojenské biologické laboratoři USAMRIID ve Fort Detrick v Marylandu. Podezřelými byly i další laboratoře v dalších státech. Laboratoř USAMRIID pracovala 14 měsíců v hrubém rozporu s předpisy poté, co ji velká povodeň těžce poničila klíčový ochranný prvek – parní biologickou čistírnu odpadních vod. Přesto tým doktora Fauciho pokračoval ve velmi riskantních pokusech, zřejmě i s koronaviry. V létě 2019 okolí této laboratoře postihla velká epidemie těžkých, atypických zápalů plic, které mohl způ-

sobit dosud nerozpoznaný koronavirus. Sám Fauci byl tehdy jedním ze čtyř hlavních epidemiologů prezidenta Donalda Trumpa a posléze hlavním epidemiologem prezidenta Joe Bidena. Teprve když byl k 1. září 2022 z této vysoké státní funkce odvolán, přestali být na něj v USA všichni velice krátkí.

Krátce po světové vojenské olympiádě, která se ve Wuchanu konala 18.-27. října 2019, v regionu začala epidemie těžkých atypických zápalu plic. Jako jejich původce čínští virologové ve dnech 27.-31. prosince 2019 rozpoznali nový typ koronaviru. Počátkem ledna 2020 Čína varovala před novým druhem koronaviru prostřednictvím Světové zdravotnické organizace (WHO) svět, leč v řadě zejména západních států ke své škodě nebrali čínské varování vážně. Podle Číňanů zavlekl nový druh koronaviru do Wuchanu jeden z amerických sportovců. Západ tvrdil, že pandemie vznikla ve Wuchanu přenosem koronaviru na člověka na tamním tržišti z tepelně špatně zpracovaných netopýrů. Této tuze nepravděpodobné verze se řada expertů včetně mnohých expertů WHO drží dodnes.

Problém je, že pacient koronaviru SARS CoV-2 nula není dodnes znám. Zpětně byl jako nejstarší nález koronaviru zjištěn koronavirus z 30. září 2019 v severní Itálii. Šlo ale o koronavirus linie C, zatímco původní koronavirus linie A byl zpětně zjištěn jen v USA a v Austrálii a z něj zmutovaný koronavirus linie B ve Wuchanu, odkud se ve zmutované podobě linie C šířil do Itálie a dále do Evropy, na východ USA ad. Koronavirus linie C vznikl mutací koronaviru linie B.

Nejen české ministerstvo vnitra až do nedávna tvrdě potíralo jako dezinformaci zprávy o umělém původu koronaviru. Umělý původ koronaviru nedávno přiznal exministr zdravotnictví Roman Prymula. Přiznává ho už i Washington, byť vinu nepřekvapivě hází na Čínu.

Pro úplnost, podle všech verzí umělého původu koronaviru mělo jít o únik nezáměrný. Totiž, chce-li někdo zaútočit zakázanými biologickými zbraněmi hromadného ničení a zdecimovat nepřítele, musí nejprve zajistit ochranu vlastního obyvatelstva. Na ochranu před koronavirem ale připraven nebyl zjevně nikdo. Tak se lépe či hůře improvizovalo.

3) Karanténa je zbytečná

Proti epidemiím nebezpečných infekčních nemocí byla odjakživa základní ochranou karanténa. Pokud se provedla včas a důsledně, dopadlo to obvykle poměrně dobře. Pokud se neprovedla včas nebo se provedla nedůsledně, končilo to často katastrofálně. Nejen obří pandemie moru z poloviny 14. století v Evropě může vyprávět.

Za pandemie koronaviru jsme to poznali i v České republice (ČR). Strach z nové neznámé smrtelné nemoci vedl na jaře 2020 Čechy až k překvapivé kázni v dodržování pravidel karantény. Pak jim otrnulo. Experti předvídaný koronavirový úder na podzim 2020 udeřil s katastrofálními následky. Pandemie pokračovala i v roce 2021. Ještě 11. září 2020 měla ČR na milion obyvatel jen 42 zemřelých s koronavirem. 16. listopadu 2020 to bylo již 579, 3. dubna 2021 to bylo 2 505 (zřejmě druhý nejvyšší počet na milion obyvatel na světě), 28. července 2022 to bylo 3 760 a k 13. únoru 2023 to bylo 3 994 (absolutně 42 348 občanů, ČR relativně devátá nejhorší na světě). Jistě i proto, že v ČR vzniklo silné hnutí proti karanténě, a zvláště proti očkování, a sabotování boje s koronavirem se stalo součástí politiky nesmiřitelné pravicové opozice.

Pro srovnání uvádím výsledky států, které důsledně uplatňovaly karanténu: k 13. únoru 2023 vykazovala Severní Korea jen 3 na milión obyvatel), Čína jen 4 a Vietnam 436, přičemž k 12. srpnu 2021 Vietnam měl jen 46 mrtvých s koronavirem na milión obyvatel. Záměr nepřipustit proniknutí koronaviru do země nevyšel, následky byly zlé.

Až do prosince 2020 neexistovalo očkování proti koronaviru. Poté byl zhruba do června 2021 očkovacích látek proti koronaviru v Evropě zjevný nedostatek. Státy, které do té doby dokázaly zabránit většímu šíření koronaviru, tak účinně ochránily své obyvatelstvo. Některé státy, typicky Kuba a Vietnam, měly smůlu v tom, že větší epidemie koronaviru k nim přišla dřív, než došlo k masovému očkování proti koronaviru. Dlouhodobě tvrdě izolovaná Severní Korea byla ještě 15. dubna 2022 bez koronaviru. Pak tam proniknul, údajně ho tam nezáměrně zanesl jihokorejský balon s letáky. Protože v té době už koronavirus nezabíjel zdaleka tak masově jako zpočátku epidemie a protože většina Severokorejců již byla proti koronaviru očkována čínskými vakcínami, chytlo koronavirus sice asi 4,77 miliónů Korejců, ale zemřelo s ním jen 74 osob.

Karanténa vyžaduje důslednost. Předvánoční uvolnění karantény v prosinci 2020 v zájmu vánoční pohody vedlo k další vlně koronaviru a k další lavině úmrtí s koronavirem v ČR.

Světová statistika koronaviru se opírá o hlášení jednotlivých států OSN, popř. i jejich částí. Čísla z řady důvodů nejsou dvakrát přesná. Chyby v nich obsažené by ale neměly být rozsahu, který by znemožňoval jejich podrobnější analýzu.

4) Zlá doporučení některých lékařů

Zatímco většina lékařů a zdravotních sester obětavě bojovala s pandemií koronaviru, na infekčních odděleních nemocnic ve velmi těžkých podmínkách, mnozí tuto nemoc od svých pacientů chytili a někteří i zaplatili životem, několik MUDr. svými hrubě chybnými doporučeními koncem jara a počátkem léta 2020 kompromitovalo lékařský stav a zhoršovalo průběh epidemie.

Lékaři z infekčního oddělení v nemocnici Praha Bulovka a šéf zubařů MUDr. Roman Šmucler neodpovědně bagatelizovali nebezpečí a kritizovali karanténu. Podle rektora Karlovy Univerzity MUDr. Tomáše Zimy šlo jen o rýmu. Svůj omyl přiznal na podzim 2020. V lednu 2021 ho koronavirus málem připravil o život. Přesto později kandidoval na prezidenta ČR. Senátor MUDr. Jan Žaloudík tvrdil, že karanténa je horší než koronavirus. Bezpočet obětí koronaviru v ČR mu za pravdu rozhodně nedává. MUDr., dnes senátor Jan Pirk, dokonce žádal český národ promořit koronavirem s tím, že staří a nemocní zemřou. MUDr. Soňa Peková sice patřila k předním hlasatelům umělého původu koronaviru (v této souvislosti to pořádně „schytávala“, klobouk dolů), ale také se znemožnila výrokem, že „*koronavirus do vánoc zmizí*“. Sice neřekla, do kterých vánoc, ale z kontextu bylo zřejmé, že má zmizet do vánoc 2020, což se zjevně nepřekvapivě nestalo.

I když Šmuclerem musím opovrhovat, neboť dává svoje špinavé kšefty nad potřebu chránit lidské životy a zdraví, nedovolím si ho označit za dezinformátora. Pirk za svůj cynismus by měl vrátit diplom, byť má velké minulé zásluhy při léčení pacientů. V každém případě tito jmenovaní MUDr. v těchto případech (zřejmě i někteří další v podobných případech) šířili vědecky neprověřené názory a ztěžovali tak boj s pandemií.

Důležitý je i čas, kdy byl který výrok či doporučení vysloven. Na jaře 2020 ve Velké Británii bojovaly proti sobě příznivci modelu pandemie Britské královské akademie (doporučovali přísnou karanténu) a příznivci modelu Oxfordské univerzity (doporučovali nechat obyvatelstvo koronavirem promořit). Premiér Boris Johnson ke škodě Británie věřil oxfordskému modelu, než si ho koronavirus podal a málem připravil o život. Na jaře 2020 byl zjevně správný model královské akademie. Když ale v létě 2021 byla většina obyvatel Evropy naočkována proti koronaviru, bylo na místě karanténu uvolnit a zbylé neočkované lidi vysokého věku a nemocné izolovat před nákazou. Podobně když si v jednu chvíli na jaře 2020 Prymula nahlas pohrával s myšlenkou promořit obyvatelstvo koronavirem, počínal si neodpovědně. Koncem léta 2021 ale byla již situace jiná. Kdo chtěl, mohl být zadarmo očkovan, byť poněkud problematickou vakcínou Pfizer.

Výše uvedené platí i pro Švédsko, které od počátku dávalo pandemii volný průběh. Dlouho stálo na čele obětí koronaviru v Evropě i ve světě, s vydatným přispěním neschopnosti ochránit staré lidi v domovech důchodců. Později ho stále více předstihovaly mnohé jiné státy v Evropě a v Latinské Americe, takže jeho současné hodnoty jsou v rámci Evropy relativně příznivé, byť celkově zůstávají nepřijatelné. Relativně příznivé výsledky vykazuje v Evropě jen Norsko, Finsko, Dánsko a Bělorusko. Bělorusko přitom neuplatňovalo karanténu, stejně jako Švédsko. Popírání koronaviru prezidentem Lukašenkem bylo pro mě šokující.

5) Očkování Pfizerem nepomáhá nebo i škodí

Chápu, že velmi rychlá příprava očkování proti koronaviru mnohé překvapila a mohla vypadat i podezřele. Nevoli jistě zvýšily i obłudné machinace ze strany vedení Evropské unie (EU), které z ideologických a korupčních důvodů nepřipustily první ruskou vakcínu Sputnik V. Podle mých skromných odhadů v první polovině roku 2021, kdy byl jiných očkovacích látek zoufalý nedostatek, takové rozhodnutí stálo životy 40-45 tisíc občanů EU, Švýcarska a Norska, u nichž se rozvinula nemoc Covid 19.

Prostě, rusofobie až za hrob vlastních občanů. Když to viděli Číňané, ani se nepokoušeli v EU certifikovat své vakcíny proti koronaviru a zbytečně zemřeli další občané EU.

Vedení EU (manžel předsedkyně Evropské komise je jeden z členů vedení firmy Pfizer, takže zde byl a je těžký konflikt zájmů) brutálně prosazovalo očkování látkou Pfizer – BioNtech, kterou EU nakupovala na základě tajných smluv. Po dlouhých tahačích skupina europoslanců kolem Kateřiny Konečné (KSČM) přinutila vedení EU jednu ze smluv zveřejnit, ale rozhodující části smlouvy byly zveřejněny začerněné. I tak se potvrdilo, že k nákupu vakcíny Pfizer dochází za mnohonásobně vyšší ceny (EU prý může rozhazovat ve velkém), veškerá rizika vedlejších negativních účinků na očkované vzala EU na sebe (lidé jako pokusní králíci?) a nakoupeno bylo vakcín mnohonásobně více, než bylo potřeba. Nakoupení osmi a později dvanáctinásobku dvojdávek vakcín Pfizer, než je počet obyvatel EU, svědčí buď o šílených plánech vedení EU každého občana EU očkovat nejméně dvanáctkrát nebo o obřím rozhazování peněz daňových poplatníků EU s cílem dát firmě Pfizer „vydělat“. Perzekuovány byly Maďarsko a Slovensko, které se rozhodly očkovat také vakcínou Sputnik V. Na Slovensku v této souvislosti padl ministr zdravotnictví, a dokonce i premiér. Pomluvami se podařilo vyšachovat i anglošvédskou vakcínu Astra Zeneca. Podvratnou propagandou se podařilo odradit část

obyvatel Ruska od očkování tamní vakcínou Sputnik V, což ne všichni přežili. Současně vedení EU o očkování vakcínou firmy Pfizer tvrdilo věci, které neodpovídají skutečnosti, a to:

- a) Očkovaný Pfizerem nemůže chytout koronavirus. Může, jak potvrzuje praxe.
- b) Očkovaný Pfizerem nemůže přenášet koronavirus na druhé. Praxe to vyvrátila.
- c) Očkování Pfizerem je nejlepší. Toto tvrzení nelze prokázat ani vyvrátit, protože nezávislé studie nebyly vypracovány a nezápadní vakcíny nebyly v EU připuštěny.
- d) Očkování Pfizerem je nejlevnější. Že by vakcína desetkrát i vícekrát dražší než její ruská, čínská či indická konkurence byla nejlevnější, to je na úrovni nejpokleslejší komerční reklamy.
- e) Očkování Pfizerem je pro celý svět. Nebylo a není, a to nejen pro vysokou cenu vakcíny Pfizer. Asii, Afriku a Latinskou Ameriku vesměs zachraňovaly mnohem levnější vakcíny indické, čínské a ruské, přičemž část jich byla poskytnuta zdarma coby humanitární pomoc.
- f) Očkování vakcínou Pfizer nemá vedlejší negativní následky. Toto tvrzení nelze potvrdit ani vyvrátit, protože solidní nezávislé studie účinku očkování touto ani jinou vakcínou nebyly vypracovány, navíc se některé vedlejší účinky vakcín nemusí projevit rychle.

Jako v této věci laik se nedomnívám, že by očkování vakcínou Pfizer způsobilo na zdraví lidí vysoké škody. Naopak, mnoho lidí zachránilo přes smrti na koronavirus či v jeho přímé souvislosti. Asi třetina obětí koronaviru umírá přímo na něj, dvě třetiny na kombinaci koronaviru a jiných onemocnění, kterými trpěly. Také toto očkování řádově více lidem zásadně zmírnilo průběh onemocnění koronavirem, resp. následky onemocnění jsou mnohem menší, než by byly bez očkování. Za vážný problém ale považuji, že jiné vakcíny nebyly připuštěny, že očkování Pfizerem bylo extrémně nákladné a že se kolem očkování touto látkou nehorázně lhalo, takže důvěra v ní nepřekvapivě spadla pod bod mrazu. Medicínský výzkum EU zde totálně selhal. Na tak vážný problém pro jistotu neměl žádný odborný názor.

Vážnou je i otázka, zda mělo být očkováno všechno obyvatelstvo, nebo jen občané nad 65 (60, 55) let věku a občané trpící vážnými nemocemi. Totiž, drtivá většina obětí koronaviru byli občané starší 65, navíc většinou ještě trpící i jinými nemocemi. Jsou tu dva problémy:

- Bylo únosné na vrcholu koronavirové epidemie, kdy jsme ještě mnohé o koronaviru nevěděli, s něčím takovým přijít a riskovat životy občanů?
- Ne všichni občané a jejich lékaři vědí, že trpí jinými vážnými nemocemi.

V každém případě za nehorázné považuji pokusy očkovat děti, které toto onemocnění zvládají bez problémů. Vzhledem k řadě otazníků je nepřijatelné lidi do tohoto očkování nutit násilím či hrozbou postihů či diskriminace.

Kritická věková hranice pro koronavirus 65 let říká, že si koronavirus vyžádal nesrovnatelně méně obětí ve věkové mnohem mladší a také mnohem méně očkované Africe ve srovnání s Evropou a Severní Amerikou.

6) EU a její členské státy v boji s pandemií koronaviru nesehlaly

Toto mohou tvrdit jen lidé naprosto neznalí věci a fanatičtí nebo zkorumpovaní eurohujěři. Epidemiologická rada EU 18. února 2020, tři či čtyři dny před vypuknutím epidemie koronaviru v EU, resp. v severní Itálii, se jednomyslně usnesla, že „*Pandemie nového korona-viru v Evropské unii je pravděpodobná málo...*“ To je tristní závěr. Česká hlavní hygienička byla krátce na to právem odvolána ze své funkce. Velká část neschopných šéfů boje s epidemií v jednotlivých státech EU však zůstala ve svých funkcích a škodili svým členským státům i EU svou nekompetentností dál. EU selhala v lékové a sérové politice. Zločinem bylo odmítání poskytnout certifikaci nezápadním vakcínám, přitom mnoho států EU zde nemělo nezbytné vývojové a výrobní kapacity. Vedení EU šikanovala ty členské státy, které se rozhodly vyhlásit karanténu s cílem zastavit šíření pandemie (Česko, Slovensko Maďarsko a Polsko). Očkování proti koronaviru obstarala extrémně předražená očkovací látka Pfizer, viz předchozí text, ad. I když je zdravotnictví v rozhodující míře v kompetenci jednotlivých členských států, selhání vedení EU v boji s koronavirem je nepřehlédnutelné, podobně selhání velké části vlád členských států EU (relativně přijatelně skončilo jen Finsko a Dánsko).

Některé členské státy EU připustily i velké koronavirové bomby. Jmenuji fotbalové utkání Atalanta Bergamo a FC Valencia 19. února 2020 v Bergamu u Milána, demonstraci sto dvacetit tisíc feministek v Madridu 8. března 2020, fotbal v Liverpoolu Liverpool FC a Atlético Madrid 11. března 2020, Cheltenhamský dostih 10. – 13. března 2020 atd. Těch středních a zejména malých koronavirových bomb bylo v EU mnoho. Neznačená to, že státy jako ČR bez velkých a středních koronavirových bomb nemohly dopadnout i bez nich velmi zle.

7) Strategie boje s pandemií

Pandemie koronaviru se dramaticky střetla s posvátnou kapitalistickou svobodou pohybu občanů. Masová nekázeň učinila z Evropy nejpostiženější kontinent, včetně podivných debat na téma, zda lze nařídit občanům omezení pohybu s cílem zastavit šíření zhoubného onemocnění. Je veřejným tajemstvím, že EU žádnou strategii neměla a že nejméně škodila tehdy, když nic nedělala. Chápu, že po bitvě je každý generál. Jsem si vědom, že jako inženýr ekonom – environmentalista mám k boji s koronavirem poměrně daleko. Přesto zpětně musím upozornit na některé kritické momenty boje s epidemií koronaviru.

Nová nemoc k nám vpadla bez ohlášení, i odborná veřejnost o ní věděla velmi málo, a tak se nepřekvapivě tápalo. Základní ochranou byla karanténa, kterou Češi byli s to hromadně dodržovat jen první 2-3 měsíce. Pak výrazně polevili. Následné běsnění koronaviru přineslo krutou daň za neochotu a neschopnost dodržovat karanténu.

Problém byl, že již na podzim 2020 bylo zřejmé, že koronavirus zabíjí v rozhodující míře občany starší 65 let, zvláště pak ty trpící jinými vážnými nemocemi. Občané mladého a středního věku si z toho odvozovali: „*Nám se nemůže nic moc stát, a tak nevidíme důvod se omezovat kvůli dědkům a bábám!*“ Problém byl, že mnohé staré a nemocné občany koronavirem nakazili a část z nich poslali na věčnost. Prostě, sobectví až za hrob, nejednou i vůči svým nejbližším. Sem tam si někdo svou odolnost vůči koronaviru jen namlouval. Možnost masového očkování byla ale k dispozici až od léta 2021.

Otázka, zda omezovat všechny v zájmu starých a nemocných, nebo ty ohrožené staré a nemocné pokud možno důsledně izolovat, byla ožehavá. Nerozhodnost způsobila, že se spojovala negativa obou přístupů při absenci pozitiv. Jistě, některá karanténní opatření byla zjevně přehnaná ať už z důvodu neznalosti, nebo z důvodu nadvlády velkého podnikání. Klasicky zavření malých a středních obchodů při ponechání velkých prodejen potravin a drogistického zboží otevřených, ač velké prodejny představovaly větší riziko nákazy ve srovnání s prodejny malými. Zavírat kadeřnictví vedlo nepřekvapivě k jejich provozu přes „zadní dveře“. Neochota části občanů odřeknout si hospodu vedla k dalšímu a k dalšímu šíření koronaviru, a tím i ke zvyšování počtu jeho obětí. Atd. Atp.

Závěr

Kampaň proti údajným dezinformátorům ve věci pandemie koronaviru byla nesmyslná nejen proto, že v řadě případů dala realita alternativním tvrzením za pravdu, ale hlavně proto, že kromě vedení řady států a mainstreamu bylo záměrné šíření dezinformací zcela okrajovým jevem. Liberální stát prokázal nemohoucnost v boji se smrtelným infekčním onemocněním, způsobovaným podle všeho při neodpovědných pokusech uměle vytvořeným a poté z laboratoře nedopatřením uniklým koronavirem. Ztráty na lidských životech, na lidském zdraví, v sociální i v ekonomické oblasti byly obrovské. Hlavně když mnozí kritizovaly tvrdý postup v Číně a v dalších státech východní Asie, které pandemii koronaviru zvládly zdravotně i sociálně ekonomicky nepoměrně lépe než ČR a velká část evropských států.

A spor, zda šlo či nešlo o pandemii? Ať už šlo „jen“ o katastrofální epidemii nebo o plnohodnotnou pandemii (jednak je hranice dána spíše konvencí, jednak při značných nedostacích ve statistice koronaviru tuto otázku nemohu zodpovědně řešit, zejména počty osob, které chytly koronavirus, jsou podle všeho citelně podhodnocené), v každém případě šlo o epidemii koronaviru s drtivými následky na lidské zdraví a životy, vyžadující energický boj za lidské životy a ne cynické pohrdání jimi s odkazem na „svobodu pohybu včetně svobodného šíření nebezpečných nemocí“.

O autorovi:

Ing. Jan Zeman, CSc.

**1956. Ekonom, environmentalista, expert na trvale udržitelný rozvoj a život, dopravu, energetiku, lesnictví, povodně. Básník.*

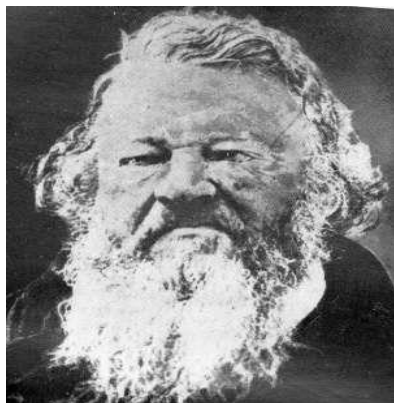
Pavel Sirůček

Vesměrné bloudění „posledního

*moravského kacíře“ F. M. Klácela*⁵³

Poslední z proudu českých & moravských kacířů – komplikovaná a svérázná osobnost – František Matouš Klácel (1808 – 1882) ekonomem sice nebyl, ovšem sociálně-ekonomické motivy v jeho díle vystopat lze. Na tyto cílí dnešní díl rubriky Ekonomické osobnosti. Klácel byl moravský buditel, „zapadlý osvícenec“, vlastenec a národní obrozenec, kněz, filozof, humanista, pedagog, jazykovědec, básník, překladatel, žurnalista, literární kritik, estetik, reformátor a organizátor. Náleží k nejsvráznějším bolzanovcům a může být považován i za originálního utopického socialistu. Nejenom za teoretika, nýbrž – na rozdíl od B. Bolzana – také za praktika. Za organizátora a společenského reformátora neúspěšného, který se přitom po celý život neúspěšně nevzdával snů udělat svět lepším a lid vzdělanějším.

⁵³ Příspěvek ve zkrácené (a aktualizované) podobě využívá pasáže 4.1. a 4.2. monografie (Sirůček, 2022). Vynechána je zde detailnější recepcí díla (a odkazu) B. Němcové, komparace idejí a návrhů F. M. Klácela a B. Bolzana či zasazení F. M. Klácela do heterogenního proudu bolzanistů atp.

František Matouš Klácel⁵⁴

Klácel – buditel, spisovatel, poutník⁵⁵

Brožuru ke stému výročí narození otevírají slova: „*František Matouš Klácel – jeden z posledních buditelů našeho národa na Moravě v době předbřeznové a březnové;*⁵⁶ – učitel mládeže, na něhož mužové u věku dospělém ještě zpomínali s nadšením skoro u vytržení; – spisovatel, vědec, básník a novinář, jehož činnost nepřešla beze stopy na současnou duchovní práci národní; – individualita při tom „vlastností ducha a povahy neobyčejné, muž geniální, jemuž podobných česká vlast v době novější málo zrodila“, jak napsal žák jeho Vincenc Brandl;⁵⁷ – současník Šafaříkův, Purkyňův, Havlíčkův, přítel Šemberův a důvěrný přítel Boženy Němcové: a přece, když nadešlo jubileum jeho stých narozenin, je znám jenom nepatrnému hloučku literárních historiků a filosofů“ (Kabelík, 1908, s. 3).

⁵⁴ Pramen: <https://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/klacel.html>.

⁵⁵ Ovšem také i proutník, jak bude níže zmiňováno.

⁵⁶ Podle března 1848, kdy revoluce ve Vídni svrhla režim státního kancléře K. W. Metternicha (pozn. PS).

⁵⁷ Historik, moravský zemský archivář, editor, politik Vincenc Brandl (1834 – 1901) (pozn. PS).

„Poslední moravský kacír“⁵⁸ F. M. Klácel se narodil se ve čtvrtek 7. 4. 1808 v České Třebové ze šesti dětí chudého obuvníka A. Klatzla⁵⁹ a pokřtěn byl jako František. Jmenovaný bývá i coby Ladimír.⁶⁰ Po rodišti si zvolil pseudonym František Třebovský, resp. F. Terebowich. Ukrýval se i za jménem lužickosrbského spisovatele J. P. Jordana.⁶¹ Z triviální školy v České Třebové přestoupil, za podpory strýce, na lepší v Litomyšli. V Litomyšli od roku 1819 navštěvoval, a s výborným prospěchem absolvoval piaristické gymnázium protknuté osvícenstvím a duchem josefismu. Nadaný Klácel studuje i mimoškolně. Setkává se s filozofií a idejemi národního obrození, ke kterému se následně připojuje.⁶² „Již na litomyšlském gymnáziu byl položen základ Klácelova neortodoxního, idealistického myšlení o společnosti a náboženství, z jehož prosazování a aplikace v praktickém životě Klácelovi později vznikly nemalé potíže“ (Dohnal, 2003, s. 65).⁶³

Po zakončení filozofických studií v Litomyšli hodlal dále studovat na univerzitě a stát se učitelem. Pro nedostatek prostředků však nemohl pokračovat ve šlépějích svého oblíbeného učitele I. A. Buzka a věnovat se filozofickým studiím v Praze. V roce 1827 vstupuje do augustiniánského kláštera sv. Tomáše ve Starém Brně.⁶⁴ Kněžství se mu stává prostředkem, jak vést zajištěný život badatele a intelektuála.⁶⁵ Měl však trpět výčitkami, že pro život kněze není stvořen. Klášterními pravidly se cítil omezen a svázán, toužil po společenském životě a společnosti

⁵⁸ Přestože F. M. Klácel byl dlouho mnichem, církev ostře kritizoval a bouřil se proti ní. Již od vstupu do kláštera „projevoval odhodlání rozhlížet se co nejdále za hranice ortodoxního církevního učení“ (Jeřábek, 1988, s. 44). Jako řádový kněz a národní buditel byl po celý život v konfliktu s církevní mocí i rakouskou policií. Jako kacír může být označován i hegelianec A. Smetana, který umírá dříve nežli Klácel či další „kacířští“ bolzanovci (včetně samotného B. Bolzana). Srov. (Sirůček, 2022), (Šetek, 2008b).

⁵⁹ „O rodičích sám vypravuje, že dobře poznávali, ač chudí, kterak povinni jsou obětivě se starati také o schopnosti od Boha v děti vložené... a zvláště chválí matku, že v jeho pokroku měla jediné utěšení. Tak za jejich péče již v šestém roku prý četl a psal a předčítával na prástkách“ (Kabelík, 1908, s. 4, s odkazem na *Hlas Jednoty Svobodomyšlných*, V., č. 2).

⁶⁰ V Americe, ale již i v rámci svého utopického Bratrstva českomoravského, používal namísto řádového jména Matouš jméno Ladimír „od snahy své, v lad uváděti veškeré neshody tohoto světa ...“ (Kabelík, 1912, s. 133). Klácel taktéž pracoval na pojednání zvaném *Ladověda*. Srov. (Lorenzová, 1990), (Vlha, 2013).

⁶¹ Klácelovi pomáhal i s vydáváním prací, jak je níže zmínováno – srov. (Dohnal, 2003), (Kabelík, 1908).

⁶² „Jeho jméno patří k jmenům osobností, která se v literatuře o našem obrození vyskytují nejčastěji. Není ho možno nevzpomenout v pojednáních o moravském obrození, kde mu náleží jedno z nejčestnějších míst“ (Koukal, Popelová, 1955, s. 106).

⁶³ „... i bezprostřední výchovné vlivy způsobily, že se Klácelovo myšlení počalo brzo ubírat jiným směrem, než vyžadovaly církev a stát“ (Jeřábek, 1988, s. 43).

⁶⁴ „Do biskupského semináře však nechtěl jít, protože viděl, že tam zakrní téměř každý svobodný duch“ (Koukal, Popelová, 1955, s. 121). Augustiniánský klášter ve Starém Brně Klácel volí na doporučení strýce A. Šmída, který mu již dříve pomáhal se studiemi v Litomyšli.

⁶⁵ Na volbu životní dráhy měla vliv i Klácelova rodina, která v kněžství viděla nejlepší budoucnost. Ostatně jeden z Klácelových sourozenců již knězem byl. Srov. (Koukal, Popelová, 1955).

žen.⁶⁶ Klácelovi trvalo dlouhá desetiletí, než ke stáru z kláštera odešel. O to ostřeji církev kritizoval. Nicméně i po rozluce s církví následovala zklamání a deziluze, a to především na naivní misionářské pouti v Americe.

Ve starobrněnském klášteře – místě s liberální obrozeneckou atmosférou – byl kladen důraz na vědecké bádání a pedagogickou činnost, včetně výuky na biskupském filozofickém ústavu. Po složení řeholního slibu Klácel obdržel řádové jméno Matouš. Klášterní opat C. F. Napp⁶⁷ si Klácela oblíbil a pověřil jej péčí o klášterní knihovnu, ve které byla zastoupena díla z různých věd.⁶⁸ Klácela přitahovala filozofie a přírodní vědy.

Řád Klácelovi poskytoval možnost dalšího studia. V letech 1829-33 se úspěšně vzdělával na brněnském Teologickém ústavu a v roce 1833 byl vysvěcen na kněze. Ve studiích pokračoval na olomoucké univerzitě, kde se připravoval na složení rigoróz z богословí, které absolvoval roku 1834. Na obhájení doktorátu ovšem neměl čas, neboť se záhy ze studenta stal učitelem. Sebevzdělání Klácela však provázelo po celý život – „... jeho hlad po vědě byl obrovský a bylo zcela lhostejné, zda ho živil jako řádný student či jako profesor, který výukou druhých nadále učil i sám sebe...“ (Dvořáková, 1976, s. 18). V roce 1835 byl Klácel jmenován profesorem filozofie Biskupského filozofického ústavu v Brně, kde přednášel filozofii, ač neměl vyšší filozofické vzdělání.⁶⁹

⁶⁶ (Dohnal, 2003) uvádí, že především první léta v klášteře sice začala „naplňovat Klácelova očekávání ... ačkoliv on sám se vpravdě spíše cítil být vězněm klášterních zdí ...“ (tamtéž, s. 66).

⁶⁷ Rodilý Němec Cyril František Napp (1792 – 1867) byl moravský duchovní, kulturní a politický činitel, poslanec Moravského zemského sněmu, hlásící se k českému národnímu obrození. Jako mnohostranně zaměřený „tvůrce a správce kultury a vědy na Moravě“ (Dohnal, 2003, s. 58) byl významnou osobností brněnského života. Propagoval český jazyk, moravskou kulturu, přitahovaly jej vědy historické i přírodní. Podporoval ovocnářství, vinařství či včelařství a zajímal se o zemědělské a hospodářské problémy. Byl členem Hospodářské společnosti, přispěl k vzniku požární pojišťovny. Podle Klácela byl „významný vědec zejména na poli agrokultury, tajný volnomyšlenkář a vlastenec“ (Pospíšil, 2018, s. 75). Napp se snažil z kláštera, v jehož čele stál 43 let, učinit středisko vzdělanosti a buditelské centrum. Vedle Mendela v konventu působili skladatel P. Křížkovský, profesor literatury F. T. Bratranek aj., které Napp podporoval.

⁶⁸ „Protože si z Litomyšle přinesl kvalitní základy vědomostí a vždy se vyznačoval velkou touhou po vzdělání a ve svém mládí i úsměvnou přímočarou povahou, záhy si ho prelát Napp oblíbil a považoval ho za svého milého duchovního syna“ (Dvořáková, 1976, s. 17). „Bez Nappova vpravdě otcovského přístupu ke Klácelovi by zřejmě nevznikla všechna jeho díla“ (Dohnal, 2003, s. 84).

⁶⁹ (Kabelík, 1908) o řeholních začátcích Klácela píše: „Na štěstí byl představeným jeho ušlechtilý Cyril Napp; prelát tento, podle Klácela ... tajný svobodomyšlník, poznav nevšední dary duševní mladého řeholníka, zprvu vedl jej na dráhu theologickou, ale když uprázdnila se právě profesura filosofie na filos. ústavě v Brně, ustanovil jej k tomuto úřadu; v mladistvém věku 27 let Klácel stal se profesorem r. 1835/6“ (tamtéž, s. 6).

„Úřad učitelství byl pravým Klácelovým živlem ...“ (Kabelík, 1908, s. 6). Úctu i nadšení si jako pedagog získával rozhledem a neformálním přístupem ke studentům, na které se snažil působit bez přehnané autority a jednal s nimi jako s rovnocennými.⁷⁰ „Klácel ... celým srdcem Inul k mládeži sobě svěšené, což budilo opět, lásku; jako kdysi Buzek, také Klácel vedl ji k ideálnímu názoru světovému a k odporu ke všemu nízkému a špatnému, ať už v životě soukromém, ať ve zřízení společenském, a sesiloval moc své nauky příkladem ušlechtilého života vlastního“ (tamtéž, s. 6-7). Didaktický dar i snaha poučovat a vzdělávat jsou s Klácelem nerozlučně spojeny nejen v době jeho profesorského působení v období 1835-44. Psal skripta a ceněn byl coby energický přednášející, seznamující s Hegelovou filozofií, myšlením L. Feuerbacha i názory francouzských utopistů. Nevyhýbal se ani prudkým polemikám či šířavé ironii vůči protivníkům pravdy a spravedlnosti.⁷¹

F. M. Klácel cítil „v sobě touhu oddat se filozofii, jak ho k tomu vybízel příklad Buzkův a vlastní životní povolání, ale zároveň a stejně silně ho lákala činnost spisovatelská, básnická, neboť vedle studia děl filozofických se věnoval horlivě i studiu básníků, zvláště německých klasiků“ (Koukal, Popelová, 1955, s. 121). Zanícený buditel Klácel upoutal pozornost moravských obrozenců básněmi, již včetně prvotiny *Lyrické básně* (Klácel, 1836b), následované sbírkou *Básně* (Klácel, 1837). Národní obrození na Moravě zaostávalo za Čechami, což platilo také pro Brno, které bylo většinou německým městem a bylo přezdíváno předměstím Vídně. Publikováním básní Klácel projevil touhu angažovat se pro národní věc.⁷² Klácelovy verše mají nádech vlasteneckého a sociálního citění.⁷³ Oslavují husitství, proklamují svobodu a rovnost všech. V Čechách se Klácel jako básník setkal „s nepatrným zájmem, úměrným uměleckému přínosu tohoto didakticko-vlasteneckého veršování. Ale na Moravě bylo v Klácelově básnické tvorbě spatřováno především radostné svědectví národní a kulturní životaschopnosti české Moravy, důkaz o tom, že slovanská idea kollárovska zapustila kořeny v půdě cyrilometodějské a posílila tak národně obrozenské naděje a snahy moravské“ (Jeřábek, 1988, s. 41).

⁷⁰ Klácelova pedagogická kariéra „byla velmi úspěšná a v tak mladém věku vskutku řídká“ (Koukal, Popelová, 1955, s. 121).

⁷¹ „Mluvil mnoho o svobodě ducha, vyvozuje z ní i svobodu občanskou, politickou, zastával se práv českého jazyka a národa, horoval pro slovanskou vzájemnost“ (Koukal, Popelová, 1955, s. 123).

⁷² Při probouzení Moravy spolupracoval s přítelem ze studií Šemberou, kdy se zajímali např. o divadlo. A. V. Šembera (1807 – 1882) byl jazykovědec, literární historik, překladatel a profesor v Olomouci či Vídně.

⁷³ „Z českých básnických děl měla na jeho vývoj vliv Kollárova Slávy dcera, která v něm probudila silné slovanské citění a prohloubila tak a rozšířila jeho české vlastenectví“ (Koukal, Popelová, 1955, s. 121).

Básně obdivovali především studenti a Klácel byl označován dokonce za „nejpolitičtějšího básníka“ své doby.⁷⁴ Jeho básnická tvorba akcentuje témata společenská a politická. Verše vyvyšují potřebu osvěty, vzdělání a každodenní práce na národním poli, vyjadřují odpor proti útisku, státnímu absolutismu a církevní nadvládě, kritizují kastovníctví.⁷⁵ Odhodlaný Klácel chtěl poezii pomáhat věci národního obrození, přičemž zaujal výběrem témat, které lidé dobově potřebovali slyšet a číst. Tímto dokázal odvrátit pozornost od nedokonalostí umělecké stránky svých básní. Největším kritikem jeho básnění se tak stal čas a Klácelovy verše upadly v zapomnění. Ve 30. letech 19. století však Klácelovy básně byly „výrazným činem a ukázkovým projevem tendenčního básnictví, jehož potřeba byla tak naléhavá, že většina tehdejších kritiků přehlédla jejich umělecké nedostatky“ (Dvořáková, 1976, s. 50).⁷⁶

K beletristickým počínům Klácela náleží zvířecí epos *Ferina Lišák z Kuliferdy a na Klukově* (Klácel, 1845a), který zaznamenal úspěch mezi čtenáři i Klácelovými přáteli. Satirický veršovaný epos, s moralizujícími vsuvkami, je kritickým obrazem poměrů sociálních, politických i církevních. Kritiku Klácel podává formou dialektu, lidového, místy až hrubého jazyka.⁷⁷ Jedná se o příběh lstivého a krutého lišáka Feriny, který svou prohnaností a záludností převyšuje ostatní zvířata v království i samotného krále. Klácel byl inspirován Ezopovými bajkami, předlohou F. Wolffa a básní J. W. Goetha.

K dalším knihám patří *Jahůdky ze slovanských lesů* (Klácel, 1845b)⁷⁸ či *Bajky Bidpajovy I, II* (Klácel 1846, 1850) coby výbor z indických didaktických příběhů o zvířatech. Celoživotně se

⁷⁴ Srov. (Souček, 1906).

⁷⁵ „Klácelův humanismus způsobil, že se v jeho básních nevyskytuje protiněmecký osten, dokonce sjednocovací snahy Němců chápe, protože jeho nadhled mu umožňuje, aby na německé sjednocovací úsilí pohlížel jako na obdobu své touhy po všeslovanském spojení. Rozbroje mezi Čechy a Němci přičítá na vrub absolutismu, nikoliv národnostním zájmům obou národů“ (Dvořáková, 1976, s. 47).

⁷⁶ O tom, že básně Klácela byly neprávem stavěny na roveň veršům Kollárových zmiňuje počátkem 20. století též (Kabelík, 1908 aj.) – „Dnes jsou zcela zapomenuty; ale smělost a mužnost autorova, který v dobách tak těžkých neváhal volat mládež v boj za statky nejsvětější a hlásit se k úctě M. Jana Husí, imponuje nám ještě nyní a zasluhuje vděčné zmínky“ (tamtéž, s. 9). Přičemž připomíná, že šlo o náhodu, že vůbec mohly být publikovány – míněna je tím velmi mírná cenzura. „Po druhé už Klácel toho štěstí neměl a tak v rukopise zůstala zejména jeho ostře satirická skladba Rybrcol (Represol), v níž staví na pranýř převrácenosti tehdejšího zřízení společenského jak v životě státním, tak v církevním“ (tamtéž, s. 9). Tiskem neprošly ani – podle Kabelíka „bezenné“ – Klácelovy pokusy dramatické.

⁷⁷ „Lidovému čtenářstvu, zvláště moravskému, se přiblížil prostým, místy až drsným tónem svého vypravování, dialektickým zbarvením jazyka a šťastným umístěním příběhu na půdu domácí“ (Kabelík, 1908, s. 14).

⁷⁸ „Jahůdky ze slovanských lesů obsahují na 300 drobných básní, v nichž K. hlásá své ideje mravní, politické i filosofické. Jsa přesvědčen, že „básník, čím výtečnější, tím rozsívá více zrn přemyslových“ (Kabelík, 1908, s. 13). Jde o „... básně pozoruhodné nikoli sice z hlediska uměleckého, ale aspoň tím, jak v nich občas probleskne satirický a sociálně kritický tón“ (Jeřábek, 1988, s. 51). (Seidlerová, 1963) připomíná, že v básních (Klácel,

Klácel věnoval překládání,⁷⁹ byl i autorem vzdělávacích příruček, encyklopedií anebo terminologických slovníků. Řada prací ovšem zůstala v rukopise anebo byla publikována pouze v tiskovinách redigovaných samotným Klácellem.

Klácel, ač nebyl filologem a ani nebyl v českém jazyce příliš vzdělán, se ve 30. a 40. letech 19. století horlivě zabýval jazykovými otázkami. K jeho jazykovědným počínům náleží práce *Počátky vědecké mluvnictví českého* (Klácel, 1843c) o vývoji českého jazyka, s aplikací Hegelových myšlenek. Klácel využil dialektickou metodu a její stupně (thesi, antithesi a synthesi) se pokusil aplikovat na jazyk, resp. jazykovědu.⁸⁰ Dílo obsahovalo množství chyb, a to po stránce sémantické, jazykovědné, ale i v základní koncepci. „*Očekávala-li vlastenecká společnost, že z pera Klácela vzejde základní spis slovanské filozofie, byla nyní velmi rozčarována. Spisek, který Klácel předložil veřejnosti, bylo dílo mylné a svým dosahem, pro Klácelův život naprosto nešťastné*“ (Dvořáková, 1976, s. 37). Neúspěch zaskočil i samotného autora.⁸¹ Osudové dílo k tomu ještě vyvolalo zájem církevních kruhů, které toto podrobily kritice a shledaly nevhodným. Což Klácelovi přitížilo při vyšetřování, níže zmíněném.

F. M. Klácel dále publikoval *Slovník pro čtenáře novin, v němž se vysvětlují slova cizího původu* (Klácel, 1849b) a stal se tímto tvůrcem prvního českého slovníku cizích slov. Oceňována

1845b) je již eliminován motiv, kdy Klácel „*vědu, právě tak jako rozum, nepovažuje za schopné poznat pravdu ...*“ (Seidlerová, 1963, s. 99), přítomný in (Klácel, 1836b). Kde Klácel romanticky vyzdvihuje cit proti rozumu.

⁷⁹ Včetně volného překladu knihy H. B. Stoweové *Chaloupka strýčka Toma* (v originále z roku 1851 *Uncle Tom's Cabin*) – pod názvem *Strýc Tomáš, ze života černých otroků v Americe* (Klácel, 1854b). I tímto překladem se měl F. M. Klácel připravovat na osudovou misijní cestu do Ameriky.

⁸⁰ (Bayerová, 1960) počáteční stadium české filozofie označuje jako „*filologické*“ a právě s tímto může být spojován Klácel. Ve snaze vybudovat úplný filozofický systém, který by konkuroval systémům německého idealismu, spis (Klácel, 1843c) – po vzoru Hegelova učení – ukazuje, jak český národní duch, který je druhem ducha obecného, směřuje od citu k rozumu a tím utváří českou řeč, „*neboť jazyk jest tělnost čili viditelnost ducha národního, bez řeči nikde není ducha*“ (Klácel, 1843c, vvvv). Pozornost je věnována i otázce pravé cesty vědecké nebo tomu, co představuje tzv. poznalost. Vedle aspektů epistemologických je zastoupena též problematika filologická, přičemž u Klácela se objevují prvotní pokusy o vytvoření svébytné filozofické terminologie, neboť „*musíme mít dřívě své školy, by vědouce o obsah do našich forem se lila; pak čkejme budoucnost!*“ (tamtéž, s. 123).

⁸¹ Dilem se cítil dotčen J. Jungmann, který počín chápal jako znevažování veškeré jazykovědné práce. Zarážen měl být i Klácelův přítel P. J. Šafařík aj. – srov. (Dvořáková, 1976). (Lorenzová, 1990) Klácelův pokus hodnotí jako neúspěšný s tím, že vedle zklamání z úrovně díla ústřední roli sehrálo, že text byl vnímán „*jako útok na Jungmannovo letité lingvistické úsilí*“ (tamtéž, s. 37). Připomíná ale, že práce (Klácel, 1843c) stála na počátku sporu o českou filozofii, který bývá interpretován „*většinou jako polemika mezi Havlíčkem a Gablerem na jedné straně a herbartovcem Čuprem a hegelianem Augustinem Smetanou na druhé*“ (Lorenzová, 1990, s. 35). Spor přitom hodnotí výše nežli pouhou „*novinářskou šarvátku*“.

bývá tato práce coby jazykově-popularizační.⁸² Klácel se zabývá jazykovou čistotou, uvažuje o oprávněnosti cizích slov a píše taktéž o „jazykové výchově“.⁸³

I když se Klácel věnoval více oblastem, hlavní sférou jeho zájmu zůstávala filozofie. Výklad nejdůležitějších filozofických výrazů obsahuje spis *Erklärungen der wichtigeren philosophischen Ausdrücke* (Klácel, 1836a) v německém jazyce.⁸⁴ Etické problémy nastiňuje již česky psané pojednání *Mostek aneb Sestavení skromných myšlének o tom, na čem každému záleží* má (Klácel, 1842b).⁸⁵ Kabelík ohledně tohoto připomíná, že jsou nápadny „autorovy značné potíže terminologické i slohové ...“ (Kabelík, 1908, s. 11).⁸⁶

⁸² Podle (Rank, 1862) byla Klácelova vysvětlení neznámých slov publikována v *Morawských Nowinách* od 15. 3. 1849 a přetiskována v časopise *Polabský Slovan*. In (*Morawské Nowiny*, 15. 3. 1849, č. 60, s. 297-298. ISSN nemá) vyšla první část coby *Příloha k Morawských Nowinám*, s vysvětlením některých slov začínajícím na A. Další pokračování v roce 1849 figurují tamtéž, 16. 3. 1849, č. 61, s. 303-304, 17. 3. 1849, č. 62, s. 309-310, 22. 3. 1849, č. 66, s. 328-329, 28. 3. 1949, č. 71, s. 353-354, 12. 4. 1849, č. 83, s. 401-402, 28. 4. 1849, č. 97, s. 461-462, 15. 5. 1849, č. 111, s. 523-524, 19. 5. 1849, č. 114, s. 537-538, 19. 7. 1849, č. 163, s. 761-762, 31. 7. 1849, č. 173, s. 813-814, 7. 8. 1849, č. 179, s. 841-842, 19. 8. 1849, č. 189, s. 885-886, 4. 10. 1849, č. 227, s. 1037-1038, 9. 10. 1849, č. 231, s. 1053-1054, 12. 10. 1849, č. 234, s. 1067-1068, 18. 10. 1849, č. 239, s. 1089-1090, 28. 10. 1849, č. 248, s. 1127-1128, 6. 11. 1849, č. 254, s. 1153-1154, 11. 11. 1849, č. 259, s. 1175-1176, 18. 11. 1849, č. 265, s. 1201-1202, 21. 11. 1849, č. 267, s. 1211-1212, 28. 11. 1849, č. 273, s. 1237-1238, 6. 12. 1849, č. 280, s. 1267-1268, 17. 12. 1849, č. 289, s. 1305-1306.

⁸³ (Krejčí, 1948) text nevnímá jako praktickou jazykovou příručku – hlavní poslání interpretuje ve smyslu „české encyklopedie revolučního myšlení“ (tamtéž, s. 234). Přičemž hledá paralely s ruskými petraševci.

⁸⁴ „Jako na jedné straně kolísal mezi básnictvím a filosofií, tak na druhé delší dobu ještě byl nerozhodnut, má-li se přiřadili mezi hlouček českých vědců, kteří ve smyslu Jungmannových snah jali se pěstovati vědu jazykem českým. Jako všichni naši učenci, také on „dozrál po německu“ a značné obtíže terminologické, o nichž svědčí rukopisná pozůstalost, mohly by ho tím spíše odstrašovali od práce na poli české filosofie, ježto prostředí moravské právě k tomuto druhu činnosti bylo nejméně vhodné“ (Kabelík, 1908, s. 9). „Zdá se, že hlavně osobní styk s P. J. Šafaříkem za pobytu jeho v Brně (1838) nejvíce tu rozhodl pro práci českou ...“ (dtto).

⁸⁵ In (Klácel, 1842b) hovořil o dvojí bytnosti člověka, božské a „... o tom, na čem každému záleží má“. „Názvem *Mostek* chtěl Klácel vyjádřit, že tato publikace napsaná mladým filozofem pro mladé studenty je pouze přípravou k dalšímu filozofickému vzdělání“ (Dvořáková, 1976, s. 34). Termín *Mostek* „odtud, že má býti přípravou k dalšímu filozofickému vzdělání. Obsahuje v první části hlavní zásady učení B. Buzka, v části další soustavné vyložení důležitějších termínů filozofických v pořádku abecedním k užítu zase žactva, tentokrát již českého“ (Kabelík, 1908, s. 10).

⁸⁶ S dovětkem, že Klácelovy texty časopisecké opravoval zejména Šafařík, přičemž Klácel opravy nesl těžce.

Klácelovo myšlení filozofické⁸⁷ je ovlivněno G. W. F. Hegelem,⁸⁸ I. A. Buzkem a různými utopisty, v čele s francouzskými utopickými socialisty. Bolzanovec I. A. Buzek⁸⁹ byl Klácelovým učitelem filozofie na studiích v Litomyšli.⁹⁰ „Od osobnosti B. Buzka se tedy dále odvíjelo Klácelovo hegelianství, jeho víra v budoucí jednotu všech národů a vítězství ušlechtilé humanity a etických hodnot“ (Dohnal, 2003, s. 65). Klácel Buzkovy filozofické názory shrnuje v díle *Mostek* (Klácel, 1842b), vliv Buzka je patrný též in (Klácel, 1847a).

(Seidlerová, 1963) píše, že ač „literatura uvádí, že Klácel uctíval dva učitele – Bolzana a Buzka,⁹¹ odvolává se Klácel přímo pouze na Buzka, s nímž byl v čilém spojení“ (tamtéž, s. 145). Připomíná, že „Klácel nebyl Bolzanovým žákem, ale měl pravděpodobně možnost seznámit se ve čtyřicátých letech s Bolzanem u Veitha“ (dtto). J. Loužil k setkání Klácela s Bolzanem u A. Veitha uvádí: „Vedli spolu učené spory, ale rozumět se nemohli – mezi Bolzanovým osvícenským humanismem a Klácelovým romantickým hegelianismem nebylo styčných bodů“ (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 155). Seidlerová⁹² ohledně Buzka píše, že „... vychází ze stejného okruhu idejí i stejných vnějších podmínek jako Bolzano, není však zdaleka tolik pod vlivem racionalistické filosofie ...“ (Seidlerová, 1963, s. 145).⁹³ S hodnocením Buzka: „Závěry zdaleka nedosahují Bolzana“ (dtto).

Klácel byl orientován hegelovskou dialektikou,⁹⁴ podle které věřil v dějinný pokrok a sílu lidského ducha. Navazoval na podněty v obecné teorii věd i estetice. Formuloval požadavek

⁸⁷ (Lorenzová, 1990) nazývá Klácela jedním z prvních novočeských filozofů.

⁸⁸ (Kabelík, 1908) píše: „Ve všech pracích těchto i v dalších Klácel tak jako pražský Aug. Smetana jeví se eklektikem se silným sklonem k Hegelianismu, jakkoli se proti němu bránil, chtěje se uplatnit! svérázně také ve filosofii. Vždyť nadšení jeho žáci byli dokonce přesvědčeni, že on jest povolán stvořiti nám filosofii slovanskou!“ (tamtéž, s. 11). Míněny jsou práce (Klácel, 1842b, 1843c aj.).

⁸⁹ Ignác Alois Buzek, též Bonifác Buzek (1788 – 1839) byl český filozof, řeholník a učitel. Vyučoval i v Litomyšli (1826–29), kde byl nazýván „litomyšlským Bolzanem“. Působil jako přesvědčivý exhortátor. Byl stoupencem bolzanovského racionalismu a náleží k ústředním postavám českého reformního proudu v katolické církvi. Zaměřoval se na etiku, podporoval rušení otroctví a nevolnictví a preferoval rovnost všech před zákonem.

⁹⁰ „Buzkovy svobodomyšlné názory násobené neradostným Buzkovým osudem formovaly již tehdy Klácelovu vnitřní opozici proti církevní ortodoxii a jakémukoli tmářství“ (Dvořáková, 1976, s. 16).

⁹¹ (Seidlerová, 1963) zde odkazuje na (Souček, 1920) (pozn. PS).

⁹² Na základě (Klácel, 1842b) a s využitím (Trapl, 1955).

⁹³ Buzek je interpretován coby: „Čirý moralista bez politických cílů ...“ (Seidlerová, 1963, s. 145), který „staví řadu buržoazních požadavků v dosti mlhavé formě: princip svobody je u něho odvozen z existence vyššího duchovního světa, žádá rovné oceňování jakékoli práce a všech lidí apod. Otázky osobní svobody a lidských práv jsou i ve formulacích až překvapivě shodné s Rousseauem“ (dtto, s odkazem na Klácel, 1842b).

⁹⁴ F. M. Klácel, spolu se A. Smetanou, figurují jako hlavní představitelé filozoficko-teologického myšlení, reflektujícími vliv Hegelovy filosofie, která prakticky ovládala protestantské Prusko a byla vydatně pocítována i v rakouském prostředí – srov. (Šmerda, 2011). (Jeřábek, 1988) připomíná, že zejména „svou filozofii ducha znamená tehdy Hegel největší oporu proti ortodoxní církevní dogmatice. Obnovuje důvěru v rozumové poznání, učí člověka vytvářet si v atmosféře umělé oživeného náboženského mysticismu vlastní úsudek a názor;

nastolení dobra pro všechny, vždy a všude. Především Klácelovy filozofické počátky jsou spojeny s etikou, přičemž filozoficko-etický spis *Dobrověda* (Klácel, 1847a)⁹⁵ bývá označován za první novodobý český pokus o její soustavný výklad.⁹⁶ Klácelovu *Předmluvu* otevírají následující slova: „*Věda není kázání, není kantorství, není obecný peníz, nýbrž jest pokladnice; v ní uloženo jest stříbro, zlato, a co má skutečnou platnost; v oběhu ale jsou bezcenné o sobě papírky, na nichž stojí zaručení, že kdo takový má, každou chvíli může skutečnou cenu u pokladnice sobě vyměnit. Budťež tedy pro lid a pro pohodlí jeho banknoty v běhu; ale hlídači pokladnice bděte, ať není více vykázáno na papírkách, než vy skutečné platnosti chováte*“ (Klácel, 1847a, cit. dle Kabelík, 1908, s. 41).

Dílo (Klácel, 1847a), koncipované v duchu svobodomyšlnosti a humanismu, shrnuje etické ideje, přičemž je nahlíženo jako moderní, neboť se opírá o vědecké poznání. Založené je na úvahách o platnosti pravidel křesťanské morálky ve skutečném životě. Etiku (dobrovědu) rozděluje Klácel na vědu o dobru prostém (zákonu světa), dobru z osobní stránky a dobru vtěleném v lidstvo. Spis zaznamenal úspěch a např. (Dvoříková, 1976) jej označuje za vrchol Klácelovy tvorby.

(Kabelík, 1908) rekapituluje: „*Všecka pak činnost jeho z doby profesury, jak učitelská a básnická, tak buditelská a filozofická, chovala v sobě četné zárodky k nezbytnému konfliktu s vrchnostmi, zvláště duchovními, ke kterému posléze došlo r. 1844 s koncem pro Klácela nejbolestnější*“ (tamtéž, s. 11). Konec úspěšného rozvoje Klácelovy činnosti nejenom pedagogické⁹⁷ je spojen i se změnou brněnského biskupa, kterým se v roce 1842 stává konzervativní A. A. Schaffgotsche. „*Klácel jako učitel projevuje stále zřetelnější sklony k filozofické opozici vůči církevní dogmatice i k šíření národního ducha a cítění mezi svými posluchači*“ (Jeřábek, 1988, s. 51). Klácel se stal pro svobodomyšlné názory i publikované práce nepřijatelným pro církevní

nadto pak dokazuje neoprávněnost nároků katolické církve na světskou moc. Tím vším urychluje Hegel v Evropě, a především v Rakousku konec duchovního absolutismu katolické církve“ (tamtéž, s. 43). Srov. (Smetana, 1848 aj.). Ke Smetanovi srov. (Sirůček, 2022).

⁹⁵ Jedná se o české přepracování původního německého spisu, který souvisel s Klácelovým sesazením z profesury roku 1844. Ke vzniku díla přispěl pobyt v Liběchově a Klácel jej věnuje A. Veithovi.

⁹⁶ „... je to první novočeský spis z oboru mravovědy“ (Kabelík, 1908, s. 13).

⁹⁷ F. M. Klácel byl „považován za jednoho z nejvýznamnějších a nejvzdělanějších lidí u nás, za jednoho z nejznamenitějších pedagogů“ (Lorenzová, 1990, s. 35).

kruhy. Pro styky s polskými revolucionáři se o něj začala zajímat rakouská policie.⁹⁸ Problémy měl i s cenzurou při publikování prací.⁹⁹

Klácel musel čelit řadě podezření.¹⁰⁰ V roce 1843 brněnský biskup shledal Klácelův „*způsob výuky teoretické a praktické filozofie za mravně závadný, potenciálně protistátní a porušující tradiční pojetí role pedagoga ve vztahu vůči studentům ...*“ (Dohnal, 2003, s. 67). S nelibostí byly nahlíženy i Klácelovy přátelské vztahy s žáky, neboť to vedlo k uvolňování subordinační. S pomocí Nappa se Klácel ještě obhájil. V roce 1844 však biskup vydává příkaz k odstranění Klácela z postu učitele a tento je profesorského místa zbaven – „... dne 29. září 1844 skutečně s úřadu profesorského propuštěn“ (Kabelík, 1908, s. 12). S obviněním z hegelianství a panteismu. Biskup uvádí, že se Klácel „i přes svou přísahu nezřekl ... filozofických idejí „hegelianismu“ a „panteismu“¹⁰¹ a navíc udržuje styky s prostředím radikálních slovanských živlů“ (Dohnal, 2003, s. 68).¹⁰² Zaskočený a otřesený Klácel dostává povolení odcestovat do Čech na zotavenou, k čemuž přispívají obavy z možné revolty studentů nesouhlasících s odvoláním oblíbeného učitele.¹⁰³

Oficiálně se Klácel již nikdy k učitelskému povolání nevrátil, přesto „po celý život ve styku s ostatními lidmi zůstal učitelem, protože jeho sklony kantorského poučování převládaly v každé

⁹⁸ V hlášeních byl řazen k těm, kdož trpí „slovanománií“. Srov. (Dohnal, 2003), (Dvořáková, 1976).

⁹⁹ Např. ohledně spisu *Etika*, rozpracovaného od roku 1841. Klácel pochybuje o jeho publikování, ovšem při sporu s církví dostává možnost prokázat nevinu předložením některé práce k posouzení. Začíná tudíž na spisu opět pracovat. V roce 1844 předkládá cenzuře svazky pojednání *Philosophie des Vernünftig-Guten dargestellt zur Nachhülfe für wissenschaftlich sich bildende Jugend*. První (s podtitulem *Philosophie des Moralischen nach seiner objektiven Seite*) a druhý byly odsouhlaseny a získaly imprimatur – souhlas církevní cenzury. Svazek třetí (s podtitulem *Philosophie des Guten nach seiner konkreten Erscheinung*) však cenzura shledává závadným. S tím, že Klácel setrvává v ideové pobloudilosti pod vlivem novější filozofické školy – srov. (dopis Schaffgotsche Nappovi z 29. 9. 1844, z Klácelovy pozůstalosti, Brno, G 48/1). Uvedené, spolu s dalšími výtkami (příklon k exaltovaným idejím pochybné „slovanománie“, styky s individui „notoricky nekonkrétního smýšlení“ či že Klácelovi chybí upřímná dobrá vůle dosíci nápravy) se stává důvodem biskupova verdiktu o sesazení z profesorského postu. Srov. (Dvořáková, 1976), (Kabelík, 1908).

¹⁰⁰ „K těmto podezřením, která jsou zachycena v prezidiálních spisech, přispěla i skutečnost, že jeho stati uveřejňované v *Časopise českého musea* byly v očích církevní hierarchie shledány jako závadné, zejména pojednání *O citu a rozumu a metafyzická stat' O smrti*. Čekalo se na poslední vhodnou příležitost k útoku. Klácel ji poskytl sám zveřejněním své publikace *o filozofii české řeči*“ (Dvořáková, 1976, s. 38). Zmíněno je pojednání (Klácel, 1843a), stat' (Klácel, 1843b) a publikace (Klácel, 1843c). Srov. (Dohnal, 2003).

¹⁰¹ I marxistické interpretace později připomínají „panteistický hegelianismus Klácelův z jeho nesměle socialistickým zabarvením ...“ (Bolzano et al., 1981, s. 14) (pozn. PS).

¹⁰² „Výtka biskupova týkající se „panteismu“ byla snad částečně oprávněná, neboť Klácel ve svém výkladu spojoval prvky mnoha filozofických směrů. V tomto období se však ještě rozhodně nestavěl na půdu nevíry v instituci církve, a nebyl tedy v pravém slova smyslu „kacířem“ ... Biskup nicméně prohlásil Klácela za nezpůsobilého k výuce na filozofickém ústavu a doporučil Nappovi, aby navrhl svého kandidáta na obsazení profesury ...“ (Dohnal, 2003, s. 68). Uvolněný post byl obsazen F. T. Bratrankem, Klácelovi nakloněným.

¹⁰³ „V těchto dnech byly Klácelovy city rozbouřené, zvláště když na jeho odvolání z profesury studenti reagovali rozjitřeně ...“ (Dvořáková, 1976, s. 43).

jeho činnosti ...“ (Dvořáková, 1976, s. 44). Klácel „... vzbouzel sympatie i svým řečnickým talentem a určitým kouzlem osobnosti. Se svou menší, podsaditou a silnější postavou s kulatou tváří a z kudrnacenými vlasy nad čelem, vypadal spíše jako dobromyslný venkovan než jako vzdělaný profesor filozofie. Avšak jeho zjev před posluchači brzy ustupoval do pozadí a přestali si ho uvědomovat, jakmile před nimi promluvil a otevřel jim brány své bohaté pokladnice vědomostí ...“ (dtto). Skutečnost, že nemohl své ideje jako kněz a řádový mnich vyjadřovat v plně jej přitom frustrovala.¹⁰⁴

Klácel se proti sesazení neodvolává, pravděpodobně v obavách, že by situaci ještě zhoršil. Smutný a rezignovaný¹⁰⁵ odchází do Prahy, pobývá v Lipsku (u J. P. Jordana)¹⁰⁶ a opět v Praze, kde se stýká s předními českými obrozenci, včetně J. Jungmanna. Krátce nato již působí coby knihovník na zámku v Liběchově. Je zproštěn existenčních starostí, nadšen z práce samotné i z toho, že uniká z moci církve. Nikoli však na dlouho.

V Liběchově u Mělníka pobýval u statkáře, vlastence a osvícenského mecenáše A. Veitha, který hostil a podporoval také B. Bolzana. Klácel se s Bolzanem měl setkat a měl si přečíst i rukopis utopického spisu *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932). Na motivy Klácelovy veršované epické satiry *Ferina Lišák* (Klácel, 1845a) vytvořil sochař V. Levý reliéfy v pískovcovém bloku na Kokořínsku. V umělé jeskyni Klácelka zvířecí postavy symbolizují lidské vlastnosti a slabosti, vytesání jsou před jeskyní taktéž husitští hrdinové či trpaslíci.¹⁰⁷ Klácelka byla plánovaná jako Klácelova pracovna – „*Zde v této lesní pracovně ... chtěl filozof splnit svůj slib, který dal národu,*

¹⁰⁴ „Byla to trýzeň, jíž se chtěl zbavit a jíž se zároveň obával zbavit“ (Dvořáková, 1976, s. 45).

¹⁰⁵ „Nesl si v sobě pocity křivdy a zklamání z nedostatečných možností obhajoby. Jeho dosavadní život z výsluní přešel do stínu“ (Dvořáková, 1976, s. 45).

¹⁰⁶ „Na výletě svém z Čech do Saska Klácel seznámil se s Janem Petrem Jordánem, profesorem slovanských jazyků na universitě v Lipsku, a pod jeho jménem r. 1845 vydány další dva plody básnické Klácelovy, jichž censura domácí nebyla by propustila“ (Kabelík, 1908, s. 13). Míněny jsou práce (Klácel, 1845a, b).

¹⁰⁷ V. Levý původně pracoval také jako kuchař u A. Veitha v Liběchově. I na základě výzdoby jeskyně Klácelka posílá Veith Levého na studia klasicistního akademismu do Mnichova. Prostor před Klácelkou je nazýván Blaník. Za železnou brankou spočívá vůdce blanického vojska Zbyněk ze Zásmuku, vůdci husitských vojsk Jan Žižka a Prokop Holý, dále spící blanické vojsko a trpaslíci, kteří pro rekovné vojsko kovají zbraně. Samotná jeskyně Klácelka (dříve zvaná Kulíškov) má zdobený portál. Podél stěn jsou kamenné lavice, měl tady stávat i kamenný stůl. Stěny jsou opatřeny reliéfy z bajky (Klácel, 1845a) a z předloh francouzského karikaturisty J. I. I. Grandvillla. Zvířecí postavy zpodobňují symboly některých lidských slabostí. Na stěně naproti vchodu byl vytesán letopočet 1845, datum vzniku Klácelky. Její výzdobu, resp. Blaník Levý dokončuje po návratu do Liběchova ze studií v období 1849-50. Na blízké skalce je vytesán kalich. Na začátku podzimu 2022 je železná branka pevně zavřená, obdobně jako uzamčená vstupní brána do prostoru Blaníka. Všechno lze pouze částečně zahlédnout přes mříže. Tabule osvětlující okolnosti vzniku a účel kulturní památky Klácelka je uměleckým kovářským dílem, ovšem přečíst se téměř nedá. Odkázat lze na <https://klacelka.cz/osobnosti/vaclav-levy/>.

a napsat úplný filosofický systém v českém jazyce, který by se alespoň rozsahem vyrovnal impozantním systémům německého idealismu“ (Lorenzová, 1990, s. 33). Zmiňovány bývají i inspirace sochaře Levého Klácelem dokonce také u záhadných Čertových hlav. Tyto skulptury se nalézají jako Klácelka poblíž Liběchova, pár set metrů nad obcí Želízy, na protilehlých stránkách.¹⁰⁸

S pobytem F. M. Klácela v Liběchově souhlasil i opat C. F. Napp. Klácel ovšem vyvolal nevoli církevních hodnostářů, včetně pražského arcibiskupa a litoměřického biskupa,¹⁰⁹ kteří žádali jeho návrat do Brna.¹¹⁰ Pronásledování začalo rozčítlivělého a zoufalého Klácela podlamovat taktéž zdravotně, přičemž si on samotný nebyl přitom vědom žádného významnějšího prohřešku. Napp opakovaně usiloval o prodloužení Klácelova pobytu v Liběchově, pomoci se snažil A. Veith. Přesto se v květnu 1845 Klácel musel vrátit za zdi starobrněnského kláštera. Odvádá se činnosti literární,¹¹¹ obrozenecké a vědecké, přičemž hledá útěchu i v přírodních vědách, zejména botanice a mineralogii.¹¹²

¹⁰⁸ Skalní skulptury Čertovy hlavy, z období 1841-46, jsou 9 metrů vysoké skalní romantické reliéfy dvou hlav. Jedná se o druhé největší reliéfy hlav na světě, větší jsou pouze v Jižní Dakotě v Národním památníku Mounth Rushmore (sousedí čtyř amerických prezidentů). Ohledně vzniku démonických Čertových hlav se šklebícími se obličejí a zorníčkami ve tvaru šesticípé hvězdy koluje několik legend. Jedna fabuluje o inspiracích či přímo iniciacích Klácelem, pravděpodobnější ale hovoří o inspiracích tvářemi lidí z Liběchova a rozmanitostí tvarů pískovcových skal na Kokořínsku. Tradován je ovšem i neověřený příběh o mystickém zážitku Levého, údajně na základě jeho zpovědi nejbližším na sklonku života. Levý se při toulkách zdejšími lesy a skalami na počátku 40. let 19. století měl v podvečer setkat s podivnou září a s ohnivým světlem. Zpozorovat měl po křišťálu čistě zářící, oblé těleso. Jakási otáčející se kola a děsivé olbřímí postavy hledící do údolí. Tyto se rozhodl vytesat do pískovce. Záhadologové vedou spory ohledně bohaté fantazie sochaře či pozorování UFO nad Želízy. Zběsilé démonické výjevy Levý vytesal i v okolních lesích, vedle dalších výtvorů jako je jeskyně Harfenice, Had anebo skalní reliéf Sfinga (přičemž Levého podíl na skulpturách Harfenice či Had je někdy označován za sporný). Výzdobou Liběchova a jeho okolí však vytváří V. Levý své životní dílo. Český sochař Václav Levý (1820 – 1870) bývá považován za zakladatele moderního českého sochařství, s prvky romantickými i vlasteneckými.

¹⁰⁹ „V biskupových očích byl ale Klácel zbloudilým knězem, jehož přítomnost ve své diecési považoval za nežádoucí“ (Dvořáková, 1976, s. 56).

¹¹⁰ Klácel se přitom nechoval jako příkladný řeholník, kdy např. chodil v civilním oblečení. Zanedbal taktéž povinnost nahlásit arcibiskupovi svůj pobyt v Praze. Srov. (Vlha, 2013).

¹¹¹ Čímž čelil vnitřní krizi, „plynoucí z jeho závislosti na řádu a církvi ... Osvobozoval se aspoň duševně jednak svým vědeckým úsilím ..., jednak literární tvorbou“ (Jeřábek, 1988, s. 51).

¹¹² „Protivníci jeho donutili jej k návratu do kláštera a biskup Schaffgotsche zmařil i povolání jeho za vychovatele synů bar. Pžegoviče; odtud Klácel pokládal vždy více klášter za vězení, v němž vedle činnosti bibliotécké – té ostatně věnoval péči nejmenší – hledal zapomenutí svých útrap ve studiích botanických a v různých pracích literárních“ (Kabelík, 1908, s. 14). Kabelík míní texty (Klácel, 1846, 1850). Jako vychovatele Klácela doporučil L. Štúr pro rodinu barona M. Ožegoviče, chorvatského politika a buditele. Klácel k rodině nastoupil a měl zde působit dlouhodobě. Nedostává však od brněnského biskupa povolení k opuštění kláštera, i když za něj oroduje baron, včetně příslibu pomoci u samotného papeže. K němu se však Klácel neodvolává, asi kvůli událostem roku 1848. Srov. (Gabriel, Orel, 1972), (Dvořáková, 1976).

Roku 1846 se v Brně zrodil plán na vydávání časopisu, který předznamenal Klácelovo působení novinářské. Vedle Klácela se na obrozeneckém projektu podíleli J. Ohéřal, M. Mikšíček, A. V. Šembera aj. Objevují se neshody a množí problémy (včetně finančních a technických), a tak první číslo titulu *Týdenník, listy ponaučné a zábavné* vychází až začátkem roku 1848. Klácel se stal výkonným redaktorem tohoto prvního moravského časopisu v české řeči. Připomínán bývá jeho značný podíl redaktorský i přispěvatelský.

Klácel byl zasloužilým přispěvatelem časopisů a novin, dlouhá léta psal do periodik a kalendářů.¹¹³ Byl autorem např. statí o vztazích mezi národní a světovou kulturou,¹¹⁴ k čemuž Klácela přivedly úvahy ohledně jazykově obrozenecké problematiky. Klácel přitom odmítal názory poukazující na nebezpečnost překladů cizích děl do českého jazyka z hlediska domácí literatury.¹¹⁵ Klácel rozvíjel taktéž Hegelovu dialektiku směrem k psychologii a sociologii, a to např. na stránkách *Časopisu českého musea*.¹¹⁶

Za pozornost stojí Klácelovo vesměrné pojetí vlastenectví, resp. celý – utopický – koncept vesměrnosti,¹¹⁷ který Klácel dlouhodobě rozpracovává a později se neúspěšně snaží prakticky realizovat v Americe. Vlastenectví F. M. Klácel „*neomezoval na svůj národ, ale chápal je jako humanitu pro všechny. V tom byl moderní, a proto také sklízel nepochopení ze strany morav-*

¹¹³ Klácel „*upozorňoval, že cílem vědy není literatura, nýbrž život a že třeba jadrnými a levnými spisy šířiti vzdělání do lidu. Dobré letáky, a hlavně kalendáře zdály se mu k tomu cíli nejlepším prostředkem*“ (Kabelík, 1907, s. 400). V soustavném poučování lidu pokračoval později i v Americe – srov. (Klácel, 1877).

¹¹⁴ Článek (Klácel, 1847b) vychází z teze o „*nedílnosti světové kultury, k níž národní literatury přispívají svými specifickými hodnotami. Cestou hegelovské dialektiky dospívá Klácel k syntéze diferencovaných hodnot národních literatur a jejich jednotlivých, obecných kvalit (které Klácel zřejmě hledá především v oblasti ideové); touto syntézou je vyšší celek světové literatury*“ (Jeřábek, 1988, s. 47). Klácel se zamýšlí také nad úlohou kritiky v tvůrčím uměleckém procesu a dospívá k syntéze objektivních a subjektivních podnětů i cílů umělecké tvorby, resp. jednotě ideových a tvárných složek uměleckého díla. (Batušek, 1960) připomíná vazbu článku (Klácel, 1847b) na Klácelův koncept vlastenectví a kosmopolitismu, kdy jádrem Klácelovy úvahy „*je problém vztahu národa k „člověčenstvu“ a jednotlivce k celku*“ (tamtéž, s. 60). Srov. (Klácel, 1842a).

¹¹⁵ „*Byl přesvědčen, že cizí, vskutku umělecké dílo, přeložené do češtiny, znamená neohrožení, ale posilu domácí tvorby; neboť je důležitým prostředkem kulturního sblížení národů. K tomu je ovšem třeba, aby překladatel chápal svůj úkol v celé jeho podstatě a složitosti. Musí dodržovat požadavek jazykové přesnosti; nenaplní jej však tehdy, bude-li se snažit o překlad doslovný, „otrocký“, nad nějž Klácel nezná „nic o-havnějšího“.* Úkolem překladatelovým, jak vyčteme z Klácelovy argumentace, je nikoli tlumočení slov, ale jejich smyslu, tj. „*myšlenek a ducha*“ literárního díla ...“ (Jeřábek, 1988, s. 47). Srov. (Batušek, 1960).

¹¹⁶ Srov. (Klácel, 1843a).

¹¹⁷ Srov. (Klácel, 1882).

ských regionalistů. Takové stanovisko si totiž žádá značnou dávku rozhledu a myšlenkové vyspělosti, kterými se ne vždy moravští vlastenci vyznačovali, pohybující se jen v uzavřených regionálních hranicích“ (Dvořáková, 1976, s. 64).¹¹⁸

(Čáda, 1908) uvádí, že: „Slovo „vesměrnost“ utvořil Klácel jakožto překlad termínu „kosmopolitism“. „Láska k člověčenství, snaha působiti na celek nazývá se kosmopolitism čili slovem domácím vesměrnost“, píše ... roku 1847 v „Dobrovědě“ ...“ (tamtéž).¹¹⁹ „Tato láska k člověčenství, tato snaha působiti na celek nazývá se kosmopolitismus či slovem domácím vesměrnost ...“.¹²⁰ U Klácela pojem vesměrnost¹²¹ vyjadřoval dimenze širší, nežli obvykle bývá spojeno s kosmopolitismem.¹²² Lásku k vlasti vnímal v nerozlučném spojení s láskou k lidstvu – láska k vlasti nutně vyplývá z lásky k lidstvu.¹²³ Při koncipování časopisu *Týdenník* Klácel charakterizoval jeho obsah a zaměření takto: „„Vlastenectví heslo naše, ale beze strannosti a nesnášenlivosti, nýbrž s duchem lidomilství“. „Vyloučeno nebud', co se týká člověčenství v celku (věda, umění, děje přítomnosti); vítej všechno co se týká Slovanstva; žádáno bud', co se týká Moravy – Slovácva, Čechie““ (dtto). In (Klácel, 1849b) je při vysvětlení termínu kosmopolitismus psáno, že jde o smýšlení, že člověk je „občanem vesmíru“. Klácel v analogiích s přírodou

¹¹⁸ (Dvořáková, 1976) připomíná, že s tímto humanistickým pojetím vlastenectví Klácel pracoval i při ideovém vymezení *Moravských novin* – níže zmiňovaných.

¹¹⁹ Cit. dle <https://blog.vlastenci.cz/vlastenectvi/vlastenectvi-a-kosmopolitismus/>. Srov. (Klácel, 1847a).

¹²⁰ (Klácel, 1847a, § 138 *Vesměrnost a vlastenectví*, cit. dle Kabelík, 1908, s. 43).

¹²¹ In (Klácel, 1842b) podle (Čáda, 1908) používá k překladu kosmopolitismu termín „světanstvo, všeobčanstvo, světoobčanství ...“ (cit. <https://blog.vlastenci.cz/vlastenectvi/vlastenectvi-a-kosmopolitismus/>). Stejný náhled na kosmopolitismus jako in (Klácel, 1842b) má být patrný též in (Klácel, 1842a), resp. ohledně poměru jednotlivce k národu a národa k člověčenstvu in (Klácel, 1843c).

¹²² „... Klácelovi toto slovo znamenalo vědomí, že každý z nás je součástí lidstva (ba i jsoucna vůbec) jakožto celku asi tak, jako údy skládají tělo, tj. že všichni lidé tvoří organickou jednotu a jako „orgánové“ jediného, společného živoucího těla také navzájem k sobě se mají chovati. S tímto podstatným znakem „vesměrnosti“ jest pak v nerozlučném spojení druhý podstatný znak, že každý člověk „má býti svůj“, má míti své přesvědčení, na sebe spoléhati, sobě důvěřovati, býti „svojanovec“ v obci „svojanově“. Tento požadavek svéráznosti, svobody a sebeurčování v souladu s cíly celku, čili – jak Klácel později tomu říká – toto „svojanství“ nevyklučující „obecnomyšlnost“, nýbrž v nejpěknější shodě s ní jsoucí, nevyskytá se u Klácela teprve snad ve spisech a pracích amerického období, nýbrž již v prvním plodu Musy Klácelovy (... *Lyrické básně*, v Brně 1836, str. 26) jest zastoupena „Píseň Svojanova“ volající „Nechte mi volnost!“ ...“ (Čáda, 1908, cit. dle <https://blog.vlastenci.cz/vlastenectvi/vlastenectvi-a-kosmopolitismus/>). Srov. (Klácel, 1836b).

¹²³ In (Čáda, 1908) jsou citovány pasáže ohledně vesměrnosti ve spisu *Dobrověda* (Klácel, 1847a, s. 227–229) – např. „... Přeskočiti se národnost nemůže; lidumil bez lásky k národu obelhává sebe a jiné; ale konec náš národnost není, nýbrž člověčenství; v tom se jakožto živý a platný oud umístiti jest povolání člověka ... Tak nechce vesměrnost ostati pouhou myšlenkou, jalovou citlivostí, musí býti vlastenectvím, a to nemá-li poškvrněno býti národním sobectvím, měj vždy za základ vesměrnost. Skutek vesměrný jest vlastenectký, a jen vlastenectký jest vesměrný... Vesměrnost vtělená jest vlastenectví, vlastenectví zduchovnělé jest vesměrnost; vlastenectví vtělené jest pilnost ve svém stavu, a tato zduchovnělá jest vlastenectví ...“ (cit. dle <https://blog.vlastenci.cz/vlastenectvi/vlastenectvi-a-kosmopolitismus/>).

dochází k závěru: „*Kosmopolitismus pravý a činný jest ten, jenž se vtělí v patriotismus; a patriotismus čistý jest ten, jehož duše jest kosmopolitismus čili humanismus*“ (Čáda, 1908).¹²⁴

K národními dění a myšlení na Moravě se Klácel snažil přistupovat ze stanoviska „vyššího“, než z jakého „*k ní přistupovali dosavadní moravští obrozenští buditelé a jazykoví reformátoři. Ani dobové hledisko teritoriálního vlastenectví, ani názor o podstatné etnické odlišnosti moravských kmenů od českých nedovedly jej přesvědčit. Národ je pro Klácela především mravní a duchovní jednota, jejímž nutným výrazem je společný jazyk ... Lidskou společnost chápe ... Klácel ve smyslu Hegelovy dějinné dialektiky jako celistvý organismus, spjatý vzájemnými vztahy jednotlivých národů a kultur. Duch národa jako projev ducha světového: to je hegelovské východisko, z něhož Klácel přistupuje k národní problematice své doby a které je ovšem zcela protichůdné jakýmkoli tendencím separatistickým. Národy a jejich kultury, nechť spějí k sbližování, nikoli k rozdělení; jen tak mohou naplnit svou úlohu ve světové historii a v duchovním i společenském vývoji lidstva. Je pochopitelné, že český hegelovec z doby obrození promítl si tuto jednotu především do oblasti slovanské. Hegelův výklad dějinného vývoje snadno bylo možno uzpůsobit jednotícím snahám slovanským, vycházejícím především z touhy potlačených Slovanů rakouských po opoře mocného Ruska. Klácel se pokusil řešit otázku slovanské vzájemnosti v širších souvislostech problematiky tzv. kosmopolitismu a národnostních poměrů na Moravě*“ (Jeřábek, 1988, s. 45).

Česky psaná stať *Kosmopolitismus a vlastenectví s obzvláštním ohledem na Moravu* (Klácel, 1842a) bývá vnímána „jako pokus o programově protiřovinistickou a utopicko-socialisticky laděnou koncepci národního hnutí jako předstupně k všelidskosti a humanitě“ (Soldán, 2011, s. 6). Klácel usiloval založit české národní úsilí na rozsáhlé koncepci filozofie dějin, čímž se liší od koncepce Jungmanna. V duchu Hegela, s jeho dialektickou metodologií, a romantické¹²⁵ přírodní filozofie Klácel nahlíží svět ve smyslu organismu, ve kterém všichni členové v dialektické jednotě slouží k rozvoji a pokroku celku. V čemž mají nacházet důvod vlastní existence. Pro svůj koncept Klácel zavádí název „*směrování*“ (vesměrnost), vyjadřující dynamické spojení všech jednotlivých věcí s kosmickým organismem. Skrze kosmos jako celek nahlíží i humanitu.

¹²⁴ Cit. dle <https://blog.vlastenci.cz/vlastenectvi/vlastenectvi-a-kosmopolitismus/>.

¹²⁵ (Seidlerová, 1963, s odkazem na Klácel, 1836b) upozorňuje i na „romantické vyzdvihování citu proti rozumu ...“ (Seidlerová, 1963, s. 49). „... Klácel soudí, že rozum je poznamenán panskou chtivostí, pozemskou starostí o blahobyť apod. ...“ (dtto). Dodává však, že později se Klácel „přihlásí v otázkách uspořádání společnosti k názoru totožnému u s Bolzanem“ (dtto).

Vztah mezi kosmopolitismem a vlastenectvím se následně Klácel snaží dialekticky uchopit pomocí kategorií organismus část – organismus celek, obecný – konkrétní, idea – realita, záměr – čin atd.¹²⁶

Klácelovo stanovisko bylo „... typicky hegelovské: programem české Moravy musí být ne izolace, ale sounáležitost jak s Čechami, tak se Slovenskem a ostatními slovanskými i neslovanskými zeměmi; neboť národy, aby naplnily ideu „ducha světového“, musí podle Klácelova přesvědčení směřovat k integritě, ke „kosmopolitismu“ ...“ (Jeřábek, 1988, s. 46).¹²⁷ V ideji všeobecného sblížení národů se odráží vize uspořádání národních poměrů i „zárodek plánu „vesměrné“ budoucnosti lidstva, který se stal trvalým cílem příštích Klácelových snah. „Kosmopolitismus“ Klácelův má rysy zřejmě progresivní ...“ (dtto).¹²⁸

Svébytný Klácelův integrační program slovanské vzájemnosti má být odlišný od stanoviska J. Kollára. „Svazky, které pojí národy, mají podle Klácela ... především určité kvality mravní; jsou tedy mnohem hlubší než jen jazykově příbuzenské“ (Jeřábek, 1988, s. 46). (Jeřábek, 1988) stěžejní přínos konceptu Klácela spojuje se snahou „překonat uzavřenost, izolovanost slovanského světa vůči neslovanské Evropě“ (tamtéž).¹²⁹

Upozornit je v neposlední řadě možné na aspekt Klácelova pojetí vlastenectví spočívající v aktivní práci pro národ. O „egoismu v šatě národomilstva“ Klácel hovoří jako o nezdravé podobě patriotismu, přičemž Klácela zejména rozhořčovalo „hulákání vlastenectví plnou hubou, ale chladným srdcem a línou rukou“ (Klácel, 1842a, s. 169).

Podle Klácela se vlastenectví a kosmopolitismus (vesměrnost) nevylučují. Dochází k závěru,

¹²⁶ K vesměrnému vlastenectví srov. (Čáda, 1908), (Loužil, 1983), (Soldán, 2011).

¹²⁷ „K této integritě a realizaci „světového ducha“ mohou ovšem dospět jen národy, které nepozbyly své osobitosti – tedy národy svobodné. Podmínkou „světoobčanství“ je pevné zakotvení v národní půdě, které se jeví nejen vazbou jazykovou, ale současně mravní, a nemá nic společného s úzkoprským a egoistickým nacionalismem“ (Jeřábek, 1988, s. 46).

¹²⁸ „... v zásadě předjímá stanovisko, které vůči českým vztahům k Evropě zaujali koncem padesátých let básníci kruhu májového“ (Jeřábek, 1988, s. 46).

¹²⁹ „I to vyplývá z Klácelova chápání národnosti a „kosmopolitismu“, z jeho zásadního pojetí společnosti jako celistvého organismu, jehož jedna část závisí na druhé. Podle Klácelova plánu se měly jednotlivé slovanské národy nejen vzájemně sblížovat, ale zároveň se zapojovat vždy do té kulturní oblasti, k níž přináležel svou polohou, povahou i historickým vývojem“ (Jeřábek, 1988, s. 46).

že člověku je potřeba obojího, neboť tyto zdánlivě protichůdné věci se mají vzájemně podporovat a navzájem potřebovat.¹³⁰ Což dnes může mít konsekvence např. při diskuzích, zda je češství slučitelné či neslučitelné s tzv. evropanstvím. V neposlední řadě při diskuzích, zda je češství překonaným a nemoderním přežitkem fašizujících maloměšťáků.¹³¹ Klácelovo dialektické pojetí překonává černobílé mantinely a pokouší se o jakousi syntézu. K praktickým vyústěním Klácelovy koncepce náleží i důraz na převahu politické svobody nad národními zájmy jednotlivých národů Rakouska. Koncept Klácela se však nenaplnil, realita se především od roku 1848 ubírala jiným směrem. Minimálně zájmy buržoazie české i německé s tímto konceptem nerezonovaly.

Ve zmíněných souvislostech je možné naznačit orientační zasazení Klácela do etapizace národního obrození. Některé učebnice dějepisu rozlišují první fázi „*defenzivní*“ (1775 – 1805), kdy obrození má charakter jazykově kulturní. S cílem zabránit poněmčení, oživit českou řeč i literaturu a působit na co nejširší vrstvy národa. S připomínáním především aktivit J. Dobrovského, V. M. Kramera nebo bratří Thámů. Ve fázi „*ofenzivní*“ (1805 – 1830) jsou patrné snahy o uplatnění českého jazyka z hlediska vzdělanosti, vědy a umění. Koncipována jsou i díla jazyková a historická, vznikají české instituce vědecké i kulturní. Za němčině rovnocenný jazyk považoval češtinu J. Jungmann. Zdůvodnění české existence a vyzdvižení přínosu Čech pro Evropu je spojováno s F. Palackým. Jako „*politická*“ bývá označována třetí fáze (1830 – 1848) s požadavky politickými a právy pro český národ. Včetně definitivního rozchodu s Němci, kteří byli schopni sympatizovat s kulturním, nicméně nikoli politickým hnutím. Sílí snahy řešit postavení Slovanů v rámci Rakouska, důraz je kladen na rozvoj hospodářský. Proti rakouskému

¹³⁰ „... vesměrnost a vlastenectví vůbec kladou proti sobě, což jest hrubý omyl. Neboť nejen že nejsou proti sobě, nejsou ani vedle sebe, nýbrž jsou nerozdílné. Každý člověk má zajisté býti člověkem, tj. tedy údem člověčenstva, tedy vesměrným; takové smýšlení jedině jest nábožné a člověčí“ (Klácel, 1847a, cit. dle Kabelík, 1908, s. 44).

¹³¹ Připomínáno bývá, že Klácel „... ač sám intenzivně přispíval k položení základů české mluvnice a filozofie, nevyklučoval alternativu, že: „Germanizace by ulehčila život obyvatelům Čech, neboť příslušnost k většinu národu poskytuje mnohem větší prostor i působnost duchovní práci, kdežto češtinou věda ouží důkladné práce své““ (Chytský, 2013, s. 54 s odkazem na referát M. Kundery na IV. sjezdu československých spisovatelů v roce 1967, ve kterém se zamýšlel nad významem kultury malého národa). (Kabelík, 1907) v souvislosti s německými psanými filozofickými texty z počátků Klácelovy dráhy – srov. (Klácel, 1836a) – uvádí Klácelova slova určená A. V. Šemberovi: „Na tom jsem ale pevně přesvědčen, že musím stát jako jednou nohou v Teutonii, druhou v Slavii – tak aspoň jen schopnost mou a určení rozumím – ano kdyby se mně kdo tázal, jakou úlohu jednotlivému kmenu slovanskému bych dal, řekl bych: Čech a Moravan jsou k tomu, by převáželi to, co Němci člověčenstvu vydobývají, Slovanům, proto v Čechách nejméně originalnosti k očekávání, nebo nemožno jest výborným se státi tomu, kdo dvoum pánům sloužiti musí“ (Kabelík, 1907, s. 386). Kabelík dodává: „Ale záhy se víc a více kloní k českému spisování, třeba německy píše také“ (tamtéž).

absolutismu a národnostnímu útisku vystupuje K. H. Borovský, v čele národa stojí F. Palacký. Jmenován v této fázi bývá i K. Sabina anebo právě F. M. Klácel. Od revolučního roku 1848 se národní hnutí i se svými představiteli přesouvá na půdu politiky, kdy se dostává do rukou vznikajících politických stran.

Bouřlivé dny jara 1848 prožíval Klácel v Brně a Praze. Horlivě se zúčastňoval veřejného života,¹³² přičemž hlásal některé ideje socialismu. Přitom se snažil vymanit z klášterního života¹³³ a uvažoval i o profesorském místě v Praze. Stává se členem Národního výboru, kde pracuje ve školské sekci a také je delegátem Slovanského sjezdu.¹³⁴ V záznamu ze sjezdu je zachyceno Klácelovo stanovisko ke slovanským problémům¹³⁵ Věnoval se i politicko-státnímu uspořádání a sociálnímu postavení občanů,¹³⁶ svobodě tisku, projevu a přesvědčení a také vzdělání.¹³⁷ Klácelovým ústředním cílem bylo vybudování všelidské společnosti. O které praví: „*Národové ať spolčí se k zaručení vzájemnému svobody a blaha – ať nejdříve spolčí se národové příbuzní k zahájení národnosti, a pak národové v Evropě všichni, aby podle důstojnosti člověka vůbec zřídila se společnost lidská*“ (Dvořáková, 1976, s. 81).

„*Klácel svým filozofickým i politickým založením vždy odsuzoval jakoukoliv formu církevního, politického, státního, sociálního či národnostního útlaku. Avšak pouliční bouře odmítal ...*“ (Dvořáková, 1976, s. 74).¹³⁸ Vývoj událostí Klácela šokoval. Revoluce 1848 byla poražena a

¹³² „Únorová revoluce v Paříži a zanedlouho domácí události nepřesvědčují sice Klácela o nezbytnosti revoluční cesty, rozhodně však uvolňují a probouzejí všechny jeho nashromážděné síly“ (Jeřábek, 1988, s. 52).

¹³³ Klácel je autorem petice augustiniánských mnichů, která žádá více volnosti pro mnichy působící jako učitelé. Zapisovatelem petice byl J. G. Mendel. Srov. (Matalová, Matalová, 2022).

¹³⁴ „Ve svých zápisích postavil své stanovisko v první řadě na základ budoucí realizace všelidské, tolerantní společnosti založené na svobodě národů i jednotlivců, již nadřadil bezprostředním národním či slovanským zájmům. Jeho představa budoucího uspořádání Evropy tkvěla v rovnoprávnosti Románů, Germánů i Slovanů; tato etnika by měla společně vytvořit svobodnou evropskou konfederaci“ (Dohnal, 2003, s. 73).

¹³⁵ „Porovnání s vlastním jednáním ukazuje na Klácelovu důraznost v domýšlení těchto otázek. Svým požadavkem, aby Slované byli uznáni za hlavní evropský kmen, vedle Románů a Germánů a s nimi vytvořili svobodnou konfederaci jediné evropské rodiny, překročil hranice austroslavistické koncepce. Jeho postoj byl motivován filozofickým náhledem o všelidské svobodě a spravedlnosti“ (Dvořáková, 1976, s. 81).

¹³⁶ Klácel uvádí: „Žádáme tedy, aby uznali národové všichni rovnost a svobodu národů a osob, aby již pomínulo panování i sloužení veškeré, jen vzájemnost svobodných a rovných budiž poměr občanů a národů. Každá obec budiž na takové rovnosti, svobodě a vzájemnosti založena. Samovláda obcí jest hlavním základem společnosti lidské, král budiž viditelným jen obrazem této samovlády. Zákony tedy předpisuj sobě každá obec národní sama snažením všech rozumů a vůlí vyvolených bez každého jiného ohledu nežli na tento rozum a statečnost vůle“ (Dvořáková, 1976, s. 81).

¹³⁷ „Učení všecko budiž svobodné, každému nejen přístupné, ale obec o to postarej se, aby žádný buď náhodou neb chudobou aneb zlomyslností neostal za jinými, vycvičení mládeže jest povinnost obce celé a nemá ponechána býti osobám a libovolnosti“ (Dvořáková, 1976, s. 81).

¹³⁸ „Nevěřil, že pouličními boji, drancováním, vytloukáním oken se dosáhne svobody a politických práv. Víтал svěží revoluční atmosféru, která znejišťovala vládní pozice a nutila císaře k ústupkům, ale přál si, aby tato revoluční nálada zůstala jen ve slovním projevu, neústupném prosazování požadavků, a nikoliv aby přešla do

nenaplnila se ani očekávání ohledně církevních reforem, včetně zrušení celibátu. Frustrovaný Klácel krátce pobýval v Liběchově a poté se skrýval v České Třebové a jejím okolí, včetně Mariánských Hor. Po návratu do Brna na podzim roku 1848 se Klácel, jehož představy o lepším údělu lidstva nebyly naplněny, soustředil na práci žurnalistickou. „Zklamán vracel se z Prahy na Moravu, vzdělávati dále lid svůj, aby vzdělaný národ zachoval to, čeho bylo dobyto otřesem politickým, a získával další vymoženosti. Dříve byl učitelem skrovného počtu žactva – za změněných poměrů přijal povolání učitele širokých vrstev – stal se žurnalistou“ (Kabelík, 1908, s. 16).

(Soldán, 2011) – v rámci kapitol z historie brněnské novinařiny – Klácela nazývá „otcem zakladatelem“. Vedle působení v *Týdenníku* jde o práci v listu *Moravské Noviny*, který Klácel spoluredigoval v období 1848-52.¹³⁹ Klácelovy články byly ovšem složité a určené spíše pro vzdělanější čtenáře, kdy ani v žurnalistice Klácel nezapřel filozofa a pedagoga.¹⁴⁰ Přesto však především díky *Moravským Novinám* našel opět chuť do života a získal prostor, kde mohl předávat své vědomosti a pomáhat čtenářům k národnímu, politickému a sociálnímu uvědomění. Právě na stránkách *Moravských Nowin* Klácel publikoval své idealistické teze o socialismu a ideu sbratření lidí. Hluboké zklamání z politického vývoje způsobilo, že Klácel otevřeně přešel na utopické pozice ohledně řešení vztahů politických i mezilidských. Což dokumentují i jeho *Listy* (Klácel, 1849a).

pěstních útoků. Chápal, že vláda je ještě příliš silná, aby dokázala pouliční bouře brutálně zahnat rachotem zbraní“ (Dvořáková, 1976, s. 74).

¹³⁹ Od č. 1 ročníku 1850 nesou název *Moravské Noviny*.

¹⁴⁰ „První číslo časopisu vydávaného nákladem zem. vyšlo 1. listop. 1848 pod titulem „Moravské Noviny“. Klácel hleděl v nich co nejlépe poučovali čtenářstvo o všelikých potřebách doby nové, ale ni kdy nedosáhl v té příčině svého vzoru, Havlíčka, ač ovšem bylo jeho snahou, aby Moravské Noviny staly se Moravě tím, co byly Národní Noviny Čechám“ (Kabelík, 1908, s. 16). „I Klácel byl liberální osvěťář a stál na témž demokratickém stanovisku co Havlíček, ale zůstává i v žurnalistickém povolání filosofem, nedovedl, ani tak bystře postřehovali věci, jež budily zájem dne, ani podávati jich formou taic svěží i lehce přístupnou. I Havlíček, jenž s přátelskou účastí sledoval postup svého spoludruha na Moravě, konstatoval, že Mor. Noviny podávají zprávy o několik dní později, což ovšem při denníku těžkou jest chybou. A B. Němcová s obvyklou upřímností vytýkala zase Klácelovi, že sloh jeho není dosti jasný, že neumí psáti pro sedláky; a přece při tehdejších poměrech národních na Moravě list byl určen hlavně české mu obecnstvu venkovskému!“ (tamtéž, s. 167-17).

Klácel se podílel v roce 1849 na založení *Národní jednoty sv. Cyrilla a Methoda*,¹⁴¹ která se stala střediskem politické práce na Moravě a vystupovala proti germanizačním snahám.¹⁴² Spolek si vytyčil za cíl vzdělávat moravský lid vydáváním knih, časopisů a uměleckých děl, zakládáním knihoven a čítáren a přírodopisných a uměleckých sbírek. K prvním členům patřili K. Havlíček Borovský, F. Palacký či J. E. Purkyně. Klácel se stal prvním starostou, brzy však pro neshody funkci opustil a vedl přírodovědný odbor.

Tlaky ze strany církve i vlády sílily a prohlubovaly problémy *Moravských Novin*. Od roku 1851 vycházejí jako *Moravský Národní list*, kde Klácel zůstává redaktorem do počátku roku 1853. Jako příspěvateľ zůstává činný i později. V roce 1853 byl jmenován redaktorem listu L. J. Hansmann „a Klácel uchýlil se zcela do kláštera. I potom zůstal však věrným Hansmannovým spolupracovníkem; přispíval tam jak verši, tak překlady i kritikami až po lepší dobu, kdy r. 1858 list rozšířen, opět se vrátil k starému titulu *Mor. Novin* a přidána k němu od r. 1861 *Besídka hospodářská jako příloha na prospěch rolnických odběratelů*. I v té měl Klácel účast nemalou; vůbec byl tak těsně spjat s Hansmannem, že nepodepsané jejich příspěvky často nelze přesně rozeznati, tak že nakonec přisouzeny po brzké smrti L. Hansmanna r. 1863 i Hansmanovy první povídky hanácké“ (Kabelík, 1908, s. 21).

V 50. letech 19. století Klácel nemohl otevřeně hlásat své myšlenky a názory, ani svobodně tvořit a publikovat. Byl zbaven možností pedagogické i veřejné činnosti. V letech 1853-69 většinu času osaměle trávil v brněnském klášteře, kde se zabýval badatelskou, spisovatelskou a překladatelskou činností. Šestnáct let prožil v dobrovolné klatbě, z klášterní cely vycházel zřídka, přičemž zpočátku ještě vyjížděl na kratší, a to i objevitelské, cesty. Při svém poustevnění však Klácel působil jako soukromý učitel v bohatých měšťanských rodinách a pro potřeby výuky sepsal i příručku (Klácel, 1868). Výuce se věnoval až do odjezdu za moře.¹⁴³ Pokračoval

¹⁴¹ „V roce 1849 vznikla Národní jednoty, která se etablovala jako vědecký a humanitní spolek. Jeho cílem bylo vydávat knihy a podporovat knihovny, čítárny, přírodopisné sbírky či vznik uměleckých děl. V roce 1853 přijala jednoty název, který přetrval do současnosti“ (cit. dle <http://www.malice-moravska.cz/historie-a-soucasnost>). Jde o název Matice moravská. „V současné době Matice moravská sdružuje více než dvě stě padesát odborných pracovníků z oboru historie a příbuzných vědních disciplín, které spojuje zájem o společenskovo vědní bádání na Moravě. Jejím aktuálním cílem je rozvíjet a podporovat vědecké poznání minulosti se zvláštním zřetelem k dějinám Moravy, českých zemí a střední Evropy“ (tamtéž). Srov. (Chocholáč, 1997).

¹⁴² „Úkolem, který si Klácel vytkl, se stalo působení na lid ve smyslu ideálů humanity, bratrství a „poznávání sebe sama“, tedy v intencích historicko-politického povědomí“ (Dohnal, 2003, s. 76).

¹⁴³ „Náhradou za zaniknuvší Bratrstvo se mu stal okruh jeho žáčků a žáčků z českých i německých rodin v Brně. Je pozoruhodné, že z jejich řad se ozývají stejně vřelá a nadšená svědectví o Klácelově učitelském umění, jako tomu bylo před lety u Klácelových žáčků z filozofického ústavu“ (Jeřábek, 1988, s. 57).

i v literární tvorbě, kde prohluboval úvahy o společnosti¹⁴⁴ a v novinařině. Nicméně stále říd-
čeji, přičemž se vlastenecké společnosti začal odcizovat.¹⁴⁵ Nevoli a posměch vyvolávaly jeho
návštěvy brněnských domácností a brněnských paniček, které údajně nesouvisely pouze s ko-
náním a posláním domácího učitele. (Kabelík, 1908) píše o Klácelových poměrech „s různými
ženami, do nichž se zapletl, neuznáváje svazků klášterních, a které posléze objevily se proň tak
tíživými, že nedovedl jinak se jich zbaviti než krokem nejradiálnějším – útekem“ (tamtéž, s.
22).¹⁴⁶ V 60. letech 19. století Klácel oživil zájem o jazykovědu a koncipoval několik prací. Pro-
sazoval sepětí gramatiky s logikou a zabýval se lexikologií. Věnoval se také více přírodopisu a
péči o klášterní pokusnou zahradu.

Ač žádné přírodovědné studie nese-psal, přehlédnut by neměl zůstat Klácelův živý zájem o
přírodní vědy, na které nahlížel idealisticky. Věnoval se i propagaci převratných přírodovědec-
kých objevů.¹⁴⁷ Příroda hraje zásadní roli i v Klácelově sociální filozofii,¹⁴⁸ včetně tezí o neustá-
lém vývoji přírody a společnosti, které náleží k jeho ústředním myšlenkám. „... byl oslněn ideou
vývoje v dějinách, v individuálním životě člověka a v přírodě. Dokonce nadšeně navrhoval, aby
se „příroda“ v češtině nazývala „přeroda“, protože je v ní všechno v proměně a na cestě ke
komplexnějšímu. Uvažoval také o dědičnosti ...“ (Pospíšil, 2018, s. 75). S neutuchajícím evoluč-
ním optimismem nahlížel i na vývoj lidstva a poznání. „V poznávání zákonů přírody viděl po-
znávání pravdy a o přírodní vědě mluvil dokonce jako o svědomí ušlechtilého člověka“ (Gabriel,
Orel, 1972, s. 87).

Klácel při dlouholetém pobytu v klášteře svědomitě pečoval o klášterní herbář (založený
profesorem matematiky A. Thalerem) i o zahradu, kterou předal J. G. Mendelovi.¹⁴⁹ Mendelovi

¹⁴⁴ Srov. (Klácel, 1854a).

¹⁴⁵ „Klácel ... stále přispíval do Hansmannova „Moravského národního listu“, jenž byl listem provládním; za tuto svou publikační činnost byl také kritizován ze strany obrozeneckých kruhů (např. i J. Helcelet) ...“ (Dohnal, 2003, s. 79).

¹⁴⁶ Následný odchod Klácela do Ameriky má souviset v neposlední řadě právě s obavami Klácela, že nový
prelát Mendel mu tento zdroj příjmů i potěšení již nebude trpět. Objevují se i poukazy na Klácelova
utajovaného syna, který měl s Klácelem odejít do Ameriky. (Vlha, 2013) píše, že jediný, kdo Klácela „do
Ameriky provázal, byl mladík Karel Pauer, ve skutečnosti Klácelův utajovaný syn, který ovšem nedlouho po
příjezdu zemřel“ (tamtéž, s. 106). S poznámkou: „Ve většině literatury je Pauer jednoduše považován za
Klácelova spolucestujícího. Otcovství dokládá Trapl ...“ (dtto) – srov. (Trapl, 1999).

¹⁴⁷ Srov. (Klácel, 1882 aj.), resp. (Gabriel, Orel, 1972), (Peasleeová, Orel, 2001, 2007).

¹⁴⁸ Ohledně Klácelova myšlení o společnosti „je třeba poukázat na jeho syntetické pojetí prvků sociální kri-
tiky a přírodovědného zkoumání, jež mu právě v časech klášterní klauzury poskytlo duchovní útočiště a jímž
... přispěl k pozdější světové proslulosti kláštera v přírodovědeckých kruzích“ (Dohnal, 2003, s. 79).

¹⁴⁹ „Gregor Mendel vstoupil do starobrněnského kláštera v roce 1843, kdy se Klácel začal starat o herbář a
klášterní zahrádku. Když v revolučním roce 1848 Klácel odejel do Prahy, odkázal zahrádku „našemu Grego-
rovi“ ... Od té doby tam své pokusy konal později proslulý zakladatel genetiky“ (Gabriel, Orel, 1972, s. 89).

pomáhal v počátcích jeho přírodovědeckých a genetických pokusů. Měli se sblížit a společný zájem o přírodní vědy měl poskytnout základ pro diskuze o vztahu mezi náboženstvím, evolucí a společností.¹⁵⁰ Připomínány bývají též Klácelovy objevitelské cesty např. na Macochu, a to i s J. E. Helceletem a J. E. Purkyněm.¹⁵¹

Nakonec se poměry i vztahy zklamaný Klácel rozhodl uskutečnit záměr odejít do Ameriky. *„Ani pád Bachova absolutismu nepřivodil v Klácelově osudu příznivější obrat. Pociťoval naopak stále tísnivěji sevření církevních pout. Klášterní izolace projevovala se neblaze i tím, jak Klácel ztrácel kontakty s naším veřejným děním, s kulturním a společenským vývojem. Všechny tyto okolnosti způsobily, že Klácel se rozhodl rázně vyřešit svou situaci“* (Jeřábek, 1988, s. 57). Klácel se definitivně rozchází s katolickou církví.¹⁵²

„Klácel se se svým myšlením i citěním již zcela rozešel s katolickým učením a neupřímný poměr k církevní vrchnosti neodpovídal jeho citlivé a bojovné povaze. Nemohl se hlásit ani k těm, jež jiní směli nazývat svou rodinou a dětmi, a byl předmětem rostoucích pomluv četných svých nepřátel v řadách reakčního kleru“ (Koukal, Popelová, 1955, s. 144).¹⁵³

K činu se Klácel složitě odhodlává po smrti svého ochránce a přítele C. F. Nappa a přispěly k němu neshody s novým opatem J. G. Mendelem¹⁵⁴ i komplikovaný propletenec osobních

Klácel měl stát na počátku pokusů s křížením rostlin a i sám provádět botanické pokusy, např. na rajčatech a hruškách – srov. (Gabriel, Orel, 1972). (Peasleeová, Orel, 2007) uvádějí, že vyvinul vlastní vysvětlení původu a interakce živých organismů. Ovlivnil Mendela, který pokračoval ve formulování konceptů dědičnosti, včetně pokusů s hrachem. Srov. (Matalová, 1979), (Matalová, Matalová, 2022).

¹⁵⁰ Klácel v počátcích Mendelovi pomáhal, ale jejich zaměření bylo rozdílné. *„Klácel mohl ve čtyřicátých letech působit na Mendela i svým stálým zdůrazňováním myšlenky vývoje všeho existujícího, avšak samo její filozofické fundování, Klácelův hegelianismus, zůstávalo Mendelovi cizí. Proto se také ... názorově stále více rozcházeli, až si posléze přestali rozumět“* (Gabriel, Orel, 1972, s. 90). Klácel zůstal spekulativním přírodním vědcem, kdežto v podstatě již exaktní biolog Mendel výzkumy opíral o matematiku a fyziku, kterým Klácel nerozuměl. Mendel se posléze stává opatem, což přispělo k odchodu Klácela do Ameriky.

¹⁵¹ (Skutil, Skutil, 1958) připomínají dochovanou zprávu z roku 1851, že významní vlastenci J. Helcelet, F. M. Klácel, J. E. Purkyně navštívili v Moravském krasu Býčí skálu.

¹⁵² Vývoj od konce 40. let 19. století prohloubil Klácelovy deziluze i „vědomí, že bude muset od základu vyřešit svůj vztah k církvi jako k opoře politické a duchovní reakce“ (Jeřábek, 1988, s. 56). Nicméně svůj odchod za moře dlouhá léta odkládal, a to v neposlední řadě i z důvodů existenčních.

¹⁵³ *„Za svého pobytu v USA se Klácel definitivně odvrátil od pozitivního křesťanství a rozvíjel i nadále filozofickou tvorbu; jeho práce z amerického období však již často vyjadřují hořkost přestálého trápení a křivd“* (Dohnal, 2003, s. 79).

¹⁵⁴ Klácel měl Mendelovi pomoci ke zvolení opatem a „očekával, že mu Mendel poskytne tvůrčí a osobní svobodu v té míře, v níž ji měl zaručenu od C. F. Nappa. Mendel, který povinností opata podřídil i své přírodo-

vztahů a emocí. Klácel vše dlouho rozvažoval a plánoval. Lákala jej vidina svobodného života s možností svobodně publikovat a vyjadřovat ideje a působit jimi na veřejnost. Na USA Klácela fascinovalo, že měly do praxe uvést nejlepší evropské myšlenky.¹⁵⁵ Absenci staré historie Ameriky považoval za pozitivum. Američané se nemají cítit spoutáni minulostí, nemají stavět na smetišti a mají se radit pouze s budoucností. Klácel ale kritizoval, že s otroky Američané zacházejí jako s dobyt看em. Jinak se se však Klácelovi líbilo soužití lidí různého postavení i náboženství. Oceňoval, že každý Američan se cítí být hrdým občanem, pro kterého ústava a zákony platí bez diskuse. Podobně jako Američané i Angličané nemají považovat za zvláštní, že jejich národ je složen z lidí nejrůznějšího, nepříbuzného, původu. Na straně druhé však Klácel sdílel obavy především z finančních problémů. Záhy se ukázalo, že obavy oprávněné. Odchod z Moravy stárnoucímu Klácelovi přitom vehementně vymlouvali i přátelé.¹⁵⁶

V roce 1869 odjíždí s cílem realizovat alespoň část plánů. Stárnoucí, nepříliš zdravý a v neposlední řadě nepříliš praktický¹⁵⁷ Klácel věřil ve své znovuzrození v USA.¹⁵⁸ „*Starý sokol*“, jak se sám básník a filosof náš nazval, odletěl na „svobodný západ“ a rozvinul tam jako Ladimír Klácel novou činnost, hlavně publicistickou ...“ (Kabelík, 1907, s. 382). S krátkou zastávkou v rodném kraji se naloďuje v Brémách a přes New York a Chicago se dostává do Iowa City. Původně zamýšlel stát se misionářem v Texasu (přičemž hodlal napodobit jezuitské misie v Paraguayi), nakonec rozhodla nabídka krajana J. Bárty Letovského¹⁵⁹ ohledně místa redaktora,

vědné bádání, však Klácelovi nebyl nakloněn stejně jako Napp a s nelibostí pohlížel na jeho pedagogické aktivity. Navíc Klácelova neklidná povaha a jeho intelektuální činnost neodpovídaly Mendelově představě o spořádaném chodu kláštera“ (Dohnal, 2003, s. 79). Srov. (Koukal, Popelová, 1955).

¹⁵⁵ (Vlha, 2013) připomíná výrazný zájem o USA u moravského vlasteneckého okruhu, soustředěného kolem Klácela, Šembery, Helcelety, Mikšíčka, Ohéřala aj. Z nichž někteří snili i o vystěhování za moře. Též v rámci Klácelova Českomoravského bratrstva, představeného další subkapitolou, se pravděpodobně o Americe diskutovalo jako o místě, kde by bylo možné vytvořit utopickou komunitu. (Vlha, 2013) dodává, že B. Němcová v pozdějším období o Novém světě uvažuje méně fantasticky a více pragmaticky. Němcová však přitom sama měla o odchodu do USA snít (v roli učitelky v české kolonii ve Wisconsinu anebo s plánovaným působením v Texasu), a to např. v souvislosti s organizováním vystěhovalců ze strany J. L. Lešikara, který si s Němcovou dopisoval. Srov. (Němcová, Janáčková, 2003-08).

¹⁵⁶ „*Marné byly prosby a domluvy nejbližších přátel, Al. V. Šembery, M. Mikšíčka, P. Bílky a j., již věděli o jeho plánu, aby v pokročilém už věku svém ... nepouštěl se do dalekého světa, do neznámých poměrů za nejistým působením i chlebem*“ (Kabelík, 1907, s. 382).

¹⁵⁷ „*Během amerického pobytu Klácel projevoval vůbec nevšední nepraktičnost ...*“ (Vlha, 2013, s. 237).

¹⁵⁸ „*Nechal za sebou všechny přátele, dokonce i svoje klášterní jméno, jež na znamení přerodu vyměnil za nové: Ladimír Klácel*“ (Vlha, 2013, s. 106).

¹⁵⁹ Jan Bárta Letovský (1821 – 1898), narozen v Letovicích. V USA pracoval jako sazeč, redaktor, vydavatel.

resp. ředitele novin v Iowa City. Snem však byla bratrská jednota. Usiloval vytvořit s krajany ideální obec, své utopické bratrstvo.¹⁶⁰

Na americkém kontinentu navázal – s nevšední pílí¹⁶¹ – na moravské žurnalistické aktivity, přičemž hlavně redigoval krajanské tiskoviny. Věnoval pozornost nejružnějším stránkám života nejen amerického, ale i evropského, včetně otázek rozvoje dělnického hnutí a sociální problematiky. Klácel převzal časopis *Slovan amerikánský*,¹⁶² který řídil v období 1869-72.¹⁶³ Časopis však Klácel vedl z pozice spíše filozofujícího umělce nežli novináře hledícího na ziskové zájmy zaměstnavatele. „Ježto ... *snahou Klácelovou bylo vždy rozumově a mravně vzdělávat, kdežto vydavateli šlo o největší počet odběratelstva, tiskly se klidně vedle úvah filosofových krvavé romány ...*“ (Kabelík, 1908, s. 26).¹⁶⁴

Spory Klácela vedly k odchodům, přesunům, ale i návratům. Coby volnomyšlenkář¹⁶⁵ zakládá *Hlas Jednoty Svobodomyslných* a složitě udržuje tento při životě v letech 1872-81.¹⁶⁶ Nežádka do časopisu vkládal veškeré prostředky a přežíval z almužen. V Chicagu v roce 1873 F.

¹⁶⁰ Srov. (Papoušek, 1996), (Vlha, 2013).

¹⁶¹ „Svou roli v tom patrně sehrávalo přesvědčení, že mu nezbyvá mnoho času a musí proto své poslání co nejdříve předat, aby mohlo pokračovat i bez něj ... Pohled na své poslání jednou výstižně vyložil ve Svojanu: „Přijměte mě za „mládka“, ačkoliv já jsem vskutku „stárek“. Já jsem starý na těle, ale dle smýšlení předbílám času a proto jsem na kraji přítomnosti, na kraji ku budoucímu jasnějšímu, laskavějšímu, ladnějšímu obratu, a tudy čítám se mezi nejmladší““ (Vlha, 2013, s. 237, s odkazem na Svojan, 3. 6. 1873).

¹⁶² (Vlha, 2013) upřesňuje: „Na původního Slowana Amerikánského navázal na konci šedesátých let Klácellem redigovaný *Slovan amerikánský*, jehož majitelem byl Bárta Letovský. Je nanejvýš pravděpodobné, že právě on určil heslo časopisu, znějící „Týdeník pro politiku, vědu, umění, zábavu a vzájemnost Slovanův amerických“. Klácel k němu přidal ještě svoje „Vesměrnost jest cíl vědy, umění a lásky!““ (tamtéž, s. 155).

¹⁶³ „Dne 21. července 1869 Klácel na prahu stařeckého věku ..., ale s mladickým ohněm přistál v Novém Yorku. Dne 5. listopadu 1869 již vydáno za jeho redakce 1. číslo týdeníku Slovana Amerikánského v Iowa City ...“ (Kabelík, 1907, s. 398). „První číslo vydáno ... za heslem Klácelovým „Vesměrnost jest cíl vědy, umění a lásky“. Valná většina listu byla s počátku z pera Klácelova. Byly tu otiskovány mnohé práce prosaické i verše jeho ze staré vlasti, ale také věci nové, zejména příspěvky ku poznání nové vlasti, výroční památky ze životopisnými zprávami o našich předních mužích, poučení z oboru hospodářství, zejména o včelařství a. pod.“ (Kabelík, 1908, s. 25).

¹⁶⁴ Klácel v první době „redigoval Bártův list *Slovan Amerikánský* v Iowa City. S Bártou se snášel čím dál hůře, protože Klácelovi šlo o ideje a úroveň listu, Bártovi o zisk, a proto nutil Klácela, aby se přizpůsoboval vkusu českých rolníků a otiskoval v listě romány z divokého západu a podobně. Bárta nesl těžce Klácelovy ideové články, ne vždy srozumitelné prostému čtenáři, i jeho pozoruhodné zprávy o dělnickém hnutí v USA i v Evropě“ (Koukal, Popelová, 1955, s. 144).

¹⁶⁵ „... snad i Klácel tonul v tomto domnění, že za mořem žije jiný život, že odhodil dřívější názory, jež jej svíraly a tísnily, jakoby ve vlasti volnosti myšlenky jeho staly se náležitě „volné“ – a vskutku Ladimíra Klácela jest pokládati v určitém smysle za předchůdce „volné myšlenky“ mezi Čechy –, jakoby tam, kde nepoutaly ho klášter, ani národnostní nenávisť, opravdu žil život jiný, zcela odlišný od dřívějšího“ (Čáda, 1908, cit. dle <https://blog.vlastenci.cz/vlastenectvi/vlastenectvi-a-kosmopolitismus/>). Od volné myšlenky však Klácela odlišuje jeho utopický projekt. Nicméně (Čáda, 1908) argumentuje, že myšlení Klácela na Moravě a v Americe nejsou v zásadním rozporu, neboť „idea vesměrnosti v Klácelovi zrála od samých počátků jeho filosofování“ (tamtéž) a v Americe dosáhla své vrcholné podoby. Srov. (Klácel, 1842a).

¹⁶⁶ *Hlas*, „nejen sám redigoval, nýbrž téměř od prvního do posledního písmene sám psal“ (Kabelík, 1907, s. 398). S časopisem putoval z Iowa City do Chicaga, Omahy, opět do Chicaga, poté do Milwaukee a New Yorku, „kde

M. Klácel vydává ideově zaměřený časopis *Svojan*,¹⁶⁷ který brzy skončil i z důvodu nepoctivosti spolupracovníka.¹⁶⁸

V Milwaukee, v období 1879-81, rediguje tiskovinu *Hospodář americký*. V Milwaukee vychází texty *Věčný kalendář čili Kniha svojanovská* (Klácel, 1877) a *Historie Spojených států amerických* (Klácel, 1878),¹⁶⁹ v Chicago práce *Vesměrnost* (Klácel, 1882) a *Svoboda a nemýlenství* (Klácel, 1887). „*Díla toho významu, jako byly jeho práce starší, ovšem Klácel v Americe nevytvořil. Bránila mu v tom jistě především malá možnost pracovního soustředění, vyplývající z nutnosti těžkého existenčního zápasu, který pozvolna oslaboval jeho síly fyzické i duševní ...*“ (Jeřábek, 1988, s. 57-58).¹⁷⁰

Vesměrnost (Klácel, 1882) představuje pokus o syntézu nábožensko-filozofických názorů. „*Vesměrnost jest ... nejvyšší stupeň u vědomí úda, výkvět nejvyššího ba jediného náboženství. I toto slovo jest jiným národům neznámé, užívají slova religio což v „ligio“ jest závazek původní každého úda k Vesmíru a „religio“ druhé, svobodné se bohu podrobení. Ale známo jest, co nyní všecko vtěsnáno jest v slovo „religio“. Jak naše Vesměrnost jest náš nejvyšší účel a nejvyšší blaho všech údů všehomíru, tak ze slova Religio vyskakuje nepřítel člověčenstva, jak osvědčuje dějstvo církevní hrůzou děsivou*“ (Klácel, 1882, cit. dle Kabelík, 1908, s. 52). Ohledně tohoto díla uvádí (Jeřábek, 1988): „*Znovu se v něm jeví víra v rozhodující úlohu rozumu, jímž jedině lze proniknout zákonitost uspořádání společnosti, světa a přírody. Proto také přisuzuje Klácel základní důležitost právě přírodním vědám ...*“ (tamtéž, s. 58). „*Ani zde se však Klácel nevymanil z okruhu idealisticko-náboženské ideologie. Jeho snaha o dialektické myšlení, směřující k monistickému pojetí světa a veškerého jsoucna jako nedílné („vesměrné“) jednoty ducha a hmoty, ústila nikoli v poznání materialistických zákonů přírodního vývoje, ale v představě božského principu vši vědy a filozofie. I z dobového hlediska byla ovšem tato představa už zřejmě zastaralá*“ (dtto).¹⁷¹

15. října 1881 číslem 5. ročníku IX. zanikl“ (dtto). (Kabelík, 1908) shrnuje: „*Hlas J. Sv. s redaktorem stěhoval se z Jowa City do Chicaga a Milwaukel, ale všude stejný jej provázel neúspěch. Na sklonku ročníku VIII. ujala se nákladu naň Nár. Jednota v New-Yorku, ale ani ta Hlasu neudržela*“ (tamtéž, s. 26).

¹⁶⁷ „... vydal r. 1873 asi 4 sešity svobodomyšlného časopisu *Svojana* v Chicagu ...“ (Kabelík, 1907, s. 398).

¹⁶⁸ „... neblaze dařilo se jinému časopisu, jež Klácel založil v Chicagu r. 1873; byl to *Svojan*. Akciová společnost, jež jej měla financovat, padla v několika měsících nepoctivostí pokladníkovou, a Klácel hmotně i mravně tím velmi byl poškozen“ (Kabelík, 1908, s. 26).

¹⁶⁹ A další literatura zaměřená např. náboženského – (Klácel, 1879b, 1880 aj.).

¹⁷⁰ (Kabelík, 1908) píše: „*Spisy tyto většinou zapadly ...*“ (tamtéž, s. 24).

¹⁷¹ In (Klácel, 1882) je přítomno zdůraznění významu vzdělání, včetně přírodovědeckých objevů, ale též kritika americké demokracie. (Jeřábek, 1988) vyzdvihuje „*Klácelův boj proti kněžským „zatemnilcům“ a*

Publicistice ani vědeckému bádání neprospívalo, že Klácel střídal místa pobytu, včetně států unie. Jeho činnost měla mezi krajaný malý ohlas a přiváděla Klácela do finančních problémů. Žil v bídě, nezřídka odkázán na pohostinství milosrdných krajanů a na sbírky. Léta se obtížně protloukal, hledal živobytí, publikoval různé knihy, naučné statě anebo překlady, prodával vzácnější tisky z vlasti, působil jako vychovatel či soukromě vyučoval aj.¹⁷² Přitom však neutu- chaly Klácelovy aktivity vzdělávací s charitativními aspekty. Klácel i přes značně neutěšenou finanční situaci např. o nedělích přednášel ženám a dívkám, učil negramotné děti číst, kupoval jim papír anebo knihy a nevyžadoval po nich žádné peníze.¹⁷³ „*Odmítaje pozitivní náboženství, tím více Klácel pečuje o náležitou úpravu společnosti svobodomyšlníků na základě mravnosti i lásky vzájemné. Nejdůležitější věcí jest mu vzdělání mládeže: důtklivě doporučuje, aby se vzdě- lávání to dalo i v Americe na základě jazyka českého ...*“ (Kabelík, 1908, s. 24). K čemuž Klácel vytváří návody na čtení v českém jazyce, historické kalendáře se zřetelem k dějinám americ- kým a českým anebo koncipuje „*učebnou osnovu škol českoamerických, v níž je mnoho zdra- vých poznamenání ...*“ (dtto).

Klácel se neustále neúspěšně snažil organizovat přistěhovalce, jak precizuje závěr následu- jící subkapitoly. Ke zdaru utopické mise nepřispívalo ale Klácelovo zhoršující se zdraví, ani ome- zená schopnost stárnoucího svérázného učenice komunikovat s místními obyvateli.¹⁷⁴ „*Klácel již ve vlasti pilně pěstoval angličtinu, ale ani za pobytu svého v Americe, kde se skoro výhradně*

„*kořistníkům z lidské tuposti*“, jeho propagační úsilí o popularizaci převratných výzkumů přírodovědných, o objasnění úlohy vzdělání – to bylo poselství osvíceného rozumu, šířené v prostředí plném předsudků a duch- ovní zaostalosti“ (tamtéž, s. 58).

¹⁷² „*Dlouho se nikdo nestaral o jeho bídu, až zákrokem redaktora V. Šnajdra sebrali pro něho svobodomyšlní krajané nějaké prostředky. Na výzvu českých katolíků z Coopertownu řídil jim krátký čas jejich náboženskou obec v duchu svobodomyšlním, ale to narazilo na odpor u žen, do věci zasáhl irský biskup a Klácel byl doslova vyhnán*“ (Koukal, Popelová, 1955, s. 145).

¹⁷³ Srov. (Koukal, Popelová, 1955).

¹⁷⁴ Neúspěchy Klácelových časopisů spojuje (Kabelík, 1908) s dvojí příčinou: „*První tkvěla v jeho obe- censtvu: svobodomyšlní Čechové mimo nepatrné výjimky nebyli dosti horliví a neměli dosti potřebné obětavosti k organisování velkého, imposantního celku; jsouce téměř vesměs prostí rolníci a dělníci neměli ani dosti potřebného vzdělání, aby chápali ty věci, jež jim Klácel podával. Ale vina byla též na straně Klácelově. Klácel přišel do Ameriky ve věku pokročilém, kdy bylo mu již těžko vpravováti se do nových poměrů a vyznati se v nových lidech; často býval vykořisťován a klamán. Slovesná jeho forma v stáří byla ještě chatrnější, zvláště když paměť jeho citelně ochabovala; přibývalo rozvláčných digresí, mnoho bylo počínáno a nedokončováno ... Nedovedl již mluvit s patra a řeči své předčítal. Ale jedno se při něm nezměnilo: horečná touha po práci a prospěti lidstvu ...*“ (tamtéž, s. 27).

stýkal s krajany, nedospěl v tomto jazyce potud, aby úplně jej ovládal slovem i písmem“ (Kabelík, 1907, s. 399).¹⁷⁵ (Vlha, 2013) dodává, že: „Sdílnost Klácelových už tak komplikovaných představ ještě stěžoval jeho obtížný a archaický literární styl. Svojanov, ladověda, osvojení, nemýlenci, Ladopočestnost, Slunečenstvo, ale i nová svobodomyslná „křestní“ jména jako Ludotěška či Duchosil, to jsou jen některé z novotvarů, ve kterých starý obrozenec nacházel zalíbení ...“ (tamtéž, s. 237-238).¹⁷⁶

(Jeřábek, 1988) píše: „Obraz americké činnosti a posledního životního období Klácelova doplňují listy, které Klácel posílal z Ameriky svému příteli, moravskému spisovateli Matěji Mikšíčkovi a jeho dceři Marii. Tyto listy jsou především svědectvím Klácelova těžkého zápasu s hmotarstvím amerického života, se základními nedostatky ve vzdělání lidu, zvláště amerických Čechů – mezi nimiž dokonce pomáhá odstraňovat negramotnost. Sám trpí ustavičnou nouzí, jsa takřka cele odkázán na dobročinnost několika zámožnějších krajanů; v jeho dopisech o tom nacházíme výmluvné, ba až otřesné doklady ...“ (tamtéž, s. 59).¹⁷⁷

Hmotné útrapy Klácela souvisely i s jeho ústupností a nepraktičností.¹⁷⁸ K mála oporám Klácela náležela česká vdova A. Mohlová a její dcera, žijící v Milwaukee. Mohlová se stala Klácelovou hospodyní a pečovatelkou.¹⁷⁹ Nakonec jim příznivec F. Záleský, u něhož byl Klácel vychovatelem, vybudoval na svém pozemku v Belle Plaine v Iowě dřevěný domek. Tento se stal Klácelovým poklidným posledním útočištěm. Těžce obézní Klácel se stále obtížněji pohyboval

¹⁷⁵ V pozůstalosti se nalézají torza cvičebnice, mluvnice i slovníku, kterými učitel Klácel chtěl krajanům ve zvládnutí angličtiny pomoci.

¹⁷⁶ Přičemž nová jména pro jednotlivé dny uváděl ve svém kalendáři – srov. (Klácel, 1877).

¹⁷⁷ Jeřábek pokračuje: „Jestliže ani v těchto podmínkách – zhoršených ještě dlouholetou chorobou – se Klácel nevzdal svých myšlenek, plánů a práce, svědčí to o síle jeho přesvědčení a o jeho energii, kterou do posledního dechu věnoval snaze o lepší budoucnost lidstva, o nový vztah k člověku, očištěný od neupřímnosti a egoismu“ (Jeřábek, 1988, s. 59).

¹⁷⁸ „Spolupráce s Bártou Letovským skončila hořkým rozchodem a oboustrannými výtkami. Klácel se pak zdržoval u Čechů v okrese Manitowoc ve Wisconsinu. Posluhoval jim v kostele sv. Václava v Cooperstownu jako duchovní pastýř, což se přičilo jeho svědomí. Filozofovo působení navíc budilo rozporuplný dojem. Některé farníky si získal, ale mnozí z nich se rozhodli založit si raději nový, ortodoxně katolický kostel v nedalekém Kellnersville, který byl vysvěcen jako kostel sv. Josefa ... Když starý filozof farnost opustil, byl spatřen, jak sedí hladosv na schodech na ulici a pláče ... Po nějakou dobu byl Klácel zajištěný v domácnosti Vojtěcha Stránského v Kewaunee. Snad by se už největším útrapám vyhnul, kdyby u něj vydržel. Pobyt u Stránských se mu však znechutil, patrně kvůli příliš temperamentní žačce Libuši Stránské ...“ (Vlha, 2013, s. 238).

¹⁷⁹ „Prostá žena z lidu, Anna Mohlová, jest jediná, která ho neopouští ani za dob nejtěžších, a dbá o starce, jenž čím dále tím více potřebuje ošetření: ztuhněl velmi, nemůže mnoho se pohybovali a často churaví. Mohlová mu dosloužila až k smrti“ (Kabelík, 1908, s. 27).

a musel používat kolečkové křeslo, zakoupené ze sbírky chicagských svobodomyšlníků. Podporu Klácelovi posílali přátelé z Čech a Moravy.¹⁸⁰ „A když už před skolem pro chorobnou otýlost ani nemohl valně chodit a jen živořil tělesně, živý jeho duch stále ještě nutkal ruku, aby stařecky třaslavým písmem zachycovala jeho myšlenky veršem i prosou ...“ (Kabelík, 1912, s. 163).

Nemocný a lidmi i Amerikou zklamaný¹⁸¹ Klácel umírá v pátek 17. 3. 1882 v Belle Plaine (dnes součást Cedar Rapids) v Iowa. Pohřeb se stal slavnou událostí a demonstrací úcty, kde nechyběli zástupci všech redakcí českého tisku v USA.¹⁸² V roce 1884 byl nad hrobem vztyčen pomník s heslem: „Osměľme se zmoudřeti!“.¹⁸³ Klácelova socha byla umístěna na Český národní hřbitov v Chicago. Později byly Klácelovy věci převezeny a uloženy v Náprstkově muzeu.¹⁸⁴ Klácela připomíná ulice¹⁸⁵ a pomník v Brně. S oválným portrétním reliéfem a nápisem „Osměľme se zmůdřeti František Matouš Klácel 1808 1882“, který je od roku 1978 umístěn v zadní části nádvoří Starobrněnského kláštera. Pomník a kanelurami má, podle autorky M. Othové, evokovat *Listy přítele přítelkyni* (Klácel, 1849a).¹⁸⁶

(Vlha, 2013) v rámci připomínání svobodomyšlného hnutí v USA označuje Klácela za jeho „nejikoničtější“ figuru.¹⁸⁷ „Po jeho smrti v roce 1882 jej obestřela aureola zakladatele svobodomyšlnosti, což byl ovšem nesmysl“ (tamtéž, s. 236). Poukazuje na paradoxy: „Když přijížděl uprostřed léta roku 1869 do Ameriky, nikdo neměl tušení o jeho rozchodu s církví ... Dalším paradoxem je, že Klácelova americká zkušenost, kterou si v Čechách představoval jako znovuzrození, byla velmi nešťastná. Od úplné tragédie ho odvrátilo pouze dobrodiní několika zámožných příznivců. Do třetice lze uvést, že Klácel během svého života nepředstavoval hlavní

¹⁸⁰ Srov. (Kabelík, 1907), (Vlha, 2013).

¹⁸¹ Např. pasáže pojednání *Vesměrnost* (Klácel, 1882) reagují „na některé charakteristické jevy americké sociální skutečnosti a veřejného, především politického života. Klácel velmi bystře rozpoznává rub americké demokracie, která sice teoreticky dává občanstvu řadu liberálních svobod a osobních práv, v praxi je však citelně omezuje. Klácelova kritika americké demokracie přerůstá tak ve svých základních rysech v kritiku kapitalistické demokracie vůbec“ (Jeřábek, 1988, s. 58-59).

¹⁸² „Hrob jeho později svobodomyšlní Čechové američtí označili pěkným pomníkem a podnes slaví ho jako průkopníka svobodomyšlnosti v Americe“ (Kabelík, 1908, s. 28).

¹⁸³ Jedno z Klácelových oblíbených hesel, se kterým „začal dne 1. dubna 1872 ... vydávati *Hlas Jednoty Svobodomyšlných* ...“ (Kabelík, 1907, s. 398).

¹⁸⁴ Srov. (Kabelík, 1907).

¹⁸⁵ Jméno Klácela nesla od roku 1922 do roku 1942 a opět nese od roku 1946. Klácelova ulice se kromě Brna nalézá i ve Znojmě a v České Třebové, kde byla roku 2008 odhalena Klácelova pamětní deska.

¹⁸⁶ Tvar pomníku připomíná siluetu B. Němcové na titulní straně knihy (Klácel, 1849a, 3. vydání, 1948).

¹⁸⁷ „Síla Klácelova kultu dokázala o mytu, že právě on stál u zrodu svobodomyšlnosti, přesvědčit i tak bystrého pozorovatele krajanského života, jako byl Masaryk ...“ (Vlha, 2013, s. 239, s odkazem na *Naše doba*, 1903, 10, s. 13).

proud svobodomyslného hnutí, ale svérázný zjev“ (dtto).

(Kabelík, 1908) představení osobnosti, života, díla a odkazu svérázného myslitele F. M. Klácela zakončuje slovy: *„Za všelikých proměn bouřlivého života mimo pracovitost ještě ve dvou věcech Klácel zůstává si věren: Je to žhavá touha hledati pravdu, kterou opěval již po mládí jako „svatou nespokojenost“, a byť při tom přišel na scestí, zůstává nám milým jako onen Kollárův člověk „vyšších vznětů“. Tím milejším, pomníme-li druhé jeho stálé snahy, dobývali „království božího na zemi“, krásného toho snu české duše od Chelčického a bratří s Komenským až po nedávno zesnulého Sv. Čecha“ (tamtéž, s. 29). „A tak lze skončiti o něm těmito vlastními slovy Klácelovými (ještě netištěnými): „Dobrým lidmilcům jest přirozeno přemýšleli o bídě lidské a o prostředcích jí ulehčiti a věda vývoje volá: „Nedejte se mýiti, Člověk musí vždy ku předu!“ Že skutečnost nepostačí mysli, neužívá. nic dobrému smýšlení. Skutečnost vždy kulhá za pravdou. Když tedy kdo píše, jak by měla uspořádána ... býti ... společnost lidská, napřed víme, že rada jeho není dostatečná, ani udána cesta jen jediná a nejbezpečnější; zkrátka, každé tuto dobu domněle přílišné očekávání lepší budoucnosti jest Utopie, ale proto přece jest pěkné, třeba jen snili předběžně o lepším pořádku. Tolik jisto, že špatný člověk není, kdo třeba jen Utopie píše““ (dtto).*

Klácel – utopista a reformátor

Jako sociálně-utopický myslitel a reformátor¹⁸⁸ toužil po všelidském sbratření.¹⁸⁹ V textech, včetně obsáhlé korespondence Klácel kriticky rozebíral ideje o dokonalém uspořádání společnosti od Platóna po utopické socialisty. Propagoval evoluční řešení, byl odpůrcem násilí, leč posléze uvažoval i o zrušení soukromého vlastnictví. Na stránkách *Morawských Nowin* se jako

¹⁸⁸ „... byl jedním z nejvášnivějších odpůrců tehdejší vládní i duchovní despocie a jedním z nejpříjemnějších hledačů bratrské lásky a sociální spravedlnosti mezi lidmi“ (Dvořáková, 1976, s. 11).

¹⁸⁹ „Studujeme-li pozorně Klácelovy stati ze čtyřicátých let, neujde nám, že přes všechnu tematickou odlišnost proniká v Klácelově myšlení stále zřetelněji jeden problémový okruh jako ústřední. Tvoří jej otázky současné i budoucí koexistence národů a lidstva, organizace moderní společnosti, otázky po smyslu a perspektivách sociálního vývoje, uvedeného v prudký pohyb revolučními výbuchy posledních pěti desíletí. Klácelovy odborné zájmy, práce a snahy stávají se stále zřejměji jen prostředkem k objasnění těchto problémů. Ve světě, v němž přibývá dělicích čar mezi lidstvem, touží Klácel víc a víc po všelidském sbratření“ (Jeřábek, 1988, s. 51).

jeden z prvních v českých zemích podrobněji zabýval socialismem a komunismem. S Klácelem mohou být spojovány počátky české levicové utopie, včetně komunistické varianty. Přitom byl socialistou, resp. komunistou osobitým a nábožensky založeným i orientovaným. A to i po rozchodu s oficiální církví.

Seidlerová vyzdvihuje Klácelovu tvorbu – hlavně původní rukopis knihy *Lyrické básně* (Klácel, 1836b) – za náznaky třídní uvědomělosti, ve kterých se měl ve 30. letech 19. století dostat v našich podmínkách právě Klácel nejdále. Klácel se „staví proti rodovému šlechtictví, za šlechtictví duchovní, hlásá rovnost všech lidí ...¹⁹⁰ a bouří proti mocným ...“ (Seidlerová, 1963, s. 72). Za typický pro jeho ranou tvorbu označuje „revoluční tón, odpor proti tupému klidu a ctění minulého a zatracování všech projevů otroctví“ (dtto).¹⁹¹ I o něco pozdější práce Klácela obsahují „... přímé vyzývání k odporu ...“ (dtto). U Klácela se tak objevují formy protestu a nikoli pouhé hlásání dobročinnosti ve vztahu k chudině, které odvádí pozornost od skutečných příčin bídy.¹⁹² Po roce 1848 se u Klácela objevují též náznaky teoretického rozlišení mezi chudinou a proletariátem in (Klácel, 1849a).

In (Kolman, 1958) figuruje Klácel coby „kněz-socialista“, resp. „mnich zbavený svého duchovního stavu ..., jenž emigroval do Ameriky a zakládal tam komuny“ (tamtéž, s. 117). Kolman přitom však za „kněze-socialistu“ označuje i Bolzana, který měl mít odvahu nebýt „služebníkem knížat a propadat falešnému lesku tak zvané „vysoké společnosti““ (dtto) a který se obracel s „heslem morální a sociální obrody k širokému okruhu posluchačů“ (dtto). Jako „kněz-socialista“ je uváděn též A. Smetana, „který vyzýval studenty na barikády a byl pro svou lásku k svobodě vyloučen z církve ...“ (tamtéž). Uvedené označení se ze jmenovaných přitom nejvíce hodí právě na F. M. Klácela.

Předobraz společenství založeného na lásce, porozumění a celosvětovém sbratření, které se později snažil vybudovat v Americe, mělo představovat utopické Bratrstvo českomoravské. Inspirován ideově francouzskými utopisty a organizačně Jednotou bratrskou, 21. 9. 1848 publikuje *Týdenník, listy poučné a zábavné* anonymní článek *Na pováženu* (Klácel, 1848), který formuluje podnět ke vzniku bratrstva. Text volá po zřízení komuny, spjaté ideálními pouty nezištné družby, vzájemné lásky a pomoci a snahou o mravní povznesení lidstva.

¹⁹⁰ S odkazem na (Souček, 1920).

¹⁹¹ „Sám sobě dává Klácel za úkol zastávat právo, velebit ctnost a vytýkat hříchy“ (Seidlerová, 1963, s. 72).

¹⁹² Seidlerová připomíná i ostré líčení bídy v dopisech a díle B. Němcové. Srov. (Novotný, 1951).

Prodchnutý potřebou humanizovat svět Klácel odmítá bezbožnost doby¹⁹³ a navrhuje zavést nové náboženství „lidimilstva“ a novou jednotu jeho vyznavačů, jejíž organizační nástin i credo hotově již předložil ve zmíněném článku čtenářstvu na uvážení“ (Kabelík, 1902, s. 126). Vypracovává podrobný návrh činnosti i s detailními organizačními ustanoveními.¹⁹⁴ Některá z ustanovení bratrstva: „Hanba budiž nám skvostně jísti a píti a nádherně odívati se, pokud bratr nouzi trpí. Vyznáváme, že každý dospělý a nemocí dědičnou a ohavnou nesklíčený, nezakrslý, pracovitý právo má k manželství, i radíme, aby námluvy byly zanechány Rovnatelům družstva. Nebezpečná jest cesta k manželství, to jisté zamilování. Vyznáváme, že každý má právo mít osobní majetnost a pokud možná samostatnou domácnost. Mužský a ženská má rovného práva a hlasu. Smlouvy uzavíráme jen mezi sebou jen rukou dáním před svědkem bez zápisů ... S chutí tedy, Vlastimilové!“¹⁹⁵

Klácel věřil, že se blíží věk vzájemné lásky člověka k člověku a věk lásky k vědění. Cílem bratrstva měla být příprava cesty, která povede ke vzniku nového lidstva, člověčenstva.¹⁹⁶ Což se má uskutečnit vzájemným poučováním a podporou. Účelem bratrstva má být láska a vzájemnost, bez rozdílu nadání a bohatství. Podle úrovně vzdělání a schopností navrhuje zavést tři třídy věřících: nepohnutí, rozechvělí, usedlí.¹⁹⁷

¹⁹³ „Odpíraje domnění, že by náš věk byl bezbožný, Klácel naopak tvrdí tam (str. 297 ...): „Protože věk náš přispěl k poznání přírody, k poznání ducha, vzbudil též vroucnější touhu vědouce, touhu lásky vzájemné. Člověčenstvo postoupilo ve vážnosti snahou po rovnosti, svobodě a bratrství, člověk poznal, že jest syn Otce, stvořitele vesmíru, a Duch svatý že posvěcuje dějstvo jeho. Na tom vnitřním povzbuzení zakládá se to znamenité hnutí věku k náboženství“ (Kabelík, 1912, s. 126).

¹⁹⁴ (Dvořáková, 1976) uvádí: „Klácelův návrh nebyl postaven na znalosti životní reality, ale jakožto plod duchovního idealismu řeholního mnicha vyznačoval se romantismem a po stránce formální byl poznamenán organizačními zásadami církevního charakteru“ (tamtéž, s. 104).

¹⁹⁵ Cit. dle <https://www.neviditelnycert.cz/blog/pel-mel/1734-co-je-komunismus-klacel-nemcova.html>, s odkazem na (Novotný, 1951).

¹⁹⁶ „Účelem bylo připravování cesty, jíž by konečně člověčenstvo stalo se jedním živým tělem. Avšak toho se dříve nedosáhne, dokud národy se neuspořádají ve vroucnější vzájemnost. Proto členové bratrstva chtěli povýšit lásku k lidstvu živou láskou k českému národu. Chtěli přispět k probuzení slovanského lidu, aby poznal, že má rovné právo s každým jiným, ale pokud sám nemá být od jiného potlačen, nesmí tedy druhý národ nenávidět“ (Dvořáková, 1976, s. 104-105).

¹⁹⁷ (Kabelík, 1912) nalézá zednářský vliv: „I zednářstvo jako Klácel přijímá za členy všechny zachovalé lidi bez rozdílu; i jeho hlavním úkolem jest pracovati o zdokonalení pokolení lidského, nehledíc k různostem národnostním a náboženským; i v něm je bratrování mezi členy a souvisící s tím bratrské konání dobročinnosti ... K tomu cíli je provedena pevná organizace od základní nejméně sedmičky ... Klácel ovšem tu sestoupil až na trojici blíženstva – k velelózím ... v níž se rozeznává podle stupně zasvěcenosti trojí druh členstva, jakož je zamýšlel i Klácel ... Jenom tajivost zednářskou autor náš odvrhl jako nepřiměřenou době mladé konstituce ...“ (tamtéž, s. 137).

K cílům Klácelovy „*Jednoty bratrské*“¹⁹⁸ neboli *Bratrstva českomoravského*“ náleželo: „1. Při-
pravování cesty, již by konečně člověčenstvo stalo se jedním živým tělem. To však nebude, do-
kud národové v sobě se nespořádají u vzájemnost vroucnější; tedy chceme: 2. Obnoviti, povýšiti
lásku k člověčenství živou láskou k našemu národu. 3. Chceme tedy o tom pilně pracovati, aby
naš lid slovanský procitnul k svědomí, že má rovné právo s každým jiným, že pak on nemá ne-
náviděti národ jiný, nemá též potlačen býti od jiného. 4. K tomu cíli chceme blíže poznávati se
a počítati, co nás již procitlo a procituje, abychom rozumy a vůle své, jenž jsou o sobě malo-
mocné, sloučením, učinili mocné a vážné. 5. Urovnání svědomí mezi lidem naším považujeme
za hlavní potřebu, protože odporne a zpozdilé svědomí jednotlivých údů zmatek přivádí v živý
celek. 6. Chceme tedy vzájemně se poučovati, potužovati a lásku šířiti mezi sebou. 7. Chceme i
tělesně podporovati jeden druhého, společně chceme všelijaké bídě a nouzi bratrskou pečlivostí
brániti, ji menšiti a ji předcházeti. Bratrstvo naše budiž Bratrstvem skutečným“ (Kabelík, 1902,
s. 127 – přepis PS). In (Klácel, 1848) jsou jmenovány a rozebírány prostředky k dosažení cílů:
„Jsou to: zaslíbení se bratrstvu; schůzky a učení ústní; knihovny a noviny; hostinství a dary;
sbírky, daně a příspěvky“ (Kabelík, 1902, s. 127).

Článek (Klácel, 1848) je zakončen obšírným „*vyznáním svědomí bratrského*“, se zásadami
formulovanými ve třiceti¹⁹⁹ bodech: „1. Věříme v Boha Otce, jenž jsa stvořitelem zadost činí
sobě vesmírem. Slibujeme jemu bázeň, obdivu a vědomilství. 2. Věříme v Boha Syna, jenž se
vtělil v panenském životě člověčím, jenž trpěl a trpí a vždy vzkříšení slaví a souditi bude nás
všecky. Slibujeme jemu lásku, účastenství a přičinění, abychom byli hodní údové těla jeho. 3.
Věříme v Ducha svatého, jenž osvěcuje stezky člověčenstva a naplňuje srdce a mluví skrze vy-
volené. Slibujeme jemu pokoru a pravdivost a svědomí a vůli všech snažení a vyrovnání. 4. Ko-
říme se této svaté Trojici, již vyznávali, ač nevědomky, národové všichni, ale výklad, jenž by
rozvrhoval lid, neuznáváme před bratrstvem; ale soukromě každý číň dle libosti. Proto neradi
slyšíme nadarmo bráti jméno boží veřejně a kromě zkoumání vědeckého. 5. Neodporujeme
žádnému učení upřímnému jinou zbraní než laskavým rozbíráním a rozumů srovnáváním. 6.

¹⁹⁸ (Kabelík, 1912) připomíná, že „*Klácelova myšlenka Jednoty a její organisace není veskrz původní. Již zvolené jméno poukazuje, že původci tanul na mysli zářivý příklad staré Jednoty bratrské, na niž tedy navazoval, vida v ní rovněž jako Frant. Palacký nejkrásnější výkvět zbožného ducha českého. Ale z celého poněti i orga-
nisace je patrné, že Klácelově Jednotě chyběl podklad pozitivního náboženství, kterým přece proniknut byl
veškerý život Bratří českých; autor i výslovně odmítl jako sobě nemilou jejich „zarytost v písmenky zákona“ ...
Tak tedy zbylo z původní Jednoty vedle přikázání čistého a lidumilného života, jenž ostatně jest příkazem
také jiných církví, pouhé jméno“ (tamtéž, s. 130) (pozn. PS).*

¹⁹⁹ Jednotlivé body jsou číslovány 1-31, přičemž bod 10 chybí a bod 30 je uváděn pod číslem 50.

Každý smýšlej o věcech nebeských dle vychování a dle mocnosti ducha svého; v bratrstvu po tom se neptáme. Však ale, poněvadž uznáváme, že každé upřímné svědomí jest pravdivé v tajném jádře svém, ... tedy časem uveďme trojí stupeň a třídu věřících: I. nepohnutých, II. rozchvělých, III. usedlých. 7. Věříme, že člověčenstvo má státi se živým tělem jedním, že rozmanitost právě jest pro jednotu a že láska k člověku jest nehloubější služba boží. 8. Věříme, že než může uspořádati se podle živé lásky člověčenstvo, národové musí utvářiti se předpodobně. Láska k člověku jeví se láskou k národu. – Zastáváme tedy všechno, co poctivou cestou vede k blaženosti Slovanstva, přejíce to samé všem národům rovně. 9. Víme, že láska k národu je klam, když není láska k bratrům; víme, že láska jest obětivá, snášenlivá, ochotná, pilná a uděluje se bez vážení, an uznává všech rovnost. 11. Slibujeme, že povedeme život opatrný, střídmy a skromný. Hanba budiž nám skvostně jísti a píti a nádherně odívati se, pokud bratr nouzi trpí. 12. Rovnost uznáváme bratrů všech před láskou, ale nerovnosti hodnosti údů na těle Jednoty. Obživuje ovšem duše každý vlasek, jako mozek, ale hodnost jest rozličná. Však ale rovné vůle, ochotné činiti dle schopnosti, vyrovnávají hodnosti. 13. Ve jménu této rovné ochotnosti a rovné lásky všech bratrův mezi sebou přejeme, aby každý každému říkal Ty a přidal k tomu způsob služby; k. př.: Ty, bojovníku! atd. K vyznamenání zásluhy přidá sbor ke jménu čestný přívěsek, k. př.: učený, opatrný, udatný, velkomyslný, štědrý atd. Ale to budiž jen usnesením celého sboru. 14. Vedle obětivé laskavosti prospěšná pilnost jest nejvyšší ctnost. Práce jest přednost člověka a zahálka hanba jeho. Slibujeme, že dle možnosti uvedeme pořádek v pilnost bratrův, aby každý pracoval podle schopnosti své a odměněn byl podle skutkův platnosti a hodnosti. 15. Vyznáváme, že člověk každý jest povolán radovati se životu svému, a slibujeme láskou vynahraditi nepřízeň náhody, neb nedostupné jest rozumu, aby dal panovati náhodě. 16. Vyznáváme, že každý má právo, aby veden byl od dětinství k rozvinutí svých schopností a svého vtipu, a slibujeme vzájemně k tomu sobě mezi sebou napomáhati. 17. Slibujeme zastávati se vzájemně o čest, majetnost a pomáhati bratrům z neslušných života způsobů. 18. Vyznáváme, že každý má míti osobní majetnost, a pokud možná, samostatnou domácnost. 19. Vyznáváme, že každý dospělý a nemocí dědičnou a ohavnou nesklíčený, nezakrsalý, pracovitý právo má k manželství, i radíme, aby námluvy byly zanechány rovnatelům družstva. Nebezpečná cesta k manželství to jisté zamilování. 20. Přivolujeme věrnost i statné přivolení každé vládě, jenž uznává skutkem svobodu a rovnost národův a osob. Bratří budou tiší, snášenliví, ochotní a pilní občané. 21. Odříkáme se všech rozporů a hádek a procesů, a bude-li jaká pře o pochybné právo, rozhodnou o tom starší bratrstva a bratří podvolují se tomu soudu. 22. Slibujeme věrnost a upřímnost v

slově a jednání. Nepřipouštíme mezi sebou přísahu, ani věčné sliby a zavrhuje v jednání každou ošemetnost. Slovo nám jest svaté. Ošklivíme si tak zvané handlování, totiž zvyšování a slevování pravé ceny při koupi. 25. V shromážděních našich jest úplná rovnost, jen stáří má přednost uctivostí. – Mužský a ženská má rovného práva a hlasu. 24. Smlouvy uzavíráme mezi sebou jen rukou dáním před svědkem bez zápisů. 25. Každé bliženstvo, příbuzenstvo, družstvo, spolek a sbor smí sobě zavést pravidla, jaká chce, pokud neodpírají obecním. 26. Usnesení zákonů stává se jednohlasně. Žádný nemá potlačen býti většinou. Svobodné přesvědčení láskou zvláčené vodiž každého. Nemůže-li kdo snést se s rozumem a vůlí většiny, raděj vystup z bratrstva, než abys byl údem obecného svědomí neúčastným. – Většina ale jest nanejmeně na shromáždění. Nesnesou-li se blízcenci, ať odevzdají hádku příbuzenstvu a tak výše a výše, až přednesou to Jednotě. Kdo však i s tou neshoduje se, vystup. 27. Jak jest na libosti vystoupiti z bratrstva, tak má vypověděti právo nelibého: a sice bliženstvo jen z bliženstva – tu může vypovězenec přestoupiti k jinému – příbuzenstvo z příbuzenstva. Zcela vyloučiti někoho přináležící celému sboru. 28. Zhotoveny mají býti knihy, kdež každý bratr jest zapsán: a) dle svého jména a rodu, b) stáří, c) přivtělení, d) schopností, e) služby, o štědrosti bratrské, g) úmrtí. 29. Kdo vystoupí, jen zkrátka se smaže. Když kdo ale jako bratr neb sestra zemře, vyvolí se výbor z jeho sboru, přidají se k němu svědky sborů z jiných a ti pronesou svědomitě soud o jeho život a vloží v knihy soudu. Pro výtečné ustanoví se památka. Za všechny zemřelé každoročně bude památní slavnost. 50. Každý zavázán jest v poslední vůli doporučiti nějaký díl jmění svého bratrstvu pro chudé toužebníky ..., ²⁰⁰ bratrány, sestřenic ..., ²⁰¹ na štědrotu neb pro výslužky ..., ²⁰² aneb i na památky a slavnosti. Kdo by však odporučil nějaký statek nehnutelný, dům, roli atd., to vždy ostaň při bratrstvu. 31. Slibujeme, že budeme vždy pokračovati s věkem a tak vždy opravovati zřízení bratrstva i životy osobní, vždy ostávající věrni: vědě, lásce, pilnosti, svobodě a pořádku živému, snášlivosti, štědrosti pro bratrstvo, vlast a člověčenstvo a v něm Boha oslavení“ (Kabelík, 1912, s. 127-129 – přepis PS).

Ke skutečnému vzniku Bratrstva v duchu Kláčelem formulovaných ustanovení nikdy nedošlo. „V Týdenníku, kde měly býti přijímány přihlášky k Jednotě, není už potom ani zmínky o celé

²⁰⁰ „Děti bratří“ (Kabelík, 1912, s. 129).

²⁰¹ „Umělci a umělkyně, studenti apod.“ (Kabelík, 1912, s. 129).

²⁰² „Výslužek se mělo z příspěvků členských dostávat zasloužilým starým bratrům a sestrám“ (Kabelík, 1912, s. 130 – přepis PS).

věci. Lidem církevně smýšlejícím přirozeně nové náboženství jevílo se zbytečným, ba kacířským, a svobodomyšlným rovněž návrh nevyhovoval ...“ (Kabelík, 1912, s. 137-138). Klácel „ve svém klášterní ústraní“ byl „málo znalý života všedního“ (tamtéž, s. 131).²⁰³ Ovšem „sblížilo se několik duší Klácelovi oddaných v přátelský svazek ... všichni snažili se býti jedné mysli a jedné vůle, pokud individualita tomu ... Tak sdružení to mělo podporovati jejich snahy sebevzdělávací a zároveň býti jim potěchou v trudech i oporou ve všelikých zmatcích a nesnázích. Nazveme je proto bratrstvem Klácelovým“ (dtto).

Bratrstvo se konstituuje během roku 1850 coby volný přátelský svazek – komuna, založená na lásce, porozumění a bratrství. Členové měli šířit porozumění a podporovat se po stránce duchovní i materiální. K důležitým zásadám bratrstva Klácel řadil „bránění vzájemné“ – „... hned s počátku cítil, nemá-li bratrský svazek býti pouze romantického rázu, že třeba skutky osvědčovati reálnost pobratimství“ (Kabelík, 1912, s. 137). Sbratření obdobně smýšlejících v českém národě mělo přispět ke sbratření světovému.

Klácelovy výzvy k založení utopického „ráje lásky“ v duchu bratrského komunismu, resp. bratrstva, podporujícího řešení problémů pomocí lásky zaujaly B. Němcovou. Klácel v provolání apeluje: „Znovu založme blahý ráj lásky ... věk lásky přejeme sobě, věk lásky připravujeme“ (Klácel, 1848, s. 297).²⁰⁴ Němcová reagovala na Klácelovy články,²⁰⁵ když s manželem pobývala v Nymburku. Pomocí hojné korespondence se Němcová s manželem stávají prvními členy Klácelova bratrstva.²⁰⁶ Spolek spisovatelku následně podporoval v dobách nemoci a nouze, leč brzy se projevíly rozpory a objevily problémy.

²⁰³ „Klácelova myšlenka na zorganizování ideálního bratrstva je utopickým řešením lidských vztahů ve společnosti. Zdá se, že myšlenkově jeho představa o zorganizování lidí v bratrstva, v nichž najdou pochopení lásky a vzájemné pomoci, dozrála do konečné podoby za Klácelova samotářského pobytu na Třebovsku, ačkoliv o této formě soužití uvažoval již při své několikaměsíční návštěvě Liběchova“ (Dvořáková, 1976, s. 86).

²⁰⁴ Po vstupu Němcové do bratrstva Klácel vizi společnosti založené na lásce a vzájemnosti, které stavěl proti mechanicky chápané rovnosti, vysvětloval v řadě dopisů. Prorokoval, že „nastává doba lásky“, a být se sám od lásky kvůli „jalovosti“ slova distancoval, Němcové odkazuje: „Vy ostaňte si při lásce“ (Klácel 1849a, s. 77).

²⁰⁵ Němcovou zaujal Klácel i recenzí na její *Národní báčorky* (Němcová, 1845-48). Klácel vystupoval proti církvi, podporoval duchovní blaho, byl nespokojený s vývojem společnosti a vyznával lásku mezi lidmi jako hlavní princip. Po lásce toužila i Němcová. Dle (Kabelík, 1912) se Klácel s Němcovou poprvé setkává v Praze, kam odjel po suspendování roku 1844. Srov. (Jeřábek, 1988), (Morava, 1995), (Novotný, 1951).

²⁰⁶ „... Matouš Klácel ... jinak blouznivec, který kuriózním způsobem spojoval náboženství s komunismem ... užž viděl, jak bratrstvo mohutní, jak vzniká jednotka, jež násobena vytvoří další stupně organizace až k úplné jednotě na základě svobody, pořádku, rovnosti, vzájemnosti a pravdy. Němcovou ta myšlenka zaujala a přihlásila se za členku“ (Toulky českou minulostí, 17. 1. 2022, 750. schůzka: To se necítíte dosti zralou, abyste pověděla světu, co si o něm myslíte? <https://dvojka.rozhlas.cz/750-schuzka-se-necitite-dosti-zralou-abyste-povedela-svetu-co-si-o-nem-myslite-7940878>).

Brněnskými členy bratrstva se – vedle guru F. M. Klácela – stávají J. E. Helcelet,²⁰⁷ A. V. Mikšíčková²⁰⁸ a další.²⁰⁹ Pražskou buňku tvořili I. J. Hanuš²¹⁰ s manželkou a manželé Němcovi.²¹¹ Romantické představy Klácela se nesetkaly s očekávaným ohlasem. I někteří členové si byli vědomi naivity idejí, včetně kritizovaného duchovního rozměru Jednoty a na význam ideálních utopických bratrstev nahlíželi již od počátku značně skepticky.

První bratrstvo opouští praktičtěji orientovaný I. J. Hanuš, kterému vadila směšnost duchovního rozměru, který propagoval Klácel a jeho utopické vize abstraktního humanismu. Po smutné zkušenosti s Hanušem se Klácel orientoval na „získávání „sester“, jež snášejí snášlivostí, skromností a obětivostí zdály se mu vhodnějším materiálem bratrstva“ (Kabelík, 1912. s. 143). Materiálem, který se pokoušel formovat k obrazu svému.²¹²

²⁰⁷ Jan Evangelista Helcelet (1812 – 1876) byl moravský lékař, přírodovědec, profesor, novinář, obrozenec a politik. Do bratrstva vstoupil pod Klácelem přiděleným jménem Lubomír „pro jeho hellenskou oblibu v krásách tohoto světa ...“ (Kabelík, 1912, s. 136). Němcová nazývala Helceleta bratrem Ivanem. V souvislosti s vlivem Klácelova bratrstva na literární tvorbu Němcová lze uvést kalendář *Koleda*, poučující a bavící čtenáře v období 1851-58. Hlavním organizátorem byl právě Helcelet, rádcem a kritikem Klácel, klíčovým autorem naukových prací I. J. Hanuš. *Koledu* obohatila Němcová svými povídkami a pohádkami.

²⁰⁸ Anna Veronika Mikšíčková, rozená Vrbíková (1829 – 1891) sbírala po vzoru Němcové pohádky a pověsti, které vydával její manžel Matěj Mikšíček (1815 – 1892), který byl moravským buditelem, novinářem, spisovatelem, sběratelem lidové tvorby. „Mikšíček samojediný doprovázel ho na nádraží, když tajně odjížděl do Ameriky, podával mu také za oceán kýžené zvěsti o staré vlasti a prostředkoval mu odtud dary peněžitě na zmírnění jeho nouze“ (Kabelík, 1912, s. 135). S Klácelem si dopisuje i jejich dcera Marie. A. V. Vrbíková-Mikšíčková usilovala o zvýšení vzdělání českých žen, probouzení národního uvědomění a jejich upevnění v katolické víře pomocí organizování přednášek. Stala se starostkou brněnské Vesny. Do bratrstva vstoupila ještě jako Vrbíková – coby „silně ... romantická a touživá či vesmírobohná ...“ (Kabelík, 1912, s. 134). Byla horlivou katoličkou se sklonem k pietismu. Jako jedné z málo jí zůstalo v bratrstvu původní jméno Veronika. Klácel se po rozpadu bratrstva měl na ni citově vázat. Varoval ji i před sňatkem s Mikšíčkem z důvodu nezajištěné existence. Ona však neměla rozumět Klácelově komplikované povaze ani složité filozofii. (Dvořáková, 1976) píše, že se Vrbíková „stala na čas součástí bratrstva, později se však ukázalo, že Klácelův duchovní obzor je pro ni příliš veliký a nepřehledný“ (tamtéž, s. 107). Taktéž vztah M. Mikšíčka a Vrbíkové-Mikšíčkové byl komplikovaný, přičemž každý měl ve vztahu hledat i nalézat něco jiného. Srov. (Fišer, 2007).

²⁰⁹ Jako Mína Fischerová. Jmenován bývá také Leopold Josef Hansmann (1824 – 1863). „Tento jen volně sdružen byl s bratrstvem osobou F. M. Klácela, s nímž léta spolupracoval v redakci Moravských Novin; jím seznámen byl také s B. Němcovou“ (Kabelík, 1912, s. 147). „Pobratimství“ přijímá též A. V. Šembera.

²¹⁰ Ignác Jan Hanuš (1812 – 1869) byl český filozof, odborník na slovanskou mytologii, knihovník a novinář. Působil na univerzitách ve Lvově, Olomouci a Praze, badatelsky pracoval ve filozofii i v některých speciálních vědních disciplínách. Obdobně jako Klácel (či Bolzano) byl také odvolán z učitelského místa. Hanušovi spisy reprezentují hlavně vysokoškolské příručky dotýkající se širokého okruhu otázek. Metodologický základ jeho filozofie tvořila tzv. genetická metoda. Dospívá k „zrušení filozofie“, přičemž filozofii ztotožňuje s dějinami, ve kterých nalézá měřítko pokroku. Jako jeden z prvních podává explicitní český psaný výklad dialektické metody. Hanuš bývá uváděn mezi českými a moravskými hegelci – srov. (Loužil, 1971). V Klácelově bratrstvu si Hanuš podržel jméno Hynek, kterým jej oslovoval přítel Helcelet.

²¹¹ K různým interpretacím „ultra-Čecha“ (takto byl vnímán rakouskými úřady) Josefa Němce (1805 – 1879) srov. (Pokorná, 2009), (Tušl, 2016). J. Němec byl českým komisařem rakouské finanční stráže, vlastencem a publicistou s pseudonymem Bořivoj N. Bydžovský, podle místa narození Nový Bydžov.

²¹² Němcová Klácelovi, vedle Vrbíkové, pomohla ještě získat S. Rottovou a E. Haudovou. Sofie Rottová, později provdaná Podlipská (1833 – 1897) byla česká spisovatelka a překladatelka, sestra J. N. Mužákové

K brzkému rozpadu bratrstva v roce 1851 a odchodu Klácela do ústraní kláštera významně přispěly propletence vztahů k citově založené i nestálé a neklidné Němcové. (Kabelík, 1912) rekapituluje: „... původní smělá idea Jednoty bratrské vsutku scvrkla se ve skrovné bratrstvo, jehož členové sdružení byli osobními jen sympathiemi ... někteří bratři a sestry se navzájem ani neznali. Brzy však zakladatel i s úkolem Jednoty ustoupil do pozadí proti B. Němcové. Ta opanovala srdce všech bratří a sester“ (tamtéž, s. 148).

K osudovým mužům Němcové patřil J. E. Helcelet, což Klácel nenesl lehce. „Pobratim“ Helcelet přitom nahlížel na bratrstvo střizlivěji a uvědomoval si naivitu přátel, kteří se oddávali bláhovým snům i o společném bydlení. Podle některých interpretací se měl soustředit na svedení Němcové. O její přízeň a rozhodující vliv na její intelektuální vývoj a citový život souperil s Klácelem a svým blízkým přítelem I. J. Hanušem. Manžel Němcové odjíždí do Uher a ona zůstává v Praze s dětmi, pod záminkou českých škol. Nakonec do Uher odjíždí také, ale stavuje se v Brně, kde Helceleta – po dlouhé korespondenci – poprvé potkává osobně. Je jím okouzlena. K dalšímu setkání dochází v Mariánských Horách.²¹³ Helcelet ze vzplanutí rychle vystřízlivěl. Němcová však měla živit naději na vážnější vztah, nakonec pochopila a brzy jej nahradila V. D. Lambem.²¹⁴

Žárlit začal nejdříve Hanuš a Němcovou očerňoval před Helceletem i Klácelem. Svou roli měla sehrát i Hanušova manželka Laura.²¹⁵ Když se vše dozvěděl Klácel, byl zoufalý a citově

(alias K. Světlé). Klácel Rottovou pro bratrstvo pojmenoval Vědmila. Eliška Haudová byla dcerou finančního úředníka z Liberce, které se Němcová ujala. Aby Eliška zapomněla na beznadějnou lásku odeslala ji Němcová do Brna Klácelovi a Vrbíkové. Klácel dívku nadšeně vzdělával, přičemž ji nazýval svou Boleslavou, neboť „měl s ní leckteré nesnáze a trpkosti, zvláště pro pomluvy, jež ho velmi bolely ...“ (Kabelík, 1912, s. 143). Postupně ovšem chladlo přátelství Podlipské k Němcové a Haudové – s pomocí Klácela a Šembery – získává místo ve Vídni. Klácelovi tak „po provdání V. Vrbíkové 1853 zbyla ... ze všech sester jediná B. Němcová ...“ (dtto).

²¹³ Bývalé poutní místo a lázně Hory u České Třebové. „Mezi prostředky, napomáhajícími k dosažení účelu bratrstva Klácelova, byly také schůze jeho na významných místech. Klácel z místního vlastnictví pojal mezi památná místa, vhodná ke schůzím, také hory Třebovské ... Klácel tam trávil rád své prázdniny a r. 1851 pozval tam i B. Němcovou, aby se spolu s rodinou zotavila na svěžím horském vzduchu“ (Kabelík, 1912, s. 140). „Selanka na Horách r. 1851 byla vyvrcholením jejich přátelství a Helcelet přivodil první nesouzvuk do této harmonie duší ...“ (tamtéž, s. 144).

²¹⁴ Srov. (Bittnerová, 2015).

²¹⁵ S Hanušovými se Němcová setkává v roce 1850 v Praze, kam přiváží syny na studie. Má rychle pocítit „sesterskou náklonost k oběma“. Po přestěhování z Liberce do Prahy u Hanušových zdomácněla a přiměla je i ke členství v Klácelově bratrstvu. Od počátku se ale Hanuš stavěl skepticky ke Klácelovým vizím kosmopolitního sbratřování všech. Skutečným důvodem k opuštění bratrstva však mohla být žárlivost na úspěchy Helceleta u Němcové. Němcová dokonce načas přestala rodinu Hanušových navštěvovat. Nicméně v „Praze roku 1852 nastaly opět pravidelné přátelské styky rodin Hanušových a Němcových, za nichž Laura nejen objevila se vlídnou sestrou Boženě, nýbrž i druhou matkou jejím dětem, které byly u Hanušů jako doma ... Hanušovi byli jediní z bývalého bratrstva Klácelova, kteří doprovázeli B. Němcovou při poslední cestě k hrobu vyšehradskému“ (Kabelík, 1912, s. 148). Srov. (Loužil, 1971).

zraněný. Klácel měl Němcovou platonicky vzývat coby světici. V dopisech Klácel romantické citové vzplanutí k Němcové ovšem popírá a tvrdí, že provozují spolu „klasické pobratimství“ – „... my jen aspoň spolu chtěli jsme zkusit, jak blažené bude kdys člověčenstvo ...“ (Kabelík, 1912, s. 132, s odkazem na dopis Klácel Šemberovi z 21. 11. 1850). Dokladem „pobratimství“ mělo být i v bratrstvu zavedené tykání.

„Povahový rozpor mezi naivním a trochu těžkopádným filosofem Klácelem jako učitelem vtipné, živé a romantické B. Němcové, který za letního pobytu na Horách vycházel lépe na jevo než za dopisování, zadal jistě příčinu k nejedné humoristické poznámce ...“ (Kabelík, 1912, s. 158).²¹⁶ (Krejčí, 1948) glosuje: „... Klácela známe především jako poněkud naivního, zhrzeného ctitele Boženy Němcové, z jehož literárního díla získaly skutečnou nesmrtelnost zrovna jen dva verše, kterými si „sestra Luděnka“ ve své Babičce dodatečně ztropila smích z nebohého, roztočeného „bratra Ladimíra“ ...“ (tamtéž, s. 232).²¹⁷

Klácel si začal od Němcové udržovat odstup. Znamenalo to i definitivní konec hry na bratrskou utopii.²¹⁸ Usnulo i přátelství s J. Němcem. Klácel poté chladně reagoval na prosby Němcové o pomoc,²¹⁹ což však mohlo souviset s jeho omezenými příjmy²²⁰ anebo obavami z poštihů. Klácel má být autorem epitafu, vyšlého s nekrologem Němcové v *Moravských Novinách*

²¹⁶ „... Helcelet psal, že si „užil vděčně kvítí“, a o své milence Boženě Němcové mluvil jako o „jadrné zvěřině“. Klácel strávil noc v sousední dřevěné komůrce, všechno vnímal, bděl, ráno na něm byly patrné stopy pláče“ (Toulky českou minulostí, 17. 1. 2022, 750. schůzka: To se necítíte dosti zralou, abyste pověděla světu, co si o něm myslíte? <https://dvojka.rozhlas.cz/750-schuzka-se-necitite-dosti-zralou-abyste-povedela-svetu-co-si-o-nem-myslite-7940878>).

²¹⁷ V části VIII. figurují slova: „Slyš mne, drahá krásotinko, Lady schovanko!“ (Němcová, 1855, s využitím vydání 2012, s. 96). (Havel et al., 1951) upřesňují, že verš není u Klácela, nýbrž podle Klácela. Jedná se o obměněné verše in (Klácel, 1837, svazek II, s. 5), přičemž Němcová snad má ironizovat nejasnost a nekonkrétnost Klácelových veršů – „Slyš mě úpravná ducha krasotinko! věčně jenž v bujně se kocháš mladosti, ráda jenž svatým plamenem se zhříváš Lády schovanko!“ (dtto).

²¹⁸ „Styky Boženy-Luděnky s Klácelem ... rokem 1855 přestaly a Klácel již projevoval zájem jen o spisovatelku B. Němcovou a její práci literární“ (Kabelík, 1912, s. 146).

²¹⁹ Přičemž s „bolestným úžasem zjišťovala jemnocitná B. Němcová ... proměnu ...“ (Kabelík, 1912, s. 144) básníka „svaté nespokojenosti“ a bojovného filozofa nadšeně budujícího bratrstvo, který Luděnkou kdysi uchvacoval. Klácel tloustl a „přál si zbohatnouti ..., patrně aby se bez nesnáží zprostil pout klášterních ...“ (tamtéž, s. 146). Klácelovo „přistihování křídél ideálů“, se vzdalováním se z veřejného života, připomíná předchozí subkapitola. V době přituhující reakce, kdy je Klácel stíhán i jako redaktor *Moravských Novin*, hrozí mu další důtky a suspendování, se čím dál více uzavírá do klášterní zdí a odcizuje obrozenecké společnosti.

²²⁰ Klácel měl zaopatření jako mnich, leč „soukromého jmění žádného“ (Kabelík, 1912, s. 145). Příjmy z redigování *Moravských Novin* byly nevelké a nejisté, v roce 1852 redigoval bezplatně. Pomoci Klácelovi museli např. prelát Napp odkoupením několika kamenů do mineralogické sbírky či mecenáši, jinak Klácel v jisté době neměl mít ani „snídani ..., která nepatřila ... do povinného vybavení klášterního“ (dtto). Nepraktický Klácel si přivydělával výukou dívek bohatých rodin německých, přičemž družina těchto žáček mu „na sklonku

(28. I. 1862, č. 9, s. 34-35). Epitaf zní: „Boženo! vlasti žilas, ducha věstíc v zápalu božném. Bídou třel tě život, smrt za to slávy dodá“ (tamtéž, s. 35). Nekrolog je však „podepsaný šifrou Č., tedy asi z péra Čeňka Bendla ...“ (Kabelík, 1912, s. 162).²²¹

Přes naivitu i výše naznačené peripetie a problémy (Kabelík, 1912) pokus o Klácelovo bratrstvo oceňuje coby „zajímavý doklad snahy myslivého ducha českého o napravení a zvelebení věcí národních i všelidských; ať to byla utopie, hajme jí slovy Klácelovými, jemuž bylo vždy pěkným „třeba snít předběžně o lepším pořádku“ ... Dále zůstává bratrstvo pozoruhodno, znamenajíc třeba krátkou, přece více méně blahou epizodu v životě několika českých spisovatelů, jež má tudíž místo v jejich biografiích“ (tamtéž, s. 149).

Po rozpadu Klácelova bratrstva se B. Němcová stává tou, „která dříve nežli Klácel v Americe, budovala spisy svými v millionech svých čtenářů duševní bratrstvo, v němž jest pravým šlechticem člověk šlechetný, kde se smeká klobouk před vzácným chudásem, zářivým učitelem panstva, a ve kterém hrabě staví bídnému drotarovi pomník s nápisem: „Bratr bratru““ (Kabelík, 1912, s. 160). „Sedm let po smrti B. Němcové Klácel přece se odhodlal k útěku do Ameriky, aby tam se stejným nezdarem jako kdysi doma uskutečnil svůj sen o novobratrské obci ...“ (tamtéž, s. 162).

Klácel Němcovou nazval sestrou Lidmilou²²² a měl na ní významný výchovný vliv, přičemž pěstoval a vzdělával její vnímavou duši. V poučování Němcové se cítil ve svém živlu.²²³ „Klácel Luděnkou poučoval o všelikých důležitých otázkách filosofických a sociálních ... a B. Němcová ráda ho poslouchala, ale k soustavnému, důkladnému studiu všelikých těch spleťtých záhad nedostávalo se jí chuti a ovšem za trudných starostí o denní chléb ani možnosti; tak k zármutku učitelovu „posedávala mu Ludmila za ideálem“...“ (Kabelík, 1912, s. 144).

pobyty ve starých vlastech měla nahrazovati bývalé družky z bratrstva Klácelova“ (tamtéž, s. 146). Finančně měl Klácel vypomáhat sestrám svého bratrstva Fischerové, Vrbíkové a dříve i Němcové.

²²¹ Srov. (Dvořáková, 1976), (Morava, 1995), (Novotný, 1951), (Vlha, 2016).

²²² „Klácel, jenž členům bratrstva svého po způsobu klášterním rád dával nová jména, nazýval sestru Boženu Lidmilou, Luděnkou; viděl v ní nejlépe ztělesněnu jak lidumilnost a lásku k lidstvu vůbec, tak i k lidu českému zvlášť. On sám zval se Ladimírem ...“ (Kabelík, 1912, s. 133).

²²³ Po zákazu veřejného vyučování uplatňoval Klácel své pedagogicko-didaktické schopnosti vyučováním soukromým, kdy vedle B. Němcové vzdělával a formoval např. V. Brandla anebo V. Levého. Klácel „srdcem zůstával vždy učitelem, toužil, ovšem marně, po rehabilitaci ...“ (Kabelík, 1912, s. 133).

Němcové k pochopení chybělo vzdělání, přehled i schopnosti. Přitom – obdobně jako Klácel – neustále něco hledala a kráčela životem bez ohledu na konvence.²²⁴ Pod vlivem Klácela si Němcová uvědomila, že nemá důkladnější povědomí o sociální problematice. Ve druhé polovině 40. let 19. století začíná být u Němcové patrný zájem o sociální situaci nižších vrstev, přičemž se již nespokojuje s pouhým popisem zvyků a tradic. Zajímá se sociální poměry chudých.²²⁵ Tehdy poznává Klácela, který se jí stává oporou i mentorem a učitelem. Klácel oceňoval např. její pohádky a vybízel Němcovou, aby se právě přes pohádky propracovala k „povídkám vpravdě národním“ (Dvořáková, 1976, s. 90).

Němcová poprosila Klácela o průpravu, který ji adresoval desítky dopisů.²²⁶ Dopisy Němcové Klácelovi se však nedochovaly.²²⁷ „Zprvu Klácel poučoval o thematech takřka nahodilých a stručně rozptyloval obavy B. Němcové o mladou konstituční svobodu ...“,²²⁸ stopuje debaty říšského sněmu kroměřížského o svobodě svědomí, rozebíral nutnost náboženství ...,²²⁹ vysvětluje jí, jak sluší rozuměti obávané „reakci“ a slíbil zároveň rozbor radikalismu ...,²³⁰ jehož však už nepodal ...“ (Kabelík, 1912, s. 152).

²²⁴ Srov. (Novotný, 1951) a (Kovářová, 2021), resp. scénář (Włodarczyková, 2022). K typologii obrazů B. Němcové (včetně prací autorů jako Z. Nejedlý, J. Fučík, M. Ransdorf, kteří se nechali inspirovat jejím životem, dílem a odkazem), resp. k sociálně-ekonomickým motivům v díle Němcové srov. (Širůček, 2022).

²²⁵ Kritizuje např. na lichváře, okrádající obce – srov. (Němcová, 1845-48), (Tille, 1905).

²²⁶ „Tak došlo k několika řadám feuilletonů, v nichž autor, protože podnětem k nim bylo původně soukromé dopisování, setrval také při formě listové. Opět a opět oslovuje tu svou „Luděnkou“, svou „Vlastu, která se zapřísáhla vésti boj proti předsudkům všem“, svou „lidmilou Boženku“ a „zbožnou Lidmilu“, svou „vzácnou paní“, z níž stává se potom „drahá sestra“ a „nejmilejší stvoření na tomto, jak říkáme, marném světě““ (Kabelík, 1912, s. 151).

²²⁷ Srov. (Jeřábek, 1988). (Němcová, Janáčková, 2003-08) aj. In (Němcová, 1951) se objevuje zlomek dopisu Němcové Klácelovi, datovaný před 20. zářím 1849: „... Neostýchám se vyznati, že my ženské, byť by nám třeba říkali „milostpaní“, až k ustrnutí zanedbány jsme ve všem, co se týká vyššího života. Vy muži, nevím, zdali schválně aneb jakousi zaslepeností, nevidíte tu nesmírnou prázdnotu myslí ženských; jen vlastní manželé cítivají, bohužel, pozdě, následky této zanedbanosti. Jaký div, že hledají jinde, co doma nenacházejí. – O, my jsme k politování! A musí-li to tak býti? Musí ženská ostati jen tou milou aneb tím domácím skřítkem? Nemůže se vyrovnati mužů? Zdali na sukni přilepen jest takový rozdíl ducha a statečnosti? Ach, já slyším, jak i Vy pravíte: „Aj, i ta chce emancipaci žen!“ A odhodíte list a já se stydím zdaleka ...“ (tamtéž, s. 58, cit. dle <https://adoc.pub/boena-nmcova-listy-i-1-obsah-1-antonii-bohuslav-rajske-reiss.html>).

²²⁸ (Kabelík, 1912, s. 151) odkazuje, s překlepem, na „(list H. z čís. 34. Mor. Nov. 1849) a pokračování jeho (IV. z čís. 41)“. Jedná se o nepodepsané texty *Listy politické III.* (Morawské Nowiny, 12. 2. 1849, s. 162. ISSN nemá) a IV. (tamtéž, 20. 2. 1849, č. 41, s. 195-196) (pozn. PS).

²²⁹ (Kabelík, 1912, s. 151), s překlepem, uvádí „(V. z 48 a 49)“. Jde o nepodepsaný text *Listy politické V.* (Morawské Nowiny, 28. 2. 1849, č. 48, s. 234. ISSN nemá a tamtéž, 1. 3. 1849, č. 49, s. 238) (pozn. PS).

²³⁰ (Kabelík, 1912, s. 151) uvádí „(VII. z čís. 79)“. Jedná se o nepodepsaný text *Listy politické VII.* (Morawské Nowiny, 6. 4. 1849, č. 79, s. 384. ISSN nemá) (pozn. PS).

Vedle – níže precizovaných – informací o socialismu a komunismu F. M. Klácel čtenářům opakovaně zprostředkovává poučení o centralismu a federalismu.²³¹ Přičemž za přijatelnější označuje federální uspořádání. Centralismus má být proti přírodě a vést k rychlému rozpadu. Se závěrem: „*Centralisace nehodí se a federace též ne pro Rakousko, jak má tedy zřízeno býti? Rowné práwo důsledně a přísně provedeno budiž na místě federace. Moc centrální budiž silná, ale svobody obcí a dobře zřízené sněmy chraňtež práva osobnosti*“ (nečíslované Listy politické in *Morawské Nowiny*, 21. 9. 1849, č. 216, s. 992 a 22. 9. 1849, č. 217, s. 995-996. ISSN nemá. Zde cit. s. 996).²³²

Klácel čtenářům zprostředkovává čtenářům také poučení K. Šmídka o ženské emancipaci, včetně historického nástinu utváření života rodiny a postavení ženy. „*Chtěje podati historický nástin, jak se utvářil vývojem kultury život rodinný a postavení ženy v něm a ve společnosti vůbec, Šmídek zcela následuje postupu Klácelova*“ (Kabelík, 1912, s. 156).²³³ Důraz je kladen na svátost nerozlučitelného manželství, které má být „*jedinou zárukou blaha ženina i veškerého života rodinného ...*“ (Kabelík, 1912, s. 157).²³⁴ Aktuální zůstávají např. závěry: „*Trojice tato: otec, matka, dítě – stanowuje rodinu. Rodina jest základ společnosti, základ obce, základ církve. Rodina první jest obecność, we které stírá se sobectwí, jenž musí se podložiti obecnému*

²³¹ (Kabelík, 1912, s. 151) píše: „*List III. z čís. 35 a omylem asi IV. není nadepsán B. Němcové, nýbrž nějakému rychtáři, kterému Klácel podal vysvětlení o centralisaci a federaci v Rakousku, odkazuje ho dále k článku téhož tematu od Karla Šmídka v čís. 36. Téhož rychtáře snažil se uklidniti, když byl znepokojen rozpuštěním sněmu kroměřížského, optimistickým výkladem tehdejší situace (VI. z čís. 61)*“. Jde o nepodepsané texty *Listy politické III. (Morawské Nowiny, 12. 2. 1849, s. 162. ISSN nemá) a IV. (tamtéž, 20. 2. 1849, č. 41, s. 195-196)*, text K. Šmídka *Centralisté a federalisté (tamtéž, 14. 2. 1849, č. 36, s. 167-168)*, resp. nepodepsaný text *Listy politické VI. (tamtéž, 16. 3. 1849, č. 61, s. 302)*.

²³² V interpretaci dle (Kabelík, 1912) Klácel proti „*ztrnulé centralisaci v Rakousku brojí; je mu odporná i z řádu jesuitského i tím, že není jí nikde v boží přírodě. Ale ani čisté federaci nepřeje; Rakousku prý se nehodí ani dělení podle historických útvarův, ani podle národností, které by posléze vedlo k dělení dům od domu. „Rovné právo důsledně a přísně provedeno budiž místo federace. Moc centrální budiž silná, ale svobody obcí a dobře zřízené sněmy chraňtež práva osobnosti*“, zní konečná jeho příliš povšechná formule, jak rozřešiti tyto rakouské nesnáze“ (tamtéž, s. 155).

²³³ Čímž jsou míněny Klácelovy *Listy politické* s výkladem o socialismu a komunismu. Srov. (Klácel, 1849a).

²³⁴ „... poučení o ženské emancipaci a souvisícím s ní postavení ženy v rodině Klácel nenapsal B. Němcové sám, ale přinesl je ve svém časopise, nejspíše přímo o ně požádav bývalého žáka svého, známého potom aesthetikou prof. Karla Šmídka (1818 – 1878)“ (Kabelík, 1912, s. 155-156). Jedná se o nepodepsaný seriál – adresovaný „*welectnému příteli*“ –, kdy Šmídek píše Klácelovi, nazvaný *Uloha a rozwin rodinného žiwota we společnosti I. (Morawské Nowiny, 8. 11. 1849, č. 256, s. 1162. ISSN nemá), II. (tamtéž, 13. 11. 1849, č. 260, s. 1180 a 14. 11. 1849, č. 261, s. 1184), III. (tamtéž, 16. 11. 1849, č. 263, s. 1192 a 17. 11. 1849, č. 264, s. 1196), IV. (tamtéž, 22. 11. 1849, č. 268, s. 1216 a 23. 11. 1849, č. 269, s. 1220), V. (tamtéž, 28. 11. 1849, č. 273, s. 1236), VI. (tamtéž, 1. 12. 1849, č. 276, s. 1249-1250), VII. (tamtéž, 5. 12. 1849, č. 279, s. 1261-1262), VIII. (tamtéž, 12. 12. 1849, č. 284, s. 1284 a 13. 12. 1849, č. 285, s. 1288), IX. (tamtéž, 19. 12. 1849, č. 290, s. 1310, 20. 12. 1849, č. 291, s. 1314 a 21. 12. 1849, č. 292, s. 1318), X. (tamtéž, 28. 12. 1849, č. 296, s. 1334 a 29. 12. 1849, č. 297, s. 1338). Seriál pokračuje v roce 1850 (*Moravské Noviny, č. 24, 25, 26, 27, 47, 50, 56, 76, 77, 102, 110, 121, 133, 134, 176, 177, 211, 212*), přičemž celkem čítá dvacet dva (I.-XXII.) listů adresovaných Klácelovi.*

prospěchu rodiny. W ní tkwí budoucí kwět čłowěčenstwa. Plodiwá stránka małżełstwi przechází rodinou w úkol wychowatelský. Zwedení dítěte k samostatności, jest úlohou rodiny“ (Morawské Nowiny, 23. 11. 1849, č. 269, s. 1220. ISSN nemá).

Kromě společenských a politických otázek²³⁵ se Klácel na stránkách *Moravských Nowin* (od roku 1850 *Moravských Novin*) zabýval problematikou času a jeho relativnosti, otázkami exportu a importu, dále např. silou, kterou poskytuje mluno (elektřina) anebo železnicí z Prahy do Vídně. Články redaktora Klácela byly oceňovány. „*Národní Noviny Havlíčkovy, jež jinak nebyly s redaktorskou činností Klácelovou vždy spokojeny, ochotně přiznaly ..., že nejcennější částí Morav. Novin jsou jejich feuilletony ... tato chvála platí najmě o těch, které vznikly z podnětu B. Němcové ...*“ (Kabelík, 1912, s. 158).²³⁶

Stranou pozornosti nezůstává ani vztah člověka k přírodě. Roku 1850 pokračoval Klácel v *Moravských Novinách* neukončeným²³⁷ cyklem *Světobzor. V přátelských listech od Františka Třebovského* s tematikou obecných otázek přírody, světa a vesmíru. Ve 23 listech „*chtěl ... B. Němcové představití obraz všeho míra*“ (Kabelík, 1912, s. 157).²³⁸

Klácel zdůrazňuje, že v kosmu panuje jednota a pevný řád. Němcové chce „*ukázati obraz všehomíru: při tom dlužno sestoupit k přírodě i světu, poznati je dokonale, však nezapomínati jednoty jejich*“ (Záhoř, 1917, s. využitím 2. vydání 1922, s. 102). Klácel přitom neopouští kon-

²³⁵ Srov. nepodepsané články *O konstituci* (Morawské Nowiny, 3. 1. 1848, č. 2, s. 7-8. ISSN nemá a tamtéž, 4. 11. 1848, č. 3, s. 12) nebo *Co znamená demokracie* (tamtéž, 8. 1. 1848, č. 6, s. 23-24). Klácel se stal též i znalcem americké historie a politiky. Publikoval životopisy velkých amerických osobností. Vedle Američanů obdivoval Angličany pro schopnost ovládnout celý svět pavučinou dobývání, v němž vidí možnost, jak celý svět zpřístupnit všem – sjednotit jej. Znepokojen však Klácel byl mnohonárodnostním charakterem Londýna. Ohledně lidnaté Číny predikoval, že až se Evropě Čína otevře, bude to stejně velká věc, jakou se stalo objevení Ameriky. Srov. (Novotný, 1951).

²³⁶ „*I jinak Klácel jako redaktor dobře si vedl; zůstává věren svým svobodomyšlným zásadám, za přituzující reakce vedl si opatrněji, jen aby udržel co nejdéle list pro českou Moravu tak důležitý ...*“ (Kabelík, 1908, s. 18).

²³⁷ „*... zánikem Moravských Novin původního rozsahu (koncem r. 1850) zůstal Světobzor neukončen*“ (Kabelík, 1912, s. 158).

²³⁸ (Kabelík, 1912) hodnotí: „*Plán tak veliký, že ovšem k němu sám nestačil, a proto „pilně u jiných jako včela hledal a sbíral“ ... Ale pramenů své kompilační práce neudává ... Pozoruje rozvrat společnosti lidské, Klácel přes to doufá v lepší příští, k němuž lidstvo dospěje zdokonalováním rozumovým i citovým. Ukazuje prostředky, vedoucí k tomuto cíli, a upozorňuje i na cestu, která již jest uražena, pojednává o významu práce a dělby její, o sblížování človenstwa zdokonalenými prostředky dopravními a všesvětovým jazykem (přál by si jím míti řečtinu), o poměru federace k centralisaci světové, o založení Spojených státův amerických, o „prostřednickém“ rázu kulturní činnosti Angličanův a zase o významu „velikého národa“ francouzského, tohoto Fausta mezi národy evropskými. Široký rámec daného tematu dovoluje mu po libosti odbočovati a zastaviti se tu i tam, aby podal portrét některého muže, o pokrok lidstva zvláště zasloužilého: tu Washingtonův a Franklinův, tam zase Lafayettův a pod.*“ (tamtéž, s. 157-158).

cept vesměrnosti. „Pro zvíře jest země jen bydlíštěm a krmníkem, pro člověka procitlého bojištěm, školou, ano i plačtivým údolím, konečně se stane chrámem ducha. To bude slavné ukončení dějstva. Ludmilo! skrz štěrbiny již počínáme hleděti do této blažené doby ... Předvídaje tuto konečnou vesměrnost, přetrpíme všechny muky, jež slují zpozdilost tvrdohlavá ...“ (tamtéž, s. 103).²³⁹

Některé z dopisů v roce 1849 publikoval Klácel v *Moravských Nowinách* jako seriál *Listy politické*²⁴⁰ a později vydal anonymně coby *Listy přítele přítelkyni o původu socialismu a komunismu* (Klácel, 1849a). „Listy přítele k přítelkyni myšleny a psány byly pro poučení Bož. Němcové a určeny pak ovšem i k užítku obecnstva širokého ...“ (Kabelík, 1908, s. 17). Klácel vzhledem „k událostem r. 1848 pokládá otázky socialismu a kommunismu za velmi důležité a soudí, že nejlépe lze čelit nebezpečí odtud hrozícímu bedlivým rozvážením nových proudů“ (tamtéž, s. 17-18).²⁴¹ Klácel nevěří „komunismu z roku 1848 a dobře upozorňuje na nebezpečí tyranství, i materialismu, které v něm skryto; jest pro beznásilné, v pravdě křesťanské uspořádání otázky sociální „obnovením živé stránky náboženství a vzkříšením lásky k člověku a synu jeho“ beze všelikého osobního obmezení svobody“ (tamtéž, s. 18).²⁴²

Listy politické sepsal Klácel populární formou na žádost Němcové. „B. Němcová snila stále o zahlázení všeliké bídy hmotné a z ní plynoucí časté zkázy mravní; leccos z učení socialistického zdálo se jí k tomu cíli dobrým prostředkem, ale nauky všech bouřlivých reformátorů byly jí velmi temny, ježto censura před rokem 1848 pečlivě se starala, aby podobnými ideami nebyly nakvašovány myslí poddaných rakouských“ (Kabelík, 1912, s. 152). „Proto Klácel listem VII. ...“²⁴³ začal jí podrobně vykládati o socialismu a kommunismu a ukončil tuto sérii feuilletonů listem XXXV. ...²⁴⁴ Ježto pak pro jich látku nadál se zájmu i mimo úzký kruh čtenářstva svého listu, dal feuil-

²³⁹ S využitím úryvku IV. listu cyklu *Světlozor* in *Moravské Noviny*, 28. 5. 1850.

²⁴⁰ Problematikou se částečně zabývá i rubrika *Besídka politická* in *Moravské Nowiny* 1848-49.

²⁴¹ Text (Klácel, 1849a) otevírá první věta listu I.: „Dobře máte, milá paní! že jest to strašný jed pro společnost lidskou, když do obecního smýšlení wetrou se nezralé myšlenky“ (tamtéž, s. 3).

²⁴² Což Kabelík oceňuje slovy: „Tak vidíme v Klácelovi jako v Aug. Smetanovi utopistu v pravdě českého, jenž vědomě navazuje na ideály reformace české a Českých bratří, nespokojuje se při řešení otázek sociálních jen stránkou materiálu, nýbrž pilně přihlížejí též k stránce duševní. A již pro tento specifický český rys spisek náš, jinak skoro neznámý, vyžadoval si zde širší zmínky“ (Kabelík, 1908, s. 18).

²⁴³ Kabelík neuvádí přesné údaje, pokud o listu VII. uvádí: „v čís. 83. ze dne 12. dubna 1849“ (Kabelík, 1912, s. 152). Nejde o list VII. nýbrž o list VIII. (pozn. PS).

²⁴⁴ Kabelík neuvádí přesné údaje, když o listu XXXV. píše „v čís. 203, ze dne 5. září 1849“ (Kabelík, 1912, s. 152). Nejedná se o list XXXV., nýbrž o list XXXVI. Klácelův seriál *Listy politické* zahrnuje následující díly: I. (*Moravské Nowiny*, 31. 1. 1849, č. 25, s. 112. ISSN nemá), II. (tamtéž, 12. 2. 1849, č. 34, s. 156), III. (tamtéž,

etony ty otisknouti knižně pod titulem *Listy přítele k přítelkyni o původu socialismu a komunismu, otištěné z Moravských Novin. V Brně 1849 (anonymně). Kniha obsahuje XXVIII listů ...*“ (dtto).

Klácel jako jeden z prvních v českých zemích podrobněji seznamuje širší veřejnost s idejemi socialismu a komunismu v předmarxistickém duchu. Současně je průkopníkem používání slova komunismus, resp. komunistický v českém jazyce. „Během roku 1848 vstoupila slova „komunismus“ a „komunistický“ do slovníku a pojmoslovného aparátu českých i slovenských literátů, liberálního i radikálně demokratického ražení. Průkopníkem byl v tomto ohledu František Klácel, jenž v reakci na porážku červencového povstání ve Francii sepsal pro Boženu Němcovou *Listy přítele přítelkyni o původu socialismu a komunismu, v nichž komunismus v Marxově pojetí odmítá*“ (Nodl, 2019, s. 907).²⁴⁵

Klácel poučuje Němcovou, a ostatní čtenáře, o sociálních a politických problémech. Vysvětluje teorie o ideálním uspořádání společnosti, včetně rozborů utopických děl a pamfletů. Objasňuje ideje Saint-Simona, Fouriera a dalších. „V českých zemích měla být se saintsimonismem seznámena například Božena Němcová, již byly adresovány *Listy přítele k přítelkyni o původu*

13. 2. 1849, č. 35, s. 162), IV. (tamtéž, 20. 2. 1849, č. 41, s. 195-196), V. (tamtéž, 28. 2. 1849, č. 48, s. 234 a 1. 3. 1849, č. 49, s. 238), VI. (tamtéž, 16. 3. 1849, č. 61, s. 302), VII. (tamtéž, 6. 4. 1849, č. 79, s. 384), VIII. (tamtéž, 12. 4. 1849, č. 83, s. 399-400), IX. (tamtéž, 13. 4. 1849, č. 84, s. 405-406), X. (tamtéž, č. 86, s. 16. 4. 1849, s. 413), XI. (tamtéž, 17. 4. 1849, č. 87, s. 417), XII. (tamtéž, 23. 4. 1849, č. 92, s. 437-438), XIII. (tamtéž, 24. 4. 1849, č. 93, s. 441-442), XIV. (tamtéž, 2. 5. 1849, č. 100, s. 474), XV. (tamtéž, 9. 5. 1849, č. 106, s. 501-502), XVI. (tamtéž, 13. 5. 1849, č. 110, s. 517-518), XVII. (tamtéž, 16. 5. 1849, č. 112, s. 528), XVIII. (tamtéž, 23. 5. 1849, č. 117, s. 552 a 25. 5. 1849, č. 119, s. 559-560), XIX. (tamtéž, 5. 6. 1849, č. 127, s. 595-596), XX. (tamtéž, 6. 6. 1849, č. 128, s. 602), XXI. (tamtéž, 9. 6. 1849, č. 130, s. 610), XXII. (tamtéž, 21. 6. 1849, č. 140, s. 656 a 22. 6. 1849, č. 141, s. 660), XXIII. (tamtéž, 24. 6. 1849, č. 143, s. 670), XXIV. (tamtéž, 1. 7. 1849, č. 148, s. 693-694), XXV. (tamtéž, 12. 7. 1849, č. 157, s. 734), XXVI. (tamtéž, 13. 7. 1849, č. 158, s. 738 a 14. 7. 1849, č. 159, s. 742), XXVII. (tamtéž, 18. 7. 1849, č. 162, s. 754 a 20. 7. 1849, č. 164, s. 765-766), XXVIII. (tamtéž, 26. 7. 1849, č. 169, s. 791-792), XXIX. (tamtéž, 27. 7. 1849, č. 170, s. 798), XXX. (tamtéž, 4. 8. 1849, č. 177, s. 832 a 5. 8. 1849, č. 178, s. 835-836), XXXI. (tamtéž, 11. 8. 1849, č. 183, s. 857-858, 12. 8. 1849, č. 184, s. 864 a 14. 8. 1849, č. 185, s. 868), XXXII. (tamtéž, 22. 8. 1849, č. 191, s. 892 a 23. 8. 1899, č. 192, s. 895-896), XXXIII. (tamtéž, 25. 8. 1849, č. 194, s. 904), XXXIV. (tamtéž, 1. 9. 1849, č. 200, s. 927-928), XXXV. (tamtéž, 2. 9. 1849, č. 201, s. 931-932), XXXVI. (tamtéž, 4. 9. 1849, č. 202, s. 936 a 5. 9. 1849, č. 203, s. 939). Nečíslovaný materiál *Listy politické* je dále uveřejněn tamtéž, 21. 9. 1849, č. 216, s. 992 a 22. 9. 1849, č. 217, s. 995-996. Klácel vysvětluje problematiku federalismu a centralismu, čímž má reagovat na prosby „welectné paní“ ohledně dalších politických poučení. Další nečíslované texty *Listy politické* figurují tamtéž, 7. 11. 1849, č. 255, s. 1157-1158, 11. 11. 1849, č. 259, s. 1174 a 21. 11. 1849, č. 267, s. 1210. Nejsou však již adresované přítelkyni, nýbrž „příteli Ladislavovi“. Zabývají se otázkami byrokracie, despotismu, svobody, snášenlivosti apod. (pozn. PS).

²⁴⁵ S pojmem komunismus se vyrovnával i L. Štúr, „jenž komunismus chápal jako utopii vedoucí k bezbožnosti. Ostatně utopicky pojímali komunismus i Karel Sabina a do značné míry rovněž Emanuel Arnold či Augustin Smetana. U Smetany byl komunismus synonymem rovnosti v abstraktním slova smyslu, v praxi neuskutečnitelný, resp. vedoucí při svém uvedení v život k nové nerovnosti a sobectví ...“ (Nodl, 2019, s. 907, s odkazem na Dubský, 1963).

socialismu a komunismu ..., dále *Jakub Arbes* či *Karel Sabina*“ (Nikodým, 2014, s. 15). Dílo Fourniera – kromě titulu (Klácel, 1849a) – představuje v českých zemích K. S. Amerling, J. Arbes a A. H. Springer, který zmiňuje též Morellyho.²⁴⁶

Mnohé tyto myšlenky studoval i B. Bolzano, přičemž k jejich přímé veřejné prezentaci ovšem nepřistupuje. „*Bolzanův dvojaký postoj ... je dán obecně rozpolceností jeho stanoviska: „progresivní převratné řešení pro dalekou budoucnost a kompromis se sociálním záplatováním pro dnešek*““ (Seidlerová, 1963, s. 121).²⁴⁷

Němcová informace od Klácela o socialismu a komunismu přijímala s povděkem a se zájmem. Obrazu opravdové socialistky a skutečně proletářské autorky však zůstává vzdálena – svým dílem i životem.²⁴⁸ I když byl tento obraz propagandou po roce 1948 prezentován. Právě Němcová náležela k často oslavovaným ženským postavám z historie. Mnohé informace o jejím životě, včetně milostných avantýr, sdělovány nebyly a upozaďováno mnohdy bylo i její manželství. Se zdůrazňováním nelehkého životního údělu, přičemž ona samotná vykreslována coby ideální žena,²⁴⁹ náležící chudobou k proletariátu.²⁵⁰ Důraz byl kladen na to, že Němcová po celý život zůstávala bojující vlastenkou. Texty věnované Němcové se často silně vymezovaly vůči šlechtě.²⁵¹ U Němcové jsou ovšem patrné elitářské, resp. aristokratické sklony, které mohou souviset s nejasným původem.²⁵² A taktéž i s výchovou. (Putna, 2018) hovoří o dvojím mýtu vytvořeném kolem osoby Němcové – na straně jedné obraz ženské, mariánské

²⁴⁶ K příspěvkům jmenovaných srov. (Sirůček, 2022). Srov. též (Pešková, 1965).

²⁴⁷ Srov. (Sirůček, 2022)

²⁴⁸ Srov. (Ransdorf, 2012) aj.

²⁴⁹ „Její dílo je pravdomluvně čiré, až naivně prostosrdečné a prostodušné, tak i její podoba, oko do srdce okno, po každé na obrázku zachycuje bez přetvářek postup životního, charakterového, myslitelského vývoje této jedinečné, ojediněle vyrostlé, osaměle stojící ženské postavy našeho duchovního, literárního, sociálně opravného probuzení“ (Novotný, 1950, s. 9).

²⁵⁰ „... už není dvorská dáma, už není nastrojená, uměle nachystaná krasavice z podruží buržoasní smetánky, z okraje majetné společenské vrstvy městské společenské třídy, už je jen proletářka“ (Novotný, 1950, s. 9).

²⁵¹ Pokroková a nadaná spisovatelka, současně ovšem i těžce zkoušená žena „doprošující se o milodary a dary z lásky a literární ústupky vypočtené na výpomoc z nouze“ (Novotný, 1950, s. 9).

²⁵² Spekulací se objevuje řada, včetně bulvárních hypotéz náležících k folklóru, obdobně jako pátrání ohledně nejasného původu jiné národní ikony T. G. Masaryka. Němcová se měla narodit 4. 2. 1820 ve Vídni jako Barbora Panklová, resp. Novotná (přičemž v matrice má figurovat příjmení matky T. Novotné v podobě Novotny). Panklovi však začali být pozdější literaturou jako její rodiče zpochybňováni, s úvahami o možném šlechtickém původu. Zpochybňováno bývá i datum jejího narození. Srov. (Adam, 2007), (Sobková, 1991) aj.

svatosti, na druhé „*antimýtus*“ morálně nekonvenční spisovatelky s bouřlivým milostným životem a touhou patřit k vyššímu světu.²⁵³ Oblíbeným stylizováním do role tzv. diskriminované oběti a nekonvenčním způsobem života, včetně vize, že manželství ženu pouze svírá a děti ji dusí,²⁵⁴ Němcová připomíná (post)moderní feministky.²⁵⁵ Přičemž může být řazena k počátkům českého feminismu, přesněji emancipismu.²⁵⁶

V kontextu blízkosti B. Němcové a socialistických idejí bývá poukazováno na to, že po vesnicích poznávala život „*sprostého lidu*“, což oceňuje též F. M. Klácel.²⁵⁷ Podle (Šetek, 2008) lze minimálně jisté prvky utopického socialismu v díle Němcové vystopovat. Na základě analýzy děl jako *V zámku a podzámčí* (Němcová, 1856) anebo *Babička* (Němcová, 1855) konstatuje (Šetek, 2008), že v souladu s teoretickými koncepty institucionální ekonomie se jednalo o ekonomický a sociální proud utopického socialismu, neboť každá postava v dílech Němcové je zároveň projekcí ideálu. Přestože syžetová stavba povídek – kdy některé části příběhu potlačuje ve prospěch jiných – striktním rozdělením dobra a zla, chudoby a bohatství zdá se poněkud zjednodušující. Což se Němcová snaží vyvažovat formováním postav ztělesňujících ideál, tj. „*dobrého člověka*“.²⁵⁸ Na ideovou stránku tvorby Němcové mělo vliv také Klácelovo bratrstvo – „*Srdce její od přirození bylo plno obětivé lásky, soucitu, čistého lidství i důvěry v konečné vítězství dobra ... Klácel pak smělym plánem své Jednoty, organisováním bratrstva a úvahami*

²⁵³ I v této souvislosti lze dodat, že titul *Babička* (Němcová, 1855) samotná autorka věnovala české šlechtičce E. Kounicové (rozené Voračické z Paběnic) – propagátorce obrození, spolkové činnosti, mecenášce umění a podporovatelce českého emancipačního hnutí.

²⁵⁴ Stále jsou tradována klíše, jak byla spisovatelka utlačována a nepochopena omezeným manželem. Jiné interpretace však poukazují na to, že rodinnou potížistkou byla hlavně ona sama. Literární ambice a prokazatelné mimomanželské sexuální tužby i aktivity dávaly soužití dramatický rozměr. K milostným avantýrám Němcové a V. B. Nebeského, H. Jurenky, J. E. Helcelety a V. D. Lamblu srov. (Bittnerová, 2015), (Tušl, 2016). Z Klácelových poučných *Listů* (Klácel, 1849a) Němcová znala vize francouzských filozofů nabádajících k uvolnění manželských svazků v zájmu svobodné seberealizace osobnosti. Přitom však i vzdor naléhání přátel (Hanuš, Helcelety a snad i Klácela) rozvod manželství odmítala. Upozorňovala, že její manžel je rakouskými úřady pronásledován a oceňovala, že ji pojal za choť bez věna. Srov. (Němcová, 1971), (Záhoř, 1917, 1918).

²⁵⁵ Srov. (Kovářová, 2021). In (Fučíková et al., 2020) je v obdobně „*trpitelském*“ duchu stojí: „*Manželství s Josefem byla sice rozumná volba, ale když se rozum a srdce neshodnou, nedá se nic dělat. Manželé si nerozuměli, a i když se jim brzy po svatbě narodily čtyři krásné děti, tak kromě vlasteneckého cítění a lásky k české kultuře neměli pranic společného. Navíc byl Josef kvůli své práci často překládán z místa na místo, takže Němcovi nezůstali nikde natolik dlouho, aby si Barunka našla skutečný domov ...*“ (tamtéž, s. 52).

²⁵⁶ K počátkům českého feminismu, resp. emancipismu srov. (Sirůček, 2019a,b, 2022).

²⁵⁷ Např. v souvislosti se sbíráním pohádek a báchorek – srov. (Kabelík, 1907). Živě se „*zajímala o každé místo, kde se svým mužem a dětmi pobývala. Chodila na dlouhé procházky a na nich se na kus řeči zastavovala s kolemjdoucími, aby se dozvěděla něco zajímavého o minulosti kraje, nebo si vyslechla pověsti a pohádky, které si tam mezi sebou lidé vyprávěli. Skrývala se pak do světa podivuhodných příběhů, které jí přinášely mnohem více radosti než její nešťastné manželství, a po nocích se sepisovala*“ (Fučíková et al., 2020, s. 52).

²⁵⁸ Z určitého pohledu jde i o aplikaci myšlenkového proudu v duchu J. J. Rousseaua, který vyzýval k návratu k přírodě a k lidské přirozenosti – srov. (Rousseau, 1949). Srov. též (Perný, 2020 aj.).

svými sociálními toto vnitřní přesvědčení její jaksí zdůvodnil vědecky a tím i zpevnil“ (Kabelík, 1912, s. 158 – přepis PS).²⁵⁹

Ve společenském vývoji se přitom Němcová příliš neorientovala. Nutno zdůraznit, že v českých a moravských zemích rozhodně nebyla v tomto sama. K čemuž přispívala relativní izolovanost monarchie, obecná neznalost i nedostupnost adekvátních pramenů. Ostatně omezená znalost se týkala také F. M. Klácela samotného – předlohou jeho listů o socialismu se mu stala přehledová studie L. Steina *Socialismus a komunismus dnešní Francie* (Stein, 1842). Kabelík *Listy* (Klácel, 1849a) hodnotí těmito slovy: „Je to první česká kniha o tomto zajímavém tematě a zasluhuje již proto plným právem širší zmínky ...; ale také jako pěkné svědectví sociálního smyslu Klácelova i B. Němcové. Arci klesá význam spisu tím, že není prací původní ...“ (Kabelík, 1912, s. 152). Jedná se o práci kompilační. „Proti Steinovi chtěl podati více: historický vývoj utváření socialistického řádu společenského od starověku až po rok 1848. Třebas tedy i Klácel hlavní zřetel měl k tak zv. socialismu utopickému a ideologickému ve Francii, musel přidati řadu statí nových, svých, zvláště kde se dotýkal poměrů českých, cizině neznámých“ (Kabelík, 1912, s. 152).²⁶⁰

Text (Stein, 1842, resp. vydání 1848) Klácel sleduje především pokud jde o informativní historické výklady ohledně vzniku a rozvoje socialistických teorií. Originalita a původnost se týká úvah teoretických, „jimiž Klácel doprovází historické výklady a v nichž nacházíme výraz jeho vlastních filozoficko-náboženských, a především sociálních názorů z těch let“ (Jeřábek, 1988, s. 53). „Jsou to názory plně poznamenané hledačským úsilím, často i vnitřní rozporností. Vlivy filozofie Hegelovy působí na Klácela vedle vlivů nábožensko-reformních proudů evropských; silný dojem v něm zřejmě zanechaly názory abbé Lamennaise, zakladatele „křesťanského socialismu“ a patrně inspirátora Klácelovy myšlenky všeobecného sbratření lidstva na humanisticko-křesťanské základně. Snaha o nalezení východiska z neuspokojivého stavu přítomnosti je společným podnětem Klácelových úvah – tendence, které určují jejich povahu, jsou však namnoze protichůdné ...“ (tamtéž, s. 53-54).²⁶¹

²⁵⁹ K vlivu Klácela a jeho bratrstva na tvorbu Němcové srov. též (Novotný, 1951).

²⁶⁰ (Kabelík, 1912) k vlivu Steina na Klácela podotýká, že jestliže „však náš český autor nepřidržel se věrně svých předloh ani v básních překládaných, tím méně dovedl to v díle vědeckém“ (tamtéž, s. 152).

²⁶¹ „V duchu osvícenského liberalismu hájí Klácel přesvědčení, že jen hluboké racionální poznání soudobé sociální problematiky může vést k jejímu řešení; na druhé straně však nepřestává ulpívat na představě náboženské duchovní základny, na níž bude příští společnost zbudována. Vzdělání lidu je podle Klácela cestou

Listy přítelkyni o původu socialismu a komunismu (Klácel, 1849a) – ve 28 kapitolách (listech) – poskytují kritický rozbor teorií o ideálním uspořádání společnosti od křesťanského pojetí rovnosti přes utopii Mora k teoriím francouzských utopistických socialistů a počátkům křesťanského socialismu.²⁶² Klácel informuje o myšlenkách Platóna,²⁶³ Mora,²⁶⁴ Saint-Simona a Fouriera,²⁶⁵ Bazarda, Infantina, Babeufa,²⁶⁶ Cabeta,²⁶⁷ Lamennaise, Leroux, Proudhona, Blanca. Zmiňuje ruské obcíny, organizaci života Židů v Palestině²⁶⁸ anebo zřízení jezuitské republiky v Paraguai.²⁶⁹ Opomenut není J. Hus a „*novorozenci*“,²⁷⁰ v souvislosti s kacířstvím pak hnutí bolzanismu.²⁷¹ Nevšimá si však socialismu německého „*ani pozoruhodných společenských reformátorův anglických ...*“ (Kabelík, 1912, s. 153) a též opomíjí hnutí táboritů.²⁷² Klácel taktéž opomíjí vydání *Komunistického manifestu* – „*Dosahu toho Klácel nechápal ...*“ (dtto). „*Ve spise svém autor dále nečiní přesného rozdílu mezi socialismem a kommunismem, ač se ho na některých místech dotýká ...*“ (tamtéž, s. 154).²⁷³

J. Kabelík stručný myšlenkový postup díla (Klácel, 1849a) představuje takto: „*„Cít osobnosti“ jest kořínkem všeho pohybování v mysli lidské i v přírodě. Jím jsa veden, člověk pokořil*

k jeho svobodě; současně však Klácel přijímá fakt sociální nerovnosti takřka fatalisticky jako vůli „prozřetelnosti boží““ (Jeřábek, 1988, s. 54).

²⁶² Klácel v duchu cíle čelit nebezpečí skrytému v socialismu a komunismu „*sleduje historicky zárodky a další vývoj idejí soc. a kom. u Platóna, v křesťanství, jež zrodilo kommunismus klášterní, v Utopii T. Moora až po různá učení, jež objevila se vlivem převratů po velké revoluci (St. Simonismus, Karbonarismus, Fourierismus, nauka Babeufova, Cabetova i Proudhonova) s odbočkami více méně širokými o učení Essenu, Českých bratří, Adamitův i Marokánův a zřízení obecním vých. Slovanů i státě jezuitském*“ (Kabelík, 1908, s. 18).

²⁶³ Srov. listy IX., X. in (Klácel, 1849a).

²⁶⁴ Srov. listy VII., XI. in (Klácel, 1849a).

²⁶⁵ Srov. listy XVIII., XIX. a XX. in (Klácel, 1849a).

²⁶⁶ Srov. list XX. in (Klácel, 1849a).

²⁶⁷ Srov. listy XXI. a XXII. in (Klácel, 1849a).

²⁶⁸ Srov. list XXV. in (Klácel, 1849a).

²⁶⁹ Srov. listy XXVI., XXVII. in (Klácel, 1849a).

²⁷⁰ Srov. list XXIV. in (Klácel, 1849a), resp. list XI. (tamtéž). „*Když kniha o Utopii byla složena, v Evropě připravy se činily ku velikým změnám; kvas dávno v myslích tajně činný počínal viditelně hýbat smýšlením. Tento kvas jmenoval se v církvi kacířstvím, i byť nebylo možná dokázati chybu buď úmyslní buď nevědomou proti křesťanství, přece bývala již jistá neobyčejnost odsouzena. Víte, milá paní, jak Hus vždy byl žádal, aby jej stihali na nepravdě, jak na svaté písmo stavil učení své, ale byl odsouzen. Mohli bychom říci, že i nenávisť národní vplétala se v soud, ale známo, že kancléř vysokých škol Pařížských protivil se Husovi, ač snad neměl hlavní účastenství v odsouzení k upálení. Nuž, stalo se; kacířství sice Husovi nikdo nedokázali, ale bylo cosi živého, cosi bouřlivého v husitismu, čemu hierarchie nemohla přisvědčiti. Viděli jsme v našem věku něco podobného v bolzanismu, smím-li jméno zde uvést. Takové hnutí, jenž samo není změna, vždy předchází skutečnému proměnění, ať si sluje obnovení aneb k původu navrácení*“ (Klácel, 1849a, cit. dle Kabelík, 1908, s. 45-46).

²⁷¹ Srov. list XI. in (Klácel, 1849a).

²⁷² Husitismus přitom však zmiňuje např. list XI. in (Klácel, 1849a).

²⁷³ „*Klácel, jako ostatně vědci tehdejší napořád, nedovedl obou učení přesně rozlišiti a s kommunismem zejména směřoval také anarchismus na př. Proudhonův ...*“ (Kabelík, 1912, s. 154).

si přírodu, stal se jejím pánem. Ale vidíme, kterak mnozí lidé jsou nyní z tohoto panství vyloučeni, ač narozením mají na ně stejné právo jako ostatní, šťastnější. Stalo se to změněným uspořádáním společnosti lidské. Jedinec nikdy nestačil zdolat přírodu, odporující člověku, i jest mu tedy spojovati se s jinými ku práci, kterou si lidstvo opatřuje potřebné statky. Je nutno dělit tuto práci nejprve mezi členy rodiny, potom mezi čeledí. Rozrůstáním lidstva se vyvinulo z čeledi otroctvo a sešlá robotníci. Další dělbou práce se vyvinula řemesla, rozličnou pak schopností a přičinlivostí na jedné straně majetek, na druhé chudoba, závislá na boháčích, a za moderního rozvoje průmyslový proletariát. Tento, puzen jsa bídou a rozbřeským rozumem, staví se proti dosavadnímu pořádku a chce též býti účasten statků pozemských. Z proletariátu vyklubává se komunismus, zvláště ve Francii. Ale již v dřívějších dobách mnozí mužové ukazovali, jak by se mohla lépe uspořádati společnost lidská. Byl to již božský Plato a po něm prvotní křesťané; později se v křesťanstvu vyvinuly kláštery se svým kommunistickým zřízením. Tom. Moore vysnil si novou úpravu lidstva v proslulé své nyní příslavné Utopii. Změna myslí, kterou způsobilo nejprve husitství a protestanství s humanismem a pak obnovené bádání filosofické, přivodila velkou revoluci francouzskou; touto nastala rovnost občanská, ale nikoli skutečná, majetková. Zajímavě vzpomenouti, že také v Čechách jeví se stopy utopického socialismu u adamitů a marokánů.²⁷⁴ – Nové učení socialistické na lásce a víře založil Saint-Simon, ale rozdělení jeho učedníků Bazarda a Enfantina přivodilo jeho zánik. Na rozumu založili naproti tomu bouřlivé své nauky kommunistické Babeuf a Cabet. – Podána další zpráva o marokánech na Pardubsku, jakož i o křesťanském komunismu Bratří českých. – Potom Lamennais dospěl k socialismu náboženskému. Ostatně známe podobné zjevy již v daleké minulosti z biblického dějepisu u Essenských a u Židů. O ruském artělu a míru nemá zatím podrobnějších vědomostí, ale šíře vypisuje chvályhodné zřízení jesuitské republiky v Paraguayi, ač upozorňuje také na stinné jeho stránky. Trojice P. Leroux, P. J. Proudhon a L. Blanc jsou poslední hlasatelé učení socialistického, jehož přívrženci však poraženi byli krvavě Cavaignacem, a zvolení Ludvíka Napoleona prezidentem francouzským znamená uklidnění Francie i úplné odvrácení se od těchto nauk. Vezmouce

²⁷⁴ „Jako marokáni byli označeni eschatologicky ladění toleranční sektáři, kteří spojovali své naděje s příchodem tzv. krále Marokána. Dlouho byly vedeny spory o původu tohoto jména ...“ (Nešpor, 2002, s. 233). Náboženské hnutí marokánů se projevovalo např. v poslední čtvrtině 18. století ve východních Čechách. Marokáni byli řazeni k blouznivým sektám adamitů, resp. českých pikartů. Klácel „Adamity, Pikardity, Marokány“ zmiňuje např. in seriál *Listy politické* XXII. (Morawské Nowiny, 22. 6. 1849, č. 141, s. 660. ISSN nemá), resp. in list XIV. (Klácel, 1849a, s. 65-68) anebo in list XXII. (Klácel, 1849a, s. 108) aj. (pozn. PS).

si příklad z dějin pečujeme tudíž o osvěcování a šlechtění národa, aby všeliká pohroma minula nás beze škody“ (Kabelík, 1912, s. 152-153 – přepis PS).

Klácel se nestaví a priori nepřátelsky k různým socialisticky laděným teoriím a pokusům, a to i komunistickým, ovšem současně neopomíná „nebezpečnost tyranství a materialismu, jež snadno by mohlo vzejít z komunistických tendencí hnutí 1848“ (Čáda, 1908).²⁷⁵ „Jako klášterník měl pak vskutku odpor proti komunistickým úvazkům klášterním, jež nepominuly ani za velkého osvobozovacího hnutí r. 1848. Ale ovšem i jako filosof se obával, že by socialistický i komunistický řád dusily volné rozvinutí povah i nadání lidských, bez čehož pokládal za nemožný zdárný vývoj lidstva; zkrátka, nevěřil v možnost překonati protivu mezi socialismem a individualismem ... Proto Klácel tak prudce útočí na despotismus a materialismus socialismu a tím více komunismu ...“ (Kabelík, 1912, s. 154-155).

V Klácelově ideově labilní a idealistické interpretaci sociální teorie²⁷⁶ absentuje revoluční pojetí socialismu, resp. komunismu. Materialismus se socialismem Klácel chápe na základě lásky a porozumění ve smyslu prostředku k uspořádání společnosti. Kritizuje nebezpečí „mechanického komunismu“ a utopicky se dovolává vzájemné ohleduplnosti, humanity a spolupráce. „Klácel jest pro komunism v duchu křesťanství ...“ (Kabelík, 1912, s. 155).²⁷⁷ (Jeřábek, 1988) konstatuje, že dílo (Klácel, 1849a) se vyznačuje menší a ideovou průbojností a odvahou, „než jakou shledáváme u některých nejprogresivnějších představitelů tehdejší české společnosti“ (tamtéž, s. 54), přičemž připomíná dalšího bolzanovce A. Smetanu.²⁷⁸

²⁷⁵ Cit. dle <https://blog.vlastenci.cz/vlastenectvi/vlastenectvi-a-kosmopolitismus/>.

²⁷⁶ „Idealistická podstata Klácelovy sociální teorie je zřejmá. Tím, že neviděl jádro konfliktu v objektivních vztazích, ale v subjektivní povaze jednotlivců, zahradil si přístup k řešení otázky; zbývalo mu pak už jen jediné východisko – totiž přesunout celou problematiku do oblasti etické a usilovat o vytvoření ideové syntézy a jednolitě sociální organizace prostřednictvím ryze utopistické představy o možnosti „vesměrného“ sbratření lidstva v jakémśi vyšším, de facto ryze amorfním společenství“ (Jeřábek, 1988, s. 54).

²⁷⁷ „... jeho utopické řešení otázky sociální vyznívá v „obnovení živé stránky náboženství a uskříšení lásky k člověku a synu jeho“, jeho „komunism“ tehdá neznamenal ještě svázání se v nějakou církev, komunism ten nedotýká se soukromého vlastnictví, naopak „obec nemá mítí ničeho pro sebe, ale osoby“. Francouzský „komunismus a socialismus jest poražen ..., na nás jest, z těchto dějů vzíti sobě příklad a povzbuzení, abychom upřímně a všestranně rozbírali všeliké smýšlenosti, abychom vyhnuli bojům hřmotným, rozhodující ve svědomí zbraní rozumnou vítězství té neb oně strany“. „Pohnutým srdcem hledím na ubohý svět, jenž by mohl tak snadno býti rájem, kdyby lidská hloupost a marnost byla přemožena a vytisknuta z bran vedoucích do města božího“. „Osoba nepomine, nerozplyne se ve spolk, nerozplízne se v té jisté rovnosti, nýbrž naopak dobude sobě samostatnosti a práva své zvláštnosti, osobnosti““ (Čáda, 1908, cit. dle <https://blog.vlastenci.cz/vlastenectvi/vlastenectvi-a-kosmopolitismus/>).

²⁷⁸ Se kterým Klácela spojuje základ hegelovského idealismu. „U Smetany je to vztah o poznání osobitější a aktivnější, myšlenkově samostatnější: směřoval k syntéze hegelovského idealismu a herbartovského realismu, při čemž cestu k řešení sociální problematiky si Smetana upravoval studiem Feuerbacha. Ani Smetana ovšem

Námětem *Listů politických*, resp. titulu *Listy přítelkyni o původu socialismu a komunismu* (Klácel, 1849a) je kritické objasňování pojmů socialismus a komunismus i rozbor historických událostí²⁷⁹ a dobového dění politického aj. Klácel přitom zdůrazňuje sepětí člověka s přírodou²⁸⁰ a neopomíjí ani termíny organismus a vesměrnost. Píše o tom, že je na místě vymyslet pro organismus „*slowo české*“ (Klácel, 1849a, list XVII., s. 76). Připomíná termínu ústroj, který ovšem navozuje dojem stroje. Navrhuje v této souvislosti označené souměří (soumír). „*Organický jest souměrný, a organismus celého světa jest wesmír, odtud powaha člověka, čili schopnost jeho, býti živým údem národu jest souměrnost, a býti živým údem člověčenstwa a tedy celého světa, jest wesměrnost. Tuto wesměrnost ... považují za jádro práwa, náboženství, mravnosti a všeho slušného chování ...*“ (dtto).²⁸¹

Před vlastním výkladem konceptů socialismu a komunismu Klácel poučuje Němcovou o termínech statek, výdělek a především ohledně kategorie vlastnictví s vazbou na svobodu.²⁸² Také též vysvětluje ohledně vymezení národa²⁸³ anebo otázek spojených s proletariátem.²⁸⁴

Klácel poukazuje na společenský charakter práce a na význam dělby práce. Od přírody člověk očekává naplnění svých potřeb. K čemuž se sdružuje s ostatními – „*Spojí se tedy jeden s druhým, aby snadněji vymáhali co si žádá každý. Toto vymáhání jest práce. Spolčí se tedy*

nedospěl k socialismu; podstata jeho sociálního názoru byla stále ještě abstraktní, zbudovaná na principu lásky. Její podmínkou však nebyl křesťanský pasivní vztah k realitě, ale racionální poznání skutečnosti, vůle po její proměně, po jejím přetváření. Smetana dovedl vymanit svoje myšlení z pout náboženských kategorií, jichž se Klácel nikdy nedokázal zcela zbavit. Hluběji a důsledněji než Klácel uvědomil si Smetana nemožnost kompromisů mezi myšlením náboženským a vědeckým, a toto poznání vedlo jej také zanedlouho – roku 1850 – k odchodu z řádu i církve. K Smetanovu vnitřnímu růstu a názorovému vývoji jistě nemálo přispívala i okolnost, že mohl udržovat ve čtyřicátých letech těsnější spojení s celým naším veřejným děním než Klácel. Třídní pojetí společnosti a revoluce bylo ovšem Smetanovi vzdáleno podobně jako Klácelovi: avšak svým odvážně nekompromisním postojem a revoluční aktivitou v roce 1848, kdy se solidarizoval s naším radikálně demokratickým hnutím, Smetana objektivně přispíval k urychlení společenské diferenciaci v národě i k tomu, aby se v stále širších národních vrstvách probouzelo vědomí tohoto vývoje. Tím vším nabývá dílo a působení Augusta Smetany nepochybně širšího, konkrétnějšího významu, než jakého dosáhl v současné době Klácel svou snahou o regeneraci společnosti na eticky křesťanské bázi“ (Jeřábek, 1988, s. 54-55). Srov. (Smetana, 1848 aj.).

²⁷⁹ Včetně např. francouzské revoluce – srov. listy XII., XIII., XIV. in (Klácel, 1849a).

²⁸⁰ „*Člověk ovšem náleží též k přírodě ...*“ (Klácel, 1849a, list III., s. 11).

²⁸¹ K termínům organismus a vesměrnost srov. též list XVI. in (Klácel, 1849a).

²⁸² Zmíněné kategorie objasňuje proto, neboť: „*Kdo o těchto nemá rozum ustálený, jest w nebezpečí, že někde vyličením slibů komunistických omámí dobré srdce jeho*“ (Klácel, 1849a, list IV., s. 18). Srov. též listy V., VI. (tamtéž).

²⁸³ Přičemž mezi znaky „*seskupení příbuzných*“, které se jmenuje národ Klácel uvádí stejný původ, stejné vychování, stejné položení země, která je živá, jeden jazyk a jiné podobnosti – srov. list IV. in (Klácel, 1849a).

²⁸⁴ K historii, proměnám a významu slova proletariát srov. listy VII., VIII. in (Klácel, 1849a). List XIII. – věnovaný událostem francouzské revoluce – Klácel končí slovy: „*Z polického stawu třetího nižšího vyklubal se proletariát*“ (tamtéž, s. 62).

k práci. Takto jedenkaždý pracuje pro všechny, aby všichni pracovali pro něj". Touto společní práci dochází jednotliwec lépe, snadněji a obsírněji toho, co žádal, i stává se účastným rozkoší jinak nemožných ... Schopnosti jsou rozlišné a síly jsou rozlišné, nuž každý wezmi na sebe to, „k čemu se jevíce hodí". Všichni do hromady wykonají všechno" (Klácel, 1849a, list IV., s. 15).

Výsledkem díla je: „Zboží neb vůbec statek" (Klácel, 1849a, list IV., s. 15). „W té míře ..., jak kdo účasten jest díla, má i účastenství statku, a to jmenujeme welmi dobře wýdělek, an toto slowo dobře značí spojitost díla a statku" (tamtéž, s. 15-16). Přičemž termín statek je interpretován široce: „Když mluwím o dílu a o statcích, myslím na všechnu činnost, ať jí pak jmenují hrubou, hmotnou, tělesní nebo duchowní, průmyslní, sprostou neb wznešenou ..." (tamtéž, s. 16). Rozlišné ekonomické aktivity Klácel přirovnává k údům člověka, plnícím rozdílné funkce, se závěrem „... každá služba jest rowně potřebná, ale ne každá rowně důstojná" (dtto). Hospodářské uspořádání²⁸⁵ Klácel vnímá jako pořádek „samorostlý, jenž nebyl nikterak uweden mocností nějako zewnitřní, tedy ani nemůže od nich zrušen býti" (dtto). Tento vnitřní pořádek má spočívat na hlubších kořenech, nežli pořádek politický, „jenž může jsa takřka jen po wenku wšelíjak proměněn býti" (dtto). Politické uspořádání i náboženství by přitom hlubší společenské kořeny a souvislosti měly respektovat.

Klácel opakovaně zdůrazňuje společenský – kolektivní – charakter práce a díla. „Wšhecko jest obecní ... práce, dílo, statek, proto že obecní součinností se to stalo, ale obec v prawém smyslu není nad občany ..." (Klácel, 1849a, list IV., s. 17). Vlastnictví pak Klácel vymezuje jako „... podíl na statku obecním, tento podíl na osobní hodnosti tedy na práwu založený, tento podíl z obecního swolení a zaručení, jest vlastnictwí to jest jmění, majetnost práwní" (dtto). Přitom kritizuje komunisty, že nemají „rozum z vlastnictwí" (tamtéž),²⁸⁶ neboť bez vlastnictví nemá – podle interpretace Klácela – existovat ani svoboda. „W ... vlastnictwí wkládá každý rozum a wůli swou; jest tedy vlastnictwí jewiště ducha osobního, a bez vlastnicwí není žádné wyjewení

²⁸⁵ „Pořádek práce, díla, statků (wýdělků) ..." (Klácel, 1849a, list IV., s. 16).

²⁸⁶ Přičemž Klácel upozorňuje, že: „Není ... ale rozum z vlastnictwí jak se zdá" (Klácel, 1949a, list V., s. 18). Pokračuje: „Čím wládnu, tot' jest vlastnictwí prawí mnozí, ale tomu patrně není tak z úplna" (dtto). Klácel uvádí příklad, že – na rozdíl od Američanů – nemohou Evropané podle libosti prodávat „černou čeled" (dtto). Tedy něco, co sice může být majetností, ovšem nepřísluší tomu označení vlastnictví. „Totot' jest vlastnictwí, když kdo má něco wším prawem" (tamtéž, s. 19). Právo následně Klácel vymezuje jako to, „co mi powoluje zákon" (dtto).

možné. *Kdo nic nemá, na čem by ukázal vůli svou, jest otrok nebo mašina*“ (Klácel, 1849a, list IV., s. 17).²⁸⁷

Svobodě přitom Klácel věnuje ve svých úvahách značnou pozornost. Svoboda nemá přijít sama, ale ani „*neroste na barikádách*“ (Klácel, 1849a, s. 21)²⁸⁸ nýbrž „*Swoboda rodí se w myśli*“ (tamtéž).²⁸⁹ Svoboda má znamenat respekt k druhému a zájem o něho. Má být odpovědností vůči celku. Ovšem nejdříve musí člověk sám sebe cítit jako osobnost.²⁹⁰ Zatím se však člověk má podobat spíše zvířeti.²⁹¹ Poslání člověka pro Klácela není pouze nemít hlad. Kdyby tomu tak bylo, obec by se stala „*krmníčkem neb klecí podob člověčích*“.²⁹²

Později Klácel – včetně svých nedobrych osobních zkušeností získaných v USA – upozorňuje, že svoboda politická je pouze jedním aspektem věci. „... *jsou přemnozí, kteří jen tuto svobodu na myslí mají, když o svobodě mluví; a tak myslí, že ten, kdo jest svobodný, může dělati co se mu zamane, žádný nemá mu co poroučet, od žádného nezávisí, žádný mu nesmí v ničem bránit, i když by se přihodilo, přestí proklestí průchod vůli své. Kdo na takové svobodě přestává, nad divoké zvíře se ještě daleko nepovznesl, nepoznal co člověk jest, nepoznal sebe*“ (Dvořáková, 1976, s. 256). Vedle svobody politické má svébytně stát svoboda vnitřní, kterou Klácel nerozlučně spojoval s oproštěním se od předsudků, od strachu, od zatemňování mysli a od sebeklamu, a především pak s láskou. „*Politická svoboda americká jest naše dobytá možnost, aby duch hledal pravé svobody své*“ (tamtéž, s. 270).²⁹³

²⁸⁷ Klácel pokračuje: „*Každý měj tedy své osobní vlastnictví, svou živnost. Wzájemnost živností jest to co jmenujeme společností lidskou. Každý hled' svého, tím i pomáhá všem*“ (Klácel, 1849a, list IV., s. 17).

²⁸⁸ „*Swoboda není dítě rewoluce, ač by se tak zdálo*“ (Klácel, 1849a, list V., s. 21). Klácel pokračuje: „*Rewoluce může být prolomení kúry, pod kterou tajně zrodila se swoboda, ale rewoluce není matka její. Proto také widíme, že rewoluce opět jen nowou plodí rewoluci*“ (dtto).

²⁸⁹ „*Prawda jest matka praw. Čteme i w Písmě swatém: Prawda was oswobodí. Cit a poznání osobnosti jest swoboda*“ (Klácel, 1849a, list V., s. 21).

²⁹⁰ Klácel vysvětluje příbuznost „*slow „osobnost a swoboda”*“ (Klácel, 1849, list VI., s. 22). „*Osobnost jest takowé myslí a wůli utváření, dle něhož je člověk při sobě, o sobě, tedy ne bez sebe*“ (dtto).

²⁹¹ Základem „*wyklubawání se člověka ze zvířetiny*“ (Klácel, 1849a, list V., s. 20) má být zásada: „*Jsili člověk, powažuj každého člověka za sobě rovného*“ (dtto). Což má již 2 000 let učit křesťanství.

²⁹² Při objasňování „*nezajímavosti pořádku jezuitského*“ (Klácel, 1849a, list XXVII., s. 134) – v souvislosti s jezuitskými obcemi v Paraguayi – Klácel sice konstatuje absenci zjevného despotismu, ale zdůrazňuje přítomnost a větší nebezpečnost despotismu duchovního. Přitom uvádí: „... *nemíti hladu není úplný úkol a powolání člověka. Takovým způsobem jezuitským by přišlo člověčenstvo o všechno dějstvo. Celý život by byl jen opakování se stejných dnů, obec by byla jen krmíček neb klec podob člověčích*“ (dtto).

²⁹³ (Vlha, 2013) dodává, že: „*Pro jeho současníky zůstával ze zjevných důvodů atraktivní spíše první rozměr svobody ...*“ (tamtéž, s. 142), který se často pojil s materiálním úspěchem v emigraci. Na který Klácel nedosáhl.

(Klácel, 1849a) poučuje Němcovou, jak vznikla bída. „*Počali jsme s rodinou, widěli jsme jak z čeledi vzešlo otroctwí, z otroků pak wywinuli se dělníci swobodní, z této samostatnosti dělnické přičiněním náhody, nerowné pilnosti a schopnosti, nerownost vlastnictwí, vyklubalo se bohatstwí a panství jedné a chudoba a odwislost z druhé strany ...*“ (tamtéž, list VIII., s. 29). Klácel postupně dospívá k proletariátu a k myšlenkám komunismu, které kritizuje coby nepřátelské k myšlenkám svobody ve smyslu „*zjewení osobnosti*“ (tamtéž, list V., s. 22).

Klácel kritizuje komunistickou ideu společného majetku, resp. vlastnictví.²⁹⁴ Domnívá se, že pouze člověk, který něco vlastní (především živnost), může dokázat, co v něm je, a prospět druhým lidem. Bez majetku nemá člověk být svobodný.²⁹⁵ Proletariát má být nebezpečný, neboť chce rušit soukromý majetek. Má se stávat lupičem.²⁹⁶ Řešením by bylo, kdyby každý vlastnil alespoň tolik, aby mohl důstojně existovat. Posléze v Americe však Klácel některé názory, včetně nedotknutelnosti soukromého vlastnictví koriguje.²⁹⁷

Klácel varuje Němcovou před pošetilostí idejí socialismu a komunismu – před záludností víry v komunismu pro „*lidimilné srdce*“, kdy komunismus je pro něj „*nařintěná obluda všebláženosti a všebratrství*“.²⁹⁸ Pod pěkně malovanou rouškou má komunismus ukrývat nesvobodu.²⁹⁹ Komunismus má být podle Klácela stejný jako despotismus,³⁰⁰ neboť má požadovat svobodnou obec, ovšem nikoli svobodného jednotlivce – „*W komunismu jen by byla obec*

²⁹⁴ „*Energicky se opírá názorům o nutnosti zrušení osobního vlastnictví: považuje to za útok na svobodu osobnosti, kterou podle jeho přesvědčení chce komunismus podřizovat státu. Jestliže existuje sociální křivda, není chyba na vlastnictví, ale na vlastnicích*“ (Jeřábek, 1988, s. 54).

²⁹⁵ „*Každé hospodářství jest wtělení do ducha hospodářova; kdyby se zrušila vlastní hospodářství, ublížilo by si hrozně přirozenosti člověčí po swobodě toužící, nuž ale swoboda není, kde nemá člověk nic vlastního, w němž by wyjewil swobodu swou*“ (Klácel, 1849a, list XXIII., s. 117).

²⁹⁶ „*Když tedy proletariát žádá rownost, jaké to jest, nežli rownost práce, a následně rownost wýdělků, a tedy i rownost jmění. Proletar chce tedy rownost ve spolku, ale tato wůle jeho počátečně jest nejasná, on newí co chce, a proto stawí se takřka slepě na stranu těch, jenž chtějí rownost politickou ... z tohoto kalného swědomí proletariatu, vykubává se ten kalný komunismus*“ (Klácel, 1849a, list VIII, s. 32, s odkazem na události 1848).

²⁹⁷ V Americe věnoval Klácel pozornost taktéž sociální problematice a rozvoji dělnického hnutí. Pokusil se taktéž o nové zpracování textu (Klácel, 1849a).

²⁹⁸ „*Milá paní napřed Wám powím, že jest pro lidmilé srdce mnoho w réto nowé wíře záludného, ale i předewším osvědčuji, že před jasným rozumem rozplizne se w nic tato nařintěná obluda všebláženosti a všebratrství*“ (Klácel, 1849a, list I., s. 3).

²⁹⁹ „*Nuž ... z Francouzská nový přichází zakuklenec, není to již swoboda, rownost, ale jmenuje se komunismus*“ (Klácel, 1849a, list I., s. 6).

³⁰⁰ „*... komunismus, jenž podiwným způsobem shoduje se s despotismem ...*“ (Klácel, 1849a, list VIII., s. 30). Despocie přitom má být potřebným stupněm vývoje, má probudit v lidech pocit sounáležitosti a jednoty – srov. (Novotný, 1951).

swobodná, jednolitec nikoli“ (Klácel, 1849a, list VIII., s. 30). Komunismus má člověka utlačovat. Za horší nežli despotismus zjevný přitom považuje despotismus vnitřní.³⁰¹

Klácel uvažuje o moci a o právu vládnout druhým. Despotové se mají vyskytovat na všech úrovních. Psané zákony interpretuje jako záznam práv despotů. Zamýšlí se nad lidským davem a konstatuje, že lidi nemá spojovat nic nežli strach z mocných. Za tupý dav označuje proletariát, neboť u stroje se má sám měnit v mašinu³⁰² a stávat se pouhým nástrojem vůdců.³⁰³ Proletariát Klácel chápe coby produkt kapitálu a nových strojů.³⁰⁴

V rámci úvah o rovnosti Klácel za zákon označuje vzájemnost.³⁰⁵ „*Základem příští společnosti nechť je nikoli rovnost, ale všeobecné bratrství; pak teprve „člověčenstvo bude vskutku jedna viditelná rodina, jakož vpravdě a dle původu jest a byla vždy“*“ (Jeřábek, 1988, s. 54). Klácel formuluje své výhrady a nedůvěru ohledně rovnosti. Na otázku, čím se slovo rovnost může stát nebezpečným, odpovídá: „*Neurčitostí swou*“ (Klácel, 1849a, list XV., s. 73). Rovnost má vždy vést k nerovnosti³⁰⁶ a bezbřehá svoboda k otroctví. Socialismus má být přijatelný, komunismus nikoli.³⁰⁷ Klácel píše: „*Socialismus jest takřka děwče, jenž si hrá na hospodyně; komunismus ale jest chlapec, jenž si hrá na buřiče a kaziswěta ...*“ (Klácel, 1849a, list XX., s. 94). Pokračuje: „*S demokratem shoduje se komunista w nenávisti nerownosti, ale demokrat nenávidí swéwolnost politickou, a swoboda občanská jest jeho cíl; komunista nenávidí pořádek občanský aneb jej aspoň podřizuje potřebám swým*“ (tamtéž).

³⁰¹ V kontextu představení jezuitských obcí v Paraguayi Klácel píše: „... takový despotismus duchovní jest o mnoho horší, poněwadž chytřejší a záluďnější ...“ (Klácel, 1849a, list XXVII., s. 132). Pokračuje: „Skvělý důkaz chytré politiky jest arci z náboženství učinit policii. Náboženství má větší sílu nežli hůl neb bodák“ (dtto).

³⁰² „Dělníci ... nejsou towaryši mašiny, nýbrž jen obsluhowatelé, jen přívěšky mašiny“ (Klácel, 1849a, list VIII., s. 31).

³⁰³ „Proletariát jest zbraň mocná w politickém zbouření najatá od vůdců“ (Klácel, 1849a, list VIII., s. 31).

³⁰⁴ „Proletariát jest dítě procitlé osobnosti, wítězného kapitálu a zawedených mašin“ (Klácel, 1849a, list VIII., s. 31).

³⁰⁵ „... rownost a swoboda jsou teprw začátek, teprw možností prawého dějstwa. Wzájemnost, organismus, jednota, láska swobodných, tot' budiž heslem wěku našeho“ (Klácel, 1849a, list XV., s. 75).

³⁰⁶ Seidlerová konstatuje, že ohledně rovnosti lidí přesahuje B. Bolzano své současníky, včetně V. Zahradníka i právě Klácela. Bolzano hlásá, že přirozená rovnost se týká i věcí majetkových – „lidé mají stejné přirozené právo na pozemský blahobyť a to právo nesmí být nikomu upíráno. Lidské zřízení ve věcech majetkových se této zásadě musí podříditi“ (Seidlerová, 1963, s. 52 s odkazem na Kázání o almužnách z 23. 9. 1810).

³⁰⁷ Klácel Němcové kriticky osvětluje: „Saint-Simonismus a Fourierismus, co soustawy socialismu ...“ (Klácel, 1849a, list XXIII., s. 108) a „Babouvismus a Cabetismus, co soustawy komunismu“ (dtto).

Úvahy Klácel dokládá i rozbořem francouzské historie a pojednání francouzských utopistů.³⁰⁸ Klácel rozebírá taktéž platónskou filozofii.³⁰⁹ Zastavuje se např. u Platónovy myšlenky, co se stane, pokud lidé ztrácejí stud, pokud se otec bojí syna, pokud se učitel bojí žáka, pokud se staří bojí mladých a podbízejí se jim žerty a lichocením. Pokud zvířata získávají práva jako lidé. Z uvedeného může povstat pouze tyranie, samovláda.³¹⁰

Klácel se ohledně komunismu poučované Němcové řečnický táže: *„Jak máme potkati se s ním? Máme mu cestu zatarasiti? Máme jej ukrywati oku lidskému, aby snad nezamilował jej? Ach toż jsou prostředky marné ...“* (Klácel, 1849a, list I., s. 6). Pravou zbraní proti komunismu má – podle Klácela – být poznání.³¹¹ *„Již jsem se byl jednou zmínil, že ten komunismus jen pro svou nejasnost zmáhá se, na světle brzy vyblédá; z čehož vidíme, že poznání jest prawá zbraň proti němu“* (Klácel, 1849a, list X., s. 40).

K důležitým otázkám, kterým se Klácel věnuje, a na které poskytuje osobité názory náleží výchova. Zdůrazňuje nezbytnost kvalitní školní výchovy, kdy dobrá obec se má poznat podle výchovy nové generace. Kritizuje, že mnohé české děti jsou v deseti letech místo vzdělání posílány pracovat do fabriky. Další listy kriticky diskutují evropskou svobodu, kterou Klácel charakterizuje coby nedonošené dítě, které sotva vyrostě. Za kletbu Evropy označuje rozum, který měl zrodil kritiku a ta zase nespokojenost a násilí. Příčinu dobových politických bouří Klácel vztahuje ke strachu vládců, kteří měli zjistit, že lidé začali důvěřovat rozumu. Proto měla nastat reakce v podobě cenzury a omezování školství, neboť pro vládců vzdělanost není žádoucí. Cestu k nápravě Klácel spojuje opět s rozumem, přičemž musí být sjednoceno lidské myšlení, což by měl být úkol vzdělání a škol. Vývoj lidstva se má odehrávat ve šroubovitě linii, tudíž na jednom místě se mají scházet předchůdci i opozdilci. Klácel vysvětluje taktéž nezbytnost odporu – a to i v lásce, která má bez adekvátní reakce pominout.

Ohledně náboženství Klácel zdůrazňuje, že víra musí obsáhnout cit i rozum. Kde se náboženství stává řemeslem, tam se má měnit v obludnou věc. Srovnává i náboženství a politiku.

³⁰⁸ Ideje Saint-Simona představuje list XVIII. či XX. in (Klácel, 1849a), Fouriera list XIX. aj. (tamtéž). Cabet figuruje in list XXI. a XXII. (tamtéž), Babeuf in list XX. aj. (tamtéž). Proudhona a Blanca zmiňují listy XXVII. a XXVIII. (tamtéž).

³⁰⁹ Srov. listy IX., X. in (Klácel, 1849a). Klácel o Platónovi uvádí: *„... Platón znal lid a svět, ano někdy tak píše, jako by předvídal rok 1848 a 1849“* (tamtéž, list IX., s. 37) a platónský komunismus nazývá *„pohanským neb filosofským“* (tamtéž, list X., s. 40).

³¹⁰ *„Z takové správy vyroste konečně tyranie čili samowládství“* (Klácel, 1849a, list IX., s. 37).

³¹¹ *„Požeháme ... komunismus před soudní stolicí světlého rozumu, a on rozplizne a nebude swáděti mysli neostražitě“* (Klácel, 1849, list I., s. 6).

Náboženský svár může probíhat uvnitř člověka, zatímco spor politický má končit skutkem. V revoluční Francii se během několika let měla zopakovala historie lidstva.³¹² Lid vystřízlivěl, ochabl a pochopil, že ke změně světa nestačí změnit zřízení. Klácel cestu k nápravě spojuje s obnovením živé stránky náboženské víry – se vzkříšením lásky k člověku. S láskou, vzájemností a bratrstvím spojoval základy socialismu, o kterém byl přesvědčený, že k němu bude vývoj směřovat. Na socialismus nahlížel idealisticky, v náboženském duchu a se stálým hledáním dobra pro všechny.

Klácel také porovnává komunismus a křesťanství.³¹³ Komunistické ideje přirovnává ke klášterním řádům a pravidlům. Která přitom však nikdo nedodržuje a jsou pouze uložena v knihovnách.³¹⁴ Právě tak má být komunismus v praxi nemožný.³¹⁵ Se zopakováním závěru, že komunismus člověka utlačuje a nevede ke svobodě. Shrnuje: „... *Nahlížíte již i sebou, že každý komunismus za rouškou pěkně malované ukrývá nesvobodu, a tedy člověka vzdaluje od cíle svého, odluzuje kouskem připovádaného chleba od života a pokladů duchovních*“ (Klácel, 1849a, list XXVII., s. 135).

Novou dobu mají podle Klácela tvořit nové myšlenky, přičemž cílem dějin má být, aby se svoboda stala náboženstvím a náboženství svobodou.³¹⁶ Komunismus neměl existovat jenom

³¹² Francouze považuje Klácel za příkladné buřiče a bořitele, kteří však neumějí stavět. Němci zase mají pořádky plánovat, přitom ale nikdy nic nedostaví. Maďaři mají znát svobodu, které ovšem nerozumí. Vlaši mají požadovat svobodu absolutní, takže se perou mezi sebou. Slované jsou německou provincií. Co bude s Ruskem, má ukázat čas. Srov. list XV. a XXVIII. in (Klácel, 1849a). Srov. též. (Novotný, 1951).

³¹³ Srov. např. list XXIV. in (Klácel, 1849a), kde se mihne i reformátor Lamennais (psaný jako Lammenais).

³¹⁴ „*Takový komunismus jako má býti v kláštřích, newymysleli Francouzové. Owšem, chwála zdrowému rozumu, w žádném klášteři není nežli na papíře v bibliotéce*“ (Klácel, 1849a, list X., s. 39).

³¹⁵ „*Kdo by popsál weskrz život klášterní, jak jej mnohé stanowy wyslowují, podal by nám úplný obraz komunismu, i poznal by každý snadno, že w úplnosti, a přísne důslednosti jest nemožný, a tedy i w jádře swém npravdivý*“ (Klácel, 1849a, list X., s. 40).

³¹⁶ „*Špatná to náhrada, a špatné nakládání s náboženstvím, učiniti z pravdy pouta. Náboženství státi se má svobodou, a swoboda náboženstvím, tot' drahá přítelkyně jest cíl dějstva*“ (Klácel, 1849a, list XXVII., s. 135).

u prvotních křesťanů, nýbrž také u starých Židů.³¹⁷ Společná jim měla být chvála chudoby. Klácel nakonec dospívá k závěru, že u Francouzů komunismus začal,³¹⁸ a u nich má také i skončit.³¹⁹ Francouze vnímá jako evropské společenské experimentátory.³²⁰

U práce (Klácel 1849a) bývá poukazováno na nepůvodnost a kompilační charakter. K jasnosti výkladu nepřispívají Klácelova oblíbená přirovnávání, květnatý, strojený a místy až patectický styl vyjadřování, hojné odbočky³²¹ ani důvěrnější ráz daný poučováním, resp. vyučováním často různě oslovované přítelkyně Němcové.³²² Leč nelze opomíjet některé kritické výhrady vůči idejím socialismu a komunismu, které Klácel odůvodňuje filozoficky a nábožensky, a které mohou být překvapivě aktuální i pro dnešek.

Listy přítele přítelkyni o původu socialismu a komunismu (Klácel, 1849a) zakončují slova: „Drahá sestro! pohnutým srdcem hledím na ubohý svět, jenž by mohl tak snadno býti rájem, kdyby lidská hloupost a marnost byla přemožena a vytisknuta z bran vedoucích do města božího. Proti těmto drakům mnohohlavým jest nám bojowati. Bojujmež!“ (tamtéž, list XXVIII., s. 144).

Pasáže věnované Klácelovi a Němcové uzavřeme hodnocením Z. Nejedlého v předmluvě in (Sabina, 1861, s. využitím vydání 1928), kde se zamýšlí nad dějinami dělnického hnutí a socialismu v Čechách. „... u nás to, co jinde se zrodilo a rozvíjelo již v prvních desetiletích 19. století, se objevuje daleko později, takřka o celé půlstoletí později“ (tamtéž, s. 7). Zejména kvůli národním zápasu o samotnou podstatu a podmínky národního bytí „na jiné proudy nezbylo již vlastně sil“ (dtto). Nejedlý připomíná i poměrně malou třídní diferenciaci českého národa,

³¹⁷ Srov. list XXV. in (Klácel, 1849a).

³¹⁸ Francouzi nechtěli „republiku pouhou, nýbrž republiku červenou, komunistickou“ (Klácel, 1849a, list VIII., s. 32). Potom ovšem nevěděli, co s ní. Svobodomyšlný Klácel s nedůvěrou nahlíží řešení sociální problematiky cestou francouzské revoluce – „Král a trůn padl, nastala republika, ale ne taková, již by v mysli všech občanů měla neviditelný trůn práva všudy přítomného, nýbrž panství lidu, jenž každého bohatého, každého způsobilého a slušně oděného měl za nepřitele svého“ (Dvořáková, 1976, s. 93).

³¹⁹ V souvislosti s vývojem ve Francii v období 1848-49 Klácel píše: „Komunismus a socialismus jest poražen, zda-li ale úplně kartáče zhubily to, co tak myslí millionůw rozwlnilo, zač bylo tolik krvi prolito, to Wám wzácná přítelkyně! nemohu říci“ (Klácel, 1849a, list XXVIII., s. 144).

³²⁰ „... Francouz jest takřka experimentator evropský ...“ (Klácel, 1849a, list XXVIII., s. 138). „Jest to národ i we ctnostech i we bludech w Evropě nejwýtečnejší. Historie Evropy neměla by jádra bez Francouzů ...“ (Klácel, 1849a, list XIV., s. 69).

³²¹ Jimiž „někdy pásmo vývodů je zcela přerušeno, takže bylo nezbytně rekapitulovati látku předtím probranou“ (Kabelík, 1912, s. 155). „Není ani přesné dispoice, pokud jí Klácel nenašel u Steina; stať o adamitech (list XIV. a XXIII.) není položena na vhodné místo, aniž náležitě připojena k sousedním; tak i jinde“ (dtto).

³²² Na což ostatně reaguje i Klácel, když zmiňuje výtky Němcové, „... že tyto listy jsou trochu rozvláčné a že neumím psátí pro sedláka že není dost jasný sloh w nich“ (Klácel, 1849a, list IX., s. 32). Klácel odpovídá: „Maje Wás na mysli píšu tak, aby mi rozuměly všecky, jenž žádají Wám býti rovné“ (tamtéž, s. 33).

kteřá „tehdy tak dovolovala sdružovati živé tužby sociální s myšlenkou nacionální, že tato pohlcovala zároveň vše ostatní“ (dtto). Pozornost probouzejícímu se socialismu tudíž věnovalo pouze několik málo výjimek. „Dlouho nejznámější z nich byl Matouš Klácel, autor „Listů přítelkyni o socialismu a komunismu“ z r. 1849, protože byl první, kdo o těchto věcech u nás vůbec psal. Ale Klácel je daleko více mystik³²³ než socialista, čirý Platonovec a ctitel Českých bratří. V tom blíže k socialismu byla ta, již své listy psal – Božena Němcová, jež se stala socialistkou, z poznání reálných potřeb chudého lidu na Šumavě a již nade vše bylo ne blouzniti o lásce k lidu, ale k odčinění jeho bídy“ (tamtéž, s. 7-8).³²⁴

F. M. Klácel roku 1854 koncipuje reformní studii *O ústavách lidmilé obecnomyšlnosti* (Klácel, 1854a). Také v této staví na idejích bratrství, přičemž lze vystopovat vlivy Bolzana,³²⁵ utopických socialistů Saint-Simona, Fouriera či průkopníka křesťanského socialismu Lamennaise.³²⁶ Klácel píše, že vůdčími faktory („pohániteli“) ve společnosti jsou „... láska a hlad – to jest rozkoš a potřeba“ (tamtéž, s. 17 – přepis PS). Připomíná lidumilná opatření a zákony na zmírnění bídy z historie. Vybízí k dobročinnosti, přičemž řešení sociálních problémů spojuje s vytvořením institucí řízených státem. Typu kolébek pro nemluvňata z dělnických rodin, školek a opatroven, ústavů ochranných a napravujících narušenou mládež, donucujících k práci či nemocnic. Navrhuje zřídit pojišťovací ústavy, spořitelny, knihovny, muzea, čítárny a doporučuje rozvíjet dobročinné spolky a aktivity.

V souvislosti s otázkou „Čeho je lidstvu třeba?“ při boji proti „bídě a podlosti duchovní a tělesné“ (Klácel, 1854a, s. 22 – přepis PS) je jmenováno 21 institucí. Jedná se o kolébky (jesličky), malé školky (opatrovny), školy, ústavy ochranné a napravovací, prozřetelné ústavy pro sloužící (kde by do problematiky domácího života byla zasvěcována i čeleď, včetně děveček, příslušné spolky by přitom měly sloužit k péči o sloužící před službou, ve službě i po službě),

³²³ (Gruber, 1924) uvádí v souvislosti s vývojem sociálního myšlení v Československu – vedle Bolzana a jeho křesťansko-socialistické utopie (Bolzano, 1932) – též Klácela. Klácela nazývá „klášterním mystikem brněnským“, který „v duchu staré Jednoty českobratrské navrhuje a později v Severní Americe zakládá filantropické řády, které mají připravovat všeobecné sbratření lidstva na podkladě rovnosti a bratrské vzájemnosti, všeobecné lásky a pravdy“ (Gruber, 1924, s. 435) (pozn. PS).

³²⁴ Srov. Nejedlý pokračuje: „Ve vlastním dělnickém hnutí však nejvíce ze spisovatelů oné doby působil Karel Sabina“ (tamtéž. 8). Srov. (Sirůček, 2022).

³²⁵ Srov. (Sirůček, 2022).

³²⁶ Klácela-utopistu je možné nahlížet též jako pokračovatele Campanelly či Mora. (Šetek, 2008) zmiňuje úsilí o smíření vědeckého poznání s křesťanskými dogmaty. Dále myšlenku, že filantropie je nedostatečná, čímž měl Klácel poukázat na ekonomickou determinovanost rovnosti a „dobra“. Na straně druhé ovšem také Klácelovy plány ohledně zakládání bratrstev, které byly fantazijní obdobně jako *Utopie* (More, 1516). K jmenovaným utopistům srov. (Perný, 2020).

ústavy k práci donucující, vězení, ústavy pro opuštěná novorozeňata, nemocnice, ústavy ku prospěchu chudých, půjčovny a zástavny, spořitelny, loterie, ústavy společenské (společná pekárna), společné prádlo, společná kuchyň, společný byt, spolky střídmosti (zmírňující příčinu bída v podobě nestřídmosti a opilství), ústavy pojišťovací (ústavy pro náhradu škody vzniklé ohněm, krupobitím a pádem dobytka), ústavy pro vzdělanost (besedy, obecné sněmovny, muzea, spolky, čítárny aj.) a obce. Se závěrečným zdůrazněním potřeby věčného míru. Klácel konstatuje: „Nelze nám jináč ukončiti tento článek o ústavech obecnomyšlnosti lidmilé, než pozhledáním o věčném míru“ (tamtéž, s. 31 – přepis PS).

Zopakujme, že Klácel se po celý život neústupně nevzdával svých snů udělat svět lepším a lid vzdělanějším. In (Klácel, 1849a) píše B. Němcové: „Co tedy má za úkol budoucí spasitel národu? Rozhříti srdce a naplnit báží Boží a zákonu. Kde jest k tomu cestička? Školy, vzácná přítelkyně, ach, ty školy!“³²⁷ F. M. Klácel „přes opětne neúspěchy snažil se mravně a rozumově povznášeti své rodáky, šířiti obecnomyšlnost a lidumilnost, aby se takto přes hranice národnosti a vyznání šlo ke konečnému sbratření lidstva k – vesměrnosti ... Těmito ideami Klácel jako výtečný professor filosofie ... uchracoval své žactvo (1835 – 1844), jimi ozývají se jeho básně i spisy filosofické, myšlenky ty šířil potom jako publicista z Týdenníka i z Moravských Novin a pokoušel se také je realizovati, organisuje přívržence své v jednotu zprvu doma, na sklonku pak životní své dráhy mezi svobodomyšlnými Čechy ve Spojených státech, kde úsilí jeho o niterní i sociální přetvoření společnosti lidské bylo nejsmělejší“ (Kabelík, 1912, s. 126).

Klácelovy návrhy na orientaci charitativní činnosti a sociální práce vycházejí z principů solidarity a subsidiarity.³²⁸ F. M. Klácel zamýšlel vytvořit či zlepšit institucionální základnu k odstranění bída a neřestí, která by vyhovovala různým společenským vrstvám a provázela člověka jeho životem, napomáhala duchovní obrodě lidstva a materiálnímu vylepšení situace nejchudších.

Klácel se pokoušel o zohlednění vazeb mezi ekonomickými, sociálními a etickými zájmy. Sociální a etické otázky prolínají jeho dílem i politickým myšlením a promítají se do pedagogické, osvětové i publicistické činnosti. Dokladem může být zájem o palčivé dobové problémy.

³²⁷ Cit dle (Kabelík, 1908, s. 50). Srov. Klácelův nepodepsaný článek O školách (*Moravské Nowiny*, 8. 9. 1849, č. 206, s. 952. ISSN nemá a tamtéž, 11. 9. 1849, č. 207, s. 956), začínající slovy: „Školy již od dávna pozornost vlády na sebe obracejí. Příčina toho zdá se býti dvoji: Kleslá lidu mravnost, a nedostatek poučení, jehožto mu k živnosti zapotřebí“ (tamtéž, s. 952).

³²⁸ V Klácelových návrzích lze – podle (Šetek, 2008) s odkazem na (Rakušanová, Stašková, 2007) – spatřovat i základy rozvoje občanské společnosti.

Za nejzávažnější Klácel považoval od nástupu průmyslové revoluce problémy dělnictva. V tomto období vítězí ekonomicky a sociálně silnější skupina, která se ve svůj prospěch snaží omezit nároky druhého partnera, tj. právě dělnictva.³²⁹

(Šetek, 2008) připomíná, že Klácel i Bolzano nepřehlíželi negativa rozvoje strojové velkovýroby, věřili však, že budou odstraněny spravedlivějším společenským uspořádáním.³³⁰ Klácela a Bolzana označuje za předchůdce teorie a politiky sociálního státu v českých zemích. Směřovat k tomu měly jejich společné ideály, že lidstvo se neustále mravně zdokonaluje. Prostřednictvím výchovy má být možné šířit ideje sociálního státu, který by vznikl cestou postupných reforem a podle specifik dané země.

Přibližně marné Klácelovo reformátorské úsilí v Americe. V předchozí subkapitole nastíněnou novinářskou činnost na různých místech USA Klácel považoval za prostředek pro vytvořené své vysněné ideální obce. Klácelovým heslem se stalo: „*Vědomá vesměrnost jest cíl veškeré lásky a vědy*“.³³¹ Již ve 40., resp. 50. letech 19. století se F. M. Klácel začal odklánět od církevního křesťanství, prosazoval „*vesměrnost*“ – organickou propojenost člověka, lidstva a vesmíru, k jejímuž poznání a naplňování měla sloužit především sociální věda. Klácel byl přesvědčen, že každý člověk je součástí nejenom lidstva, nýbrž i vesmíru a, že lidé tvoří organickou jednotu. Svoboda a sebeurčení jednotlivců nemají směřovat proti zájmům celku, nýbrž mají být v souladu s nimi. Ideovým základem takto chápaného lidstva může být jediné věda.

Klácel postupně překračuje křesťanskou věrouku a etiku a rozpracovává koncept „*vesměrnosti*“, se kterým operoval již dříve.³³² Ovlivněn přitom byl i Ch. Darwinem, jehož ideje aplikoval v duchu sociálního darwinismu.³³³ Od idealismu hegelovského typu přes chápání vývoje

³²⁹ Svědčí o tom Klácelovy citáty s básnickým nádechem – např. „... *proletár jest ptáček prolétavý mezi majetníky, nemaje svého vlastního hnízda ... nemůže sobě dobytí tolik, aby pomohl sobě k samostatnosti, a to on cítí, to jej hněte ...*“ (Klácel, 1849a, list VIII., s. 30).

³³⁰ In (Klácel, 1849a) píše Klácel ohledně Saint-Simona: „*Toto snažení spořádati jinak na průmyslu společnost lidskou jmenují socialismus*“ (tamtéž, list XVIII., s. 81)

³³¹ S tímto heslem začal redigovat *Slovan amerikánský* a vydržel s ním do roku 1872 – srov. (Kabelík, 1907).

³³² Srov. (Čáda, 1908).

³³³ In (Gabriel, Orel, 1972) je uveřejněn dříve nepublikovaný Klácelův polemický text z Ameriky nazvaný *Darwin*, kdy se má pravděpodobně jednat o poznámky k přednášce. (Gabriel, Orel, 1972) komentují: „... vidíme, jak se ... autor stále vracel k jednomu z klíčových problémů přírodní vědy i filosofie – k problému vývoje – a jak se mu právě Darwinova teorie zdála harmonizovat s jeho vlastní filosofickou koncepcí prolutou mystickým panteismem. V uvažovaném textu se Klácel snažil vystihnout podstatu a význam Darwinova učení. Hodně místa přitom věnoval Darwinovu pojetí „přírozené selekce“ a „boje o život“. Jako autor úvah o vývoji společnosti promítal myšlenku přírozené selekce také do společenských poměrů. Jeho představy o postupném zušlechťování člověka a společnosti mají v sobě prvek utopické eugeniky. V další části textu spojuje

světa podle Darwina dospívá až k panteismu, kdy ztotožnil nejvyšší ideu s přírodou. S čímž souvisí rozvíjení ideje „vesměrnosti“, podle které vesmír a lidské vědomí tvoří dynamickou jednotu smiřující všechny protiklady.³³⁴ Což se Klácelovi stává základem pro vize ohledně harmonického uspořádání společenských vztahů. Volá po organické jednotě, přičemž člověk má být součástí vesmíru. Svoboda a sebeurčení jednotlivců má být v souladu se zájmy celku. Na těchto východiscích vypracoval utopický projekt „*cesty na Svojanov*“.

Klácelův rozchod s křesťanstvím ovšem nikdy úplný nebyl i když se v Americe ke katolicismu stavěl stále kritičtěji. „*Jeho články z amerického období jsou takřka jediným řetězem proticírkevních obžalob*“ (Jeřábek, 1988, s. 58). Vlastní náboženské přesvědčení přitom však nikdy neztratil.³³⁵ Dokladem je i utopická „*cesta na Svojanov*“, která nahradila projekt Klácelova vzorového bratrstva. Klácel využíval idealizovaných principů fungování raně křesťanských obcí v duchu sv. Augustina. Namísto náboženství ovšem staví na hlásání ideje „vesměrnosti“ a popularizace vědeckého poznání, kdy jediné ono má vytvářet adekvátní ideový základ lidstva. „*V obci svobodomyslné, jak si ji Klácel představoval, místo chrámu vzdělávací činnost přejímá škola; přednáškové večery, divadlo, hudba a ovšem kniha. Ale sám ze stavu kněžského podržel zálibu v rozmanitých úkonech církevních a pozoruje dobře, že se jimi hoví také srdeční potřebě přemnohých svobodomyslných občanů; aby tedy dosahoval mocnějšího účinku na mysli jejich, upravuje si po příkladě církve katolické obřady při slavnosti dávání jména, o sňatcích a zvláště o pohřbech, ba i českou mši. K takovým příležitostem „starý veršotepec“ pozměňuje texty známých písní ...*“ (Kabelík, 1908, s. 28).

K naplnění Klácelových snů mělo přispět vytvoření bratrstva Jednoty svobodomyslných, „*již Klácel 8. listopadu 1870 založil a jejímž byl prostředníkem, t. j. duševní hlavou ... Snahou jeho bylo založit obec Nemýlenců na pevnině americké ...*“ (Kabelík, 1907, s. 407). „*Ač počet údů byl*

Klácel ideu evoluce s výkladem systematiky živé přírody; svoje názory tu aplikuje i na oblast myšlení a jazyk“ (tamtéž, s. 88-89).

³³⁴ Srov. (Klácel, 1882).

³³⁵ Některé interpretace – vedle Klácelových idejí „*o organické celistvosti, světa a vesmíru, boha a přírody, víry a rozumu*“ – připomínají, že ve smyslu církevního učení se Klácel stal „*ateistou, neboť důsledně odmítá představu osobního božství. Organizujícím principem světa ... je Klácelovi síla rozumová, odhalující zákony vesmíru a zároveň podávající důkaz všudypřítomnosti vesmírného božství. V teorii Darwinově nachází Klácel oporu tohoto svého přesvědčení i doklad neudržitelnosti církevních dogmat*“ (Jeřábek, 1988, s. 58).

velmi skrovný, ustanoveno vydávati jako orgán spolkový Hlas Jednoty Svobodomyslných, kterým by bylo snáze udržovali styk mezi jednotlivými obcemi a získávat nové přívržence“ (Kabelík, 1908, s. 26).³³⁶

Komuna mělo navázat na program všeobecného sbratření lidstva, jak o ně Klácel dříve neúspěšně usiloval skrze Českomoravské bratrstvo a měla napomáhat i k udržování národního vědomí amerických Čechů. Členové se oslovovali bratře a sestro a říkali si nemýlenci.³³⁷ V duchu svých dotvořených „filozofických názorů o povznesení člověka na vyšší úroveň prostřednictvím bratrské lásky a pravdy, hledané za pomoci vědy a svébytného úsudku oproštěného od pověr a tradičního náboženství“ (Vlha, 2013, s. 166) organizuje Klácel české přistěhovalce. „Klácelovi šlo o vnitřní proměnu lidstva, úzce ji však propojoval s ideálem lepšího společenského řádu, do něhož vkládal socialisticko-komunistické myšlenky“ (dtto).

Klácel vydával – výše zmiňované (v čele s *Hlasem Jednoty Svobodomyslných*) – živořící tis-koviny, ve kterých členy komunity vzdělával a vedl k „vesměrnosti“ ve smyslu lásky k celému lidstvu a vědomí, že tvoří jednotu.³³⁸ Radil, jak se mají sdružovat, řídit chod obce či kterak provádět necírkevní pohřby. Bratrstvo bylo však vnímáno jako náhrada za církevní organizace a Klácel byl nucen k ústupkům ohledně katolických zvyků.

Klácel absolvoval několik pokusů o vybudování nekonformní náboženské společnosti, založené na lásce lidí a jejich dobročinnosti. Na několika místech USA se krajané pokusili žít podle Klácelova návodu. Jedna skupinka vyrazila dokonce i do indiánské rezervace v Černých horách v Dakotě.³³⁹ Žádný z pokusů ovšem neměl dlouhého trvání. Klácelovo úsilí bylo provázeno dalším zklamáním, neboť i při největším rozkvětu nezískala bratrstva více jak 300 příznivců.³⁴⁰

³³⁶ „První číslo vydáno dne 1. dubna 1872 v Jova City za heslem „Osměľme se zmúďřeti!“ Klácel byl nejenom pořadatelem listu, nýbrž vyplňoval všechny jeho rubriky po všechna léta téměř zcela sám. Ježto odběratelstva bylo málo, list brzy byl vydáván velmi nepravidelně a zápasil stále s neshodami, ač Klácel sám obětavě naň nakládal, cokoli nad předplatné bylo třeba“ (Kabelík, 1908, s. 26).

³³⁷ Podle (Vlha, 2017) se ideálem pro Klácela „stalo založení „Svojanova“, komunity obývané „osvojenci“, „nemýlenci“ a „vesměrníky“, jak svoje následovníky označoval“ (tamtéž, s. 166).

³³⁸ Klácel stále „ještě tříbil v sobě učení o Vesměrnosti a spisoval Osvojencům, Nemýlencům, Infidelům pravidla životní a vyznání víry“ (Kabelík, 1907, s. 407).

³³⁹ K iniciátorům náležel J. F. Lenger, vybuzený objevem zlata v Černých horách. Snil s dalšími zlatokopy o vybudování Svojanova právě tam. „Federální vláda však prozatím hodlala dodržet smlouvu s domorodými kmeny a přicházejícím zlatokopům se snažila v pronikání do rezervace bránit. Vojenské oddíly také zadržely Lenger a jeho společníky, kteří se museli vrátit s nepořízenou“ (Vlha, 2013, s. 167). „O dva roky později přišel Lenger s návrhem založit Svojanov v Oregonu nebo ve státě Washington, ale stárnoucí a fyzicky sešlý Klácel už nevěřil, že by do něj někdy mohl osobně zavítat“ (tamtéž, s odkazem na Dvořáková, 1976).

³⁴⁰ „Klácelovi stoupenci vytvářeli ve svých osadách „obce“, což byly de facto spolkové buňky zpravidla čítající několik rodin či ojedinělých členů. Z několika z nich mu přišly návrhy realizovat Svojanov prostřednictvím založení nové osady“ (Vlha, 2013, s. 166). Srov. (Papoušek, 1996).

Klácelovo naivní počínání se stalo výrazem i dokladem utopické víry ve společnost a rozum. Vysněnou obec pojmenoval Svojanov, a v této hodlal realizovat program sociální i vzdělávací. Snil sen o vybudování svépomocné sítě komunit „Svojanovů“.³⁴¹ Šlo o projekt obcí vytvořených na základě společné práce, odměn podle zásluh a vzájemné podpory. Ve Svojanově nebylo zrušeno osobní vlastnictví, neplatilo však dědické právo.

Klácelovo organizování svobodomyšlných obcí se neslo v duchu snah o nastolení rovnosti. (Kabelík, 1908) píše: „*Organisační jeho zásady se časem mění a nelze ještě udati přehledu jejich vývoje; zprvu přikře odmítá všeliký komunismus, ježto potlačuje osobní svobodu; potom jej už do jisté míry připouští: po smrti jednotlivcově má jeho majetek soukromý připadnout obci; volnou lásku naprosto zamítá a pod. Ale za všech okolností chce, aby se každý stal „živým údem člověčenstva“; má žítí vesměrně, uznávati bezohledně jen to, co jest pro všechny, všudy, vždycky ... Poučení o této vesměrnosti jako stavu nejvyššího vývoje a dokonalosti, k němuž vede cesta dokonalým vzděláním člověčenstva, jest také obsahem posledního jeho díla, jež nadepsáno jest Vesměrnost“* (tamtéž, s. 28-29, s odkazem na Klácel, 1882).

Výzvy k „cestě na Svojanov“ – do ideální obce, kde si budou všichni rovni a svobodní – vycházely z touhy, aby idea sociální spravedlnosti byla uskutečněna ihned alespoň v nevelkých obcích, které měly být předobrazem sociálně spravedlivé budoucnosti. K reálnému naplnění však nedošlo a ani dojít nemohlo – z důvodů objektivních i subjektivních. Naivní a utopické bylo především čekání na nového člověka. Klácel však místo spolubratrů nalézal individualisty. Klácelovy ideje zajímaly málokoho, přesněji málokdo se jimi hodlal řídit.

1. února 1879 sestavil Klácel závěť s myšlenkovým odkazem dalším generacím, kde shrnul základní teze svého učení – načrtl idealistické představy o uspořádání obce. (Kabelík, 1907) s využitím Klácelovy pozůstalosti uvádí „*padesatero poradení*“, které má „*má pomoci ukázati, že jest možno mravnější způsob života zavést, než jest posavadní*“ (tamtéž, s. 410).

„1. Uznávám, že všecko co jest, tváří se, roste, žije a myslí činí Jedno Tělo a že jednokaždé jest údem tohoto Těla. 2. Toto údství a náležité chování se úda k údu v té Velebné Jednotě již

³⁴¹ (Putna, 2010) zmiňuje Klácela v souvislosti s americkým hnutím shakerů, přičemž mapuje sny o komunitě, „*kteřá nese různé rysy komunity řeholní – ale přitom není řeholní*“ (tamtéž, s. 158). Bývalý katolický řeholník a posléze antiklerikální novinář a utopista F. M. Klácel „*chtěl v Americe vybudovat síť svépomocných komunit – „svojanovů“*. V jeho podrobném popisu správního řádu „svojanovů“ nelze nepostřehnout řeholní zájem, s nímž se autor ideologicky rozešel ve zlém – ale o to více touží vytvořit „řeholi“ jinou, lepší“ (dtto).

jmenujeme Vesmír sluje Vesměrnost. 3. Vesměrnost jest základ a jádro Pravdy a Dobra a Ukázalosti. Věda jest Jednota vesmírných poznalostí. Ctnost jest statečnost vesměrného jednání. Dobro jest úkaz obecnomyšlnosti. Lada jest ukáزالost vesměrná. 4. Každý jest povinen býti účinným údem obce. 5. Obec jest Velké Pobratimstvo a Posestrymstvo. Všichni dospělí muži jsou Pobratimi a ženy Posestrymy. 6. Všichni údové jsou neb byli manželé. 7. Smilník neřestný bývá vypovězen od poroty pěti bratrův a šesti sester. 8. Děti jsou společné v společném ústavě vychovávané. 9. (Slovo nečitelné) jest ústav rodiček, pak ustav chův – pak malé školky – atd ... 10. Obec jest roztríděna takto: 1. Hospodáři – Dobytkáři – Rolníci – Lovci – Rybáři – Živitelé – Potravníci – Horníci. 2. Průmyslníci – řemeslníci. 3. Řečníci – Učitelové. 4. Pořadníci. 5. Sněmovníci – Zákoníci. 6. Vykonávatelé Obecní vůle. 7. Obránci. 8. Vědci a umělci. 11. Pohlaví nečiní v právech žádný rozdíl, jen při službách hledí se na schopnost a slušnost. 12. O právech a povinnostech se nemluví nýbrž o schopnosti a ochotě. 13. Každý má dle své schopnosti vykázanou živnost – továrnu, dílnu, školu ... – hospodu – prádelnu atd. 14. Manželé mají svůj byt – tři světnice – ale nevaří – neperou atd. doma. 15. Peníze nemáme ale směnky – poukázky pro vzájemnost. 16. Dědičné právo není žádné. 17. Ale osobní vlastnictví jest – můžeme každý na své vykázané živnosti vydělávati a užívati – ale musí všechno svěřené v dobrém pořádku udržovati. 18. Jak zemře držitel, nastoupí hned jeho tovaryš napřed mu přidáný. Každý mistr má svého tovaryše. 19. Manželství se ukázale uvádí a rozvádí. Obec o tom nemusí vědět. Nešváry nemohou býti žádné. Nesvorné povahy člověk se vypovídá ... 20. Na každou osobu budiž čítáno 10 akrů – Pozemků – aby každý rolník měl 60 akrů pod svou péčí – též zahradník 20 akrů. 21. Geny za všechno ustanovuje Porota. 22. Daně též ustanovuje Porota. 23. Kostel není žádný, ale školy, knihovny – musea – divadla – sokoliště a p. 24. Neděle se světi veskrz – ale přednáškami – provozováním hudebním – tancemi – hrami slušnými – procházením přírodovědeckým – a p. 25. Jiné svátky nebudtež, leč by Obec chtěla něco zvláště ctí ti. 26. Pochodům vojenským, šermování a střílení se učí každý – ale žádná válka ani souboj ani rvačka se netrpí. 27. Když jest 5000 údů v Obci – zakládá se jiná – neb dle uznání – dostatečnosti. 28. Střídmost jest ctnost obecná, ale netrpí se ta hanba zvláštního závazku temperenclárského. 29. Svobodomyslnost a Obecnomyšlnost nesmí býti podrývána ani slušnost – Podrývač se vypoví – Jináč jest svoboda tisku – slova – oděvu – Pilnost, bedlivost, Svornost – Ladopočestnost – Pravdosmělost a Věrnost pobratimu a Posestrym jsou hlavní ctnosti. Lež – pokrytství – různivost jsou neřesti jenž se vypovídají. 30. Přísa ha není žádná, při ničem. 31. Všichni si tykají a jsou ve všem rovni. 32. Nej-

menují se po žádné škole – po žádné církvi ani socialisté ani komunisté, ale osvojení Obecnomyšlníci. 33. Každý rok na 25. prosince bude valné shromáždění a podá se zpráva o pokroku obce. 34. Každého 1. dne měsíce přijímají se noví údy obce. 35. Pro rozepře ustanovují se poroty. 36. Každou neděli a v obecné dni přednáší se od nějakého Vědce as půl hodiny o mravnosti a o slušnosti. 37. V obci dobrotivost rozumí ... ale Svojanovci – (Svojanov jmenují takové Obce) jsou všudy a všem ochotní posloužiti a jest i v Obci hospoda pro hosti. 38. Skromnomyslný sebecit jest znak Svojanť ... 39. Svojan rád poslouchá a poučuje se, ale žádnou hádku nevede – ale vědeckou rozmluvu. 40. Svojan rád poučuje, když vidí otevřený Rozum, ale mlčí, kde vidí zarytost. 41. Lichva jest na Svojanově nečestná ale i nemožná. Peníze mají jen pořadníci za prodaje výrobků – i prodáváči, obchodníci prodávající přes hranice, mezi Svojanovci jsou jen směňky – výkazy a odkazy. 42. Kdyby měl v času vojny někdo postaven býti – možná-li ať se zakoupí náhradník. 43. Všichni se učí hudbě – to pro to, aby vždy měli před sebou obraz – Vesměrnosti, jenž jest v Různu Shoda. 44. Každou sobotu jest hudební a divadelní provozování. 45. Děti mají svá divadla své hudby, své sokolování a cvičení v způsobilosti – hrubost, nemotornost, chrapounství jest největší nezpůsobilost. 46. Spropitné – odměna za laskavou službu považuje se za hanebné. 47. Ctížádost slušný mrav se chválí, ale závist a žárlivost od dětinství se považuje za špatnost a neřest. 48. Hrdoš rušící rovnost se vypovídá. 49. Těmto pravidlům se učí na paměti – jmenovitě dětem se často vykládají a děti na veřejných zkouškách za dobré jim rozumění zvláště pěkné ozdoby dostávají. 50. Toto padesatero poradení má pomoci ukázati, že jest možno mravnější způsob života zavésti, než jest posavadní“ (Kabelík, 1907, s. 407-410 – přepis PS).³⁴²

Klácelův utopický projekt předpokládá obce maximálně o 5 000 členech – „osvojených Obecnomyšlníků“. Má jít o bratrské a sesterské společenství lidí žijících v rovnosti, svornosti, harmonii, jednotě a v souladu s vesměrností. O komuny svobodomyšlných, ctnostných a dobrotivých lidí. Lidí střídmých, pilných, skromných, kteří nelžou, nežárlí, nesmilní ani nezávidí, jsou lační po poznání i rádi poučují a vedou vědecké rozmluvy. Společná má být výchova dětí, stravování, praní. Všichni dospělí musí žít v manželském svazku a je jim přidělen stejný byt. Vize operuje s rovností pohlaví ohledně práv, přičemž namísto práv a povinností Klácel píše o schopnostech a ochotě. V obci panuje svoboda tisku, slova i oděvu.

³⁴² S podpisem „Ladimír Klácel, prostředník Jednoty Svobodomyšlných“ (Kabelík, 1907, s. 410).

Nástin ideální obce svojanovské obsahuje též paragrafy ekonomické, včetně dělby práce – např. 10, 13, 15, 18, 19, 20, 23, 33, 41, 46 aj. Každý má od obce vykázanou živnost, podle svých schopností. Každý mistr má tovaryše, nastupujícího po smrti mistra na jeho místo. Neexistují peníze, mezi členy obce fungují pouze výkazy a odkazy. Jisté funkce peněz jsou naznačeny ohledně prodeje přes hranice obce. Zrušeno je dědictví, osobní vlastnictví zůstává zachováno. Každý má přidělený určitý rozsah půdy. Nespecifikovaná Porota ustanovuje daně a řeší také rozepře. Zakázána je lichva a spropitné. Každoroční Valné shromáždění podává zprávu o pokroku obce. Zajímavá je idea o možnosti zakoupení náhradníka v případě války.

Ve srovnání s Bolzanovou utopií *O nejlepší státě* (Bolzano, 1932) je Klácelova vize mnohem méně propracovanější.³⁴³ Nejedná se o žádný konkrétní návod, nýbrž pouze o heslovitý náčrt ideální obce. Politické ani ekonomické fungování obce není upřesněno. Což do jisté míry koresponduje i s Klácelovou kritikou přílišného materialismu a důrazem na stránku duševní. Zopakujme, že např. (Kabelík, 1908) právě zmíněné interpretuje coby specifikum českého utopismu.

Ohledně návazností Klácela na Bolzana lze rekapitulovat, že oba po celý život přemýšleli o ideálním uspořádání společnosti a koncipovali reformní pojednání. Propagovali evoluční řešení sociálních problémů a byli odpůrci násilí. S Bolzanem Klácela spojuje spřízněnost duchovní, včetně myšlenky vyšší humanity nadřazené ideji národní anebo etnické svébytnosti. Podobná je původní orientace na pedagogickou dráhu. I to, že úspěšné učitelské působení bylo ukončeno nedobrovolně, proti jejich vůli, a po svém sesazení oba získali prostor na koncipování klíčových prací. Obdobný je celoživotní důraz na vzdělání. Ani Klácel nebyl bytostný revolucionář, i když ve srovnání s Bolzanem revolučnější v určitých aspektech je.³⁴⁴

³⁴³ K představení první původní, a dodnes i jediné ucelené a systematické, české utopie (sociálně-ekonomické a politické, nikoli beletristické apod.) v podobě originálního vědeckého pojednání *O nejlepší státě* (Bolzano, 1932) srov. (Sirůček, 2022), resp. ve stručné podobě (Sirůček, Šetek, 2023). Utopistou, přesněji originálním marxistickým vizionářem byl i R. Richta. K jeho životnímu údělu, dílu a poselství srov. (Sirůček, 2023). Se závěrem, že v případě textů (Bolzano, 1932) a *Civilizace na rozcestí* (Richta a kol., 1966) se jedná o dva stěžejní příspěvky českého myšlení k vizím budoucích společností.

³⁴⁴ (Krejčí, 1948) hledá paralely F. M. Klácela a některých akcí revolučního kroužku ruské inteligence petraševců, kteří v období 1845-49 hlásali ideje utopického socialismu. Hlavním představitelem byl M. V. Butaševič-Petraševskij. Krejčí nepovažuje Klácela pouze za neškodného romantického snílka a současně ani revolučnost petraševců za až tak dynamickou, jak by nasvědčovala jejich likvidace. Analogie spojuje se slovníkem (Klácel, 1849b), s charakterem bratrství Českomoravského bratrstva i s dílem (Klácel, 1849a). „Mezi činností Klácelovou a akcemi petraševců zjišťujeme tedy několik styčných bodů: především analogie nejobecnější, zájem o západoevropské teorie raného socialismu, za druhé myšlenky bratrstva s velmi podobnými prvky zvláště jeho ducha, konečně shoda nejnápadnější, slovník cizích slov s revolučním zaměřením“ (Krejčí,

Rozdílů mezi vizemi Klácela a Bolzana je mnohem více. Zopakujme odlišná filozofická východiska, nikoli totožné vědecké zaměření a v neposlední řadě rozdílné osobnostní charakteristiky obou myslitelů. Přísně ctnostný, až puritánský vědec Bolzano na straně jedné a na druhé straně košatá osobnost celoživotního bouřliváka Klácela. Dále lze namátkou připomenout např. diametrálně odlišný vztah k divadlu.³⁴⁵ Klácel sice Bolzanem ovlivněn byl (ač k jeho přímým žákům nepatřil) a bývá uváděn mezi čelnými bolzanovci, nicméně přímým pokračovatelem B. Bolzana ani on není.³⁴⁶

(Seidlerová, 1963) píše: „Na rozdíl od Bolzanova racionalismu vyzdvihuje cit proti zhoubnému rozumu, glorifikuje primitivní život,³⁴⁷ poeticky zpracovává hegelovskou dialektiku. Jeho náboženství, odmítající jakýkoli rozumový faktor, není katolictvím; pojem národa je značně mlhavý, ale velmi vyzdvihován, a kosmopolitismus je mu těžko přijatelný. Kritika společenských vztahů je dosti ostrá,³⁴⁸ i když ji Klácelův vyhraněný romantismus často stírá a odvádí pozornost k jiným aspektům. Na rozdíl od Bolzana však Klácel už ve třicátých letech vyzývá do boje všemi prostředky,³⁴⁹ ve čtyřicátých letech pak již výslovně varuje před reformami. Zájem o utopický socialismus, který Klácel vcelku odmítá, je u něj vyvolán přímo denními politickými zájmy“ (tamtéž, s. 145).

O vztahu Bolzano Klácel (Seidlerová, 1963) rekapituluje: „Klácel z Bolzana nevychází a není jím ovlivněn. Stojí filosoficky na přímo protichůdné pozici, přibližuje se ve třicátých letech ze

1948, s. 235). Krejčí uvažuje, že shody nemusí být jen náhodné. S upozorněním na neprobádanou epizodu Klácelova života, kterou má být „jeho krátký pobyt v Sasku r. 1844, kde připravoval vydání svých básní“ (tamtéž, s. 236). Vyslovuje domněnku o zprostředkující úloze J. P. Jordana, resp. kontaktu s N. A. Spěšněvem – „...spolužák Petraševského a později jeden z hlavních účastníků jeho kroužku. Elegantní, inteligentní Rus, pravděpodobně prototyp Stavrogina z Běsů Dostojevského, zajímavý i svými romantickými příhodami milostnými, stal se centrem slovanské společnosti drážďanské a sblížil se zvláště s Poláky, z nichž mu byl opět nejblíže Edmund Chojecki, který zase byl ve velmi blízkých stycích s Čechy ...“ (dtto). Spěšněv bývá označován za Mefistu Dostojevského.

³⁴⁵ Klácel měl sehrát jistou roli i v divadelním dění obrozené Moravy. Ve 30. a 40. letech 19. století s přáteli (J. Ohéralem, C. Kampelíkem, M. Mikšíčkem, A. V. Štemberou) podporovali snahy o české divadlo v Brně. Příležitostně také spolupracoval na překladech a úpravách her, byl autorem veršů a písní. Poslání divadla nespojoval pouze se zábavnou funkcí, nýbrž zdůrazňoval jeho mravní a výchovné poslání. Srov. (Jeřábek, 1988). K Bolzanovu odporu k divadlu srov. kapitolu XVII. in (Bolzano, 1932, s. využitím českého překladu 1934). Srov. též (Sirůček, 2022).

³⁴⁶ Bolzano se v řadě ohledů nestrefil do správné doby (kterou v mnohém předběhl, ale současně v něčem i „zaspal“) a taktéž jako sociální reformátor svou dobu předběhl. I v této oblasti zůstal osamocen. Přesto, že prakticky po celý život se kolem B. Bolzana pohybuje kruh oddaných žáků a přátel a má i celou řadu různorodých následovníků, ovšem vždy pouze nepřímých. Srov. (Sirůček, 2022), (Sirůček, Šetek, 2023).

³⁴⁷ (Seidlerová, 1963) zde odkazuje na (Klácel, 1836b) (pozn. PS).

³⁴⁸ (Seidlerová, 1963) zde odkazuje na (Klácel, 1845b) (pozn. PS).

³⁴⁹ (Seidlerová, 1963) zde odkazuje na (Klácel, 1836b) (pozn. PS).

všech publikujících současníků Bolzanovi snad nejvíce v důslednosti teoretického kladení buržoazních požadavků. To však zde není důkazem ideového spřežení Bolzana s Klácelem, nýbrž objektivní nutnosti vznikání těchto požadavků“ (tamtéž, s. 145). Závěr, že Klácel Bolzanem není ovlivněn je však formulován až příliš ostře. Přes všechny odlišnosti bývá Klácel mezi bolzanovci uváděn, často na významném či čelném místě.

B. Bolzano byl vědec mezinárodního formátu, rozvážný teoretik a ušlechtilý vzor ctnosti i sebeovládání. F. M. Klácel – přes nadání, neotřelé postřehy a široký záběr aktivit, včetně vědeckých i praktických – zůstal po celý život naivní bytostí stále hledající, bojovnou a konfliktní, s komplikovanou a neklidnou povahou, blouznivým snílkem, neortodoxním až excentrickým výstředníkem se zálibou v ženách. „Celé obrozené hnutí v Čechách a na Moravě snad nemá rozporupnější postavu s tak širokým vědeckým a uměleckým záběrem“.³⁵⁰ Klácelovy „sociální teorie, jeho filozofické názory byly vývojem překonány; jeho učení, jeho činnost i osobní příklad však daly tomuto vývoji podněty, které v historii českého předmarxistického myšlení mají trvalé místo. Neboť Klácel – kromě jiných vzpomenuých zásluh v oblasti českého kulturního dění – pomáhal u nás především vzbuzovat a ujasňovat vědomí, že sociální vztahy a podmínky duchovního života nemohou být trvale určovány mocí absolutistického státu a církve, nýbrž rozumovými a mravními hodnotami člověka, společnosti; k jejich obhajobě a uplatnění pak přispíval všemi svými silami a schopnostmi. V tom lze dnes jistě právem spatřovat hlavní význam jeho celoživotního díla a působení“ (Jeřábek, 1988, s. 59).

Příspěvek věnované životu, hledání, proměnám a ztroskotání F. M. Klácela zakončíme jeho verši – „... citem hořel, kdekoliv se chystala náprava lidstva“ (Klácel, 1836b, s. 83).

Vybraná díla F. M. Klácela

Klácel, F. M. (1836a):³⁵¹ *Erklärungen der wichtigeren philosophischen Ausdrücke gesammelt und zum Gebrauche für Anfänger bestimmt*. Brno: Rudolph Rohrer. ISBN nemá.

Klácel, F. M. (1836b): *Lyrické básně*. Brno: Rudolf Rohrer. ISBN nemá.³⁵²

³⁵⁰ Cit. dle slavných osobností Brna na <https://www.brno.cz/obcan/vyznamne-osoby-a-vyroci/slavne-osobnosti/?pg=detail&idosobnosti=209>.

³⁵¹ Vydáno anonymně.

³⁵² Též uváděno jako *Lyrické básně I – II*. Brno: Rudolf Rohrer 1836-37. ISBN nemá

- Klácel, F. M. (1837): *Básně*. Brno: Rudolf Rohrer. ISBN nemá.
- Klácel, F. M. (1842a): Kosmopolitismus a vlastenectví s obzvláštním ohledem na Moravu. *Časopis Českého muzeum*, roč. 16, č. 2, s. 163-189. ISSN 0862-7282.
- Klácel, F. M. (1842b):³⁵³ *Mostek aneb Sestavení skromných myšlének o tom, na čem každému záležitosti má*. Olomouc: A. Škarniel. ISBN nemá.
- Klácel, F. M. (1843a): O citu a rozumu. *Časopis českého muzeum*, roč. 17, díl I. ISSN 0862-7282.
- Klácel, F. M. (1843b): O smrti. *Časopis českého muzeum*, roč. 17, díl III, s. 329-347. ISSN 0862-7282.
- Klácel, F. M. (1843c): *Počátky vědecké mluvnictví českého*. Brno: Karel Winiker. ISBN nemá.
- Klácel, F. M. (Jordan, J. P.)³⁵⁴ (1845a): *Ferina Lišák z Kuliferdy a na Klukově čili Kratičká historie zlopověstných kousků starého Reineke*. Lipsko: Expedice slovanských Letopisů slovanských. ISBN nemá.
- Klácel, F. M. (Jordan, J. P.)³⁵⁵ (1845b): *Jahůdky ze slovanských lesů*. Lipsko: Expedice slovanských Letopisů. ISBN nemá.
- Klácel, F. M. (1846, 1850): *Bájký Bidpajovy I.,³⁵⁶ II.* Olomouc: Hölzel. ISBN nemá.
- Klácel, F. M. (1847a): *Dobrowěda*. Praha: České muzeum. ISBN nemá.
- Klácel, F. M. (1847b): Shakespeare, Goethe, Schiller. *Časopis českého muzeum*, roč. 21, díl I, s. 250-269. ISSN 0862-7282.
- Klácel, F. M. (1848):³⁵⁷ Na pováženou. *Týdenník, listy ponaučné a zábavné*, č. 38, s. 297-301. ISSN nemá.
- Klácel, F. M. (1849a): *Listy přítele k přítelkyni o původu socialismu a komunismu otištěné z Moravských Nowin*.³⁵⁸ Brno: Karel Winiker. ISBN nemá (dále *Listy přítele k přítelkyni o původu socialismu a komunismu*. 2. vydání. Praha: Klub socialistické kultury 1948. ISBN nemá, 3. vydání. Praha: Melantrich 1948. ISBN nemá).
- Klácel, F. M. (1849b): *Slowník pro čtenáře nowin, w němž se vysvětlují slowa cizího původu*. Brno: Karel Winiker. ISBN nemá.³⁵⁹

³⁵³ Vydáno anonymně.

³⁵⁴ Publikováno jako *Ferina Lišák z Kuliferdy a na Klukově čili Kratičká historie zlopověstných kousků starého Reineke* již vydal dle mnohých rukopisů slovanských Dr. J. P. Jordan, učitel slovanských jazyků a literatury na vysokých školách v Lipsku.

³⁵⁵ Publikováno jako *Jahůdky ze slovanských lesů sebral Dr. J. P. Jordan, učitel slovanských jazyků a literatury na vysokých školách v Lipsku*.

³⁵⁶ I. díl pod jménem F. Třebovský.

³⁵⁷ Publikováno anonymně.

³⁵⁸ Zde v seznamu literatury nejsou uváděny Klácelovy články in *Moravské Nowiny* v období 1848-49, odkazované a upřesněné v druhé subkapitole textu.

³⁵⁹ V Čechách vychází jako *Cizojazyčný abecedník, čili vysvětlení neznámých slov (Vyňato z Polabského Slowana)*. Hradec Králové: Jan Host. Pospíšil 1849. ISBN nemá.

- Klácel, F. M. (1854a):³⁶⁰ O ústavech lidmilé obecnomyšlnosti.³⁶¹ In *Negnowěgssj moravsko-slezský Domácj Přjtel: Wsseužitečný Občanský Kalendář na rok obyčejný 1854*. Brno: Karel Winifer, s. 17-33. ISBN nemá.
- Klácel, F. M. (1854b): *Strýc Tomáš, ze života černých otroků v Americe*. Brno: Karel Winiker. ISBN nemá.
- Klácel, F. M. (1868):³⁶² *Enkyklopaedische Erinerungen an Fortraege aus Logik, Ethik, Aestetik, Literaturgeschichte, Stylistik, Pflanzen-Symbolik & c.* Brno: Buschak & Irrgang. ISBN nemá.
- Klácel, F. M. (L.)³⁶³ (1877, 1879a): *Věčný kalendář čili Kniha svojanovská, obsahující zajímavé a poučlivé čtení na všechny dny života. Díl jarní, díl letní*. Milwaukee: Antonín Novák. ISBN nemá.
- Klácel, F. M. (1878): *Historie Spojených států amerických*. Milwaukee. ISBN nemá.³⁶⁴
- Klácel, F. M. (L.)³⁶⁵ (1879b): *Svatá legenda aneb životopisy svatých*. Milwaukee: Antonín Novák. ISBN nemá.
- Klácel, F. M. (L.)³⁶⁶ (1880): *Bible biblí, aneb Dvacet sedm zjevení božích*. Milwaukee: Antonín Novák. ISBN nemá.
- Klácel, F. M. (L.)³⁶⁷ (1882): *Vesměrnost: Domýšlení se Nejvyšší Jednoty Všeho ...* Chicago: Sbor svobodných myslitelů. ISBN nemá.
- Klácel, F. M. (L.)³⁶⁸ (1887): *Svoboda a nemýlenství*. Chicago: A. Geringer. ISBN nemá.³⁶⁹
- Klácel, F. M., Jeřábek, D. (1964): *Výbor z díla*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění. ISBN nemá.³⁷⁰

Doplňující informace a další prameny

³⁶⁰ Publikováno anonymně.

³⁶¹ Klácel má později název změnit na *O ústavech proti lidské bídě*.

³⁶² Publikováno anonymně.

³⁶³ Uváděno pod jménem Matouš, Ladimír.

³⁶⁴ Neúplné dílo, čítající 82 listů – srov. (Kabelík, 1907).

³⁶⁵ Uváděno pod jménem Matouš, Ladimír.

³⁶⁶ Uváděno pod jménem Matouš, Ladimír.

³⁶⁷ Uváděno pod jménem Matouš, Ladimír.

³⁶⁸ Uváděno pod jménem Matouš, Ladimír.

³⁶⁹ Sepsáno roku 1869.

³⁷⁰ Jádrem jsou *Listy přítelkyni o původu socialismu a komunismu*, které doprovází stati (o divadle, světových dramaticích, kosmopolitismu a vlastenectví, ateismu aj.) a ukázkami z korespondence (A. V. Šemberovi, I. J. Hanušovi, V. Hankovi, V. Vrbíkově, M. Mikšíčkovi, M. Mikšíčkové).

- Adam, R. (2007): Datum narození a původ Boženy Němcové ve světle její korespondence. In Adam, R. (ed.) (2007): *Božena Němcová – jazyková a literární komunikace ve středoevropském kontextu*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, s. 115-121. ISBN 978-80-7308-200-0.
- Batušek, J. (1960): Dva příspěvky o myšlení Fr. M. Klácela. In *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. D, Řada literárněvědná, roč. 9, č. D7, s. 59-69. ISBN nemá.
- Bayerová, M. (1960): Dílo a osobnost Augustina Smetany. In Smetana, A. (1960): *Sebrané spisy I*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, s. 5-58. ISBN nemá.
- Bittnerová, M. (2015): *Lásky Boženy Němcové*. Ostrava: Čenžák Filip. ISBN 978-80-87947-06-7.
- Bolzano, B. (1932): *Von dem besten Staate*. In Bolzano, B., Kowalewski, A. (ed.) (1932): *Spisy Bernarda Bolzana. Svazek 3: Von dem besten Staate / Bernard Bolzano's Schriften. Band 3: Von dem besten Staate*. Praha: Královská česká společnost nauk v Praze. ISBN nemá³⁷¹ (česky *O nejlepším státě*.³⁷² Plzeň: Martin Jašek 1934. ISBN nemá, *O nejlepším státě neboli Myšlenky kohosi, jenž lidstvo miloval, o nejúčelnějším zařízení společnosti občanské*. 2. vydání. Praha: Melantrich 1949. ISBN nemá,³⁷³ *O nejlepším státě*. 3. vydání. Praha: Vyšehrad 1952. ISBN nemá, *O nejlepším státě*. 4. vydání.³⁷⁴ Praha: Mladá fronta 1981. ISBN nemá,³⁷⁵ resp. *O nejlepším státě*. In Novotný, J. (ed.): *Čeští utopisté devatenáctého století. České myšlení sv. 11*. Praha: Melantrich 1982, s. 16-134. ISBN 32-032-82).
- Bolzano, B., Černý, J., Loužil, J. (eds.) (1981): *Výbor z filozofických spisů*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.
- Čáda, F. (1908): Klácelova idea vesměrnosti. *Česká mysl*, roč. 9, č. 3, s. 161-169. ISSN 1210-034X.
- Dohnal, P. (2003): Úloha augustiniánského kláštera ve Starém Brně v kulturním a politickém životě Moravy v 19. století. *Sacra*, roč. 1, č. 1, s. 58-85. ISSN 1214-5351.

³⁷¹ Nověji německy např. *Das Büchlein vom besten Staate, oder Gedanken eines Menschenfreundes über die zweckmäßigste Einrichtung der bürgerlichen Gesellschaft in Bolzano*, B., Berg, J., Loužil, J., Winter, E. (eds.) (1975): *Band II, A, 14: Sozialphilosophische Schriften*. Stuttgart: Frommann-Holzboog, s. 19-144. ISBN 978-3-7728-0467-0 nebo Bolzano, B. (2019): *Vom besten Staat: Mit einer Einleitung und Anmerkungen hrsg. von Kurt F. Strasser*. Hamburg: Felix Meiner. ISBN 978-3-7873-3710-1. Anglicky např. *On the Best State*. In Bolzano, B., Rusnock, P., George, R. (eds.) (2007): *Selected Writings on Ethics and Politics*. Amsterdam – New York: Rodopi, s. 233-358. ISBN 978-90-420-2154-9 či *On the Best State*. In Bolzano, B. (2007): *Selected Writings on Ethics and Politics*. Amsterdam: Brill, s. 231-356. ISBN 978-90-420-2154-9.

³⁷² Na titulu stojí *O nejlepším státě*, následně je uváděn celý název *Knížka o nejlepším státě neboli Myšlenky kohosi, jenž lidstvo miloval, o nejúčelnějším zařízení společnosti občanské*.

³⁷³ V překladu M. Jaška, s předmluvou L. Svobody, který je autorem též marxistické předmluvy in (Klácel, 1848a, 2. a 3. vydání 1948).

³⁷⁴ 4. vydání česky celkově. V tiráži stojí „*Druhé vydání, v MF první*“ (tamtéž, s. 176).

³⁷⁵ V monografii je využíván především překlad M. Jaška (tedy české vydání 1934) a české vydání 1981. Druhé jmenované využívá překladu V. Bláhy (pseudonym R. Voříška) z roku 1952 podle opisu M. J. Fesla vydaného německy v roce 1932. Překlad Bláhy byl prohlédnut a opraven J. Loužilem podle opisu F. Příhonského.

- Dubský, I. (1963): *Pronikání marxismu do českých zemí*. Praha: Nakladatelství politické literatury. ISBN nemá.
- Dvořáková, Z. (1976): *František Matouš Klácel: Studie s ukázkami z díla*. Praha: Melantrich. ISBN nemá.
- Fišer, Z. (2007): *Bublinka ze života moravského: Paměti Matěje Mikšíčka*. Brno: Matice moravská. ISBN 978-80-86488-46-2.
- Fučíková, R., Křížová, L., Tučková, K. a kol. (2020): *Hrdinky: Příběhy významných českých žen*. Praha: Euromedia Group. ISBN 978-80-242-6888-0.
- Gabriel, J., Orel, V. (1972): František Matouš Klácel a přírodní vědy (Ke Klácelově přednášce o Darwinovi). *Studia minora Facultatis philosophicae Universitatis Brunensis*, B19, s. 87-98. ISSN 0231-7710.
- Gruber, J. (1924): O vývoji sociálního myšlení v Československu: Projev v zahajovacím sezení mezinárodního sjezdu sociální politiky v Praze dne 2. října 1924. *Obzor národohospodářský*, roč. 29, č. 10, s. 433-437. ISSN nemá.
- Havel, R., Havránek, B., Skřeček, R. (1951): Ediční problémy v Babičce. *Naše řeč*, roč. 35. č. 7-8, s. 148-156. ISSN 0027-8203.
- Chocholáč, B. (1997): *Matice moravská: Dějiny spolku od počátku do současnosti*. Brno: Matice moravská. ISBN 80-902304-0-7.
- Chytský, V. (2013): Naše otázka: Jsme schopni si vládnout? *Střední Evropa*, roč. 26, č. 138, s. 52-60. ISSN 0862-691X.
- Jeřábek, D. (1988): F. M. Klácel a obrozenecská Morava. In Jeřábek, D. (1988): *Tradice a osobnosti (K problematice české literatury 19. století)*. Ústní nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, s. 41-56. ISSN nemá.
- Kabelík, J. (1907): Literární pozůstalost Matouše Frant. Klácela. *Časopis Matice moravské*, roč. 31, díl IV, s. 382-414. ISSN nemá.
- Kabelík, J. (1908): *František Matouš Klácel: Ke stým narozeninám*. Praha: Pokrok. ISBN nemá.
- Kabelík, J. (1912): Klácelova jednota bratrská a Bož. Němcová. In Černý, V. (ed.) (1912): *Božena Němcová: Sborník statí o jejím životě a díle*. Praha: Emil Šolc, s. 126-172. ISBN nemá.
- Kolman, A.³⁷⁶ (1958): *Bernard Bolzano*. Praha: SNPL. ISBN nemá.³⁷⁷
- Kovářová, D. (2021): Co feministky možná necítí: Pryč s okovy manželství a rodičovství, jak nabízí televizní seriál Božena? I tradiční role žen si zaslouží uznání. *Lidové noviny*, 21. 1. 2021, s. 9. ISSN 0862-5921.
- Koukal, E., Popelová, J. (ed.) (1955): *Tyl, Němcová, Klácel: Výchovný význam jejich díla*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství. ISBN nemá.
- Krejčí, K. (1948): Fr. Matouš Klácel a petraševci. *Listy filologické*, roč. 72, č. 2/4, s. 232-236.

³⁷⁶ Kromě Arnošt též Ernest Kolman či Ernest Natanovič.

³⁷⁷ Překlad ruského originálu Кольман, Э. (1955): *Бернард Больцано*. Москва: Издательство АН СССР (Kolman, E. (1955): *Bernard Bolzano*: Moskva: Izdatel'stvo akademii nauk SSSR. ISBN nemá).

ISSN 0024-4457.

- Lorenzová, H. (1990): Sen o české filozofii: K počátkům sporu o její smysl. In Ottlová, M., Pospíšil, M. (eds.) (1990): *Proudy české umělecké tvorby 19. století: Sen a ideál*. Praha: Ústav teorie a dějin umění ČSAV, s. 33-42. ISBN nemá.
- Lorenzová, H. (2002): Bolzanův proces. In Hojda, Z., Prah, R. (eds.) (2003): *Bůh a bohové: Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století. Sborník příspěvků z 22. ročníku symposia k problematice 19. století*. Praha: Koniasch Latin Press, s. 17-32. ISBN 80-85917-98-X.
- Loužil, J. (1971): *Ignác Jan Hanuš*. Praha: Melantrich. ISBN nemá.
- Loužil, J. (1983): „Vesměrné“ vlastenectví Františka Matouše Klácela. *Česká literatura*, roč. 31, č. 2, s. 97-110. ISSN 0009-0468.
- Matalová, A. (1979): A Monument to F. M. Klácel (1808-1882). *Folia Mendeliana*, roč. 14, s. 231-262. ISSN 0085-0748.
- Matalová, A., Matalová, E. (2022): Petitioner for Freedom 1848. Matalová, A., Matalová, E. (2022): *Gregor Mendel: The Scientist*. Berlin: Springer, s. 9-12 ISBN 978-3-030-98922-4.
- Morava, J. (1995): *Někdejší Betty*. Ostrava: Sfinga. ISBN 80-7188-015-9.
- Morava, J. (1997): *Havlíček v Brixenu*. Praha: Regulus. ISBN 80-901564-7-9.
- More, T. (1516): *Libellus vere aureus, nec minus salutaris quam festivus, de optimo reipublicae statu deque nova insula Utopia*. Löwen: Martinus. ISBN nemá (česky např. *Utopie*. Praha: Městská knihovna v Praze 2019. ISBN 978-80-7602-722-0).
- Nešpor, Z. R. (2002): Vnější označení a sebeoznačení českých nekatolíků v 18. a 19. století. *Religio: Religio: Revue pro religionistiku*, roč. 10, č. 2, s. 215-236. ISSN 1210-3640.
- Němcová, B. (1845-48): *Národní Báchorky a Powěsti, sw. I, II*. Praha: Jaroslav Pospíšil 1845. ISBN nemá, *sw. III-V*. Tamtéž, 1846. ISBN nemá, *sw. VI*. Tamtéž, 1847. ISBN nemá, *sw. VII*. Tamtéž, 1848. ISBN nemá.
- Němcová, B. (1855): *Babička: Obraz venkovského života*. Praha: Jaroslav Pospíšil. ISBN nemá (dále např. *Babička*. Praha: Městská knihovna v Praze 2012. ISBN nemá).
- Němcová, B. (1856): V zámku a v podzámčí. *Kalendář Koleda* na rok 1857. Brno: Moravská národní jednota. ISBN nemá.
- Němcová, B. (1951): *Listy I. 1844–1852*. Praha: Československý spisovatel. ISBN nemá.
- Němcová, B. (1971): *Dopisy lásky*. Praha: Odeon. ISBN 01-020-71.
- Němcová, B., Janáčková, J. (ed.) (2003-08): *Korespondence I. 1844–1852*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2003. ISBN 80-7106-162-X, *Korespondence II. 1853–1856*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2004. ISBN 80-7106-697-4, *Korespondence III. 1857–1858*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2006. ISBN 80-7106-764-4, *Korespondence IV. 1859–1862*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2008. ISBN 978-80-7106-895-2.
- Nikodým, T. (2014): *Z knihovničky utopického socialismu*. Praha: Ludwig von Mises Institut.

ISBN 978-80-87733-17-2.

- Nodl, M. (2019): Táborský komunismus: Ke genezi pojmu v historiografii 19. a 20. století. *Český časopis historický*, roč. 117, č. 4, s. 906-934. ISSN 0862-6111.
- Novotný, M. (1950): Tvář Boženy Němcové. *Vlasta*, roč. 4, č. 5, s. 8-9. ISSN 0139-6617.
- Novotný, M. (1951): *Život Boženy Němcové: Dopisy a dokumenty II. Českomoravské bratrstvo (1848-1851)*. Praha: Československý spisovatel. ISBN nemá.
- Papoušek, V. (1996): USA jako prostor utopických projekcí Ladimíra Klácela. *Česká literatura*, roč. 44, č. 2, s. 160-170. ISSN 0009-0468.
- Peasleeová, M. H., Orel, V. (2001): F. M. (Ladimír) Klácel: Teacher of Gregor Mendel. *Kosmas*, roč. 15, č. 1, s. 31-54. ISSN 1056-005X.
- Peasleeová, M. H., Orel, V. (2007): The Evolutionary Ideas of F. M. (Ladimir) Klacel, Teacher of Gregor Mendel. *Biomedical Papers of the Medicine Faculty of the University Palacký*, roč. 151, č. 1, s. 151-155. ISSN 1213-8118.
- Perný, L. (2020): *Utopisti: Vizionáři světa budoucnosti. Dejiny utópií a utopizmu*. Martin: Matica slovenská. ISBN 978-80-8128-257-7 (resp. recenze in *Alternativy (časopis CSTS)*, prosinec 2020, roč. 4, č. 8, s. 163-186. ISSN nemá. <https://www.kscm.cz>).
- Pešková, J. (1965): *Utopický socialismus v Čechách 19. století*. Praha: Svobodné slovo. ISBN nemá.
- Pokorná, M. (2009): *Josef Němec: Neobyčejný muž neobyčejné ženy*. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-1780-2.
- Pospíšil, C. V. (2018): *Průkopníci a jejich odpůrci: Světová katolická teologie 1871-1910 a evoluční vznik-stvoření člověka*. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-4051-8.
- Putna, M. C. (2010): *Obrazy z dějin americké religiozity*. Praha: Vyšehrad. ISBN 978-80-7429-007-7.
- Putna, M. C. (2018): *Obrazy z kulturních dějin střední Evropy*. Praha: Vyšehrad. ISBN 978-80-7429-977-3.
- Rank, J. (1862): *Kapesní slovník novinářský v němž se nacházejí zvláště slova z cizích jazyků*. Praha: L. L. Kober. ISBN nemá.
- Rakušanová, P., Stašková, B. (2007): *Organizovaná občanská společnost v České republice*. Praha: Professional Publishing. ISBN 978-80-86946-22-1.
- Richta, R. a kol. (1966): *Civilizace na rozcestí: Společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce*. Praha: Svoboda. ISBN nemá (II. vydání. Praha: Svoboda 1967. ISBN nemá, III. rozšířené vydání. Praha: Svoboda 1969. ISBN nemá).³⁷⁸

³⁷⁸ K cizojazyčným vydáním této jedné z nepřekládanějších i odborně nejvlivnějších českých publikací 20. století srov. (Širůček, 2023).

- Rousseau, J. J. (1949): *O společenské smlouvě neboli o zásadách trestního práva*. Praha: V. Linhart. ISBN nemá (dále česky např. *O společenské smlouvě neboli o zásadách trestního práva*. Dobrá Voda: Aleš Čeněk 2002. ISBN 80-86473-10-4).
- Sabina, K. (1861): *Duchovný komunismus*. Praha: Alois Štorch. ISBN nemá (další vydání např. *Duchovný komunismus. S předmlouvou Zd. Nejedlého*. Praha: Rudolf Rejman 1928. ISBN nemá).
- Sabina, K. (1950): *Sociální studie: Pojednání o socialismu*. Praha: Melantrich. ISBN nemá
- Seidlerová, I. (1963): *Politické a sociální názory Bernarda Bolzana*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd. ISBN nemá.
- Sirůček, P. (2009): Moravský buditel a utopický socialista F. M. Klácel. *Naše Pravda*, č. 28, s. 4. Společensko-politická příloha *Haló novin*, 27. 7. 2009. ISSN 1210-1494.
- Sirůček, P. (2019a): České emancipistky a rané feministky. *Alternativy (časopis CSTS)*, roč. 3, č. 6, s. 73-102. ISSN nemá. <https://www.kscm.cz>.
- Sirůček, P. (2019b): J. V. Robinsonová a R. Luxemburgová – největší ženské osobnosti teoretické ekonomie. *S předmlouvou I. Švihlíkové. 2. doplněné vydání*. Praha: Fórum společenských věd Klubu společenských věd, ročník 2019 (VII.). ISSN 2336-7679.
- Sirůček, P. (2022): *Utopický vizionář Bernard Bolzano. S předmlouvou L. Perného. 1. elektronické vydání (pdf), resp. 2. rozšířené a doplněné vydání*. Praha: Institut české levice. ISBN 978-80-11-02303-4 (pdf). <http://library.institutcl.cz/Bolzano.pdf>.
- Sirůček, P. (2023): *Nové čtení Radovana Richty. S předmlouvou R. Valenčíka*. Slaný: Melandrium. ISBN 978-80-87990-30-8. <http://library.institutcl.cz/Richta.pdf>.
- Sirůček, P., Šetek, J. (2023): Ekonomické vizionářství Bernarda Bolzana. *Politická ekonomie*, roč. 71. ISSN 0032-3233 (přijato k publikování v létě 2023).
- Skutil, J., Skutil, J. (1958): Ještě k ohlasu Moravského krasu v krásné literatuře. *Vlastivědné zprávy z Adamova a okolí* II-3, s. 4-11. ISSN nemá.
- Smetana, A. (1848): *Die Bedeutung des gegenwärtigen Zeitalters*. Praha: Friedrich Ehrlich. ISBN nemá (česky např. *Úvahy o budoucnosti lidstva: Obrat ve vývoji filosofického myšlení a jeho konečný cíl*. Praha: Jan Laichter 1903. ISBN nemá).³⁷⁹
- Smetana, A. (1960): *Sebrané spisy I*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd. ISBN nemá.
- Sobková, H. (1991): *Tajemství Barunky Panklové: Nové úvahy o narození a původu Boženy Němcové*. Praha: Horizont. ISBN 80-7012-047-9.
- Soldán, L. (2011): F. M. Klácel: Otec zakladatel. In Hošťálek, A., Šváblová, B. (eds.) (2011): *Novinářem v Brně*. Brno: Moravskoslezský kruh, s. 5-8. ISBN 978-80-254-9623-7.

³⁷⁹ Spis *Die Bedeutung des gegenwärtigen Zeitalters* byl vydán v češtině ve dvou překladech. Jeden název zní *Úvahy o budoucnosti lidstva*, druhý *Význam současného věku*. Druhý spíše odpovídá původní německé verzi. Část spisu *Význam současného věku* je součástí sborníku (Smetana, 1960). Srov. (Novotný, 1982).

- Souček, S. (1906): *Klácelova „filosofie řeči české“ a spor jí vzniklý: Příspěvek k dějinám blouznění o jazyce*. Praha: Stanislav Souček. ISBN nemá.
- Souček, S. (1920): K dějinám naší politické poesie. In Vlček, J., Hýsek, M., Jakubec, J. (eds.) (1920): *Z dějin české literatury*. Praha: J. Laichter. ISBN nemá.
- Stein, L. (1842): *Der Socialismus und Communismus des heutigen Frankreichs, ein Beitrag zur Zeitgeschichte*. Leipzig: Wigand. ISBN nemá.
- Šetek, J. (2008): Obrozenec a sociální myslitel František Matouš Klácel. *Marathon*, roč. 12, č. 5, s. 3-7. ISSN 1211-8591.
- Šmerda, H. (2011): *František Sušil: Život, dílo a odkaz budoucím generacím. Disertační práce*. České Budějovice: Teologická fakulta Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. ISBN nemá.
- Tille, V. (1905): *Božena Němcová: Glossy k životopisu*. Praha: V. Tille. ISBN nemá.
- Trapl, M. (1955): Pedagog Klácel. In Koukal, E., Popelová, J. (eds.) (1955): *Tyl, Němcová, Klácel: Výchovný význam jejich díla*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství. ISBN nemá.
- Trapl, M. (1999): *František Matouš Klácel*. Olomouc: Univerzita Palackého. ISBN nemá.
- Tušl, J. (2016): Bylo mi lásky zapotřebí lásky, jako květině rosy ... Božena Němcová v dopise manželovi po dvacetiletém nevydařeném soužití. *Medicína & Umění*, roč. 39, č. 1, s. 38-42. ISBN 1803-3679.
- Vlha, M. (2013): *Mezi starou vlastí a Amerikou: Počátky české krajanské komunity v USA 19. století. Disertační práce*. Brno: Filozofická fakulta Masarykova univerzita. ISBN nemá.³⁸⁰
- Włodarczyková, H. (2022): *Božena: Román o první české spisovatelce, která se stala legendou*. Praha: Prostor. ISBN 978-80-7260-525-5.
- Zamarovský, V. (1961): *Utopisti*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry. ISBN nemá.
- Záhoř, Z. (1917): *Výbor z korespondence Boženy Němcové*. Praha: Fr. Borový. ISBN nemá (2. vydání. Praha: Stanislav Minařík 1922. ISBN nemá).
- Záhoř, Z. (1918): Mravní stránka milostného života Boženy Němcové. *Lumír*, roč. 46, č. 6 a 7. ISSN 1212-0243.

Abstrakt

František Matouš Klácel (1808 – 1882) byl moravský buditel, „zapadlý osvícenec“, vlastenec a národní obrozenec, kněz, filozof, humanista, pedagog, jazykovědec, básník, překladatel, žurnalista, literární kritik, estetik, reformátor a organizátor. Náleží k nejsvráznějším bolzanovcům a může být považován i za originálního utopického socialistu. Nejenom za teoretika, nýbrž i za praktika. Za organizátora a společenského reformátora neúspěšného. Ztroskotaly jeho po-

³⁸⁰ Knižně Brno: Matice moravská 2016. ISBN 978-80-87709-13-9.

kusy s Českomoravským bratrstvem (kde důležitou roli sehrála spisovatelka B. Němcová) i organizování krajanů na Klácelově pošetilé misijní cestě v USA. V jeho díle lze nalézat zřetelné sociálně-ekonomické motivy.

Abstract

František Matouš Klácel (1808 – 1882) was a Moravian revivalist, „fallen enlightener”, patriot and national revivalist, priest, philosopher, humanist, pedagogue, linguist, poet, translator, journalist, literary critic, esthetician, reformer and organizer. He belongs to the most peculiar Bolzano people and can be considered an original utopian socialist. Not only for the theoretician, but also for the practitioner. For an unsuccessful organizer and social reformer. His attempts with the Czech-Moravian Brotherhood (where the writer B. Němcová played an important role) and the organization of compatriots on Klácel's foolish missionary journey in the USA failed. Distinct socio-economic motifs can be found in his work.

Klíčová slova

F. M. Klácel – bolzanisté – utopický socialismus – moravské národní obrození – B. Němcová

Keywords

F. M. Klácel – Bolzanists – utopian socialism – Moravian national revival – B. Němcová

JEL classifications

B14, B19, B51, P49

O autorovi:

prof. Ing. Pavel Sirůček, Ph.D.

*1965. VŠE v Praze. Studia na ČVUT a UK, absolvent VŠE (Politická ekonomie) a FSV UK (Ekonomie), dále studium politologie na VŠE. Působí na VŠE jako profesor ekonomie. Člen CSTS. Publikace zaměřené na dlouhé K-vlny, globalizaci, dějiny sociálně ekonomického myšlení, politické ideologie, politické analýzy a prognózy. Cykloturista, laický degustátor a glosátor piva.

Jiří Malínský

Od revoluce k eurokomunismu

Širší i užší rodina

Nedávno vyšla monografie věnovaná životu a odkazu jedné z dominantních osobností Pražského jara, členu reformního dubčkovského předsednictva ÚV KSČ a předsedovi Ústředního výboru Národní fronty MUDr. Františku Krieglovi (1908–1979). Jedna z nejpozoruhodnějších postav někdejší KSČ je pro mladší generace neznámou osobností a prach ji tak zastírá a dostává do zapomnutí podobně jako samo Pražské jaro. Vydání obsáhlé monografie historika střední generace Martina Gromana (nar. 1967) *Kriegel / Voják a lékař komunismu* (2023) nakladatelstvím Paseka tuto mezeru vyplňuje. Život jako dobrodružný román i nedobrovolná klauzura si vynucuje, má-li být podrobně analyzován, značný výlet do Krieglova pohnutého života.

Jak už bylo napsáno, Krieglův život ve své první části připomíná dobrodružný román. Potomek ivanofrankivské (stanislavské) haličské podnikatelské rodiny se narodil do židovského prostředí. V době jeho narození to byla východní haličská hranice rakousko-uherské monarchie. Otec byl stavitelem (stavařem) a rodina součástí širšího rodového rozrodu. Krieglovi bratřenci a sestřenice byli rovněž činní v komunistickém hnutí – Francie. Maurice Kriegel-Valrimont byl jednou z vůdčích osobností protinacistického odboje FKS a až do roku 1958 působil jako poslanec v Národním shromáždění. Další bratranec Arthur Kriegel byl rovněž komunistickým odbojářem podobně jako jeho žena Annie Kriegelová, sekretářka manželky Maurice Thoreze Jeannet Vermeerschové; po násilném potlačení maďarských událostí r. 1956 z FKS vystoupila a posléze byla činná v zázemí budoucího francouzského prezidenta Françoise Mitteranda; o pražském příbuzném věděla a věnovala mu soustavnou pozornost.

Z Haliče do prvorepublikového Československa

Roku 1919 Krieglův otec zemřel a na bídu tříčlenné rodiny nestačila ani podpora vídeňského dědečka. Přese všechno Kriegel vystudoval gymnázium v Stanislavově (Ivano-Frankivsku) a v srpnu 1926 si pořídil úřední překlad svého maturitního vysvědčení. Byl rozhodnut: v Praze tento státním občanstvím Polák se přihlásí na lékařské studium na Německé univerzitě v československém středoevropském ostrovu prvorepublikové demokracie (ve Lvově nebyl s to zmocí polský nedemokratický protižidovský numerus clausus). Kriegel v podání své sekretářky Milady Snětivé tuto skutečnost glosoval: „*Přišel z antisemitského prostředí v Haliči na jednu sem, kde normálně, jak říká: 'Nabídli mi židli, řekli posadte se, co si přejete.' Já jsem tu byl normální rovnocenný člověk s ostatními.*“ (s. 30)

Obsáhlejší exkurs do Krieglova dětství a mládí je současně stopáží jeho nedobrovolného etnického vykořisťování (r. 1929 umírá v Haliči Krieglova matka a s ní ztratil tento lenin-

ský komunista i pouto k svému matričnímu rodišti). Současně je to i nárys pomyslných vrstevnic vývoje budoucího lékaře marxistického světónázoru. Nedobrovolné důvěrné obcování s chudobou, které zažíval i během svých pražských studií – musel uhradit školné, šatit se, jíst, bydlet – ho záhy přivádí do prostředí komunistické studentské mládeže a k živé účasti v jejích akcích a diskusích. Hodně četl, mnoho přemýšlel a marxistickou myšlenku si osvojoval i citově. Prošel cestou drtivé většiny předválečných členů KSČ. Gromanovo věčné líčení prvních dospělých kroků budoucího stranického předáka by svou nepodjatostí bylo bez obtíží publikovatelné v komunistických nakladatelstvích osmdesátých let.

Budoucí lékař den co den dojížděl z Radotína (byly tu levnější podnájemy). Oděvy nakupoval ve vetešnictvích, rozpadající se původní bílé košile, darované matkou, nahradily černé kalikové, na kterých nebyla tolik vidět špína. Přivydělával si také jako statista buď v Národním, nebo ve Švandově divadle a pokud mohl, byl vděčným divákem jejich početných představení. K tomu všemu patřily i demonstrace levicových studentů, k nimž se hlásil. Dcera Zdeňka Nejdlého Zdeňka Nedvědová-Nejdlá (1908–1998) vzpomínala: „*Jsem asi z těch několika málo žijících lidí, kteří Františka Kriegla znali už ze studijních let, z kostufráckých akcí. ... Jako komunističtí lékaři jsme byli organizováni převážně v komunistické lékařské frakci, a to společně s lékaři německé národnosti. František však byl členem dělnické buňky, v níž byl instruktorem.*“ (s. 41) Intelaktuálně dozrával v tzv. *Progresivní skupině*, názorové platformě zahraničních mladých komunistů-studentů.

Úsilí o lidskou důstojnost (důstojenství) bylo pro haličského jinocha a mladého, do československého demokratického ovzduší krok za krokem vnikajícího muže přirozeným prostředím pro osvojování levicového způsobu myšlení a uvažování. Současně jako student lékařské fakulty Německé univerzity byl bedlivým posluchačem jejích profesorů nezřídka světového jména. (s. 38) Pro mladého komunistu to byly závažné formotvorné zkušenosti (do KSČ vstoupil poučen předchozími zkušenostmi z činnosti v Kostuffe r. 1931, tj. v 23 letech a aktivně v ní pracoval). Po letech k tomu Kriegel napsal: „*Při dekadenci jedné části světa se naděje upíraly k heslu 'ex oriente lux'. Pohled se zjednodušoval na černé a bílé. Tehdejší 'západní svět' byl zatížen příliš velkým kontem, než aby mohl být zdrojem alternativy.*“ (s. 36)

28. června 1934 byl Kriegel promován doktorem všeobecného lékařství a nastoupil první svá místa v První interní klinice a v ambulanci První pražské nemocenské pojišťovny. Seznamuje se s otcem zpěváka Josefa Laufra Maxmilianem Laufrem a bratrem Egona Ervína Kische Bedřichem Kischem (1884–1968), svými budoucími odbornými druhy ve Španělsku i v Číně. Současně v Letňanech poznává začínajícího funkcionáře KSČ Antonína Novotného (1905–1975).

Válečné období

Československé úřady však Kriegla neberou v potaz; jeho žádosti o udělení trvalého pobytu zůstávají oslyšeny a vypuknutí občanské války ve Španělsku 17. července 1936 dávalo tušit, že se jedná i o ty hodnoty a zásady, které poznal právě v naší První republice. Byl jedním z prvních československých interbrigadistů, kteří do Španělska dorazili. Na jaře 1937 se stal, povýšen na majora, divizním šéflékařem. Kolem Krieglovy činnosti ve Španělsku později vznikla

řada polopravd a občas i lží; Gromanovo líčení tyto věci narovnává a staví do autentického světla.

Lékařova nebojácnost byla konfrontována s praxí sovětských aparátníků a jejich direktiv. Spory o vedení boje v iberském konfliktu se promítaly i do jeho vnímání lékařských povinností a operativních nutných jednoznačných rozhodnutí plynoucích z bezprostřední naléhavosti frontových bojů. Tento jeho sklon byl dobově vnitrokomunisticky charakterizován jako „trockismus“. Na podzim 1938 odchází jako člen poslední interbrigadistické jednotky krvácející španělské demokracie do Francie. Zde se setkal s pracovníky Norského výboru pro pomoc demokratickému Španělsku a seznámil se s výzvou pomoci bojující Číně vzdorující od r. 1931 japonské agresi. I tady je potřeba jeho lékařských i bojových zkušeností.

Z Marseille odplul do Číny 12. srpna 1939, 27. října téhož roku dorazil do Kantonu. Španělské bojové zkušenosti se hodily, ale i tak byl zaskočen brutalitou letitě probíhajícího čínsko-japonského konfliktu. I tady se opakovaly staronové výtky – Kriegel před stranickou disciplínou dával nekompromisně přednost etickým i odborným imperativům lékařské péče. Jak prokazuje Groman, právě neshody s komunisty stály zřejmě u neúspěchu s vyřizováním žádostí, které mladý lékař-důstojník adresoval sovětskému velvyslanectví s prosbou o zařazení buď přímo do Rudé armády, nebo do exilové československé východní armády. Od prosince 1942 působil jako smluvní lékař u amerických vojsk dislokovaných u jednotek čínské armády. Byl natolik úspěšný, že jeho jméno bylo zmíněno v armádním týdeníku *China Burma India Roundup* v reportáži *Chirurg chválí čínskou armádu*. A – v přímém protikladu ke komunistickým ohlasům – sklízí Kriegel pochvalné odborné uznání svého amerického nadřízeného: „*dr. Kriegel v bojových akcích, kde prožíval nepopsatelné strasti s americkými a čínskými oddíly, ve stálém nebezpečí ze strany nepřítele navíc vždy nesmírně aktivní a schopný ve své práci.*“ (s. 86)

Toto téměř deset let dlouhé období prošlo svým rezonančním epilogem v padesátých letech v době, kdy Krieglovým pracovištěm bylo ministerstvo zdravotnictví. Ve fantasmagorii Státní bezpečnosti se uvádělo: „*Tuto kombinaci podpírá též ten fakt, že Dr. Kriegel, ač neplní ze své funkce hlavní úkoly, vytýčené generální linií strany pro úsek zdravotnictví, se velmi pečlivě věnuje a zajímá úsekem bakteriologickým, osobně jezdí do ohnisek výskytu nových epidemií nebo osobně pověřuje docenta Rašku nebo MUDr. Sedláka šetřením a všechny výsledky soustřeďuje u sebe.*“ (s. 87), což autor materiálu spojil s lékařovou činností v Číně a vyvodil z toho jeho důkazově nepodloženou prokazatelnou snahu o rozbíjení socialismu. I tak vznikala – nebo vzniknout mohla – látka *politických procesů*.

Staronová vlast

Poměrně velká pozornost, věnovaná vylíčení Krieglova mládí, je přes pramennou chudost, z níž vyrůstá její líčení, nutná. Groman z toho totiž zakládá i své pojetí tohoto rázného lékaře jako významného poválečného komunistického funkcionáře. Ráznost a dělná pracovitost, dvě vlastnosti výrazně formující jeho osobnost, se projeví i po lékařově návratu do nové vlasti, Československa, 5. prosince 1945. Voják v americké uniformě armády-spoluosvoboditelky se hlásil na pražském krajském výboru KSČ. Vstup do veřejného života ovšem znamená získání státního občanství: to se naplnilo 26. července 1946 a o dva dny později dostává i no-

vou členskou stranickou legitimaci potvrzující jeho vstup do KSČ r. 1931. Aktivní účastí ve volební kampani se propracovává v krajském výboru do vlivného postavení a prostřednictvím jeho předsedy Josefa Krosnáře (1891–1968) a politického tajemníka KV Antonína Novotného i početného členstva kraje (409 000 členů na podzim 1949) i uvnitř strany vůbec. Na KV poznal svou ženu Rivu Friedovou (1908–2001), židovku z Běloruska, absolventku ruského gymnázia, která se do Československa dostala r. 1937 a jen zázrakem přežila věznění v koncentračních táborech. Byla také bezprostřední svědkyní Fučíkova zatčení gestapem a jako jediná ze svědků této události se vrátila z války.

Kriegl se také stal jednou z rozhodných osobností únorového zvratu 1948. Roku 1964 na besedě v obvodním výboru KSČ vzpomínal: „*Hlídní závodů, pracovišť ve dne i v noci, ve dnech 22.–25. února v ulicích prakticky bez jídla. Velká pomoc spolku Včela – polévka, chléb (lístkový systém ještě platil). Špatné oblečení, únor studený, deštivý, bláto a sníh v ulicích. Po západu slunce nebylo radno nikomu, kdo neznal heslo, přibližovat se k závodům, dělníci spali u strojů, výborná kázeň*“ (s. 117). Krieglova organizační práce byla jako vždy precizní a odpovídal jí i lékářův poúnorový funkční postup – stal se organizačním tajemníkem krajského výboru. 31. srpna 1948 se žení s Rivou Friedovou a při této příležitosti odmítá stranický svatební dar, umělecky cenný obraz (jeho bližší charakteristiku Groman nepodal), necítil se být oprávněn k jeho vlastnění: „*k přijetí tak cenného dárku, zejména jedná-li se o prostředky organizace, které by v dnešní době se daly použít v mnoha jiných směrech.*“ (s. 120) Krieglova povaha se podobně jako smýšlení jeho novomanželky ve svých základních vlastnostech a hodnotových orientacích obsahově i mravně neměnily.

Jako v celé komunistické straně i v užším prostředí pražského krajského výboru vznikly po únoru 1948 mocenské skupiny, které se vyhrobovaly i vůči ústřednímu sekretariátu vedenému Rudolfem Slánským (1901–1952). Ve vzrušené atmosféře se do centra pozornosti represivních orgánů, jak ukazuje Grohman, dostal i Kriegl; v dubnu 1949 je rozhodnuto organizačním oddělením ÚV KSČ o jeho přechodu na ministerstvo zdravotnictví. Od května působí na rezortu ministra s kněžským kolárkem (Josefa Plojgara), aby prosazoval jádro zestátnovacích odbojových koncepcí Miloše Nedvěda (1908–1943) a Bohuslava Alberta (1890–1952). Oba byli jeho meziválečnými odbornými kolegy a oba už z této doby osobně znal. Dva nové odbory, které založil, plánovací a kádrový, začaly působit právě v tomto směru. Totéž, zdůrazňuje Grohman (s. 133), bylo výsledkem jednání odborné konference ve Velkých Losínách na jaře 1950; svou iniciativou a odborným porozuměním tomuto reformnímu pohybu postupně eliminoval vliv ministra Plojgara. Obdobným směrem byla zaměřena i návštěva jím vedené početné delegace v Sovětském svazu na podzim téhož roku.

Temperamentní Kriegl se tu však také dostal do sporu s vedoucími pracovníky odvětví, mj. s vdovou po redaktoru Václavu Sinkulovi, lékařkou a vedoucí pracovnící ministerstva Ludmilou Sinkulovou (1910–1988, autorka pozoruhodné memoárové knihy *Byla jsem někdo jiný*). Posléze byl v průběhu roku 1951 donucen k sebekritice (mj. byl obviňován z používání „šlingovských“ metod) a je také konfrontován s robustní kritikou manžela Jarmily Taussigové-Potůčkové Františka Potůčka. Je mu zazlívána i obhajoba předních politicky neangažovaných vědeckých lékařských kapacit vyvrátlých během První republiky a nesouhlas s jejich profesní a

odbornou likvidací. To všechno se odehrávalo na pozadí vrcholícího zatýkání vedoucích stranických činitelů (Šváb, Švermová, Slánský, Frank) a mocenského vzestupu Antonína Novotného (Groman upozorňuje: „*Především Novotný, který se po pádu Slánského dostal na Gottwaldovo přání nejen do předsednictva ÚV KSČ, ale navíc začal řídit ústřední sekretariát a stal se tak nejmocnějším mužem v aparátu. Upozornit na sebe v této chvíli procesem se svým bývalým kolegou by nebylo zrovna smysluplné*“, s. 150–151, tj. Kriegel měl svého druhu „ochranu“.).

Znovu dole

Na přelomu let 1951–1952 byl Kriegel z ÚV KSČ „odklizen“. Současně s jeho odchodem nastoupili na ministerstvo čtyři noví náměstci, po nichž Kriegel, který doposud vykonával jejich práci, tolik volal. Nemohl mít iluze: v hledáčku StB byl i on. „Kompromaty“ (kompromitující materiály) na něj dodával někdejší interbrigadista Artur London (1915–1986), zajímal se o něj také Karel Šváb (1904–1952). Trockistou nazývá Kriegla po svém zatčení i vysoký důstojník Státní bezpečnosti, rovněž exinterbrigadista Osvald Osin Závodský (1910–1954). Politické procesy, atmosféra stísněnosti a nejistoty zasahovaly i do života Kriegelových. Vyšetřování StB pokračovalo mj. obviněním, že Kriegel měl před rokem 1948 žít s pracovníci krajského výboru Matyldou Synkovou (1906–1949), vdovou po Otto Synkovi, a zvažoval se jeho možný podíl na její sebevražedné smrti. Řešením podle představ některých lidí z užšího i širšího ústředního i pražského vedení nebyl ani jeho výslech na StB 17. dubna 1952. Soustavné pozornosti této politické policie neunikl ani v dalších letech.

A tak skutečným „trestem“ se stane až lékařův návrat k odborné profesi. Nejprve na místo závodního lékaře v Tatře Smíchov (Ringhofferovce), odkud jej po několika týdnech a následných změnách převedli jako praktického (dobově obvodního) lékaře do Košíř. V r. 1955 přechází Kriegel do Vinohradské nemocnice a nachází tu vstřícnější prostředí v postupně se prosazujícím ovzduší chruščevovského tání. Vrací se i k odborné lékařské tematice a doplnění disciplinárních novinek. V roce 1957 absolvoval druhou atestaci, r. 1959 se stal primářem lůžkové části Výzkumného ústavu chorob revmatických a zblízka poznává zaostávání československé medicíny: „*Nechceme-li, aby nejdén vědecký pracovník degeneroval v snad velmi dobrého znalce velmi úzkého polička, avšak bez znalostí pohledu širšího na celého člověka, pacienta, pak jsme mezi novodobou Scyllou a Charybdou ve vědě.*“ (s. 178) V r. 1960 obhájil disertační (kandidátskou) práci *Změny oběhové soustavy při progresivní polyarthritidě*. Charakteristické prvky své osobnosti, důkladnost, poctivost, organizační talent, si uchoval i v této části svého života.

Zdravotní reforma na Kubě byla v Kriegelově životě mnoha ohledech pokračováním a navazováním na tu pounorovou československou. Léta 1961–1963 byla zakládáním a budováním tamějšího moderního zdravotnictví. R. 1961 vznikly dvě nové lékařské fakulty v Santiagu da Cuba a Santa Clara s následným sjednocením zdravotnické infrastruktury pod ministerstvem zdravotnictví. Kriegel si detailně všímal i kubánské všednodennosti a ostrov procestoval skrz naskrz. Ve stopách, které po sobě zanechal, pokračovala důsledně Castrova vláda i po jeho odjezdu. Úspěšné výsledky jeho mise mu vrátily víru ve vlastní schopnosti a významně posílily také Kriegelův optimismus. Proto po návratu neodmítl možnost vrátit se do praktické politiky.

Opět ve vrcholové politice

Bylo to poznenáhlé, aniž by tím Kriegel opustil svou *lékařskou profesi-poslání*. Obrodný proces, vyhlášený XII. sjezdem KSČ („*obrodný proces boje s dogmatismem*“) a působení a výsledky práce rehabilitačních Kolderovy a zejména barnabitské komise vedly Kriegla ke schůzce s prezidentem Novotným. Nabídku členství v ÚV KSČ odmítl, ale 10. ledna 1964 se stal *členem komise ÚV KSČ pro životní úroveň*. Současně zahájil habilitační řízení. Politika ho však znovu naplno vtahuje: r. 1964 je zvolen poslancem Národního shromáždění, stává se předsedou jeho zahraničního výboru a jako člen předsednictva tu zasedá s Gertrudou Sekaninovou-Čákrtovou (1908–1985), vdovou po Ivanu Sekaninovi, ředitelem Československé televize Jiřím Pelikánem (1923–1999), předsedou ÚV ČSTV Františkem Vodsloněm (1906–2002), ale také Vasilem Biřákem (1917–2014), někdejší blízkým spolupracovníkem prezidenta Edvarda Beneše Zdeňkem Fierlingerem (1891–1976) v předsednictvu Národního shromáždění; byl i ve vedení komunistického poslaneckého klubu. Předseval si: „*Mým niterným přáním je, abych kdykoliv s čistým srdcem mohl předstoupit před své soudruhy a spoluobčany s vědomím, že jsem usiloval o pravdu a prospěch lidí.*“ (s. 203) V březnu 1965 vítězí v konkursu na místo přednosta-primáře III. interního oddělení krčské Thomayerovy nemocnice.

Cesty po světě, plynoucí z jeho parlamentní funkce i doformovávání reformního křídla KSČ, nezůstaly na Kriegla bez vlivu. Mění se v kritika režimu, aniž by opouštěl svá dřívější světonázorová východiska. Viditelné zaostávání ekonomiky (třetí pětiletka se po krachu r. 1963 rozpadla) vedla k vzestupu akademika a také malíře Oty Šíka (1919–2004). Národní důchod byl r. 1964 o 345 milionů Kčs nižší než r. 1961, jak upozornil Groman (s. 215). Neúnosné bylo i zaostávání zemědělství. XIII. sjezd KSČ zvolil Kriegla členem ÚV KSČ. Kriegel si uvědomoval, že „*Tento duchovní a mravní svět naší mladé generace byl hlubokou měrou ovlivněn několika otřesy v posledním desetiletí. Otřesy, jež se dotkly jejich ideových základů, navíc šly poměrně hustě za sebou. Hluběji založenou část mladé generace vedly tyto události k pochybování především o pravdivosti toho, se čím po léta říkalo, o velikých a čistých principech komunistického hnutí a komunistických stran.*“ (s. 218) Do popředí se dostával rehabilitovaný Gustáv Husák (1913–1991), sílila kritika Novotného režimu na schůzích nejen pražských základních a uličních organizací KSČ. Na tomto vývoji nemohl nic změnit ani nečekaný Chruščovův pád na podzim r. 1964 a následný nástup jeho pokračovatele Brežněva. Kriegel si míru zaostávání československé společnosti uvědomil ještě více při podrobném srovnávacím studiu vývoje společnosti ve Švédsku, Švýcarsku, Francii, Japonsku. Hodně ho pálilo zejména zdravotnictví: „*Mnohaletá československá tradice bezplatného poskytování léků je sice významným úspěchem našich pracujících, avšak vedle kladných aspektů má i negativní jevy v oblasti nákladů, v plýtvání léčivy apod.*“ (s. 223)

Kriegel patřil k těm, kteří si uvědomovali váhu vztahu s Moskvou i limity, které z toho pro domácí politiku plynuly, upozorňuje Groman. Nicméně spoléhal na možnost vzestupu československého národního hospodářství a spolu s ostatními představiteli vznikajícího reformního křídla předpokládal, že by takový vývoj mohl být pro SSSR přijatelný. Velkým tématem doby zůstávaly i *politické rehabilitace*. Tísnila rovněž *investiční podvyživenost* zejména v údržbě domovního fondu, dopravě i bytové výstavbě. Otevřeným problémem bylo také oslo-

vování a přesvědčování mladé generace a s ní spojený tvůrčí kulturní ruch pronikající i do větších regionálních center (malé formy). To všechno bylo spojováno s konceptem obrody komunistického modelu socialismu i prací vědeckých týmů, které vznikly po XII. sjezdu KSČ (publikace *Civilizace na rozcestí*). Katalyzátorem, který urychloval profilaci reformního křídla, byly otřesy roku 1967: IV. sjezd Svazu československých spisovatelů, strahovské události a sílící nespokojenost na Slovensku spojovaná stále patrněji se jménem prvního tajemníka Ústředního výboru Komunistické strany Slovenska Alexandra Dubčeka (1921–1992). Jak podotýká Groman o Krieglových přístupech: „*Sice se spisovateli v mnohém nesouhlasil, ale pochopil, že nejde o skutečný útok na socialismus, ale o ostrou kritiku jeho praktického fungování.*“ (s. 234) A podobný dotaz si kladl i v souvislosti s knihou slovenského spisovatele Ladislava Mňačka (1919–1994) *Jak chutná moc* z r. 1967: „*Je otázka, se kterou se setkáváme, zda je pravda to, o čem Mňačko psal ve svém románu Jak chutná moc, a je-li pravda, jak je možné, že se člověk toho kalibru dostal do tak vysoké funkce státní a stranické.*“ (s. 234)

Leden 1968 s lidskou tváří

Známky bezprostředního mocenského zvratu se objeví v nezakrývané podobě na říjnovém, pokračují na prosincovém a vrcholí na lednovém plénu ÚV KSČ r. 1967. Kriegel akcentuje potřebu *renesance strany*; Groman podotýká, že pokud reformní křídlo stačilo na eliminaci stalinistického křídla, v případě dalších činitelů (s. 238–239) si uložilo zadání, jež bylo nad jeho síly; tento jeho závěr považují za diskutabilní; dále se vyjádřím v závěrečné části této recenze. Stmelující se reformní křídlo postupně přebíralo otěže a směřovalo ke krátkému období Pražského jara (dobově Ledna 1968). Kriegel, podporující tento vývoj, nerušíci v ničem tehdy ústavně zakotvenou vedoucí úlohu KSČ, plně sdílí. A s ním i ideje rychle dokončovaného *Akčního programu*.

Mezi opakovaně diskutované problémy patřily protiprávní politické procesy padesátých let minulého století. Na výroční členské schůzi základní organizace ministerstva spravedlnosti v únoru 1968 tento stranický intelektuál zdůraznil: „*Soudci nebyli nevinní anděličkové. Mnozí věděli, že vše není správné, mnozí byli nevědomí, mnozí zbabělí. Je třeba jít cestou spravedlnosti bez krvelačnosti, a co je možné, odčinit.*“ (s. 243) A dále na téže schůzi zaznělo: „*Vedoucí funkcionáři na tom mají vinu. Z celé řady závodů strana posílala rezoluce, jak je správné, že Slánský byl odsouzen, i v jiných a jiných případech. A často byl i prokurátor podepsán na obžalobě, aniž by o tom věděl.*“ (s. 243–244). Sebereflexe je však ve vnitrostranické veřejnosti více než problematická a netýká se zdaleka jen tohoto tématu. V únoru 1968 objevil host Brežněv v Dubčkově pražském projevu k XX. výročí únorových událostí údajné „kontrarevoluční žvásty a platformu druhého centra“. (s. 248) Existenci vnitrostranické tenze ve svém únorovém projevu zmínil i Dubček. Obdobná, ještě tvrdší a před československou veřejností utajovaná byla také reakce Varšavské smlouvy na drážďanském jednání v květnu. Brežněv rádoby přátelsky výhružně uvedl: „*My nemůžeme dále vývoji v Československu nezúčastněně přihlížet. Jsme navzájem spojeni přátelskými svazky, závazky mezinárodní povahy, zájmy bezpečnosti socialistických zemí, bezpečnosti našich států.*“ (s. 250)

4. dubna 1968 byl Kriegel ústředním výborem zvolen členem předsednictva (politbyra) po předchozí nominaci téhož orgánu 26. března. Byla to jedna z mnoha personálních změn: do

čela vlády nastoupil Oldřich Černík, předsedou Národního shromáždění byl zvolen Josef Smrkovský, novými místopředsedy vlády se stali Husák, Štrougal, Colotka, Hamouz a Šik. Zdánlivě pominutelná funkce předsedy Ústředního výboru Národní fronty v této atmosféře rozpohybovaných společenských struktur nabývala na klíčovém významu svými vazbami a kontakty na občanské prostředí. A s nimi i na moskevské brzdy.

Po schválení *Akčního programu* přijel do Prahy vrchní velitel vojsk Varšavské smlouvy maršál Ivan Ignatjevič Jakubovskij (1912–1976) a přestože i CIA hodnotila *Akční program* jako sice mimořádně odvážný reformní záměr, ale v ničem nerušící dosavadní chod poúnorové společnosti, v očích Brežněvova vedení byl *ztělesněnou kontrarevolucí*. Dubčekovo vedení volilo politiku taktizování a lavírování, jež měla reformnímu křídlu umožnit dokončení vnitřního ovládnutí KSČ; patřilo do ní tlumení společenského hnutí budící dojem integrování alespoň některých moskevských pozdně stalinistických požadavků a výhrad. Kriegel, podobně jako většina „centristicky“ cítících členů reformního křídla, tyto postupy jak sdílel, tak také do určité míry i zastával. Kriegel spatřuje řešení ve svolání mimořádného sjezdu. Stalinisté-konzervativci typu Vasil Biľaka začali mluvit o *návratu cenzury*. Gromanova charakteristika dějů bouřlivého roku 1968 tyto odstíny postihuje v dostatečné a dá se říci, že i přesvědčivé míře.

Kriegel byl i velmi neobvyklý svým *zanedbáváním mediálního obrazu* a ve vzpomínce doc. Františka Janoucha ml. (nar. 1931) naopak důsledným setrváváním na historických komunistických zásadách: „*Prosazoval, i když to nijak neproklamoval, že musí žít skromně, že má mít normální plat, že musí žít životem normálních pracujících. On tak žil. A to byl jediný člen předsednictva, který jezdil tramvají do práce.*“ (s. 264) Součástí této hodnotové orientace byly i jeho propracované a promyšlené závěry, které hájil v diskusích, buď tak pro neznalé či nezavěšené zavádějící prvotní dojem dogmatika. Patřila k tomu i skutečnost, že se zřekl svých funkcí v Národním shromáždění; práce na ÚV KSČ a ÚV NF spolu s působením v Thomayerově nemocnici totiž reprezentovala ve vichřičném dění r. 1968 mimořádnou zátěž.

Z titulu svého působení v Národní frontě uváděl do funkce předsedy Národního shromáždění Josefa Smrkovského, ale také prvních 150 poslanců České národní rady; jejím předsedou se stal Čestmír Císař (1920–2013). Navzdory nejružnějším interpretacím však Kriegel důsledně vycházel z duchovního mikrokosmu komunismu československé společnosti šedesátých let, jistěného na jedné straně omezeným přístupem k řadě klíčových faktů z novodobých dějin i komunistického hnutí zvláště, na druhé straně přesvědčením o možnosti vývojového kultivování-zdokonalování direktivního socialismu se sovětskými kořeny. Jak výstižně podotýká Groman: „*Reformní komunisté byli možná často idealisté, ale nebyli politicky naivní. Uvědomovali si, že vznikem opozičních stran by se reforma KSČ posunula k reformě systému, což nechtěli připustit.*“ (s. 277) To v plné míře platilo i pro tzv. *druhé centrum*. Současně však – i to bylo součástí leninského demokratického centralismu – byl přesvědčen o *právu menšiny hájit své názory* – ovšem *vylučně* uvnitř KSČ a NF. Časově vyjádřen a rychle sílící a vyhraňující se reformní leninskou částí KSČ byl takový mezník definován 25. únorem 1948.

Kriegel se veřejně vyjadřoval jednoznačně: „*Reálná možnost vzniku opozičních politických sil (opoziční strany) mimo Národní frontu, z níž by se mohla vyvinout určitá protisocialistická síla, i nadále neexistuje.*“ (s. 281) Svá prohlášení doprovázel i hmatatelnými praktickými činy: v létě 1968 spolupracoval se Zdeňkem Mlynářem na *přípravě nového zákona o Národní*

frontě a následných krocích proti nejvýznamnějším opozičním organizacím Pražského jara K 231, KAN a československé sociální demokracii (i když ta se k podpoře Dubčekova vedení výslovně hlásila a na své někdejší členství v Národní frontě plně reflektovala – což Groman uvádí ne dost výrazně). Ve světle těchto faktů Brežněvovy pomlouvačné útoky o kulacích, přežívající buržoazii a půlmilionu bývalých členů někdejších demokratických stran v KSČ svou trapností poměřovány praxí *věcně neobstojí*. Co bralo za své v těchto stalinistických křečích, byly někdejší leninské komunistické ideály. Bližší povědomí a poznání o proměnách a skutečném obsahu Krieglových názorů v této době podle možností dostupných historickými prameny podle Gromana absentují.

Tep času se stále zrychloval. Úspěšná květnová a červnová vlna mimořádných okresních a krajských konferencí i horečně probíhající práce na přípravě podkladových materiálů pro jednání XIV. vysočanského sjezdu, který se měl původně sejít 9. září, vyvolával ve Varšavské smlouvě stoupající neklid. Základní kontrolní mechanismus Varšavské smlouvy, mimořádné cvičení vojsk *Vltava*, vlekoucí se od května do července, bylo současně přípravou pro provedení operace Dunaj – připravované znásilnění Československé socialistické republiky. Vrcholící veřejné mínění – zejména výzva-manifest *Dva tisíce slov* – ale také stupňující se aktivity pracovního ÚVV československé sociální demokracie budily i Krieglovu zápornou aktivitu: „*Dokument (Dva tisíce slov – JM) je velmi nebezpečný. Obsahuje výzvy k akcím. Jsou nemorální. /Je třeba přijmout/ ostré stanovisko v předsednictvu ÚV KSČ.*“ (s. 299). Nakonec to byl on, kdo uklidňoval otřesy, vyvolané tímto dokumentem. Moskva si ovšem jeho nesouhlasný postoj, uvádí Groman, vyložila právě opačně. FK se stal její utkvělou myšlenkou. A to nezávisle na tom, že podporu, tj. i plné respektování Dubčekova vedení vyjádřily také zmíněné ustavující se tři organizace.

Následovaly již známé kroky: varšavské jednání pěti 14.–15. července 1968, následná jednání KSSS–KSČ (dobový obrat „stranické a státní delegace“) 29. července–1. srpna v Čierné nad Tisou a posléze bratislavské jednání šesti (Praha, Moskva, Varšava, Východní Berlín, Sofia, Budapešť) 3. srpna 1968. Ruská vnějšková bodrost tu přerůstala do *otevřeného gangsterského vydírání*: vedle Kriegla se po vynuceném odchodu náčelníka Hlavní politické správy Československé lidové armády generála Václava Prchlíka (1922–1983) dalším sledovaným stal Jiří Pelikán. Po návratu z Čierné nad Tisou se podle Janouchovy vzpomínky Kriegel přiznal, že musí stále myslet na to, v jakých rukou jsou vlastně osudy národů a lidstva. „Zařadil se“: mj. také v tzv. zvacím dopise z 3. srpna signovaném Biřákem, Indrou, Kolderem, Kapkem a Švestkou. Další stalinista, šéfredaktor *Nové myslí*, Václav Hájek (1920–xxxx?) obviňující Kriegla z úspěšné stranické práce mezi inteligencí ve frázovitém stylu padesátých let o tomto stranickém intelektuálovi uvedl: „*Kriegel je člověk ve stínu, viditelný představitel mezinárodního sionismu. Velice aktivní je jeho manželka, možná více než on sám.*“ (s. 314) Kriegel si byl vážnosti situace, nejen své, plně vědom. Na setkání s novináři, mj. se Stanislavem Budínem (1903–1979) 17. srpna výslovně uvedl: „*Nad naší hlavou visí Damoklův meč a nitka, která ho drží, se každým dnem prošoupává.*“ (s. 320)

Okupací k normalizaci

Plán i pučisté byli připraveni. Dějiny však tvoří živí lidé. Když na jednání předsednictva ÚV KSČ dorazí zpráva o počínající okupaci Československa, začíná obtížná rozprava o reakci na tento atentát na mezinárodní právo. Krieglova řeč je rozhodná a jednoznačná: „*Čin je v rozporu se všemi mezinárodními principy, je v rozporu s Chartou OSN. Nemůžeme národu neřici ani slovo protestu. Copak nemůžeme ani protestovat?*“ (s. 326) Jako někdejší válečný důstojník věděl, o čem mluví. Výsledek hlasování nebyl jistý: nakonec poměrem hlasů 7:4 zvítězila reformní předloha a vznikl prostor pro svolání XIV. vysočanského sjezdu. Narodil se dokument *Všemu lidu Československé socialistické republiky*; přes rozhlas po drátě pronikl do veřejnosti a světa. Zatýkání v budově ÚV na nábreží (dnes sídlo ministerstva dopravy) a skandální deportace Dubčeka, Kriegla, Smrkovského, Šimona, Špačka a Černíka Státní bezpečností však byla jediným zdařilým bodem jinak zcela rozpadlého původního plánu okupace. Následné protesty vlády, Národního shromáždění, odsouzení okupace vysočanským sjezdem i jasný všeobecný nesouhlas československé společnosti vyústily do moskevských jednání, jež mj. podnítil i prezident Ludvík Svoboda (1895–1979); jejich výsledky očekávala vzbouřená veřejnost. Skutečný smysl Pražského jara (Ledna) postihl vedle řady jiných i Kriegel touto výstižnou reflexí: „*Tento postoj, to volání, že stojí za Dubčekem a idejemi, které Dubček ztělesňuje, jsou – bez ohledu na chyby, vlastní každému vývoji – nejslavnějším pomníkem těchto sedmi měsíců od ledna 1968, potvrzením, že vůdčí ideje a vývoj od ledna přijala velká většina lidu za správné a za své.*“ (s. 334)

Tím byl dán i jeho postoj k *Moskevským protokolům*. Gangsterský podnik Varšavské smlouvy, přímo i nepřímo navazující na polské a maďarské události roku 1956 i rusko-finské konflikty let 1939–1940 a řadu dalších srovnatelných událostí, navíc popírající základní zásady leninského komunismu (jedno z hesel té doby hlásalo „*Lenine, probuď se, Brežněv se zbláznil!*“) byl pro něj mimořádným pošlapáním komunistických ideálů a mezinárodního práva. To ho také vedlo nejen k odmítnutí právně nezávazného podpisu *Moskevských protokolů*, ale i smlouvy o „*dočasném*“ pobytu sovětských vojsk na československém území v Národním shromáždění 18. října 1968. Byla to gesta a činy, které i dnes u informovaných vyvolávají, jak upozorňuje také Groman, *rozporuplné až protiřečivé reakce*. Byly to však také principiální postoje skutečného leninského komunisty odhodlaného od kořene rezolutně odmítnout karikaturně pseudonáboženské a aparátnické metody stalinismu. Kriegel tím jen dokreslil a zvýraznil svůj mravní profil, jak byl v této recenzi zmíněn a analyzován ve všech klíčových obdobích jeho dosavadního života.

Pro FK nadešel čas ústupu a posléze penze. Postupně se vyjevovaly i bližší detaily ruského mocenského vydírání. Podle Špačkova líčení fyzické mučení použito nebylo, o to silnější však byl psychický tlak a hrozba teroru v Československu. Groman tu zaujímá kritické stanovisko k čelným jménům Pražského jara a oslabuje argumenty hájící opačný pohled. Tzv. *salámová taktika* (strategie?), spory a hádky mezi silícími konzervativci a slábnoucím reformním křídlem, vydíráním ruskými okupanty a členy Brežněvova vedení KSSS (brežněvovský koncept tzv. *omezené státní suverenity*) postupně degraduje obrodný proces na hnis a zápach normalizace. Kriegel nemínil z těchto lednových pozic ustupovat. Od vedoucích osobností reformistického křídla se lišil absencí „*vstřícnosti*“ a iluze o možnosti uzavření přijatelného kompromisu

s Moskvou, kterou nezávisle na nich sdíleli i Husák se Štrougalem. Nebál se ani zdůraznit skutečnou kontinuitu s Lednem: „*Především se domnívám, že je nutno zachovat nejpodstatnější části Akčního programu a uskutečnit je. Pokud možno v krátké době zrušit restriktivní opatření v oblasti tisku, rozhlasu a televize. Neoddalovat příliš svolání XIV. sjezdu a konstituování komunistické strany českých zemí. Samozřejmě se dostávají do popředí palčivé otázky naší ekonomiky a řešení problematiky spojené s federativním uspořádáním.*“ (s. 364) Činil tak s vědomím, že jeho hlas je – a za daných okolností být musí – hlasem volajícího na poušti (v krajních případech používali představitelé Moskvy výhrůžky vystupňovaným opakováním 21. srpna).

Normalizace pokračovala ve své erozivní práci. Veřejnost protestuje – i za cenu obětovaných lidských životů. Do konce dubna 1969 se v Československu studenti Palacha a Zajíce pokusilo napodobit celkem 26 lidí, sedmi z nich se už život zachránit nepodařilo (tento Gromannův údaj, který je pro mne zcela neznámý, se nepodařilo prověřit). *Odpor reformního křídla se teď už viditelně měnil v poddajnost vykladatelnou i jako podbízivost.* Kriegel v tomto ovzduší přestává být politikem a mění se v bojovníka a publicistu svého druhu. Nástup nesourodého Husákova vedení, v němž quislingovskou štikou v rybníce byl stalinista Biřák, znamenal počátek vylučování reformistů-progresivistů z KSČ. Kriegel a zřejmě i jeho žena byli mezi prvními. Po vyloučení z KSČ 31. května 1969 byl v říjnu téhož roku zbaven stalinisty i poslaneckého mandátu.

Strojopis posledního oficiálního Krieglova projevu na zasedání ÚV KSČ byl houfně šířen samizdatem. Stal se jedním z prvních příznaků rostoucí nespokojenosti a nesouhlasu s normalizací. Alespoň zčásti tak bylo mírněno navenek bezproblémové působení Husákova vedení. Jedna z nejvýraznějších osobností Pražského jara si byla plně vědoma zmařené historické příležitosti, kterou představovalo, i planetární síly a dosahu úderu, který tím KSSS zasadila sobě samé i mezinárodnímu dělnickému komunistickému i socialistickému hnutí.

Posluhování pozdnímu stalinismu charakterizuje i tento výňatek hanobícího článku Rudého práva ze 4. července 1969: „*Svým postojem František Kriegel dokázal a dokazuje, že náznaky a pochybnosti o jeho činnosti nejsou neopodstatněné. Nikoliv bez významnosti je i skutečnost, že s oslavováním hrdinství Kriegla vystoupila na Západě nejreakčnější část buržoazní propagandy. Sama se tu vnučuje otázka, v čích službách vlastně je.*“ (s. 382) Byly i opačné hlasy, jak ukázal dopis závodního výboru Revolučního odborového hnutí Geofyzikálního ústavu ČSAV: „*Je konec tiché solidarity a přichází doba, kdy každý z nás bude muset sám prokázat svou statečnost a v tom jste nám Vy, pane doktore, příkladem, za který jsme Vám opravdu vděční.*“ (s. 482) Byly to útěšné hlasy do nedobrovolného zátiší, v němž Krieglovi během normalizace žili a jež však nikdy nebylo zátiším úplným. Vyloučení z KSČ nestačilo; v říjnu 1969 byl vyloučen z Českého svazu pracovníků ve zdravotnictví normalizací obviňován ze skutků, jež mu nebyly prokázány, ačkoliv se toho husovsky dožadoval: „*Nechť se vezme můj projev na půdě ÚV, nechť se vybere věta za větou, slovo za slovem, ať se mi prokáže, co je tam protisocialistického, co je tam antistranického. Lež je chorobou, rakovinnou chorobou. Když se vkládá něco do projevu, do úst člověka, co nikdy neprovedl a nikdy neřekl. ... Na takovou rakovinu se umírá jako na každou rakovinu. Umírá se morálně.*“ (s. 387) A pro nedoložené obvinění, tedy protiústavně, je Kriegel propuštěn z Thomayerovy nemocnice a oslyšeny zůstávají i jeho žádosti o přijetí do práce v jiných zdravotnických zařízeních.

V hlučném ústraní

Současně znásobuje svou pozornost Státní bezpečnost. Vedlo to i k překažení Krieglovy volby do výboru Purkyňovy společnosti (na členské schůzi dostal 160 hlasů ze 180). Měnilo se rovněž jeho společenské okolí. 19. října 1969 se např. zúčastnil soukromé projekce filmu spisovatele Jana Procházky (1929–1971) a režiséra Karla Kachyni (1924–2004) *Ucho* spolu s oběma umělci, organizujícím ředitelem Československého státního filmu Aloisem Poledňákem (1922–1984), Josefem Smrkovským a několika západními diplomaty. Scházel se i s Ludvíkem Pachmanem, Františkem Vodsloněm, Vladimírem Škutinou či Ludmilou Jankovcovou (1897–1990). Sebereflexe starých revolucionářů a Kriegla zejména se dále pročišťovala: vědomí reality času, kdy „někdo se otevřeně postaví proti tobě. Jiný proti tobě zvedne ruku, a pak ti po straně přijde blahopřát a omlouvat se, že on musel atd. Je to solidarita zločinu... Když budou zvedat ruku všichni, tak to povede ke sjednocení národa ve zločinnosti – k ponížení, bezcharakternosti.“ (s. 394) bylo stále silnější.

Státní bezpečnost si Kriegla občas předvolávala (např. 29. června a 10. listopadu 1971) a pokoušela se věcně uplatňovat různé nedoložené údaje (spolupráce s Čou En-lajem, členství v Komunistické straně Itálie, postoje k úloze Klementa Gottwalda v politických procesech padesátých let), aby posléze zkonstatovala, že proti němu nemá dost použitelných průkazných kompromitujících fakt. Situace se pro StB nezlepšila ani později, když se jí podařilo ke Krieglovi nasadit několik agentů z jeho osobního okolí infiltrovaných i do disentu. Zprávy, které podávali, byly i v normalizační atmosféře nepoužitelné a mohly vést k okamžitým a pro režim nepřijatelným – a tedy nežádoucím – reakcím v západních hromadných sdělovacích prostředcích. Krieglovi tak zbýval dostatek času pro zamyšlení nad uplývajícím životem i zvažování smyslnosti všeho, do čeho vložil svou energii a zápal. Nebyly to jednoduché úvahy.

Rozpory mezi praxí a teorií komunismu vedly k odvracení od stalinismu a jeho často zruďné – i zločinné – praxe. Podobně jako Marie Švermová (1902–1992) se omluvil postiženým za svůj nechtěný podíl na rozporuplných událostech té minulé doby. A postupně nalézal možnou věcnou alternativu v Gramsciho odkazu a z něj se rodícího eurokomunismu. Myšlenky o takto uchopeném polycentrismu hnutí se projevily i v jeho úvahách a poznámkách: „*Kulatost Země nám smíchala přesnost zeměpisných pojmů. To nejlepší, myšlenkové, k nám přišlo ze Západu. Světlo nepřišlo v tomto případě z Východu – přišlo ze Západu. Lenin rozvíjel Marxovy myšlenky. Obohacoval svůj myšlenkový svět, založený na domácím ruském prostředí, myšlenkami Marxe, Engelse, kteří ze své strany vycházeli z filosofie německé, francouzské a anglické doby úpadku feudalismu a rozmachu kapitalismu.*“ (s. 413) V politické praxi si víc a více všímal činnosti a výsledků francouzských a italských komunistů. Napsal také osobní dopis vedoucímu španělskému komunistovi Santiagu Carrillovi (1915–2012). A v tomto duchu rovněž reflektoval porady komunistických a dělnických stran v sedmdesátých letech.

V závěru života se stýkal s těžce nemocným Josefem Smrkovským i jeho ženou Katrin, účastnil se jeho pohřbu (bylo na něm 1500 lidí) stejně jako uložení jeho urny. Inspiraci hledal i v Togliattiho (1893–1964) *Jaltských memoárech*, politické závěti tohoto významného západoevropského komunisty (s. 414). Zajímavý byl jeho pokus o telefonický rozhovor s akademikem Andrejem Dmitrijevičem Sacharovem (1921–1989). Podpis Charty 77 podobně jako v případě

dalších bývalých komunistů, vyloučených v rámci posrpnových čistek, byl i v jeho případě očekávatelný. Nakonec od března 1977 stála u vstupních dveří vinohradského bytu Krieglových parková lavička, na které bez ustání seděli dva uniformovaní policisté. To se dělo i v případě návštěv, ale i Krieglových vycházek; i tu měl stalinistickým státem a stranou zajištěný nechtěný doprovod.

Asi nejvíce pozornosti věnoval svým přechytným zápiskům a poznámkám. Zčásti je přehlížel, zčásti doplňoval (při zasedání stranických orgánů, v nichž působil, si často psal poznámky do drobných notýsků). Čas od času – dokládá Groman – byl také sužován „pozornostmi“ vyfabrikovaných „rozhořčených“ dělníků. Provokací Státní bezpečnosti však bylo zřejmě více. Ale ani Charta 77 nebyla pro Kriegla zdrojem bezvýhradného optimismu (s. 467). Značně ho pohoršila – místy i rozčílila – Mlynářova vzpomínková kniha *Mráz přichází z Kremle* (s. 469–473) vyšlá k desetiletí srpnových událostí. Rok 1979 je také posledním rokem Krieglova života; umírá 3. prosince; vdova Riva Krieglová ho přežije o více než dvacet let.

Odborné zhodnocení

Napsat přínosnou historickou monografii, knihu svým způsobem završující předcházející aktivity toho kterého subjektu, vyžaduje práci úmornou a houževnatou (jako takovou ji vnímal Eduard Bass při psaní svého *Čtení o roce osmačtyřicátém*). Jak uvádí autor, historik střední generace Martin Groman (nar. 1976), na knize pracoval dvacet let, tj. hned od počátků svého vědeckého mládí. Mohl se opřít o přepsanou strojopisovou Krieglovu pozůstalost, která vznikla společnou prací Rivy Krieglové a Krieglovy dlouholeté sekretářky Milady Snětivé. S oběma měl také možnost osobně rozmlouvat. Výmluvná jsou i jména odborných recenzentů práce: Jiří Křesťan je autorem důkladné monografie o Zdeňku Nejedlém a [Michal](#) Macháček neméně zdařilý o Gustávu Husákov. Pozoruhodný je pramenný záběr práce: všímá si archivu ÚV KSČ, předsednictva KSČ, ale také fondu Přednosta kontrarozvědného zpracování, archivu Hlavní správy Vojenské kontrarozvědky, archivů ministerstva zdravotnictví – a což je značné novum – i CIA a matriky doktorů Německé univerzity v Praze. Letmo podaný nástin je jen zlomkem fondů, jež Groman prošel. Neméně důkladná je literární heuristika; zjevně prostudoval a zřejmě i konzultoval stránky Krieglovy kandidátské lékařské vědecké práce interně vydané r. 1962.

Úctyhodný je rovněž seznam pamětníků, s nimiž byl v živém kontaktu: Miloš Hájek, František Janouch, Pavel Kohout, Michal a Tamara Reimannovi, Miloš Rejchrt, Jiří a Jana Rumlovi, Jaroslav Šabata, Zdeněk Formánek. Způsob, jakým jejich vzpomínky a případně i texty vtělil do textu knihy, je pozoruhodný a dokresluje další rys Gromanova autorského přístupu – citlivé a odborně vyzrálé zacházení s historickými prameny i nevšední stylistické nadání. Kniha demonstruje až laboratorně *přednosti historické metody*: v tomto případě vyčerpávající dokonalou – v mezích dostupných pramenných možností – rekonstrukci osobnosti, doby i odkazu této mimořádné intelektuální postavy československého komunistického hnutí.

Suverénní autorský počín zachycuje představitele dnes proklínaného leninského komunismu, jehož nespornou mravní integritu ve své době uznal i zesnulý emeritní prezident Václav Havel. Otevírá i Pandořinu skříňku základních systémových problémů nejen komunistického, ale především všeobecně levicového sociálního hnutí, jež před téměř 200 lety vyzrálo jako

hnutí emancipační na základech Marxova a Engelsova díla. Tím je – vedle přirozeného důrazu na co nejšťastnější, a i hmotně i kulturně zabezpečený život *souznění chudinských a středních vrstev při vývojové (postupné) proměně společenského života a respektování kolektivně žijících a působících nejen silných individualit*; konkrétní dikce práv a péče přitom nesmí vyloučit moment soutěže a výběru na základě kultivovaně pojatého výkonového principu. Krieglův život je poutavým až modelovým příkladem pro tuto reflexi, která je ústředním problémem levice během celé doby její historické existence. A to při vědomí faktu, že nejvýstižnější interpretací událostí bouřlivých let 1968–1969 zůstává *dobový vědomě vznesený otazník*; takový závěr vyplývá z rozboru dokumentů vysočanského XIV. sjezdu KSČ, které předpokládaly následnou *dvouletou důkladnou diskusi* nad zamýšleným dlouhodobým programem KSČ. I dnes ale lze nalézt nadčasové pomníky Krieglova úsilí: jsou jimi československé a kubánské zdravotnictví jako systémy, jimž „nadělil“ jejich základní kvalitativní a systémové impulsy.

Monografie je také důkazem-modelem sui generis Krieglovy osobnostní integrity. Jeho pracovitost a systematičnost, z větší části zřejmě získaná již z mládí v sanačním Piłsudského meziválečném Polsku, byla dále rozvinuta ve středním věku jednak vůlí a prací, kterou musel vyvinout k absolvování lékařského studia, jednak vlastními osobními zkušenostmi z meziválečného komunistického hnutí. Zarputilá vůle dosahovat i obtížných cílů, neprůstředné trvání na důsledném dodržování Hippokratovy přísahy, potřeba se nepřetržitě soustavně a systematicky odborně i všeobecně vzdělávat z něj činila marxistického *fanatika práce*. Podobné vyličení jeho životních osudů, podané v této recenzi, se zaměřilo právě na tento důležitý osobnostní rys lékařovy osobnosti. Jsou to také zjevně ony rysy, jež obohaceny o robustní mravnost, tvoří právě ty klíčové osobnostní individuální i kolektivní rysy lidí tušené nové levicové budoucnosti.

O autorovi:

PhDr. Jiří Malinský

*1951. Absolvent FF UK. Odborný pracovník a editor Prognostického ústavu ČSAV (1986-1993). Dlouholetý člen ústředního odborného zázemí ČSSD (od r. 1993) a zakladatel a předseda ústřední odborné historické komise (od r. 2003). Člen představenstva MDA (2009-2015) a člen správní rady Knihovny Miloslava Ransdorfa (od r. 2017). Specializuje se na dějiny českého dělnického socialistického hnutí 19. a 20. století.

Pavel Sirůček

Kreativní nerůstová performance

nebo vážné anarcho sluníčkářské

snění o dystopii nerůstu?

Nerůstový kolektiv: *Čas: Dorůst. O dobrém životě dostupném pro všechny v rámci planetárních limitů.* Brno: Rosa-Luxemburg-Stiftung e.V., zastoupení v České republice 2022. 183 s. ISBN 978-80-908484-5-0.

Na úvod výstraha: Anotaci je nutno dočíst až do úplného konce! Dílko Čas: *Dorůst* s podtitulem *O dobrém životě dostupném pro všechny v rámci planetárních limitů* je avizováno coby „první česká kniha o nerůstu“ (<https://nazemi.cz/na-co-je-cas-dorust-prvni-ceska-kniha-o-nerustu-je-na-svete/>), přičemž je zdarma ke stažení tamtéž.³⁸¹ Publicistické texty, tvořící těžiště titulu – autory samotnými pojmenovaném „tučná kráska“ – byly zveřejněné v časopise *Alarm*, kde jsou online volně dostupné na <https://a2alarm.cz/tema/nerust/>. Jako koordinátor vzniku knihy je uváděn T. Žďárský.

„Publikace vznikla v rámci projektu Rozšiřování nerůstového povědomí v ČR, který implementovala brněnská nezisková organizace NaZemi. Misí NaZemi je přispívat k hluboké společenské transformaci na třech úrovních: proměnou vzdělávacího systému, prosazováním důstojné a smysluplné práce, a rozšiřování povědomí o potřebě proměny ekonomického systému. V NaZemi modelujeme jiné způsoby fungování. Proměňujeme myšlenkové vzorce. Provázíme procesem změny ve skupinách či organizacích. Sítujeme aktéry transformace a posilujeme jejich vztahy. Nerůstu se v NaZemi věnujeme už více než dva roky. Iniciovali jsme vznik Nerůstového kolektivu, ve kterém působí lidi napříč odvětvími a organizacemi, o nerůstu děláme přednášky a workshopy, píšeme vzdělávací metodiky a články do médií, organizujeme veřejné akce a posíláme (ne)pravidelný nerůstový newsletter“ (s. 181 anot. publ.).³⁸²

Shrnutí představované publikace je formulováno ve znění: „Tato kniha představuje udržitelný nerůst v českém kontextu. Její obsahový základ tvoří série deseti publicistických článků od českých autorů a autorek, které se věnují dílčím tématům v rámci nerůstu – jak na teoretické úrovni základních pojmů a konceptů, tak na konkrétnější rovině politik a strategií. Soubor doplňují další texty – rozhovor, kulturní nerůstový manifest, výběr básní či záznam nerůstové slam poetry. Texty zároveň doprovázejí tematicky laděné kresby. Výsledná mozaika tak umožňuje pochopit a rozvíjet myšlenky nerůstu na mnoha souvisejících úrovních“ (s. 179 anot. publ.).

Autor anotace je znám dlouhými, encyklopedicky laděnými, texty s mnoha a mnoha odbočkami a převelice rozsáhlým poznámkovým aparátem. Zde učiní čestnou výjimku (potvrzující

³⁸¹ „Jak žít dobrý život, dostupný pro všechny, v mezích jedné planety? Jak v tomhle světě nejen přežít, ale žít dobře a vytvořit si radostný prostor pro dostatek? To jsou hlavní otázky, na které se zaměřuje 11 textů od 12 českých autorů a autorek, které v uplynulém roce vyšly pro časopis *Alarm* a teď je najdete v naší nové knize“ (<https://nazemi.cz/na-co-je-cas-dorust-prvni-ceska-kniha-o-nerustu-je-na-svete/>).

³⁸² Ponecháno v autentické podobě, včetně pravopisné chyby i vynechaného písmenka. Což ostatně může být součástí performance. Tomu, že by si explicitně uváděný korektor text nepřečetl, se věřit nechce.

Okomentoval(a): [PS1]: Pro korektora VE: Neopravovat! Děkuji.
Komentář samozřejmě odstranit.

pravidlo) a bude se vyjadřovat pouze a jen telegraficky, s omezením na autentické citace z představované knihy. S absencí jakýchkoli komentářů, hodnocení, doplnění atp. Namísto nich postačí tři poznámky. Za první, v celé knize se nevyskytuje kategorie soukromé vlastnictví. Zřejmě pro autory důležitá není.³⁸³ Již tímto je řečeno vše.

Za druhé, některé z liberálních tzv. levicových autorů nepálí ani tak válka za humny s narůstajícím nebezpečím jaderného holocaustu, nýbrž spíše absence pokrokových hlídek na transgenderových záchodcích.³⁸⁴ (O všudypřítomně těžce vlezlém klimatickém pánbičkářství samozvaných bojovníků s počasím nemluvě). Za třetí, ve světle toho, že brněnská neziskovka NaZemi se hrdě zaštiťuje svou „misí“³⁸⁵ – posláním spasit svět & lidi (i proti jejich vůli) – se nabízí připomenutí moudrosti našich moudrých konzervativních předků: „*Když potkáte spásitele, kopněte ho do zadele!*“. Na vše níže zrekapitulované nechť si laskavý p.t. čtenář udělá názor sám. Včetně toho, komu a čemu, to vlastně slouží.

Úvod supluje text *Vítejte v českém světě nerůstu!* (E. Fraňková, T. Žďárský). Startuje slovy: „*Držte v ruce soubor textů a kreseb, které se všechny z různých úhlů a různými způsoby věnují udržitelnému nerůstu. Vydání téhle tučné krásky je součástí oslav roku 2022, ve kterém se toho na poli nerůstu stalo v Česku opravdu hodně ...*“ (s. 10 anot. publ.). Téma nerůstu nemá rezonovat pouze v kruzích akademických či aktivistických, nýbrž i leckde jinde. Třebas ve sféře umělecké (hlavně brněnské), včetně požadavku aplikace „*nerůstových principů i do kulturní sféry*“ (dtto). Přičemž „*nerůstové objevování*“ se má stále nacházet na začátku. Autoři hodlají „*proměnit výuku ekonomie na vysokých školách směrem k větší pluralitě a zahrnutí kritických směrů ekonomického uvažování. Téma nerůstu chceme otevírat v byznysových i politických kruzích. Naše vize jsou velké, protože jediné opravdu hluboká proměna naší společnosti nám*

³⁸³ Ač emotivně kritizují logiku zisku a diktaturu tržních principů (včetně projektů neziskových tržních hospodářství apod.). Obvykle jim vadí některé dimenze (post)moderního kapitalismu, nikoli kapitalismus, kapitál ani kapitalisté (mimo ultrabohatých, s oblibou kritizovaných v „*mezích zákona*“). Snad proto, že politické neziskovky i současní kapitalisté – ve zvrácené dotační a tzv. nárokové ekonomice – společně žijí z dotací? V neposlední řadě nerůstová ideologie se již ani příliš nesnaží maskovat svůj bytostný odpor k práci. Co tedy má být tvůrcem hodnot? Vyplňování excelových tabulek v žádostech o dotace a granty, pojištění lokálního zrní a sušených brouků, šlapání po předražených cyklostezkách? Anebo králičí nory?

³⁸⁴ Srov. <https://www.parlamentnilisty.cz/zpravy/kauzy/-Hlidat-zachody-at-trans-deti-maji-klid-Za-5-milionu-od-stat-u-vyzvy-ke-zniceni-bohatych-737833> či <https://viditelnymacek.cz/public/kapitola.phtml?kapitola=141479>.

³⁸⁵ „*Misí NaZemi je přispívat k hluboké společenské transformaci na třech úrovních: proměnou vzdělávacího systému, prosazováním důstojné a smysluplné práce, a rozšiřování povědomí o potřebě proměny ekonomického systému. V NaZemi modelujeme jiné způsoby fungování. Proměňujeme myšlenkové vzorce. Provázíme procesem změny ve skupinách či organizacích. Sítujeme aktéry transformace a posilujeme jejich vztahy ...*“ (s. 181 anot. publ.).

může zabezpečit dobrý život pro všechny v rámci planetárních limitů. Na druhou stranu musíme říct, že našim největším problémem v současnosti není nedostatek zájmu, ale jeho přebytek“ (s. 11 anot. publ.).

„Pole nerůstu“ má přitom být „každopádně otevřené pro všechny,³⁸⁶ kteří a které ho chtějí prosazovat a rozvíjet“ (s. 11 anot. publ.). Správným, a prvním, krokem má být přečtení představované knihy. Na což si ovšem čtenář musí dopřát klid a pohodu. *„Většina nerůstových myšlenek nemá svojí instantní verzi a nedostane se k vám v pár minutách. Zkuste si potřebný čas dopřát, a s ním i nějaký příjemný prožitek během čtení. Nemít na sebe přehnané nároky a ne-snažit se produktivně využít každou minutu života je umění, kterému se potřebujeme (znovu) učit téměř všichni. Moc přejeme, ať se vám to daří. Čtete hooooooooodně po-oommmaaaalllllluuuuuuu a dlououououououououououououo ...“* (s. 13 anot. publ.). Což umocňuje malůvka šneka s dlouhatánskoouuuuuuu stopou slizu. Motiv šneka se opakuje v knize několikrát a má význam naprosto zásadní.³⁸⁷

Těžiště knihy reprezentuje desatero materiálů opublikovaných během roku 2022 v *Alarmu*. Žádný z materiálů neuvádí žádné citace ani žádné bližší odkazy na místy se vyskytnuvší jména, a to občas i křestní.³⁸⁸ Na konci práce čtenář nalézá pouze fotografie s krátkou charakteristikou autorů, velikánské heslo *„KORPORACE NÁM NA NERŮSTOVOU TRANSFORMACI NEPŘÍSPĚJÍ“* (s. 176 anot. publ.) a především výzvu k pravidelné podpoře nerůstových aktivit ze strany pravidelných podporovatelek a podporovatelů.

Příspěvek první *Pět důvodů, proč nás zelený růst nezachrání* (T. Žďárský) rekapituluje pět důvodů, proč nás zelený růst nezachrání. *„První důvod: dekarbonizaci nestihneme včas ... Druhý důvod: větší ekonomika znamená vyšší těžbu ... Třetí důvod: technologický fetiš je spíš problém než řešení ... Čtvrtý důvod: „čisté“ zdroje energie jen přesouvají zátěž ... Pátý důvod: zelený růst je depolitizující ...“* (s. 16-21 anot. publ.). Jako malou ochutnávku uveďme citace tučně zdůrazněné v textu samotném: *„Jak ukázal nejnovější výzkum, téměř polovina materiálů spotřebovaných v zemích Severu pochází ze zemí globálního Jihu. Je to tedy globální Jih, který*

³⁸⁶ V originále figuruje nevšední slůvko „všechny“ (s. 11 anot. publ.), které má téměř obrozenecký nádech (Anebo „nerůstový“?). Autor anotace si jej dovolil poupravit do trapně konvenční podoby.

³⁸⁷ Šnek je prezentován i coby komunista v systému rozdělování podle potřeb. Ve finální básni deklamuje: *„Ale já chci systém, který naplní naše potřeby, a třeba se ho jednou opravdu dožijem“* (s. 170 anot. publ.). Na otázku kapitalismu: *„A kdo bude pracovat?“* (dtto), odvěti: *„Ale já chci změnit lidskou subjektivitu!“* (dtto).

³⁸⁸ Poctivé je uvést větičku z úvodu: *„V textech jsou zvýrazněné prolínky na zdroje, které jsou aktivní v původních verzích publicistických článků zveřejněných v deníku Alarm a jsou zdarma dostupné online“* (s. 12 anot. publ.). Autor anotace ve verzi publikace, kterou měl k dispozici, žádné zvýrazněné prolínky nenalézá.

rozvíjí globální Sever. Ne obráceně“ (s. 17 anot. publ.). „Kapitalismus se sice prezentuje jako nejefektivnější systém, změníme-li ale definici efektivity ze schopnosti efektivně zvyšovat zisk, na schopnost efektivně využívat přírodní materiály, pak je kolébkou neefektivity“ (s. 19 anot. publ.). „Bránit růst znamená bránit primárně ty, kteří z růstu profitují nejvíce, a zapomínat na ty, kdo ekologický kolaps zavinili nejméně, i když jsou mezi prvními, na něž dopadají jeho důsledky“ (s. 20 anot. publ.). A v neposlední řadě taktéž: „Pokud byl ekonomický růst dlouho lékem na nerovnosti, rovnost může být lékem na růst“ (s. 23 anot. publ.).

Motto příspěvku zní: „V roce 2022 bychom mohli slavit 50 let od vydání zprávy Meze růstu, která upozornila na neudržitelnost ekonomiky závislé na nekonečném růstu. Při pohledu na současný stav planety ale není co slavit“ (s. 14 anot. publ.). Autor pokračuje: „Dodnes tak ve společnosti panuje představa, že k odvrácení klimatické krize bude stačit rychlý přechod na obnovitelné zdroje energie, které nám zajistí tzv. zelený růst“ (s. 15 anot. publ.). Text uzavírá pasáž *Nerůst usiluje o kolektivní emancipaci*, finální slova o poslání nerůstového hnutí³⁸⁹ a překlad básně *Jezme hvězdy* (N. Sakaki). Dvě z předchozích stránek zdobí hrátky s proměnlivými písmeny slova *POKROK* a stylizovaný hrobeček s křížkem.

Příspěvek druhý *Ekonomický růst nerovnosti neřeší. Při hledání alternativ lze pátrat i na globálním Jihu* (A. Čajka) je uvozen celostránkovými hesly: „*NEJBOHATŠÍCH DESET LIDÍ (BÍLÝCH MUŽŮ) ZA DOBU COVIDU ZDVOJNÁSOBILO SVŮJ MAJETEK*“ (s. 26 anot. publ., s provedením v bílé barvě), resp. „*NEJBOHATŠÍCH DESET LIDÍ DISPONUJE MAJETKEM STEJNÝM JAKO CELÁ CHUDŠÍ POLOVINA LIDSTVA*“ (s. 27 anot. publ.). „Adam Čajka ... diskutuje téma globálních nerovností a jejich souvislost s ekonomickým růstem. Zároveň ukazuje, že pro hledání alternativ nemusíme spoléhat jen na vlastní geografický a kulturní kontext a že inspirativní modely a přístupy existují i v zemích globálního Jihu“ (s. 12 anot. publ.). „Zároveň ukazuje, že pro hledání alternativ nemusíme spoléhat jen na vlastní geografický a kulturní kontext a že inspirativní modely a přístupy existují i v zemích globálního Jihu“ (dtto). Poselství textu zní: „*Dosavadním receptem na rozvoj zemí globálního Jihu byl ekonomický růst. Spíše než skutečnou prosperitu*

³⁸⁹ Nerůstové hnutí usiluje o následující: „Zpochybnit všudypřítomnou a nevyřčenou růstovou ideologii, která nám sugeruje předpoklad, že ekonomický růst je přirozený, žádoucí a nutný. Utopie nerůstu je jedním z kontrahegemonických nástrojů, který rozšiřuje představu o tom, co znamená dobrý život a jak organizovat ekonomiku způsobem, aby na něj dosáhli všichni. Úspěch nerůstového hnutí tedy nespočívá primárně v rostoucím počtu členů a členek, kteří se budou explicitně k nerůstu hlásit, ale v kolektivní emancipaci od růstové ideologie, která se projeví v požadavcích sociálních hnutí za proměnu současného ekonomického systému“ (s. 24 anot. publ.).

přináší růst hlavně nerovnost a ničení ekosystémů. Jaké alternativy rozvoje se nabízejí?“ (s. 28 anot. publ.).

Čajkův materiál sestává z paragrafů *Jak jsme se v nerovném světě ocitli?, Rozvoj nebo kolonialismus v převleku?* a *Růst jako recept na nerovnost?* Následuje překlad básně *Neříkejte mi* (M. Matter, v originále *Rozjímání o sendviči*). Plus dvoustránková sugestivní bleděmodrá mapa environmentálních konfliktů, kdy většina rezonuje na globálním Jihu.

„Třetím textem Arnošt Novák překlápí akcent z převládající kritiky současného systému směrem k autonomní vizi jiného světa. Pokládá jednu ze základních otázek nerůstu: Kolik je dost? a odpověď navrhuje nehledat (jen) ve vnějším světě ekosystémových limitů, ale také ve vnitřním světě lidí – nikoli však na úrovni individualizovaných jednotlivců, ale v rámci kolektivního procesu sebeurčení“ (s. 12 anot. publ.). Jedná se o příspěvek *Kolik je dost?*, uvozený slovy: *„K autonomní společnosti nerůstu. Ekonomický růst není neomezený a jeho hranice nepředstavují jen ubývající přírodní zdroje, ale i samo lidstvo. Musíme si zodpovědět zdánlivě prostou otázku: Kolik je pro nás dost?“* (s. 36 anot. publ.). Upozorníme opět na zvýrazněné pasáže: *„Čím víc se skloňovalo slovo svoboda, tím víc se společnost musela přizpůsobovat tržním mechanismům“* (s. 40 anot. publ.) v části *Svoboda definovaná trhem*, resp. *„Skutečná svoboda spočívá v nastavení vlastních pravidel, ve schopnosti odpovědět si na otázku: „Kolik je dost?““* (s. 41 anot. publ.) z pasáže *Ekonomizace politiky*. Závěrečnou část tvoří odstavec nazvaný *Limity jsme my*.

Fialová (Anebo též brněnská Fialova?) chobotnice otevírá příspěvek N. Johanisové *Co je ekonomická demokracie a jak souvisí s ideály nerůstu?* Klade otázku: *„Idea demokracie nemá jen politickou, ale i ekonomickou dimenzi. Ta je integrální součástí nerůstového hnutí. Jak vypadají alternativy současného korporátního uspořádání?“* (s. 42 anot. publ.). Přičemž je na obecnější úrovni diskutován *„další důležitý aspekt nerůstu – téma ekonomické demokracie, která úzce souvisí s demokracií politickou“* (s. 12 anot. publ.).

V pasáži *Ekonomický koláč a my* je zvýrazněna myšlenka: *„Když se ekonomický koláč přestane zvětšovat, přerozdělování opět získá na důležitosti“* (s. 44 anot. publ.). Část *Soumrak globalizačního projektu?* tučně zdůrazňuje vymezení ekonomické demokracie³⁹⁰ a řečnickou

³⁹⁰ „*Ekonomickou demokracií si můžeme pracovníě definovat jako systém, který úspěšně kontroluje ekonomickou moc, zajišťuje ekonomickou pluralitu a podporuje práva všech občanů aktivně se podílet na ekonomice*“ (s. 45 anot. publ.).

otázku autorky: „*Jak diskutovat o bezmoci dělnice ve velké firmě, která má povinné přesčasy a nesmí si vyvětrat?*“ (s. 45 anot. publ.). Z paragrafu *Paralýza veřejných politik?* jsou vypíchnuta slova: „*Jen tehdy, když omezíme moc korporátu a mezinárodních trhů, bude možné zavádět nerůstové sociální politiky, jako jsou nepodmíněný příjem, stanovení hranice maximálního příjmu či garantovaná pracovní místa, pokud o ně bude politická moc stát*“ (s. 47 anot. publ.). V pasáži *Tvoří banky peníze z ničeho?* pak tato: „*Obchodní banky vlastně drží stát v šachu: pokud obchody fungují, mají zisky ony; pokud nastane problém, musí stát přispěchat na pomoc, protože fungující peněžní oběh je stejně zásadní věc pro přežití společnosti jako třeba jídlo*“ (s. 48 anot. publ.). Další krátké subkapitolky nesou názvy *Utajené růstové imperativy*, *Alternativní bankovníctví*, *Družstva se vracejí*, *Distribuce příjmů, nebo kapitálů?* a *Ekonomická demokracie budoucnosti*.

Z předposledně jmenované pasáže pochází zvýrazněná rekapitulace: „*Ekonomická demokracie má za cíl vykolejit nás z našeho navyklého přemýšlení o demokracii jako o čistě politické záležitosti a nabídnout širší teoretický rámec k přemýšlení o cestách k nerůstové společnosti, která by neohrožovala dlouhodobé přežití společnosti a planety*“ (s. 52 anot. publ.). Následuje prázdná, pohřebně černá strana a další stránka černá, ovšem již s bíle zářícím překladem básně *Těm co je dobře* (M. Matter, v originále *Rozjímání o sendviči*).

Na konkrétnější roviny nerůstu, s diskuzí některých „*klíčových*“ politických návrhů cílí příspěvky následné. Politice „*maximálního příjmu jako komplementu minimální mzdy, směřující k větší míře rovnosti ve společnosti*“ (s. 12 anot. publ.) je věnován obsáhlejší text T. Ždárského *Maximální příjem jako vstupní brána ke kultuře limitů. Máme odvahu ho prosazovat?*. S abstraktem: „*Diskuse o výši minimální mzdy by ve světě, kde je jedním z hlavních problémů koncentrace moci, měla být doplněna diskusí o maximálním příjmu. Jak by pomohl s nerovností, klimatickou krizí či zlepšováním demokracie?*“ (s. 56 anot. publ.).

Sestává z paragrafů: *Nerůst jako řešení*, *Krise jako příležitost ke změně*,³⁹¹ *Neudržitelné příjmové rozdíly*,³⁹² *Planeta si nemůže dovolit ultrabohatě*,³⁹³ *Progresivní zdanění na nerovnosti*

³⁹¹ Se zvýrazněným textem: „*Pokud ale nemůže růst ekonomika jako celek, nemůžou donekonečna růst ani příjmy jednotlivců*“ (s. 59 anot. publ.).

³⁹² S vypíchnutím konstatování, že: „*Existují firmy, jako je Amazon, kde CEO Andy Jassy dostává 6 474krát víc než mediánový zaměstnanec. Ten by tedy musel pracovat 6 474 let na to, aby vydělal stejné množství peněz jako dnešní CEO za jeden rok*“ (s. 61 anot. publ.). Což umocňuje zelená číslice 6474 přes celou stránku.

³⁹³ S myšlenkou, že: „*Ve světě s omezenými zdroji se materiální nadbytek menšiny rychle stává nedostatkem pro všechny ostatní*“ (s. 62 anot. publ.).

nestačí, *Limity nejsou překážkou, ale podmínkou funkční demokracie*,³⁹⁴ *V rovnějších ekonomikách je lépe bohatým i chudým, Maximální mzda v zahraničí, Změna společenského common sense*,³⁹⁵ *Maximální příjem v postkomunistickém prostoru, Utopie, nebo politicky pragmatické řešení?*, *Udržitelný svět bez miliardářů?*³⁹⁶ Úderný závěr formuluje varování i výzvu pro všechny – z růstového rauše – „probuzené“: „Posledních 30 let jsme si říkali, že na změnu systému není čas. Dnes víme, že nic jiného nám nezbývá. Krize je tady v nevídané intenzitě a na radikální myšlenky „považující se kolem“ je nejvyšší čas. Maximální příjem má potenciál přispět k řešení nerovností či klimatického rozvratu a zkvalitnit naši demokracii či zlepšit kvalitu života. Toto opatření ale hlavně otevírá dveře do kultury limitů a k novému common sense, který bude slučitelný s podmínkami života na Zemi v 21. století. Máme odvahu ho prosazovat?“ (s. 73 anot. publ.).

Dalšímu textu předchází strana hesel: „SVOBODA NEZNAMENÁ MOŽNOST HROMADIT MOC A VYUŽÍVAT ZDROJE NA ÚKOR OSTATNÍCH“ (s. 74 anot. publ.), „ROSTOUcí EKONOMIKA AUTOMATICKY NEPROSPÍVÁ NEJCHUDŠÍM, ANI NEŘEŠÍ NEROVNOSTI“ (dtto), resp. „BOHATŠÍ SPOLEČNOSTI NEJSOU NUTNĚ SPOKOJENĚJŠÍ“ (dtto). Následuje celostránková kresba na sebe úpravně postavených pater šampusek, do kterých cosi temně asfaltově černého kape z láhve se zřetelně rozeznatelnou vinětou „Jméni Rose“.

Práce ničí svět, ale nemusela by. Její současná podoba je neudržitelná je pojmenování příspěvku M. Čecha a Á. Tkadlečka, avizovaném slovy: „Prací trávíme velkou část našich životů. A jestliže současná společnost potřebuje být sociálně a environmentálně ohleduplnější, musí se takovou stát i práce“ (s. 76 anot. publ.). Aneb: „Martin Čech a Áron Tkadleček popisují politiky v oblasti práce (zkracování pracovní doby, nepodmíněný základní příjem a garantovaná pracovní místa)“ (s. 12 anot. publ.). Činí takto v pasážích *Problémy s prací*,³⁹⁷ *Kratší pracovní*

³⁹⁴ Včetně zvýraznění: „Svobodu bychom neměli vnímat jako možnost dělat bezohledně cokoliv, ale jako příležitost žít dobrý život a určovat si vlastní i kolektivní omezení tak, aby tento život neničil podmínky pro život ostatním, ať už na druhé straně planety, nebo v budoucí generaci“ (s. 65 anot. publ.).

³⁹⁵ Se zdůrazněním následujícího: „Do aspirace neomezeně vydělávat jsme byli socializováni takřka všichni, dokonce si ji často volně asociujeme se svobodou, spravedlností či pokrokem“ (s. 69 anot. publ.).

³⁹⁶ S připomenutím: „Oligarchická kontrola ohrožuje schopnost společnosti činit správná rozhodnutí tváří v tvář existenčním hrozbám“ (s. 72 anot. publ.).

³⁹⁷ Zvýrazněná slova zní: „Komplikované je to ale i s tím, co vůbec vnímáme jako práci. Dosud jsme zmiňovali hlavně produktivistickou práci odměňovanou penězi, ovšem spoustu času a energie lidem zabere i péče o děti, nemocné či staré, vaření a další činnosti v domácnosti, zkrátka reprodukční práce“ (s. 79 anot. publ.).

doba,³⁹⁸ *Ekonomická jistota pro všechny*,³⁹⁹ *Jiné způsoby ekonomického zajištění*,⁴⁰⁰ *Garantovaná pracovní místa*. Úvodní dvě strany jsou fialkově podbarveny a doplněny poletujícími vytrhanými listy z trhacího kalendáře. Symbolika či magie veliké bílé devítky na straně jedné a veliké bílé pětky na straně následné není autorovi těchto řádků známa, na dalších si pak troufale troufá rozeznat siluety smrčku.

Závěr „pracovního“ příspěvku zní: „*Představené veřejné politiky samozřejmě samy o sobě nerůstovou transformaci nepřinesou. Nabízí ale návrh řešení, jak zabezpečit ekonomiku, která by nestála na exploataci přírodních a lidských sil. Při jejich případném zavádění je klíčové nezapomenout na zásadní přísliby: dělat život a práci kvalitnější, zábavnější a ohleduplnější. Stejně jako u nerůstu, i u těchto politik se musíme mít na pozoru, aby nebyly kooptovány do růstového paradigmatu a nesloužily k utužování či prohlubování sociálních a environmentálních nerovností*“ (s. 90 anot. publ.).

Kniha pokračuje celostránkovým heslem: „*NERŮST VE VYUŽÍVÁNÍ ZDROJŮ, NIKOLIV V PÉČI O OSTATNÍ*“ (s. 91 anot. publ.), dvěma stranami obličejů s postupně utahující se kravatou, se slůvkem *ÚSPĚCH* a závěrečnou lebkou s kravatou již perfektně uvázanou, prázdnou stranou černou a černou stranou s bíle vysázeným *Sonetem XXII* (R. M. Rilke).

S. Vojtěchová a M. Černý „*rozvíjí téma práce v kontextu reorganizace péče a low-tech přístupů*“ (s. 12 anot. publ.) materiálem *Pohoda pro všechny? Low-tech, práce a péče v nerůstovém světě*. „*Slogan „pohoda všem“ láká vidinou více volného času. Nerůst tím chce otevřít větší prostor péči. Když však vezmeme v potaz, jak nerůst navrhuje organizovat výrobu, obrázek se začne problematizovat. Decentralizované technologie fungující v malém měřítku jsou totiž často náročné na lidskou práci. Nehrozí tedy, že se v nerůstovém světě naopak nadřeme?*“ (s. 96 anot. publ.). Mottem i úvodní větou je: „*Nerůstové hnutí navrhuje věnovat více energie péči než výkonu*“ (s. 97 anot. publ.). Paragrafy nesou výstižná pojmenování tato: *Malé je milé (a*

³⁹⁸ S ústředním poselstvím: „*Představte si, kdybychom se v průzkumech veřejného mínění ptali, jestli jsou lidé ochotni pro řešení změny klimatu méně pracovat místo toho, co jsou schopni obětovat*“ (s. 80 anot. publ.).

³⁹⁹ Přičemž nemůže chybět odměna za nicnedělání: „*Požadavek na zavedení nepodmíněného základního příjmu, který by plně stačil ke střídmému životu, vychází z morálního apelu a není o nic fantasknější než snahy o rovný přístup ke vzdělávání či zdravotní péči*“ (s. 82 anot. publ.). Se zeleným závěrem, podbarveným siluetami smrčku ovšem fialového: „*Jestliže si nemůžeme dovolit důstojný život pro každého, nabízí se otázka, kvůli čemu naše civilizace vlastně zapříčinila tak fatální rozklad okolního života na planetě a vyvinula nesmírné úsilí pro technologický a kulturní rozmach*“ (s. 85 anot. publ.).

⁴⁰⁰ S důrazem na následné: „*Environmentálně žádoucí snižování spotřeby a produkce může v tržním prostředí vést ke zvyšování nezaměstnanosti, která je politicky velmi nepopulární, a ostatně proto je dnes často oslavovanější vznik samotných pracovních míst namísto produktů, které taková místa vytváří*“ (s. 88 anot. publ.).

nerůstové),⁴⁰¹ Osvobodit péči ze zajetí trhu, ale nevracet se zpět,⁴⁰² Péče jako organizační princip ekonomiky, Uniknout iluzi efektivity. Závěr je formulován slovy: „Navzdory hojně rozšířenému narativu o automatizaci, digitalizaci, efektivitě moderních technologií a „světě bez práce“ jsou to paradoxně právě konviviální, na práci náročná low-tech řešení, která mají mnohem větší potenciál lidi sbližovat, podporovat soběstačnost, odolnost a tím pádem méně spoléhat na aktivity zprostředkované trhem. V jistém smyslu tak mohou přinést skutečně „pohodu pro všechny“: možnost trávit více času s blízkými a neohlížet se na placenou práci jako na zásadní (či dokonce jediný) zdroj existenčního zabezpečení“ (s. 102 anot. publ.). První dvě stránky příspěvku jsou podbarveny žlutě a optimisticky doplněny velikou siluetou velocipedu. Optimistické ladění i celkové vyznění poněkud ambivalentně kazí závěrečná halda hrubě pohozených e-koloběžek s nápisy *E-DEBILITA* a *EKO BIO*. Kritika do vlastních řad?

Tématem nerůstových byznysů se zabývá text *Nerůstový byznys? Proč a jak by se oxymorón měl proměnit v samozřejmost* E. Fraňkové. „Z většinového pohledu se snaha o nerůst v byznysu jeví jako bizarní. Jde ovšem o velmi zajímavou oblast úvah, která představuje zásadní součást celkové proměny našeho ekonomického systému. Pokud se chceme svojí závislosti na růstu zbavit, praxi i vizi podnikání je třeba zásadně proměnit“ (s. 104 anot. publ.). První dvě stránky podbarvuje světle modrá se siluetou (?) sifonové bombičky na jejímž začátku i konci trůní veliké +. Základní rysy nerůstové vize nastiňují pasáže *Jak má tedy vypadat nerůstový byznys?*,⁴⁰³ *Nerůstové byznysy v praxi, Příbuzné koncepty, Nakládání se ziskem jako klíčový problém*,⁴⁰⁴

⁴⁰¹ Se zvýrazněným textem: „Společným jmenovatelem všech těchto technologií je každopádně snaha o autonomii vůči centralizované, hierarchické struktuře - ať už v podobě korporací nebo státu. Stejně jako mají některé technologie potenciál lidi ve skutečnosti odcizovat, jiné mají naopak potenciál lidi sbližovat“ (s. 99 anot. publ.).

⁴⁰² S vypíchnutím myšlenky: „Logika zisku je zcela opačná logice péče, orientace na reprodukční práci může tvořit jeden z pilířů nerůstové transformace“ (s. 100 anot. publ.).

⁴⁰³ Včetně zdůraznění: „Nerůstové podniky mají za cíl naplňovat potřeby lidí a/nebo přírody, nikoli maximalizovat zisk“ (s. 106 anot. publ.), resp. „Pokud podnik dosáhne ve svém hospodaření zisku, nerozděluje ho svým vlastníkům, akcionářům či jiným soukromým subjektům, ale reinvestuje ho do zkvalitnění svých služeb a/nebo naplňování svých veřejně prospěšných cílů“ (s. 108 anot. publ.).

⁴⁰⁴ S následujícím apelem: „Pokud neodstraníme ze systému tlak soukromých vlastníků a investorů očekávajících „svoje zisky“, půjde vždy v principu o nekonečné dílčí odstraňování nejhorších následků, namísto odstranění jejich příčiny“ (s. 111 anot. publ.). Autor anotace se omlouvá za příliš kategorický výrok ohledně fatální absence kategorie soukromé vlastnictví – míněno soukromé vlastnictví (klíčových) výrobních prostředků – v představované knize, formulovaný v úvodu. Zde se soukromí vlastníci přece jenom mihnou. S tím, že řešením mají být příslušné návrhy politik. Který údajně již existují, „ale zároveň jde o pole otevřené pro spoustu další podrobnější práce. Předpokladem je samozřejmě uznání, že něco takového je vůbec možné, společně s širší společenskou poptávkou po změnách. Na úrovni konkrétních opatření je prvním krokem odstranění stávajících tlaků a ziskových předpokladů zabudovaných například v legislativě (viz třeba § 420 Občanského zákoníku, který automaticky předpokládá záměr zisku v definici podnikatele), a zároveň rozšíření možnosti podnikání pro neziskové subjekty“ (s. 111 anot. publ.).

Systémový pohled a Kam tedy dál? Následují dvě strany s barevně upraveným a stylizovaným logem (?) řetězce McDonald. Pro rok 2008 je žlutě vyvedeno na červeném základě, pro rok 2009 pak již na zeleném.

Výše zmíněné návrhy a příklady doplňuje rozhovor A. Čajky s investorem Vojtěchem Vildem. Jehož název zní: „*„Burza umožňuje slušnému člověku chovat se jako psychopat,“ říká investor, který odhalil destruktivní dynamiku kapitalismu*“ (s. 116 anot. publ.) a uvedení takto: „*O fungování kapitalismu se často bavíme s lidmi, kteří se snaží svojí činností přispět ke spravedlivějšímu a udržitelnějšímu světu. Málokdy problémy kapitalismu probíráme s někým, kdo ho aktivně udržuje třeba tím, že se podílí na chodu burzy. Vojtěch Vild má mnohaletou zkušenost s investováním a může tak poskytnout cenný pohled „zevnitř“. Když se přihlásil na Nerůstovou akademii v roce 2022, nebylo jasné, jestli vydrží do konce. Zůstal a postupně se v našem dialogu ukazuje, že problematizování základů fungování burzy se s nerůstovou perspektivou překvapivě dobře doplňují“* (dtto).

Z popovídání o „*byznysovém coming-outu*“ odcitujme poctivě všechny zvýrazněné pasáže: „*Uvědomil jsem si, jak se naše civilizace cíleně dělí na ekonomické poddané a panstvo – neboli kolonizované a kolonizátory. Burza a investování je jeden ze základních společenských mechanismů, které toto uspořádání udržuje při životě*“ (s. 118 anot. publ.), „*Víte, že pokud držíte akcie déle než 3 roky, nemusíte ze zisku z prodeje akcií v naší zemi zaplatit ani korunu?*“ (s. 119 anot. publ.), „*Investování je ve své podstatě proces kolonizace podnikání, kdy jste jako investor v roli pijavice, která navždy nutí firmu k nepřirozenému usilování o zisk a z tohoto zisku pak trvale ukrájete*“ (s. 120 anot. publ.), „*Ideálním cílem firem orientovaných na zisk je ale zbavit se lidských zaměstnanců úplně*“ (s. 122 anot. publ.), „*Jako anonymní majitelé veřejně obchodované korporace jsme tedy dotáhli nenápadnou kolonizaci k dokonalosti. Tlačíme na zisk a jsme téměř dokonale odstíněni od toho, jakou bolest a destrukci tento tlak způsobuje*“ (s. 123 anot. publ.), „*Pasivní příjem se prezentuje jako základ finanční gramotnosti a cesta k finanční sobě, ve skutečnosti je ale téměř vždy spojený s nějakým vykořisťováním – proto je také pasivní, jsou to peníze bez námahy*“ (s. 124 anot. publ.), „*S trochou nadsázky by se dalo říct, že jsme civilizace vedená odpojenými, zmatenými a často narcistními a traumatizovanými muži*“

(s. 126 anot. publ.). Dle pokrokařského evangelia by nemělo ještě chybět bílými a heterosexuálními. Citované výroky jsou podmalovány čímsi na způsob stop.⁴⁰⁵ Anebo to mají být bakterie?

Z nerůstového brněnského soudku pochází „*Otevřený dopis ministru kultury, volající po nerůstu nejen v podnikání, ale také v oblasti kultury*“ (s. 12 anot. publ.). Jde o text *Působíme ve vyčerpaném systému. Otevřený dopis ministru kultury* s hlavičkou: „*Otevřený dopis ministru Martinu Baxovi je výsledkem ročního online setkávání pracovní skupiny složené ze zástupců a zástupkyň různých českých kulturních institucí, jež pracují s koncepcí nerůstu. Text zformulovaný na počátku února v HaDivadle chce podnítit diskusi o principech nerůstové kultury a o podmínkách, v nichž dnes umělci tvoří*“ (s. 131 anot. publ.). Apelováno v (post)pandemické době je na „*přenastavení strukturálního vztahu k dnes zakoušené socio-ekologické krizi*“ (dtto). Jejíž řešení „*se ovšem neobejde bez proměny naší imaginace ...*“ (dtto).⁴⁰⁶ O olajkování si říká i další vskutku pozoruhodná formulace: „*Význam pokroku je potřeba nanovo definovat. Věříme, že otázky, které nerůst a nerůstová kultura předkládají, jsou především pozitivní příležitostí myslet inovativně a radostně v zájmu spravedlivé a demokratické budoucnosti pro nás všechny*“ (s. 133 anot. publ.).

Po dvou černých stránkách s bílou dlaní poznamenanou červeným a posléze modrým neidentifikovatelným předmětem (Onou snad bakterií ze stran předešlých?) je zařazen materiál J. Patočky mířící na oblast nerůstových strategií. Jmenuje se *Jak změnit systém? Nečekejme na volby. Organizujeme odbory a družstva, komunity a hnutí* a je uvozen hned dvěma citáty: „*Žijeme v kapitalismu. Zdá se, že z jeho moci není úniku. Stejně tak se kdysi jevila moc králů*“ „z

⁴⁰⁵ Inovativně je totiž možné doplnit další ze smrtelných hříchů normálních mužů – mají „*vyšší ekologickou stopu*“. Přitom klimatická změna má více dopadat na ženy, které ale na vedoucích postech mají dosahovat lepších environmentálních výsledků. „*Probuzené*“ se zařítovat ohledně souvislostí proměn počasí a změn genderových rolí lze prostřednictvím „*metodických materiálů*“ na <https://nazemi.cz/gender-a-klimatika-zmena/>. Ekologické, uhlíkové atp. stopy jsou fuj, ovšem, co stopa digitální? Inu, není stopa jako stopa ...

⁴⁰⁶ Nerůstový manifest formuluje taktéž následující požadavky: „*Česká kulturní scéna je robustní a plní nezastupitelnou společenskou roli ... Alternativu vůči současnému stavu, který plošně uplatňuje ekonomické náhledy, vidíme v důrazu na životní prostředí, spokojený život, smysluplnou práci, vzájemnou péči a kvalitu vztahů. Jako jedno z nebezpečí současné podpory kultury vnímáme pragmatismus a jazyk, jímž se o financích putujících do provozu kulturních institucí mluví jako o ekonomické investici ... Kultura pak přestává sloužit jako kvalitní nástroj reflexe a stává se dalším zdrojem k vykazování kvantity ... Chceme tvořit a organizovat kulturní události s vědomím, že o udržitelnosti a možnostech rozvoje naší činnosti není rozhodováno zběžně, netransparentně, bez odezvy, bez zvážení jejího smyslu a společenského přínosu ... Nechceme tvořit pro výkazy ... Požadujeme důstojné finanční ohodnocení a sociální zajištění ...*“ (s. 132-133 anot. publ.). Opomenuty nejsou ani důstojné pracovní podmínky „*pro zaměstnance ministerstva kultury a odborů kultury samospráv, členy oborových komisí a další odborné pracovníky zapojené do procesu řízení. Pro sektor správy stejně jako pro tvůrce si přejeme prostředí, které umožňuje profesionální pracovní výkony a ve kterém je možné působit s dostatkem odpočinku, vzdělávání, sebezrovoje a osobního naplnění*“ (s. 133 anot. publ.).

milosti Boží“. Každé síle stvořené lidmi se mohou lidé také vzepřít a změnit ji – Ursula Le Guin. Žádný jeden způsob nezabírá, potřebujeme všechny a pustit se do té věci ze všech stran máme-li ji porazit – Diane Di Prima“ (s. 136 anot. publ.).

Přítomny jsou subkapitolky: *Co je třeba udělat*,⁴⁰⁷ *Všechno selhalo – jen pomyslete na ty možnosti*!,⁴⁰⁸ *Odpor i únik: sociální hnutí a solidární ekonomiky*,⁴⁰⁹ *Zdola i shora: společenská moc a politická moc*,⁴¹⁰ *Začít spolu: strukturální moc ke strukturálním změnám*, *Myslet jako ekosystém*, *Od prasklin k průlomům*. Za opravdu speciální zdůraznění stojí apel z předposledního paragrafu – apel ohledně formování nerůstového „nového zdravého rozumu“: „Strukturální reformy prosazované na „bojišti“ státu jsou pak zásadní pro to, aby se ze svých nik mohla nová kultura šířit i do dalších oblastí běžné praxe a stávat se novým „zdravým rozumem““ (s. 151 anot. publ.). Celé to moudře končí probuzením, Buddhou, nirvánou⁴¹¹ a sveřepě zatatou pěstí svírající transparent s nápisem VŠECHNO.

Po prázdně černočerné straně a černé straně s bělostným textem J. Čermáka *Vodka* (úryvek z písňe) přichází příspěvek zaměřený na širší strategické přesahy nerůstu. A. Kárníková materiál nazvala *Králičí norou nerůstu: Proč se potřebujeme v nerůstovém hnutí bavit o kolapsu a revoluci* a uvedla takto: „*Turbulentní 21. století nás pravděpodobně donutí jednat nad rámec*

⁴⁰⁷ Se zvýrazněním pasáží: „*Jak prohlásila Ursula Le Guin: „v podstatě jsme si vybrali rakovinu jako model našeho uspořádání společnosti““* (s. 138 anot. publ.), „*Tato analýza kapitalismus chápe jako jediný, propojený světový systém, v němž různé hierarchické vztahy útlaku – třídní, rasové i genderové – slouží k rozdělování lidí v zájmu mezinárodní i vnitrostátní dělby práce a extrakce přírodních zdrojů s cílem nekonečného růstu a akumulace kapitálu*“ (s. 139 anot. publ.) a „*Pochopení, že změnit společnost znamená změnit její instituce nás tak vede k potřebě kolektivního jednání: organizované snaze dnešní instituce změnit či zrušit a nahradit*“ (s. 140 anot. publ.).

⁴⁰⁸ S vyzdvížením myšlenky: „*Dosavadní dějiny antikapitalistické politiky tak mohou být zdrojem pocitů selhání. Možný je ale i opačný pohled: máme za sebou neuvěřitelné množství zkušeností, z nichž se můžeme poučit, chceme-li se pokusit jednat lépe*“ (s. 141 anot. publ.).

⁴⁰⁹ Včetně zdůraznění: „*Vymanění ekonomiky z nadvlády kapitálu její radikální demokratizací je nejen podmínkou spravedlivější společnosti, ale i ekologického přežití*“ (s. 144 anot. publ.).

⁴¹⁰ S konstatováním: „*Počínaje rokem 1968 to vedlo k vlně „nových sociálních hnutí“, poznamenaných skepsí k možnostem změny shora a kladoucích nový důraz na přímé jednání i kulturní změnu*“ (s. 146 anot. publ.), dále varováním, že: „*Sebe-radikálnější politik či politička v momentě usednutí do funkce okamžitě čelí struktuře, která je navržena tak, aby stávající společenský pořádek konzervovala*“ (s. 147 anot. publ.) – podpořeným hnědou, vztyčenou dlaní (Znamení STOP?) – též i slovy: „*Odpověď na otázku, zda potřebujeme usilovat o moc mimo stát, nebo ve státě, tak zní: obojí a nejprve jedno, pak to druhé*“ (s. 148 anot. publ.).

⁴¹¹ „*V básni Buddhovo podobnění o hořícím domě popisuje Bertolt Brecht příběh ze života „probuzeného“, v němž se jej jeho žáci ptají, co má vlastně na mysli konečným stavem osvobození – nirvánou. Buddha, jak je u něj časté, jim řekne, že na jejich otázku neexistuje odpověď. Večer pak ovšem vypravuje příběh o tom, jak viděl dům, který hořel. Šel tedy k němu a uviděl, že jsou v něm stále ještě lidé. Vešel proto dovnitř a volal na ně, že jim hoří střecha nad hlavou a aby dům rychle opustili. Obyvatelé domu ale neměli na spěch. Jeden z nich, ač mu žár už spálil řasy, se Buddhy otázel, jaké je venku počasí, zda neprší, zda nefouká vítr, zda je pro ně jinde již přichystán jiný dům – a tak dále. Buddha bez odpovědi vyšel ven: „Tihle, myslel jsem si, musí uhořet dřív, než se přestanou ptát,“ končí příběh. „Komu půda ještě není tak horká, že by ji raději vyměnil za jakoukoli jinou, než aby na ní zůstal, tomu nemám co říci““ (s. 153 anot. publ.).*

běžných strategických úvah. Klimatická krize je dnes v takové fázi, že čím dál více lidí začíná uvažovat o kolapsu nebo revolucích jako událostech, se kterými se musíme jako hnutí v uvažování o naší strategii vyrovnat“ (s. 156 anot. publ.).

Na začátku přináší poučení o významech termínu králičí nora, přičemž pro autorku je právě nerůst králičí norou.⁴¹² Což osvětlí pasáže *Stručná teorie kolapsu, Limity mitigace, Limity adaptace, Kolaps jako cesta k nerůstu*,⁴¹³ *Revoluce*.⁴¹⁴ Se zdůrazněním stupňující se klimatické krize a postupující environmentální degradace, se kterou „stoupají jak násilné konflikty, tak tzv. pomalé násilí ... S postupující klimatickou krizí se navíc pravděpodobnost konfliktů a násilí zvyšuje. Jakákoliv strategická či morální pozice musí proto zahrnovat uznání a reakci i na tyto formy násilí. Uvažovat o zásadních společenských změnách bez násilí je naše privilegium, ne morální kvalita. Nerůstové hnutí se proto ve svých strategických úvahách musí umět vyrovnat i s možností, že změny budou doprovázeny násilím či většími rupturami, a hledat svou pozici k nim“ (s. 164-165 anot. publ.).

Po celostránkových barevných heslech „PŘIBLIŽOVÁNÍ SE NERŮSTOVÉ VIZI JE NEKONEČNÝM PROCESEM OSVOBOZOVÁNÍ SE, NOVÝM PROMYŠLENÍM VĚCÍ, VÁHÁNÍM A OBJEVOVÁNÍM DALŠÍCH NESNÁŽÍ“ (s. 166 anot. publ.) a „ZŮSTAT S TOUTO NEJISTOTOU, KRÁČET S OTÁZKAMI A NENECHAT SE JIMI HNÁT DO JEDNODUCHÝCH ODPOVĚDÍ, JE KLÍČOVOU SCHOPNOSTÍ NERŮSTOVÉHO HNUTÍ“ (s. 167 anot. publ.) přilézá na scénu opět šnek. Svěží šnečí „*Slam poetry pro Nerůst*“ (s. 168 anot. publ.) s názvem *Šnečí obrat*. „Ta vznikla při příležitosti (ne)konfe-

⁴¹² „Králičí nora znamená mnoho věcí. Díru v zemi, kterou si vyhloubil králík, očividně. Obtížnou situaci, ze které je složité se dostat. A nebo aktivitu či téma, do kterého se tak zažerete, že už se ho nemůžete pustit. S odkazem na Alenku v říši divů je to pro mě ale také průchod v tomto světě, do kterého když se vydáte, opouštíte známé a vypočitatelné, vaše hledání odpovědí začne přinášet jen další otázky a další směry hledání a jistí si můžete být jen jedním – že z hledání možná vůbec nevyjdete a pokud ano, tak rozhodně ne nezměnění. Nerůst je pro mě právě takovou králičí norou“ (s. 157 anot. publ.).

⁴¹³ S varováním: „Člověk se ale snadno může s myšlením o kolapsu ocitnout v pasti mezi individuálním „apolitickým survivalismem“ v komunitě vyvolených a kolektivním udržováním představy, že vývoj je vždy lineární a směřuje k lepšímu“ (s. 161 anot. publikace).

⁴¹⁴ Se zdůrazněním následujícího: „Ve snaze být přijatelní, a tedy být slyšet v mainstreamové debatě, jsme se dlouho drželi zpátky, mluvili více technicky než hodnotově a neukazovali celý obrázek“ (s. 163 anot. publ.), resp. tohoto: „V našem kousku světa rádi prezentujeme odmítání násilí jako vyšší vývojový stupeň společnosti a demonstrujeme jím naši morální nadřazenost. To je v příkrém rozporu s každodenní realitou ekologických aktivistek a aktivistů po celém světě“ (s. 164 anot. publ.).

rence Nerůst a sociálně-ekologická transformace, která se konala 8.-11. září 2022 v Brně. Autorská a moderátorská dvojice Tadeáš Žďárský a Anna Kárníková v ní vedou svižný dialog šneka s kapitalismem“ (s. 12 anot. publ.).⁴¹⁵

P.S. (1) I když povětšinou jde o „cool“ snůšku zkratkovitě servírovaných plakátových agitek, s opakováním notoricky známých faktů, nezřídka přímo banalit, sluníčkářsky zabalených do nerůstového, resp. meteorevolucionářského náboženství, tak všechno v představované knize⁴¹⁶ uvedené šmahem zavrhnout nelze. Některé postřehy za kritickou úvahu stojí.⁴¹⁷ I proto autor v názvu anotace ponechal slůvko „snění“ namísto výstižnějšího „blouznění“.

P.S. (2) Anebo autor anotace vůbec, ale vůbec nic nepochopil, když bral většinu textů (skoro) vážně? Nejde o zdařile mazanou performanci, o další z (blaze i neblaze) proslulých brněnských happeningů, o uměleckou nadsázku, taškařici, burcující provokaci a údernou parodii v duchu tradic největšího z žijících i nežijících Čechů Jára Cimrmana, u které se aktéři především sami dobře baví?⁴¹⁸ (Zvláště, když jim to někdo jiný financuje). Ostatně Utopie T. Moora neměla prý také vůbec být míněna vážně, a co nakonec z toho vzešlo ...

Nechť laskavý p.t. čtenář rozhodne, co vlastně platí, a nechť velmi shovívavě hodnotí tuto poněkud netradiční anotaci, která nemá vyznívat až tak zle, jak možná vyznívá. V případě platnosti ad P.S. (2) – v což se autor anotace snaží naivně uvěřit – lze všem zúčastněným popřát mnoho další tvůrčí invence. Být nerůstovým revolucionářem není žádná sranda.

⁴¹⁵ Půvabný je absolutní rým: „Počkej, a ty jsi v nezisku? A to tě baví? Žít bez zisku?“ (s. 168 anot. publ.). Nelze se nepodělit o štěpné heslo: „Šnek je pro nás super vzorem, my už máme dost reform!“ (s. 171 anot. publ.). Do stranických programů pasuje – jako pr... na hrnec – toto: „Kráčíme pomalu, protože kráčíme daleko, davy stoupenců už jsou naměkko“ (dtto). „Pojďme se už všichni probrat! Potřebujem šnečí obrat!“ (dtto).

⁴¹⁶ Připomínající nesluníčkovým, zlým antiprogresivistům obsahem i formou tiskoviny Svědků Jehovových, resp. osvětovou brožurku „VUML“ – Večerní univerzity meteorevolucionářské latiny (pro „probuzené“).

⁴¹⁷ V čele s textem N. Johanisové, (ne)mírně vyčnívající. Za zamyšlení stojí některé střípky příspěvku J. Patočky anebo úvahy o parazitizmu burzovních spekulací etc. Autor anotace se obohatil ohledně významu sousloví králičí nora. Dohledat si pomocí strejdy Google musel význam termínu mitigace (čímž se už až tak obohacený necítil), leč ani překladat si přesně neporadil s termínem „svěží šnečí slam poetry“ (s. 11 a 12 anot. publ.). Svěží šnečí poezie přibouchnutá (anebo zbouchnutá)? Má jít o performativní žánr autorské poezie, při kterém básníci předvádějí mluvenou poezii před publikem. Tady je to ale bez publika a v knize.

⁴¹⁸ U příležitosti křtu představované knihy proběhlo 18. 11. 2022 „Nerůstové mecheche“, spojené „se všeobecnou oslavou života, radosti a hojnosti. Cílem společného setkání teď nebude kritizovat, analyzovat, ani strategizovat (konečně!), ale oslavovat, bavit se, utužit vztahy, jíst, nabrat novou energii, tančit a zpívat. Jinými slovy, raut, party, revoluce – přesně jak to máme rádi“ (<https://www.facebook.com/events/d41d8cd9/ner%C5%AFstov%C3%A9-mecheche-a-k%C5%99est-knihy-%C4%8Dador%C5%AFst/3334314096850006/>).

O autorovi:

prof. Ing. Pavel Sirůček, Ph.D.

**1965. VŠE v Praze. Studia na ČVUT a UK, absolvent VŠE (Politická ekonomie) a FSV UK (Ekonomie), dále studium politologie na VŠE. Působí na VŠE jako profesor ekonomie. Člen CSTS. Publikace zaměřené na dlouhé K-vlny, globalizaci, dějiny sociálně ekonomického myšlení, politické ideologie, politické analýzy a prognózy. Cykloturista, laický degustátor a glosátor piva.*